

**İSTANBUL MEDENİYET
ÜNİVERSİTESİ**

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TARİH BİLİM DALI

**HADD-İ HUDUD-I SALTANAT-I SENİYYE: DERVİŞ
PAŞA’NIN TAHDİD-İ HUDUD-I İRANİYE ADLI ESERİ
IŞIĞINDA OSMANLI-İRAN SINIRI**

(YÜKSEKLİSANS TEZİ)

Alpaslan FENER

Kasım-2015

**İSTANBUL MEDENİYET
ÜNİVERSİTESİ**

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TARİH BİLİM DALI

**HADD-İ HUDUD-I SALTANAT-I SENİYYE: DERVİŞ
PAŞA’NIN TAHDİD-İ HUDUD-I İRANİYE ADLI ESERİ
IŞIĞINDA OSMANLI-İRAN SINIRI**

(YÜKSEKLİSANS TEZİ)

Alpaslan FENER

Tez Danışmanı:
Yrd. Doç. Dr. M. Talha ÇİÇEK

Kasım-2015

ONAY

İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Yüksek lisans öğrencisi olan Alpaslan Fener'in hazırladığı ve jüri önünde savunduğu "Hadd-ı Hudud-ı Saltanat-ı Seniyye: Derviş Paşa'nın Tahdid-i Hudud-ı İraniye Adlı Eseri Işığında Osmanlı-İran Sınırı" başlıklı tez başarılı kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ

Tez Danışmanı:

[Ünvanı, Adı SOYADI]

Kurumu:

Üyeler:

[Ünvanı, Adı ve Soyadı]

Kurumu:

[Ünvanı, Adı ve Soyadı]

Kurumu:

Tez Savunma Tarihi:

İMZA

Doç. Dr. Muhammed Talha
SİĞEK

Doç. Dr. İbrahim FİRİN
Kocaeli Üniversitesi

Doç. Dr. Selim KARAHASANOĞLU

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırladığım bu Yüksek lisans tezinin bizzat tarafımdan ve kendi sözcüklerimle yazılmış orijinal bir çalışma olduğunu ve bu tezde;

- 1- Çeşitli yazarların çalışmalarından faydalandığımda bu çalışmaların ilgili bölümlerini doğru ve net biçimde göstererek yazarlara açık biçimde atıfta bulunduğumu;
- 2- Yazdığım metinlerin tamamı ya da sadece bir kısmı, daha önce herhangi bir yerde yayımlanmışsa bunu da açıkça ifade ederek gösterdiğimi;
- 3- Alıntılanan başkalarına ait tüm verileri (tablo, grafik, şekil vb. de dahil olmak üzere) atıflarla belirttiğimi;
- 4- Başka yazarların kendi kelimeleriyle alıntıladığım metinlerini kaynak göstererek atıfta bulunduğum gibi, yine başka yazarlara ait olup fakat kendi sözcüklerimle ifade ettiğim hususları da istisnasız olarak kaynak göstererek belirttiğimi,

beyan ve bu etik ilkeleri ihlal etmiş olmam halinde bütün sonuçlarına katlanacağımı kabul ederim.

Alpaslan Fener

[İmza]

ÖNSÖZ

Anadolu ve İran coğrafyaları arasındaki sınırlar, Antikçağ'dan günümüze dek değişkenlik göstermiştir. Bu durum özellikle Türklerin İran üzerinden Anadolu'ya geçişiyle farklı bir boyuta taşınmıştır. Zira Türklerin Anadolu'ya geçişi, İran ile Anadolu'nun siyasî ve coğrafi anlamda bir dönem bir bütünlük içerisinde olmasına vesile olmuştur. Fakat bu vaziyet ve süreç, İran'da Safevîlerin kuruluşuyla sona ermiştir. Çünkü Safevîler, İran'da güçlü, merkezî bir devlet olarak ortaya çıktıktan sonra, özellikle Batı komşusu olan Osmanlı Devleti topraklarındaki Türkmen aşiretlerini dinî ve siyasî olarak kendine bağlama gayreti içerisinde olmuş, haliyle bu durum Osmanlı ile Safevî Devleti'ni karşı karşıya getirmiştir. Bu çekişmenin sonucu olarak iki devlet ve coğrafya arasında sınırlar belirginleşmiş; fakat bu sınırlar, etki ve tahakküm alanlarının sürekli değişmesi sebebiyle uzun bir süre kesin kez tespit edilememiştir. On yedinci asrın başlarına gelindiğinde sınırlar Kasrı-ı Şirin Antlaşması (1639) ile kesin bir şekilde tespit edilmiş, fakat bu da sorunların halledilmesinde etkili olamamıştır. Zira, mezkûr antlaşma ile yirminci asrın başlarına kadar devam edecek olan aşiretler, bunların sahip oldukları topraklar, dolayısıyla tâbiyetleri sorunlu olmuştur. Her ne kadar meseleler, yirminci asrın başlarına, Birinci Dünya Savaşı'na kadar çözülemeyip bu iki devletin halefleri olan Türkiye Cumhuriyeti, İran Şahlığı ve Irak Krallığı'na miras kalmışsa da bu süreçte Osmanlı ve İran Devletleri, kimi zaman askerî kimi zaman siyasî çözümlerle meseleleri halletmeyi hedeflemişlerdir. Bu vesileyle özellikle iki taraf arasında imzalanan antlaşmalarda, siyasî çözümlerin neler olduğu gözlemlenebilmektedir. Tarafları bir araya getiren bu muhtelif antlaşmalardan birisi de 1847 tarihinde imzalanan II. Erzurum Antlaşması'dır. Bu çalışmada, II. Erzurum Antlaşması'nın üçüncü maddesi gereği, iki devlet arasındaki sınırları tayin ve tespit amacıyla oluşturulan "hudut komisyonu"na başkanlık eden Kimyager Derviş Paşa'nın, bizim kısaca "Tahdid-ı Hudud-ı İraniye" dediğimiz, bir eserinin çeviriyazım metni ile beraber içeriğine ve müellifine değinilmiştir. Bunun yanında eserin vücuda gelmesinde etkili olan tarihi arka plan, yani Türklerle Farsların tarih içinde ilişkileri de umumî mânâda bahis mevzuu edilmiştir.

Bu veçhile Giriş kısmında Türkistan'dan İran'a ve oradan Anadolu'ya uzanan coğrafyada tarih boyunca Türk-İran ilişkilerinin seyrine; mezkûr eserin müellifi Derviş Paşa'nın muhtasar biyografisine; yine eserin türüne ve türüyle alâkalı olan hudut kavramına; ilaveten şekil özellikleri ile beraber muhteviyatına değinilmiştir. Son olarak Birinci Bölüm'de ise eserin latinize metni okuyucunun ve araştırmacıların istifadesine sunulmuştur.

Bu çalışmanın hazırlanması sürecinde her daim yanımda olan ve beni teşvik eden Hasan Şahintürk'e, Ali Murat Acarsoy, Ömer Uzunağaç ve Yasemin Alakuş ile Mehmet Yılmaz Akbulut'a teşekkür ederim. Ayrıca, lisans eğitimim süresince ilmî olarak gelişmemde emeği büyük olan Prof. Dr. Zekeriya Kurşun'a ve kaynak temininde yardımlarını gördüğüm Doç. Dr. Davut Hut'a ve özellikle Arapça metinlerin tercüme ve çözümlenmesinde ilgi ve desteğinden ötürü Abdullah Yıldırım'a şükranlarımı sunmak benim için bir zevk ve ödevdir. İlaveten Prof. Dr. Gülfettin Çelik şahsında "İstanbul Bilimler Akademisi Vakfı" (İBAV) ile "Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı"na çalışmanın hazırlanması sürecinde maddî desteklerinden ötürü teşekkür ederim.

Son olarak çalışmamda karşılaştığım her türlü sıkıntının ve zorluğun halledilmesinde yardımlarını esirgemeyen, ilmî anlamda bana rehberlik eden, engin hoşgörüsüyle sıcak ilgi ve teşviklerini gördüğüm danışman hocam Yrd. Doç. Dr. M. Talha Çiçek'e her daim minnet ve şükran borçlu olduğumu belirtmeliyim.

Gayret bizden, tevfik Allah'tandır.

Alpaslan Fener

İstanbul 2015

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ONAY	i
ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI	ii
ÖNSÖZ.....	iii
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR.....	vii
ÖZET.....	viii
ABSTRACT	ix
1. GİRİŞ.....	1
1.1.TÜRK-İRAN İLİŞKİLERİNİN TARİHİ SEYRİ.....	2
1.2.TAHDÎD-İ HUDÛD-I İRÂNİYYE’NİN DEĞERLENDİRMESİ.....	21
1.2.1. TAHDÎD-İ HUDÛD-I İRÂNİYYE’NİN MÜELLİFİ: Derviş PAŞA.....	22
1.2.2. HUDUT KAVRAMI VE TAHDÎD-İ HUDÛD-I İRÂNİYYE’NİN TÜRÜ (HUDÛDNÂME)	24
1.2.3. TAHDÎD-İ HUDÛD-I İRÂNİYYE’NİN ŞEKİL ÖZELLİKLERİ	32
1.2.4. TAHDÎD-İ HUDÛD-I İRÂNİYYE’NİN MUHTEVİYATI.....	33
2. BİRİNCİ BÖLÜM: TAHDÎD-İ HUDÛD-I İRÂNİYYE’NİN ÇEVİRİYAZIM METNİ	49
3. SONUÇ.....	166

4. BİBLİYOGRAFYA	168
4.1. İNTERNET KAYNAKLARI.....	173
5. EKLER.....	176
5.1. RESİMLER.....	176
5.2. METİNLER	180
5.3. HARİTALAR.....	183
ÖZGEÇMİŞ.....	188

KISALTMALAR

a.g.e.	: adı geçen eser
b.	: Bin
bkz.	: bakınız
çev.	: çeviren
d.nt.	: dipnot
El ²	: Brill Encyclopedia of Islam (Second Edition)
haz.	: hazırlayan
h.ş.	: hicrî-şemsî
ilh.	: ila ahir
İA	: MEB İslam Ansiklopedisi
s.	: sayfa
TDVİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
t.y.	: yayın tarihi yok
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve devamı
y.y.	: yayın yeri yok

ÖZET

19. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı-İran ilişkilerine dair birçok sorunun halledilmesi vesilesiyle toplanan Erzurum Konferansı (1843-47) neticesinde imzalanan Erzurum Antlaşması'nın (1847) üçüncü maddesi gereği oluşturulan sınır belirleme komisyonunun heyet reisi olarak görevlendirilen Derviş Paşa'nın, hicrî 1286 tarihinde bu görevine binaen Osmanlı-İran sınırlarını mufassal bir şekilde gösteren, bizim kısaca "Tahtid-ı Hudud-ı İraniye" diye adlandırdığımız bir eseri yayınlanmıştır. Bu çalışmada da mezkûr eserin çeviriyazım metni yanında eserde bahsedilen meselelerin anlaşılmasına yardımcı olacak bir şekilde, Türk-İran ilişkilerinin tarihî arka planına, bu süreçte Osmanlı Devleti ile İran ilişkilerine değinilmiş ve iki taraf arasında mevcut olan hudut meselelerinin kökeni ve neticeleri hakkında verilen bilgiler ile eserin içeriği ve türünün hudûdnâme olduğu da bahis mevzuu edilmiştir. Ayrıca eserin türüyle ilgili kavramlar açıklanarak konu birçok yönden vuzuha kavuşturulmaya çalışılmıştır. Çalışmada ilave olarak Derviş Paşa'nın kısa biyografisine de yer verilmiştir. Böylece Osmanlı Tarihi literatürüne bir katkı olarak okuyucunun istifadesine sunulan bu metinle beraber, metnin anlaşılması adına yaptığımız değerlendirmelerle de Osmanlı-İran ilişkilerine farklı bir açıdan ışık tutulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı-İran Hudut Sorunları, 1847 Erzurum Antlaşması, Derviş Paşa, Hudûdnâme.

ABSTRACT

In 1286 of the hegira, a book written by Derviş Paşa under a proposed short title “Taḥdīd-ı Hudūd-ı İrāniye” which primarily indicates the Ottoman-Iranian borders in detail. Derviş Paşa was charged by the Ottoman Empire as the chief officer on the field to draw the borders between the two countries; his post was determined pursuant to the third paragraph of the Treaty of Erzurum (1847) which was signed as a result of the Conferences of Erzurum (1843-47). These conferences aimed to solve many problems in the Ottoman-Iran relations in the first half of the nineteenth century. In this thesis, in addition to a transliteration of the abovementioned book, the historical background of the Ottoman-Iran relations and the relations specifically in the period in question are evaluated. The historical roots of the border issues between two powers and the consequences of these issues are elucidated and it is argued also that the genre of this book is “ḥudūd-nâme”, (an epistle of border). The particular concepts about the genre of the book is clarified. Moreover, in this thesis, there is a brief biography of Derviş Paşa. By the way, together with the transliteration of this text, which will be a contribution to the Ottoman history studies and is a text ready for benefit of the Ottoman history readers, this thesis, through the evaluations of the text attempts to shed light on the Ottoman-Iran relations from a different perspective.

Keywords: Ottoman-Iranian Boundary Questions, 1847 Erzurum Treaty, Derviş Paşa, Ḥudūd-nâme (Hududnamah).

1. GİRİŞ

ازان خوانند آرش را کمانگیر
که از ساری به مرو انداخت یک تیر

“Sârî’den Merv’e bir ok attığı için Âreş’i, Kemângîr olarak çağırdılar”

Vîs ü Râmin

Fahreddin Esed-i Gûrgani

Anadolu ve İran, dönüşümlü periyodlar içerisinde kimi zaman biri diğerine tahakküm kurma emelindeki hegemonik güçlerin sınırlarını keskinleştirdiği, kimi zamansa fatihlerin veya muharib nomadların, bu sınırları tanımamacasına tek bir coğrafya haline getirdikleri, her daim birbirine merbut olan iki bölge olmuştur. Eski çağlarda Pers-Yunan ve aynı şekilde bunların “halefleri” Part-Roma rekabeti bahsettiğimiz bu periyodlardan birincisine; bu ikisinin arasında vuku bulan İskender’in fetihleri ise ikincisine işaret etmektedir. Ortaçağ’da ise bu iki bölge, Bizans-Sâsânî çekişmesiyle yine birinci periyoda benzer bir döneme girmiştir. İslam sonrası dönemde eskiye nazaran oldukça büyük bir değişim ve dönüşüm geçiren bu iki bölge, Türk ve Moğol göçleri ve fetihleri ile bir süreliğine yine tek bir coğrafya görüntüsü vermiştir. On altıncı asrın başlarından itibaren ise sanki coğrafyanın kaderi buymuş gibi tekrardan birbirine tahakküm kurmak isteyen iki gücün, Osmanlı ve Safevî Devleti’nin çatışma alanı oluvermiştir. Fakat bu seferki ayrışma kendini birçok alanda gösterdiğinden bu periyod diğerlerine nazaran uzun sürmüştür. Bu çalışmanın amacı da bu son ve uzun dönemin miladı olan siyasî-dinî çekişmelerin sonuçlarından birisi olarak keskinleşen ve uzun vadede tayin ve tespiti sorunlu olan, iki devlet arasındaki, sınırın belirlenmesi meselesi ile alakalı on dokuzuncu asrın ortalarına doğru yazılan bir eseri incelemektir. Burada bu eserin hazırlanmasına neden olan hudut meselelerinin yüzyıllara yayılan siyasî ve dinî sebeplerine ve sonuçlarına değinilecek; ayıca sınırın siyasî amaçlara hizmet eden bir mefhum olarak ayrıştırıcı özelliğinin altı çizilecektir. Bunun yanında sınırın, bölgede yaşayan halkı, özellikle sosyo-ekonomik yönden, nasıl etkilendiğine işaret edilecektir. İlaveten eserin, hem müellifi hem de şekil özellikleri yanında, türünün ne olduğuna değinilecek, kaynak olarak sunduğu içerik, diğer kaynaklarla da desteklenen bilgiler ışığında değerlendirilecektir. Ama ele

alacağımız esere ve değerlendirmesine geçmeden evvel, öncelikle bu uzun dönemde siyasî-dinî çekişmelere, bunların sonuçlarına; kısaca Türk-İran ilişkilerinin tarihî seyrine göz atmakta fayda görüyoruz.

1.1. TÜRK-İRAN İLİŞKİLERİNİN TARİHÎ SEYRİ

Türk-İran ilişkileri, “İslam Öncesi Devir”, “Osmanlı Öncesi Devir” ve “Osmanlı Devri” şeklinde kabaca üç ana başlıkta dönemlendirilebilecek mahiyettedir. Bunlardan ilkinde, İslam Öncesi Devre ait malumatımız Türklerin, Maverâünnehir ve Harezm havalisinde Soğdlar ve Harezmîler; Doğu Türkistan civarında ise Toharlar gibi İranî kavimlerle ilişki kurduklarına dair muhtasar bilgilerden ibarettir.¹ Bu dönemdeki ilişkiler içerisinde konumuzla alakadar olanı yani sınır ilişkileri, adı geçen bölgelerden, daha çok Maverâünnehir’de göze çarpmaktadır. Bu vesileyle birer devlet sahibi ve birbirine komşu olan Türkler ile Farsların sınır ilişkilerinde efsanevî bir anlatı dahi bize kadar gelmiştir. Nakledildiğine göre Türkistan (Türklerin) hâkimi Afrasyab, İran ülkesini işgal edip İran Şahı Minuçehr’i Taberistan bölgesinde muhasara ettiğinde, Minuçehr barış talep etmiş ve ardından ülkesinin sınırlarının bir ok atışı ile belirlenmesini istemiştir.² Afrasyab’ın, bu teklifi kabul etmesinin ardından, bir melek, Minuçehr’e özel yapım bir ok ve yay getirmiş ve bunların kullanılmasını salık vermiştir.³ Ardından bu görev İran ordusunda Âreş (آرش) adlı yetenekli bir okçuya tevdi

¹ Bunlar siyasî olmanın yanında kimi zaman lisanî kimi zaman dinî zeminde de vuku bulan muhtelif irtibatlardır. Tafsilat için bkz.: Denis Sinor (der.), *Erken İç Asya Tarihi*, İstanbul, 2003, s.141-166, 240-244, 440-449. Bu eserdeki etnik köken iddialarının çoğu Ahmet Taşağıl’ın şu eserindeki bilgilerle karşılaştırılmalıdır: Ahmet Taşağıl, *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları*, Ankara, 2004. Ayrıca hem lisanî hem de dinî etkileşim için güvenilir bir kaynak da Şinasi Tekin’e aittir. Bkz.: Şinasi Tekin, *İştikakçının Köşesi Türk Dilinde Kelimelerin ve Eklerin Hayatı Üzerine Denemeler*, İstanbul, 2001, s.33-39. Ayrıca bkz.: a.g.e., Dizin: Farsça, Mani, Sanskritçe, Soğut, Soğutça, Tohar, Toharca.; Buna ilaveten şu çalışmaya da müracaat edilebilir: Ahmet Altungök, *IV. ve VIII. Yüzyıllar Arası Sasaniler Dönemi Türk-Fars İlişkileri*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2007.

² Ahmad Tafazzoli, “Âraş”, *Encyclopaedia Iranica*, c.2, New York and London, 1987, s.267; Haşim Rıza, *Danışnâme-i İrân Bâstân asr-ı Avestayi tâ pâyân-ı devrân-ı Sâsânî (Encyclopaedia of Ancient Iran)*, c.1, Tahran, 1381 (2002), s.229; Ebu Reyhan Muhammed b. Ahmed el-Harizmi Biruni, *Tercüme-i Asarü’l-bakiye-i Ebu Reyhan Biruni*, terc. Ekber Dana Sereşt, Tahran, 1321 h.ş., s.249.

³ Ahmad Tafazzoli, s.267; Haşim Rıza, s.229; Ebu Reyhan Biruni, s.249.

edilmiş ve Âreş, hazırlığını yapıp bir dağın⁴ başına geçmiş ve ok atışını yapmıştır.⁵ Âreş, oku attıktan sonra Tanrı, onu, Horasan'ın en uzak diyarlarına götürsün diye rüzgar estirmiş ve nihayetinde ok, Merv⁶ veya daha başka, uzak bir yere düşmüş ve böylece bu olay neticesinde İranlılar ile Türkler arasında ilk sınır çizilmiştir.⁷ Bu aktarımımız Türkler ile İranlıların sınır ilişkilerine dair bulabildiğimiz ilk ve en eski bilgidir. Ayrıca bu bilgi her ne kadar destanî-efsanevî ise de bu iki milletin sınır komşuluğu yaptıklarına delalettir. Hülâsaten diyebiliriz ki iki toplumun ilişkileri ve sınır komşuluğu destanî-efsanevî anlatılara konu olacak kadar eskidir. Bu ilişkiler aynı zamanda ileriki devirlerde müşterek bir kültüre mensubiyetin de zeminini teşkil edecektir.

İkinci, yani “Osmanlı Öncesi Devir, İslamiyetin doğuşu ile başlayan Osmanlı Devleti'nin kuruluşuna kadar süren; Fars ve Türk kavimlerinin bu dini kabul ettiği ve bu vesileyle yoğun bir ilişki içinde oldukları bir dönemdir. Bu dönem, siyasî olarak hâricî ve dâhilî istilaların ve var olma çabalarının sonuçları olan savaşların mevcut olduğu bir devirdir. Ayrıca kültür ve temeddün sürecinin ve ilmî faaliyetlerin hız kazandığı ve dinî kurumların şekillenip olgunlaştığı bir zaman dilimidir. İlave olarak devrin başlangıcından nihayet bulunduğu zamana kadar Asyalı göçebelerin göçleri ve yurt tutma faaliyetlerinin⁸ sonucunda iki taraf için de doğu-batı kavramları bağlamında coğrafi eksen değişmiştir.

Evvela doğulu konar-göçer toplulukların İran coğrafyasına yerleşmesi⁹ ile iki kavmin, Türklerle Farsların bir süre yaşamlarını müştereken sürdürecekleri yeni bir döneme girilmiştir. Devamında Türk nüfus, yoğun bir şekilde İran üzerinden Anadolu'ya doğru geçmiş; fakat yukarıda zikredilen gelişmeler meydana gelmeye devam etmiş ve bu vesileyle ilişkiler daha da yoğunlaşmıştır.¹⁰ Bu denli yoğun ilişkilerin sonucu, bu dönemde İhsan Fazlıoğlu'nun

⁴ Kaynaklarda Âreş'in oku atarken bulunduğu yer olarak Âmul Kalesi ile Demavend, Rûyân ve Sârî gibi dağlar zikredilmektedir. Bkz.: Ahmad Tafazzoli, s.267; Fahreddin Esed-i Gûrgani, *Vîs ü Râmîn*. Bkz: <http://ganjoor.net/asad/veysoramin/sh65/> (10 Ağustos 2015)

⁵ Ahmad Tafazzoli, s.267; Haşim Rıza, s.229; Ebu Reyhan Biruni, s.249.

⁶ Fahreddin Esed-i Gûrgani, destanî mahiyetteki *Vîs ü Râmîn* adlı eserinde, okun Merv'e düştüğüne işaret etmektedir: bkz.: <http://ganjoor.net/asad/veysoramin/sh65/> (10 Ağustos 2015).

⁷ Ahmad Tafazzoli, s.267. Bu olaydan sonra Âreş, bu vesileyle Âreş-i Kemângîr (آرش کمانگیر) basitçe söylersek “Okçu Âreş”) olarak tavsif edilmeye başlanmıştır.

⁸ Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları*, İstanbul, 1999, s.157-160.

⁹ Osman G. Özgüdenli, *Turco-İranica: Ortaçağ Türk-İran Araştırmaları*, İstanbul, 2006, s.19.

¹⁰ Bu ilişkiler haylice fazla alanda kendini göstermektedir. Mesela siyasî-içtimaî birliklik için bkz.: Faruk Sümer, s.137-151,165-177; Erdoğan Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, Ankara, 2006, s. 31, 34-36; Edebî ve lisanî anlamdaki ilişkiler için bkz.: Ahmet Kartal, *Doğu'nun Uzun Hikâyesi Türk Edebiyatında Mesnevî*,

deyimiyle “...Selçuklular ile başlayan, İlhanlılar ile tam anlamıyla kemâle eren ve Safevîlerin kuruluşuna değin süren yapı, Anadolu, İran ve Türkistan’ı tek bir kültür havzasına dönüştürmüştür”.¹¹ Yani aşağıda da değineceğimiz üzere, bir sonraki dönemde farklılaşacak olan bu iki toplumun, kültürel ortaklığının bozulması ile siyasî (aynı zamanda dinî, sosyal, iktisadî vb.) anlamda belirginleşen sınır, bu dönemde belirgin, canlı ve hatta etkin ve etkileyici bir mefhum değildi.

Son olarak üçüncü devir, Osmanlı Devri’dir. Bu dönem “ikinci devrin” içinde vücuda gelen; etkileri ve sonuçları dünya tarihi açısından oldukça önemi haiz göçlerin ve yurt tutma faaliyetlerinin, yani Anadolu’ya geçişin neticesidir.¹² Bunun yanısıra devrin ortalarına doğru yukarıda zikrettiğimiz kültürel birlikteliğin, yeknesaklığın yavaş yavaş çözüldüğü görülmektedir. Bu durumun sonucunda, dönemin nihayetine yaklaştıkça ideolojik farklılaşmanın getirdiği kemikleşmiş muhalif, hatta düşmanca anlayışların ve ayrışmanın gölgesinde yer yer ittifak arayışlarının sonuçsuz kaldığı, kısacası iki kesim arasındaki gerginliğin her daim sulhe galebe çaldığı müşahade edilmektedir.

Bu dönem de kabaca üç devirde incelemeye tâbi tutulabilir düşüncesindeyiz. Buna göre “İlk Dönem”, bir önceki dönemin etkilerinin devam ettiği ve Safevîlerin kuruluşuna kadarki süreçte Osmanlı’nın hasseten Anadolu Selçukîleri’nden¹³ ve diğer İslam Devletleri’nden tevarüs ettiği kurumsal, içtimaî, siyasî ila ahir mirasın¹⁴ özümsemiği; İran coğrafyası ile ilişkilerin ise yine Fazlıoğlu’nun ifade ettiği gibi “...ortak bir anlam-değer dünyasının yani tek bir theo-onto-logos’a mensup olmak, kısaca, aynı dünya görüşünün içinde

İstanbul, 2014, s.40 vd. İlaveten Bozkır kavimlerinin İran’daki faaliyetleri, yani Selçuklu, Moğol ve Safevî İran’ı için bkz.: Osman G. Özgüdenli, s.22-27, 28-32, 351-407.

¹¹ İhsan Fazlıoğlu, “İran Türkiye Tarih ve Medeniyet Diyalogu Çalıştayı”, Bkz.: <http://www.ihsanfazlioglu.net/yayinlar/makaleler/1.php?id=238> (31 Temmuz 2015). Hatta Anadolu’ya göç eden Türklerin burada bir yazı dili oluşturmalarına kadar geçen sürede ulemanın özellikle İran kökenli/kaynaklı ve her alana ait eserleri okuyup okutması ve Anadolu sahasındaki Türk dilinin terakkisi boyunca da bu eserlerden tercümelerin yahud bunlara yapılan şerhlerin bulunması iki kültürün ne denli iç içe geçmiş olduğunu göstermesi bakımından bize bu konuda fikir verebilmektedir. Bu konuda yapılmış çok değerli bir çalışma için bkz.: Sadık Yazar, *Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2011.

¹² Faruk Sümer, s.157-158.

¹³ İhsan Fazlıoğlu, “Anadolu Beylikler Dönemi Felsefe-Bilim Tarihine Önsöz”, Bkz.: <http://www.ihsanfazlioglu.net/yayinlar/makaleler/1.php?id=81> (31 Temmuz 2015).

¹⁴ Paul Wittek, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Kuruluşu”, Güzin Yaltar (çev.), *Batı Dillerinde Osmanlı Tarihleri (İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi içinde)*, İsmail Hami Danişmend (der.), c.6, İstanbul, 2011, s.37-38.

müşterek bir varlık, bilgi ve değer manzumesini paylaşmak...”¹⁵ şeklinde özetlenebileceği bir devirdir.

Bu devirde, Batı Anadolu’daki *uc*larda karizmatik reislerin etrafında şekillenen ve gazâ geleneğine dayanan *uc* toplumu ve kültürü¹⁶ içerisinde neşv ü nema bulan Osmanlı, zamanla cazibe merkezi olmuş ve daha o zamanlar, sınır (*uc*) beyliği olmanın bir özelliği olarak, ileride de siyasî ve dinî hedeflerinin temelini teşkil edecek olan “Batı’ya, *dârü’l-harbe* (*dârü’l-küfre*) yönelik yayılmacı bir politika” benimsemiştir.¹⁷ Osmanlı Beyliği, sınır beyliği olmanın bir diğer özelliği olarak etno-dinî bakımdan muhtelif ve muhtelit bir yapıya sahipti. Öyle ki Osmanlı Beyliği, zaten yerli sekene olan Hristiyanların yanında “Uç Türkmenleri”nin¹⁸ (yahud kaynakların ifadesiyle *Etrâk-i Uc*¹⁹) ve heretik olarak nitelendirilebilecek topluluklara, tarikatlara ve oluşumlara mensup yığınların akın ettiği bir coğrafya oluvermiştir.²⁰ Bu durum ise Anadolu’nun, yukarıda değindiğimiz üzere, İran ile ortak bir kültür havzası olması ve bu vesileyle iki coğrafya arasında siyasî anlamda sınırın geçirgenliği (belirsizliği) ile açıklanabilir kanaatindeyiz. İşte bu vaziyet zamanla genişleyip kurumsallaşan Osmanlı’nın, içtimaî düzenine dair uyguladığı iki çekirdek siyasetin, yani iskân ve Batı’ya doğru fetih siyasetinin temelini oluşturacaktır.²¹ Fakat bu yapı zamanla değişmiştir. Bu değişimin sebeplerinin aynı zamanda doğu sınırlarının şekillenmesinde de rol oynadığı kanaatindeyiz. Bu sebeplere nüfuz edebilmek için ikinci dönemin içerisinde vuku bulan hadiselerle eğilmemiz gerekecektir.

“İkinci Dönem” İran’da Safevîlerin teessüsü ile başlatılabilir demiştik. Bu olay Anadolu’ya yönelik propagandalarla Şîî-Kızılbaşlığın ön plana çıkarılması²², yukarıda bahsi geçen Türkmen toplulukların da bu sebepten İran’a meyletmesiyle sonuçlanmıştır.²³ Buna

¹⁵ İhsan Fazlıoğlu, “İran Türkiye Tarih ve Medeniyet Diyalogu Çalıştayı” Bkz.:

<http://www.ihsanfazlioglu.net/yayinlar/makaleler/1.php?id=238> (31 Temmuz 2015).

¹⁶ Faruk Sümer, s.158; Halil İncılık, *Devlet-i ‘Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I*, İstanbul, Haziran 2009, s.17; Paul Wittek, s.29-45.

¹⁷ Halil İncılık, s.9,16,18, vd.; Feridun Emecen, “Kuruluştan Küçük Kaynarcaya”, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarih* içinde (s.5-63), ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, c.1, İstanbul, 2013, s.9; Paul Wittek, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Kuruluşu”, s.29-45.

¹⁸ Faruk Sümer, s.158; Paul Wittek, s.21.

¹⁹ Halil İncılık, s.6.

²⁰ Halil İncılık, s.18.

²¹ Paul Wittek, s.37 vd.

²² Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyâsî Münâsebetleri (1578-1612)*, İstanbul, 1993, s.1-7, 8-14.

²³ Bekir Kütükoğlu, s.3-4; Faruk Sümer, *Safevi Devleti’nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*,

karşın Osmanlı'da medreseler, "ilk dönemdeki" mevcut ortak kültür havzasının sağladığı seyahat serbestisiyle iki coğrafya arasında gerçekleşen ilmî seyahatlerin²⁴ neticesinde çok erken bir dönemde kurumsallaşmıştır.²⁵ Böylece hem örfî hukukun hem de İslam Hukuku'nun yerini sağlamlaştırması dolayısıyla Osmanlı açısından Sünnî İslam'ın kurumsal olarak Şîî-Kızılbaşlık karşısında ön plana çıkarıldığını görüyoruz.²⁶

Özetle iki taraf için de dinî-siyasî iddianın farklılaştığı; devlet ile toplumun teşkili ve/veya tanımı bağlamında dinî, siyasî ve sosyal düzlemde İran'ın Şîî anlayışı benimsediği, buna mukabil Osmanlı'nın Sünnî dünya görüşünü ön plana çıkardığı söylenebilir. Bize göre bu durum zamanla Osmanlı'nın doğu sınırlarının belirginleşmesine de sebep olmuştur.²⁷

Mesela Safevîlerin kuruluşu ile beraber, yukarıda da zikrettiğimiz gibi özellikle Doğu

Ankara, 1992. Bu kitabın genelinde Şah İsmail, Şah Tahmasb, II. İsmail ve Şah Abbas devirlerinde Anadolu'dan İran'a göç eden ve Safevî Devleti'nin tesisinde rol oynayan büyüklü küçüklü Türkmen oymakları tafsilatlı bir şekilde anlatılmaktadır.

²⁴ İslam Dünyası'nda ve bu iki coğrafya arasındaki ilmî seyahatler için şu çalışmalara müracaat ediniz: Giv Nassiri, *Turco-Persian civilization and the role of scholar's travel and migration in its elaboration and continuity*, Ph.D. Diss., University of California, Berkeley, 2002; Rula Anis Jurdi, *Migration and social change : the 'ulama of Ottoman Jabal 'Amil in Safavid Iran, 1501-1736*, Ph.D. Diss., Yale University, 1998.

²⁵ Paul Wittek, s.37-38; Erol Özbilgen, *Osmanlı Hukukunun Yapısı*, İstanbul, 1985, s.29, 90-92.

²⁶ Bu çekişmenin, iki tarafın da birer İslam Devleti olması hasebiyle "hilafet/imamet" üzerindeki tartışmalarda yoğunlaştığını söyleyebiliriz. İran tarafı için daha belirgin olan imamet/hilafet tartışmaları, Osmanlı tarafının kelam kitaplarında bu bahsin sıralamasını daha evvele alacak kadar meşgul etmiştir. Tafsilat için bkz.: İhsan Fazlıoğlu, "Osmanlı Düşünce Geleneğinde 'Siyasî Metin' Olarak Kelâm Kitapları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c.1, S.2, 2003, s.382-384; Ayrıca bkz.: Cemil Hakyemez, *Osmanlı-İran İlişkileri ve Sünnî-Şîî İttifakı*, İstanbul, 2014, s.43. Şunu da belirtmek gerekir ki iki taraf arasındaki gerginlikte Osmanlıların üzerinde durduğu bir diğer mühim husus ise sahabeye *sebb ü şetm* (küfür ve hakaret) ve Hz. Aişe'ye *kazf ü ta'n* etmenin (iffetine dil uzatma ve kınama, ayıplama, yeme, zemmetme) *tarziyeye* (bu tarz sözlerden cayıp bunları, *radiyallahu anh, ridvanullahi aleyhim ecmain* gibi saygı dolu, yüceltici sözlere, hitaplara) tebdili meselesidir. Bu husus Kanuni'den itibaren iki devlet arasında imza edilen hemen her antlaşmada bir madde olarak kendine yer edinmiştir. İleride, yeri geldikçe buna temas edilecektir. Neticede tüm bunlar ayrışmanın ve şedid birer taraf olmanın en bariz örnekleridir. Tafsilen bkz.: Remzi Kılıç, *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı-İran Siyasî Antlaşmaları*, İstanbul, 2001, s.76, 130.

²⁷ Osmanlı Devleti Safevîlerden önce Timur, Akkoyunlu ve Memlûklar Devleti gibi Sünnî devletlerle savaşmışsa da bunun sebepleri hakimiyet mücadelesi gibi siyasî nedenler olmuştur. Bkz. Halil İnalcık, s.114 vd. Lakin Safevîlerle mücadelede siyasî çekişmelerin yanında dinî-ideolojik bir saik de kendini göstermiştir. Hatta Sünnî devletlere nazaran Safevî Devleti ile mücadelede dinî-ideolojik bir ayrışma, siyasi sebeplerden daha etkili olmuştur diyebiliriz.

Anadolu'daki Türkmenlerin Şif-Kızılbaş temelli propagandalarla İran'a meyli ve hatta göçü²⁸ bu dönemde iki coğrafya arasındaki sınırın on altıncı asrın başlarına kadar hâlâ belirsiz olduğunu göstermektedir. Fakat bu hal, Yavuz Sultan Selim dönemindeki tedip ve tard hareketleri ile halefi Kanûnî Sultan Süleyman devrinde vuku bulan seferler ve imzalanan antlaşmalarla tedricen değişmiştir. Öyle ki kaynaklarda ilk defa Yavuz Sultan Selim döneminde Doğu ve Güneydoğu Anadolu ile Mezopotamya'da sınırların Osmanlı lehine genişleyip yavaş yavaş belirginleşmesinden bahsedilmektedir.²⁹ Kanûnî Sultan Süleyman devrine baktığımızda ise Irakeyn (1533-1535) ve iki İran Seferi (1548-1549 ve 1554-1555) neticesinde yapılan Amasya Antlaşması (1555)³⁰ ile sınırların daha da belirginleştiği görülmektedir.³¹ Siyasî alandaki gelişmeler böyleyken kültürel anlamda da buna müsavî hadiseler yaşanmaktaydı.

İki devletin dinî-siyasî anlamda zamanla ayrışması önceki dönemde mevcut olan kültürel ortaklığı da hâliyle bozmuş ve iki taraf, bu alanda özellikle dini meselelerde yek diğerine düşman kesilmiştir. Bu hususta dönemin kudretli ve saygıdeğer kabul edilen ulemasından İbn Kemal'in ve Ebu Suud Efendi'nin fetvalarına bakmak yeterli olacaktır. Yavuz Sultan Selim ve Kanunî Sultan Süleyman dönemlerinde, siyasî olduğu kadar dinî ayrışmanın da bir tezahürü olarak, Kızılbaşlar (dolayısıyla İranlılar) tekfir ve bunların katilleri tecviz edilmiş ve yukarıda işaret ettiğimiz İran seferleri için İbn Kemal ve Ebu Suud efendilerden fetvalar alınmıştır.³²

²⁸ Özer Küpeli, *Osmanlı-Safevi Münasebetleri (1612-1639)*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, İzmir, 2009, s.2. Faruk Sümer, s.175-176.

²⁹ Remzi Kılıç, s.24-26.

³⁰ Remzi Kılıç, s.73. Antlaşma metni için bkz.: Feridun Bey, *Münşeatü's-Selatin*, c.1, y.y. 1274, s. 620-626.

³¹ Bu antlaşma ve ileride değineceğimiz Kasr-ı Şirin Antlaşması arasında, muhtelif antlaşmalar mevcut ise de Osmanlı-İran sınır meselelerinde Amasya ilk, Kasr-ı Şirin (1639) ise sınırı kesin kez ve tafsilatlı şekilde tespit eden metinler olduğundan oldukça önemlidirler. Fakat bizim bu çalışmada, ağırlık noktamız daha çok Kasr-ı Şirin metni ve sonrasındır. Zira sınırı kesin ve tafsilatlı şekilde tespit eden metin Kasr-ı Şirin olduğundan diğer antlaşmaları bu sebeple göz ardı ettik Bkz.: Halil İnalcık, s.183.

İstanbul (1590) bkz: Amasya ile Kasr-ı Şirin arasındaki antlaşmalar için bkz: İstanbul Antlaşması (1590): Remzi Kılıç, s.129-131; Feridun Bey, *Münşeatü's-Selatin*, c.2, Takvimhane, 1275, s.249-251. Nasuh Paşa veya II. İstanbul (1612) Antlaşması: Remzi Kılıç, s.167; Feridun Bey, c.2, s.257-261. Serav (1618): Remzi; Kılıç, s.172-173; Feridun Bey, c.2, s.262-265.

³² M. Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislâm Ebussu'ûd Efendi'nin Fetvalarına Göre Kanunî Devrinde Osmanlı Hayatı*, İstanbul, 1998, s.173-178; Pehlül Düzenli, *Şeyhülislâm Ebussu'ûd Efendi ve Fetvâları*, İstanbul, 2012, s.161-166; Ahmet İnanır, *Şeyhülislâm İbn Kemal'in Fetvaları Işığında Kanunî Devrinde Osmanlı'da Hukukî Hayat*, İstanbul, 2011, s.137-139.

Bu dönemi takip eden asrın ilk yarısında vuku bulan IV. Murat'ın Irak Seferi'nin (1638) de en temel saikleri, kanaatimizce, “devr-i sâbık”ın devamı niteliğindeki siyasî ve dinî-ideolojik çatışmaların ve zamanla kökleşen farklılaşma ve kutuplaşmanın sonucunda belirginleşen sınırın sonucu olan hadiselerdir. IV. Murat, İran Şahı'nın, Şiîliğin kutsal yerleri olan ve daha evvelki barış şartlarına binaen Osmanlı toprağı sayılan Necef ve Kerbelâ bölgesini, Sünnî Osmanlı yönetiminden “kurtarmak” için bir anahtar rolü olan Bağdat'ı ele geçirmeye teşebbüs etmesi ve bunda başarılı olması³³ neticesinde, bahsedildiğı gibi Irak Seferi'ni gerçekleştirmiş ve Bağdat'ı geri almıştır.³⁴ Bu seferden sonra Osmanlı ve İran arasında meşhur ve maruf Kasr-ı Şirin Antlaşması (1639) imzalanmıştır.³⁵ Bu metin önceki metinlere nazaran önemli bir dönüm noktasıdır. Zira bundan sonra iki dünya arasında, her anlamda, adeta aşılmaz bir set halini alan sınır, bu metinle kat'î bir şekilde tespit edilmiş ve daha sonraları yapılan antlaşmalarda da doğrudan veya dolaylı atıflar hep bu metne yapılmıştır.³⁶

Bunun yanında bu dönemde, tıpkı bir önceki asırda olduğu gibi kültürel ayrışmanın da izlerini takip edebiliyoruz. Bu döneme ait bir kaynağın zikrettiğine göre dönemin Osmanlı müftüsünün, İranlılar ve şahı hakkında verdiği fetvada kullandığı ifadeler genel anlamda farklılaşmanın Osmanlı çevrelerindeki yansımasının bir örneğidir. Buna göre İranlılar akideleri gereğı kimi zaman Dürzîlerden kimi zamansa Yahudilerden ve Hristiyanlardan bile

³³ Bu husus kaynaklarda “Bekir Subaşı Hadisesi” olarak geçmektedir. Bekir Subaşı Dersaadet'ten Bağdat Beylerbeyiliğı'nin kendisine verilmesini istemiş; isteğı reddedilince de İran'a meylederek tâbiyetini arz etmiştir. Bunu fırsat bilen Şah Abbas teklifi olumlu kaşlamış ve Bağdat'a asker sevk etmiştir. Fakat gelişmelerden ürken Osmanlı yönetimi Bekir Subaşı'nın teklifini kabul etmiş, böylece Bekir Subaşı daha evvel davet ettiği ve kendisine taç gönderen Şah'ı sert bir şekilde reddetmiştir. Lakin İranlılar içeriden yardım alarak 1624 yılında Bağdat'ı ele geçirmişlerdir. Bu tarihten 1638 tarihine kadar İran yönetiminde kalan Bağdat, IV. Murat'ın Bağdat Seferi neticesinde ele geçirilmiştir. Tafsilat için bkz.: Nazmi-zâde Murtaza, *Gülşen-i Hulefâ Bağdat Tarihi 762-1717*, Tahlil ve Metin Tenkidi: Mehmet Karataş, Ankara, 2014, s.195-200; Remzi Kılıç, s.176-192; Özer Küpeli, s.78-90.

³⁴ Remzi Kılıç, s.192; Özer Küpeli, s.196-198.

³⁵ Remzi Kılıç, s.192-194; Özer Küpeli, s.198; *Muahadat Mecmuası*, c.2, Hakikat Matbaası, y.y., 1294/1307, s.308-315; Feridun Bey, c.2, s.261-262-293-301.

³⁶ Bu metinde özellikle iki husus dikkate şayandır. Evvela iki devlet arasındaki sınır ilk defa “tafsilatlı” bir şekilde bir metinle tepit edilmektedir. Bu vesileyle sonraki birçok antlaşmada da bu metne atıf yapılacaktır. Özer Küpeli, s.198; *Muahadat Mecmuası*, c.2, s.308-315. Saniyen yukarıda da değindiğimiz ve önceki antlaşmalarda da bahsi geçen “tarziye” maddesi, altı çizilerek metne derc edilmiştir. *Muahadat Mecmuası*, c.2, s.311; Özer Küpeli, s.199. Bu da sınır ve ayrışmanın birbiriyle alakadar olduğuna dair bariz ve mübeyyen örnekler olarak karşımızda durmaktadır.

daha aşağı; hatta katli ve imhası mübah olan bir topluluk olarak gösterilmektedir.³⁷ Fetvanın içeriği İranlıların şer'î muamelatta ve itikatta, özellikle din büyüklerine karşı hakaret-âmiz sözler ve hareketler (*sebb ü şetm*) sebebiyle müfsid, fâsık olduğu yönünde suçlamalarla- ki bunlar en ağır sözlerle dile getirilmektedir- doludur.³⁸

Bu da bize gösteriyor ki artık bu dönemde Osmanlı-İran ilişkilerinde, hassaten siyasî ve dinî anlamda, belirleyici davranış ve anlayış rekabetten ziyade adavettir. Neticede Kasr-ı Şirin metninde tespit edilen ve bu ayrışmanın sonucu olan sınır hem daha sonraları yapılan barış antlaşmalarına hem de modern anlamda Ortadoğu coğrafyasının en eski sınırına- ki bununla sadece siyasî alanı kastetmediğimiz âşikârdır- temel teşkil edecektir.³⁹

Tüm bu anlattıklarımız Osmanlı-İran ilişkileri bağlamında sınırın nereye oturtulması gerektiğini bize göstermek bakımından oldukça önemlidir. Zira Safevîlerin kuruluşuyla beraber Anadolu'nun, İran, dolayısıyla Türkistan ve diğer Sünnî bölgelerle siyasî, kültürel ve benzeri yönlerden irtibatı kopmuştur.⁴⁰ Bu durumun sonucu olarak, yani bu kutuplaşma ve farklılaşma neticesinde, sınır önceki dönemlere nazaran daha fazla keskinleşmiş ve belirginleşmiştir. Dolayısıyla sınır bize göre bu dönemdeki hem siyasî hem de kültürel ayrışmanın sonucunu⁴¹; bundan sonra anlatacağımız olay ve olguların ise sebebini teşkil etmektedir.

Üçüncü ve son dönem, başları on sekizinci asrın ilk ve ikinci çeyreğine tekabül eden ittifak arayışlarının vuku bulduğu; lakin artık her anlamda keskinleşen sınırın ayrıştırıcı

³⁷ Fetvanın çeviri yoluyla elimize ulaştığını ve aslı ile karşılaştıramadığımızı belirtelim. Paul Ricaut, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Hâlihazırının Tarihi (XVII. Yüzyıl)*, Halil İnalcık, Nihan Özyıldırım (çev.), Ankara, 2012, s.190-193, s.190-193.

³⁸ Bu metinde eleştirinin dozunu arttıran Müftü Efendi tarafından ilginç bir husus daha dile getirilmektedir. Müftü Efendi, İranlılara hitaben “Peygambere hakaret olarak onun bayrağına [sancağına] mahsus olan yeşil rengi ayakkabı ve poturlarında ... kullanarak büyük bir saygısızlıkta bulunuyorsunuz” şeklinde bir ithamda bulunmaktadır. Bkz.: Paul Ricaut, s.190. Bu mevzu Osmanlı gündemini çok fazla işgal etmiş olacak ki bir diğer kaynağın zikrettiğine göre bu husus Şah Abbas’a gönderilen bir elçi tarafından da dile getirilmiş; Şah Abbas ise “Benim topraklarımda, giysilerde ve ayakkabılarda taşınan yeşil cansız bir renktir. Türkiye’deki bütün hayvanlar, hiç ceza görmeden her gün, peygamberimizin sevdiği bu rengin canlısını taşıyan otların üstüne pisliklerini yaparlar. Git hükümdarına söyle, önce, imparatorluğundaki bütün hayvanların otları ve ayakları dışkılarıyla kirlletmesini önlesin. O zaman ben de kullarımın yeşil ayakkabı giymesini yasaklarım...” şeklinde oldukça alaycı bir cevap vermiştir. Bkz.: Josephus Grelot, *İstanbul Seyahatnamesi*, İstanbul, 1998, s.202.

³⁹ Stefanos Yerasimos, *Milliyetler ve Sınırlar Balkanlar, Kafkasya ve Orta-Doğu*, İstanbul, 2010, s.121.

⁴⁰ Faruk Sümer, s.175.

⁴¹ Faruk Sümer, s.175; İhsan Fazlıoğlu, “İran Türkiye Tarih ve Medeniyet Diyalogu Çalıştayı” Bkz.: <http://www.ihsanfazlioglu.net/yayinlar/makaleler/1.php?id=238> (31 Temmuz 2015).

özelliğine atfen kemikleşmiş anlayışların ve o dönemki çıkarların müsaade etmemesiyle bunun gerçekleşmediği bir devirdir. Sonraki süreç ise, on dokuzuncu asrın başından itibaren çekişmelerin devam ettiği; bu vesileyle yine bir dizi ittifak girişimlerinin akim kaldığı; iki tarafın da “hegemon” güçlerin yayılma ve tahakküm alanları olmaktan kurtulamadıkları, pasif ve kimilerince sömürge yahud yarı sömürge⁴² olarak dahi nitelendirilebilecekleri bir dönemdir.⁴³

Bu dönemin başlarında, Osmanlı-İran ilişkilerinde ittifak arayışlarından bahsetmiştik. Bu doğrultuda talebin ilk defa Nadir Şah Afşar yönetimindeki İran’dan geldiğini görüyoruz.⁴⁴ Nadir Şah, ülkesinde yükselen bir güç olan dinî otoriteyi, yani Şîî ulemanın sınırlarını, yönetimin çıkarları lehine, daraltmak niyetiyle onları Kazvin’de gerçekleşen bir toplantıda adeta hesaba çekti.⁴⁵ Nadir Şah’ın Şîî ulema karşısındaki bu tutumu, ulemanın, hem dinî hem de dünyevî otorite olan Safevîlerin ardından, arta kalan dinî otorite boşluğunu doldurmaları ve ek olarak ekonomik özerkliklerinin devlet karşısında yükselen bir güç konumuna gelmesi sebebiyledir.⁴⁶ Bu doğrultuda ulemaya isteklerini kabul ettirmeyi başaran Nadir Şah, gücünün farkında olarak Safevîlerin aşırı politikalarını yumuşatmaya yönelik bazı adımlar da atmaya başladı. Bu veçhile ilkin kendisini şah olarak görmek isteyenlere karşı, Hulefa-ı Râşidîn’den ilk üçünün de meşru halife olarak kabul edilmesi şartını öne sürdü.⁴⁷ Devamında Safevîlerin aşırı akideleri yerine Şîîliğin nispeten ılımlı olan Caferîlik kolunun benimsenmesini önerdi.⁴⁸ İlâveten, kabul edilen bu kararların resmiyet kazanması, din adamlarına gönderilen ve kararlara uymayanların cezalandırılacağına beyan edildiği emirnamelerle tasdik edilmiş oldu.⁴⁹ İçeride bu gelişmeler yaşanırken dış ilişkilerde de politikasını buna paralel bir şekilde

⁴² A. D. Novîçev, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Yarı-Sömürgeleşmesi*, çev. Nabi Dinçer, Ankara, 1979; Yılmaz Karadeniz, *İran’da Sömürgecilik Mücadelesi ve Kaçar Hanedanı 1795-1925*, İstanbul, 2006.

⁴³ Burada hemen belirtelim ki bu dönem her ne kadar günümüze değin devam etse de bu çalışmanın zaman aralığı on dokuzuncu asrın ikinci yarısının başlarına kadar sınırlandırıldığından sonraki gelişmelere, gerekli atıflar dışında, genel olarak değinilmeyecektir.

⁴⁴ Yılmaz Karadeniz, *İran Tarihi (1700-1925)*, İstanbul, 2012, s.147; Cemil Hakyemez, *Osmanlı-İran İlişkileri*, s.59.

⁴⁵ Cemil Hakyemez, s.61.

⁴⁶ Cemil Hakyemez, s.61.

⁴⁷ Cemil Hakyemez, s.61.

⁴⁸ Cemil Hakyemez, s.61; Abdurrahman Ateş, *Avşarlı Nadir Şah ve Döneminde Osmanlı-İran Mücadeleleri*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Isparta, 2001, s.83 vd.

⁴⁹ Cemil Hakyemez, s.62.

uygulayan Nadir Şah, Caferîliğin Osmanlı nezdinde Ehl-i Sünnet mezheplerinden birisi olarak kabul edilmesi için girişimlerde bulundu.⁵⁰ Bu vesileyle kendisi hem culûsunu haber vermek hem de Osmanlı tarafından gelen ve 1733'ten beri devam eden savaşa⁵¹ son verecek barış teklifine kabul cevabı dolayısıyla gönderdiği heyetle⁵² bu fikrini Osmanlı yönetimine iletmiştir.⁵³ Osmanlı yönetimi de Nadir Şah'ın culûsunu tebrik ve önerilen antlaşmayı yapmak için bir elçi heyeti göndermiştir.⁵⁴ Böylece iki taraf arasında bir iyi niyet göstergesi olarak bu elçi teatisi gerçekleşmiştir. Neticede iki taraf arasında varılan mütabakat gereği 1736 tarihinde bir barış antlaşması imzalanmıştır.⁵⁵ Fakat Osmanlı yönetimi, Nadir Şah'ın, Caferîliğin Ehl-i Sünnet mezheplerinden birisi olarak kabul edilmesi isteğine, şer'an uygun olmaması dolayısıyla redd cevabı vermiştir.⁵⁶ Osmanlı tarafı gerçekten bunu ulemya danışmış; fakat ulema, Nadir Şah'ın istediği cevabı vermemiştir.⁵⁷ Zira Nadir Şah'ın iyi niyetli fakat öngörüsüz, daha doğrusu heyecanlı ama sağlam zemine oturmayan bu görüşünün önündeki en temel engel hem Sünnî hem de Şîî ulemanın bu fikri desteklemeyecek kadar kemikleşmiş ve esnek olmayan anlayışlara sahip olmalarıdır. Zira daha yukarıda bahsettiğimiz gibi Safevîlerin teessüsü ile iki taraf arasında kapanmamak üzere bir uçurum açılmış; bundan ötürü belirginleşen ve keskinleşen sınırların mania teşkil ettiği iki coğrafya arasında artık iletişim ve etkileşim mevcudiyetinden söz edilemez olmuştur. Bu husus özellikle siyasî-dinî (veya dinî-siyasî) iddiaların meşruiyet kaynağı olan ulema arasında câri olmuştur.⁵⁸ Bunu Osmanlı'nın

⁵⁰ İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarih Kronolojisi*, c.4, İstanbul, 2011, s.34; Abdurrahman Ateş, s.90-93.

⁵¹ İsmail Hami Danişmend, s.32. Abdurrahman Ateş, s.84-86.

⁵² Bu heyettekilerin ismi sırasıyla şöyledir: Kirmanşâh Beylerbeyi Abdülbâkî Han-ı Zengene, İran Memâliki Sadrı Mirza Ebulkasım ve Molla Ali Ekber. Bkz.: *I. Mahmud-Nadir Şah Mektuplaşmaları 3 Numaralı Nâme-i Hümayun Defteri*, T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., İstanbul, 2014, s.44.

⁵³ Cemil Hakyemez, s.62.

⁵⁴ Yılmaz Karadeniz, s.147-148; İsmail Hami Danişmend, s.34. Osmanlı Devleti tarafından gönderilen bu heyet ise şu isimlerden oluşmaktaydı: Musul Valiliği tevcihiyle rütbesi vezirliğe yükseltlen [Mirahur] Mustafa Paşa, Fetva Emîni iken "Anadolu Sadareti" payesi verilen Mevlana Abdullah [Vassaf Efendi] ve Edirne Kadılığı tevcih edilen Mevlana Halil. Bkz.: *3 Numaralı Nâme-i Hümayun Defteri*, s.50.

⁵⁵ Yılmaz Karadeniz, s.146; Abdurrahman Ateş, s.86; Cemil Hakyemez, s.62. Antlaşma metni için bkz.: *Muahadat Mecmuası*, c.2, s.315-319.

⁵⁶ *3 Numaralı Nâme-i Hümayun Defteri*, s.46; Cemil Hakyemez, s.62.

⁵⁷ Cemil Hakyemez, s.62-63; Abdurrahman Ateş, s.86; Koca Râgıb Mehmed Paşa, *Tahkik ve Teyfik Osmanlı-İran Diplomatik Münasebetlerinde Mezhep Tartışmaları*, haz. Ahmet Zeki İzgöer, İstanbul, 2003, s.129-130.

⁵⁸ Cemil Hakyemez, s.57-59.

ulemaya danışarak Nadir Şah’a verdiği ret cevabından da anlıyoruz. Sünnî ulemanın görüşleri bu yöndeyken Şîî ulema da onlardan pek farklı düşünmemekteydi. Osmanlı ve Sünnî dünya ile ilişkiler hususunda verilen sözler, takınılan yumuşak ve uzlaşmacı tavırlar⁵⁹ samimi olmaktan uzak ve Nadir Şah’ın baskısı neticesinde gerçekleşmiştir.⁶⁰ Neticede bu ittifak arayışı ve girişimi Osmanlı ulemasının olumsuz cevabı ve Şîî ulemanın gönülsüzlüğü sebebiyle akim kalmıştır. Fakat Nadir Şah bununla yetinmeyip iddialarını kabule zorlamak ve daha başka sebepler vesilesiyle⁶¹ Osmanlı topraklarına girmiş ve iki taraf arasında savaş tekrar gündeme gelmiştir.⁶² Böylece 1743’te vuku bulan hadiseler neticesinde aynı yıldan 1746⁶³ yılında imzalanacak antlaşmaya kadar iki taraf savaş halinde olmuşlardır.⁶⁴ Bu antlaşmada dikkat çeken husus IV. Murat dönemine yapılan atıftır. Buna göre karşılıklı muhtelif isteklerin kabul edilmesi yanında, yukarıda değinilen, “tarziye”⁶⁵ maddesinin ve Kasr-ı Şirin Antlaşması ile belirlenen sınırların kabul edilmesi kararlaştırılmıştır.⁶⁶ Bu hadiselerden sonra İran’da vuku bulan yönetim değişikliği Osmanlı-İran ilişkilerini tekrardan germiştir. Zira Nadir Şah’ın öldürülmesini müteakip İran’da yönetimi ele geçiren Kerim Han Zend 1776 tarihinde Basra taraflarına bir sefer düzenleyerek burayı ele geçirmiş; bunun üzerine Osmanlı, İran’a savaş ilan etmiştir.⁶⁷ Fakat Basra, ancak Kerim Han Zend’in ölümünden sonra, 1779 tarihinde geri alınabilmıştır.⁶⁸ Bu tarihten sonra Osmanlı-İran

⁵⁹ Cemil Hakyemez, s.66-67.

⁶⁰ Nadir Şah’ın Sünnîliğe yakın uygulamalara dayanan bir Caferîliği İran’ın resmî mezhebi olarak kabul ettirmek istemesi karşısında Şîî ulemanın onu “sadece dünyevî otorite olduğu” yönünde uyardığı göz önünde tutulursa ne kadar haklı olduğumuz görülecektir. Bkz.: Yılmaz Karadeniz, s.147; Cemil Hakyemez, s.66-76.

⁶¹ Bu sebeplerin ayrıntıları için bkz.: Yılmaz Karadeniz, s.170.

⁶² İsmail Hami Danişmend, s. 40-41

⁶³ Kaynakların bazılarında sulh akdi için 1747 tarihi verilmektedir. Misal bkz.: Abdurrahman Ateş, s.115. Fakat biz hem Muahedat Mecmuası’nda verilen (17 Şaban 1159) hicrî tarihin miladî karşılığı olarak bu tarihe denk düşmesi hem de çoğu kaynağın bu tarihte birleşmesine binaen 1746 tarihini tercih ettik. 1746 tarihini veren kaynaklar için bkz.: *Muahedat Mecmuası*, c.2, s.319-320; İsmail Hami Danişmend, s.44; Yılmaz Karadeniz, s.173; Melike Sarıkçıoğlu, *Osmanlı-İran Hudut Sorunları (1847-1913)*, Ankara, 2013, s.10.

⁶⁴ İsmail Hami Danişmend, s.44; Yılmaz Karadeniz, s.173; Melike Sarıkçıoğlu, s.10.

⁶⁵ Daha yukarıda değindiğimiz üzere tarziye, sahabe hakkında saygılı ifadeler kullanmak demek olup *sebb ü şetm* mukabili olarak Osmanlı Devleti’nin, İran ile imzalanan hemen her antlaşmaya dahil ettiği ve dinî-ideolojik olarak neredeyse İran karşısındaki konumunu belirleyen bir kavramdır. Tafsilat için bkz.: Katip Çelebi, *Mizanü’l-hakk fi İhtiyarü’l-ehakk*, Tasvir-i Efkar Matbaası, İstanbul, 1280, s.30-33.

⁶⁶ İsmail Hami Danişmend, s.44; Yılmaz Karadeniz, s.173; Melike Sarıkçıoğlu, s.10.

⁶⁷ İsmail Hami Danişmend, s.82-83.

⁶⁸ İsmail Hami Danişmend, s.83.

ilişkileri, Safevîler dönemi kadar şedit olmasa da eski mecrasında devam edegelmiştir. Ta ki On dokuzuncu asrın başlarında vuku bulan olayların sebep olduğu gerginliğe kadar.

Osmanlı-İran ilişkilerindeki gerginlik, on dokuzuncu asrın başlarında iki tarafın da iç ve dış meselelerle uğraştığı bir ortamda cereyan eden hadiselerin neticesinde, özellikle sınır bölgelerinde, yeniden alevlenmiştir. İlişkiler bu sebeple çeşitli etmenlerin rol oynadığı inişli çıkışlı, daha doğrusu istikrarsız bir grafik görünümü vermekteydi. Ayrıca bu dönemin başlarında iki ülke arasındaki ilişkilerde iç dinamiklere ilaveten Rusya ve İngiltere gibi iki, yeni, dış etmen temayüz edecekti.

On dokuzuncu asrın başlarında Osmanlı-İran ilişkilerinin gerilmesinde rol oynayan en önemli etkenlerin başında Vehhabî hareketi ve Suudların faaliyetleri gelmektedir. On sekizinci asırda Osmanlı Devleti'nin bir iç meselesi ve din menşeli bir hareket olarak zuhur eden Vehhabîlik, Suud ailesini etkileyip onların da desteğini alarak siyasî bir vecheye de bürünmüş ve yayılmacı bir politika benimsemiştir. Bu hareketin mensupları inançları gereği Hz. Muhammed devrinde mevcut olmayan her türlü davranışa, kurum ve saireye karşı, bid'at oldukları gerekçesiyle sert bir tutum içerisinde olmuşlar ve bu inançların İslam Coğrafyası'ndan temizlenmesi anlayışını benimsemişlerdir.⁶⁹ Bu tutumları çeşitli İslam mimarisine, hususen mezar yapılarına (türbeler, mezar taşları ilh.) da teşmil edildiğinden zaman zaman bu yapılara saldırdıkları görülmüştür. Bu saldırılardan bazıları, yayılma eğilimlerinin de tahrikiyle on dokuzuncu asrın başlarında Şiîlerce kutsal addedilen Kerbelâ ve etrafında medfun imamların kabirleri üzerine de vukubulmuştur. 1801 ve 1802 yıllarına rastlayan tarihlerde bu amaçla yapılan taarruzlarında Vehhabîler, bu topraklardaki Şiîlerden binlercesini katletmişlerdir.⁷⁰ Hâliyle bu durum, İran'ın, Osmanlı'nın bir iç meselesi olan Vehhabîliği bahane ederek sorun çıkarmasına zemin hazırlamış ve Vehhabîliğin, Osmanlı'nın İran ile ilişkilerinde önemli meselelerden biri halini almasına yol açmış ve ilişkilerin gerilmesine sebep olmuştur.⁷¹

Ayrıca Vehhabîlerin, bu denli sert ve otorite tanımaz tutumları özellikle bazı aşiretlerin

⁶⁹ Muhammed b. Abdilvehhab'ın, kökleri Şeyhülislam Ahmed İbn Teymiyye gibi kadim ulemanın görüşlerine kadar götürülen ve literatürde Selefiyye denilen bu fikirleri, kendisinin, meşhur ve maruf İbn Suud ile ittifak kurmasıyla siyasî bir boyut kazanmış ve bu haliyle Osmanlı Devleti'nin önemli meselelerinden birisi haline gelmiştir. Tafsilat için bkz.: Neşet Çağatay, Vehhâbîlik, *İA*, c.13, İstanbul, 1986, s.262-269; W. Ende, Wahhabiya, *EP*, vol.11, Leiden, 2002, s.39-47; Mehmet Ali Büyükkara, Vehhâbîlik, *TDVİA*, c.42, İstanbul, 2012, s.610-611; Zekeriya Kurşun, *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hâkimiyeti*, Ankara, 1998, s. 17-24 .

⁷⁰ Sıtkı Uluerler, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İran Siyasî İlişkileri (1774-1848)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ 2009, s.98,101-102.

⁷¹ Sıtkı Uluerler, s.99.

demografik hareketliliğine de neden olmuştur. Bu dönemde bazı aşiretler Necid ve havalisinden Güney Irak'taki muhtelif, özellikle sınıra yakın bölgelere göç etmişlerdir.⁷² Bu bölgelere git gide yerleşen ve zamanla bir kısmı konar-göçer hayat tarzından yerleşik düzene geçen bu aşiretler, özellikle on sekizinci asrın sonları ile on dokuzuncu asrın başlarında İran'ın propagadalarıyla Şiîliğe meyl etmiş ve önemli bir kısmı Şiîleşerek İran'a yönelmeye, hatta İran tâbiyetine geçmeye ve Osmanlı Devleti açısından önemli sorunların kaynağı olmaya başlamışlardır.⁷³

Bunun yanında bu sorunları olumsuz anlamda besleyen ve gerginliğin tırmanmasına sebep olan bir başka husus ise İran'ın aşiret kazanma yarışı dışında sınıra yakın yerlerdeki Osmanlı yöneticilerini kendi tarafına çekmek amacıyla bulunduğu girişimler olmuştur. Bunun yansımaları Baban Mutasarrıfı Abdurrahman Paşa İsyanı'nda görülmektedir. İleriki zamanlarda, siyaset ve bürokrasi dışında, Osmanlı kültürel hayatında da önemli hizmetleri olan Baban ailesinin⁷⁴ büyüklerinden olan Abdurrahman Paşa, evvela 1801 yılında, Vehhabîlere karşı verilen mücadelede devletin isteği dışında tavırlar sergilemiş ve bazı huzursuzlukların da kaynağı olmuştur.⁷⁵ Saniyen, el-Ubeyd aşireti reisi Casim Bey meselesinde⁷⁶ takındığı tavır ve pervasız tutumları, dönemin Bağdat yönetimini tedbir almaya sevk etmiştir. Abdurrahman Paşa, bu vesileyle azledilmiş ve İran'ın yukarıda belirttiğimiz girişimleri neticesinde daha evvel burayla iyi ilişkiler kurmuş olduğundan İran'a iltica etmiştir.⁷⁷ Haliyle bu durum Vehhabîler yanında iki devlet arasındaki önemli meselelerden birisi olmuştur. Zira İran, Abdurrahman Paşa'nın göreve iadesi için girişimlerde bulunmuş, fakat dönemin Bağdat valisi buna mukabil İran sınırını tecavüz ile iki devletin arasının açılmasına sebep olmuştur.⁷⁸

Osmanlı-İran sınırının güney bölgelerinde bunlar olurken kuzey taraflarında da durum oldukça gergin bir görünüm arzietmekteydi. Sınırın kuzey taraflarında, Van bölgesinden başlayarak Bayezid ve Kars'ı içine alan; hatta Rusya topraklarına taşan geniş bir bölgede

⁷² Yithzak Nakash, "Sünnî Irak Kabilelerinin Şiîliğe Dönüşümü", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, C.15, S.3, 2002, s.387-388

⁷³ Yithzak Nakash, s.387-388.

⁷⁴ Bu aile hakkında Metin Atmaca tarafından faydalı bir doktora çalışması yapılmıştır. Bkz.: Metin Atmaca, *Politics of Alliance and Rivalry on the Ottoman-Iranian Frontier: The Babans (1500-1851)*, Faculty of Philosophy Albert Ludwig University of Freiburg, PhD diss., 2013, s. 31-61.

⁷⁵ Sıtkı Uluerler, s.101.

⁷⁶ Tafsilat için bkz.: Sıtkı Uluerler, s.121.

⁷⁷ Resul Havi Efendi, *Tarih-i Devhatü'l-vüzera Zeyl-i Gülşen-i Hulefa*, Bağdad, 1246, s.134-135.

⁷⁸ Sıtkı Uluerler, s.121-123.

yaşayan aşiretler, aşağıda da belirteceğimiz üzere, sınırın topraklarını ikiye ayırması nedeniyle zor durumda kaldıklarından bu sınırı tanımayarak çok eskiye dayanan düzenlerini devam ettirmiş ve çoğu vakitler sınır ihlali yapmışlardır. Mezkûr durum da yukarıdaki hadiseler yanında iki devletin arasında gerginliğe sebep olmuştur. Bunlardan özellikle Haydaranlı ve Sebîki aşiretleri, diğerleri gibi yaşamlarını devam ettirmek için çaresizlik içinde çoğu zaman sınırı ihlal ettiklerinden tâbiyetleri haliyle sorunlu olmuştur.⁷⁹ Fakat İran tarafının iddiasına göre kendi tâbiyetinde olan bu aşiretlerin Osmanlı tarafına geçenleri, bir an önce İran'a iade edilmeliydi.⁸⁰ Lakin Osmanlı Devleti bu iki aşiretin kendilerine bağlı olduklarını bildirerek iadelerini reddetti.⁸¹

Bunun üzerine İran'ın, Osmanlı Devleti'nin o tarihlerde, yukarıda da bahsettiğimiz ve uzun süre devam eden, Vehhabî hareketi⁸² yanında, bir taraftan Tepedelenli Ali Paşa Kıyâmı⁸³ diğer bir taraftan da Sırp ve Rum İsyanı⁸⁴ gibi çeşitli gailelerle meşgul olmasını fırsat bilip bu aşiretler meselesini bahane ederek Doğu Anadolu ve Irak canibinden Osmanlı topraklarına girmesi ve beri tarafın da karşılık vermesiyle savaş başlamış oldu (1821).⁸⁵ 1822 yılında kısa bir süre savaşa ara verilse de⁸⁶ iki devlet tekrar savaşa tutuşmuştur. Neticede muhtelif sebeplerden ötürü tarafların barış isteğine⁸⁷ binaen Erzurum'da toplanıldı. Bu toplantıda İran tarafı, savaşın da çıkış sebeplerinin en önemlilerinden olan sınır boylarındaki aşiretler ve bunların tâbiyetleri meselesi üzerinde ısrarla durmakta idi.⁸⁸ Bu yüzden mükâlemeler devam

⁷⁹ Melike Sarıkçioğlu, s.14; Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, c.12, Matbaa-i Osmaniye, Dersaadet, 1309, s.4.

⁸⁰ Sahhâflar Şeyhi-zâde Seyyid Mehmed Es'ad Efendi, *Vak'a-nüvîs Es'ad Efendi Tarihi (Bâhir Efendi'nin Zeyl ve İlâveleriyle) 1237-1241/1821-1826*, haz. Ziya Yılmaz, İstanbul, 2000, s.229-230.

⁸¹ Ahmed Cevdet Paşa, s.9. Aşiretler meselesi ve daha birçok hususta ihtilaf yaşayan iki devletin adım adım savaşa sürüklenmesi hakkında bkz.: Yılmaz Karadeniz, s.306-312.

⁸² İsmail Hami Danişmend, s. 140-141

⁸³ İsmail Hami Danişmend, s.142; Mehmed Es'ad Efendi, s.228

⁸⁴ İsmail Hami Danişmend, s.141,145; Mehmed Es'ad Efendi, s.228.

⁸⁵ Ahmed Cevdet Paşa, s.10-11; İsmail Hami Danişmend, s.148; Melike Sarıkçioğlu, s.14.

⁸⁶ O esnada Osmanlı Devleti'nin, özellikle Rum İsyanı ve akabinde Rumların istiklallerini ilan etmesi ile uğraşması ve bunun yanında yaklaşan kış mevsimi; ilaveten Bağdat'tan saldıran İran ordusu içerisinde kolera salgınının başgöstermesi vesilesiyle savaşa ara verilmiştir. Bkz.: İsmail Hami Danişmend, s. 145,147; Melike Sarıkçioğlu, s.15.

⁸⁷ Bu noktada İranlı tüccarın, ekonomik çıkarlarını zedeleyen savaşın bitirilmesi yolunda İran Şahı nezdinde bulundukları girişimler de savaşın sona ermesinde etkili olmuştur. Bkz.: Mehmed Es'ad Efendi, s.228; Ahmed Cevdet Paşa, s.13.

⁸⁸ Mehmed Es'ad Efendi, s.229-233.

ederken bir süre görüşmeler kesilmiş olsa da⁸⁹ sonunda 1823 yılında imzalanan I. Erzurum Antlaşması ile savaş sona erdirildi.⁹⁰ Antlaşmada Osmanlı tarafının her zamanki *sine qua non* şartı “tarziye”⁹¹ ve Nadir Şah Afşar⁹² ile yapılan antlaşmadaki “hudûd-ı kadîme”ye atıf göze çarpmaktadır.⁹³

Bu antlaşmanın imzalanması ile taraflar arasındaki zıtlaşma ve gerginlik bitmemiştir. Zira 1847 yılında imzalanan II. Erzurum Antlaşması ile 1913 yılında imzalanan İstanbul Protokolü⁹⁴ bu nizanın devam ettiğini göstermektedir. Özellikle on dokuzuncu asırda bu durumu besleyen en önemli şeylerden birisi ise daha yukarıda değindiğimiz üzere iki devlet arasındaki ilişkilerde artık iki yeni aktörün, Rusya’nın ve İngiltere’nin, rol oynamaya başlamış olmasıdır. Bu vesileyle bu iki devletin kısaca bu ilişkilerdeki yerine değinmekte fayda görüyoruz.

Rusya, on altıncı asrın ilk yarısından beri bölgesinde tedricen yükselen bir güç konumundaydı. Bu yüzden Rusya, Çar İvan döneminde, Kazan ile başlayıp Astrahan ve Sibir Hanlığı’nın işgali ile devam eden⁹⁵ ve kademeli olarak Karadeniz ve Türkistan havalisini hedefleyen azimli genişleme siyaseti neticesinde iki asır içinde büyük bir güce kavuşmuştu.⁹⁶ Bu gücü sayesinde hem Osmanlı’ya hem de İran’a kuzeyden sürekli taaruz eden ve yayılcı bir politika güden Rusya, Balkanlar’da, Karadeniz’in kuzeyinde ve Kafkasya’da Osmanlı;

⁸⁹ Mehmed Es’ad Efendi, s.231.

⁹⁰ Melike Sarıkcıoğlu, s.15; İsmail Hami Danişmend, s. 148.

⁹¹ Bu hususun antlaşmaya dahil edilmesi ile ilgili tarafların görüşleri ve neticeleri hakkında bkz.: Mehmed Es’ad Efendi, s.233.

⁹² Mehmed Es’ad Efendi, s.241.

⁹³ Bu antlaşmada, Nadir Şah Afşar dönemine yapılan atıf, Nadir Şah dönemindeki sınırın IV. Murat devrindeki Kasr-ı Şirin’e göre belirlenmesi sebebiyle dolaylı yoldan Kasr-ı Şirin’e de işaret etmektedir. Bu yüzden “hudûd-ı kadîme” tabirini “IV. Murat devrinde belirlenen sınır” şeklinde yorumlamak da mümkündür. Mezkûr antlaşmanın tam metni için bkz.: *Muahadat Mecmuası*, c.3, s.1 vd.; Mehmed Es’ad Efendi, s.241-246.

⁹⁴ II. Erzurum Antlaşması’na daha aşağıda değineceğiz. Yalnız 1913 tarihli İstanbul Protokolü’nün Fransızca’dan tercümesi için bkz.: Cevdet Küçük, “İran-İrak Hududunu Belirleyen 1913 Tarihli İstanbul Protokolü”, *Doğumunun 100. Yılında Atatürk’e Armağan*, İstanbul, 1981, s.252-265. Ayrıca bu protokolün Fransızcası ile beraber eski harfli matbu bir nüshası da bulunmaktadır. Bkz.: *4/17 Teşrin-i Sâni 1913 Tarihinde Dersaadet’de İmza Olunan Devlet-i Aliyye-İran Tahdid-i Hudud Protokolü Tercümesi -- Protocole relatif a la delimitation de la frontiere Turco-Persane signe a Constantinople le 4/17 Novembre 1913*, Dersaadet, Matbaa-i Osmaniye, 1330-1914.

⁹⁵ Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi*, Ankara, 1948, s.152-154,168-169.

⁹⁶ Bu yayılma alanı için bkz.: Akdes Nimet Kurat, s.323-336. Hususen bu eserde, sayfa 336’daki haritaya müracaat ediniz.

Türkistan ve yine Kafkasya'da ise İran ile mücadele içinde idi. Burada özellikle belirtmek gerekir ki Osmanlı-İran-Rus ilişkilerinde⁹⁷ Kafkasya kilit rol oynamaktaydı.⁹⁸ Zira Rusya açısından hem Karadeniz'e hem de Hazar'a hakimiyet ileriki dönemlerde Osmanlı ve İran ile savaşlarda önemli üsler elde etmek anlamına geliyordu. Bunun yolu da Kafkasya'dan geçtiği için bu bölgedeki, özellikle Kuzey Kafkasya ve Gürcistan'daki faaliyetleri neticesinde⁹⁹ ilerleme şansı bulan Rusya hem ekonomik hem de demografik gücünü arttırarak zamanla Osmanlı ve İran karşısında kuvvetli bir rakip konumuna yükselmişti.¹⁰⁰ Bu avantajları kullanarak yayılmaya devam eden Rusya, bizi ilgilendiren döneme, yani on dokuzuncu asrın başlarına gelindiğinde iki taraf üzerinde de etkili ve mütecaviz bir devlet olmuştu. Bu durumun doğurduğu hassas zemin iki devleti, İran ve Osmanlı Devleti'ni, Rusya'ya karşı yakınlaşmaya itmiş ve neticede o dönemde Ortadoğu ile aktif olarak ilgilenmeye başlayan Fransızların da devreye girmesiyle bu üç devlet arasında bir ittifak gündeme gelmiştir.¹⁰¹ Fakat bu girişim, evvela Fransızların ikili oynaması¹⁰², saniyen Osmanlı Devleti'nin yukarıda bahsettiğimiz Vehhabî hareketi, Abdurrahman Paşa meselesi ve benzeri sorunlar ile meşgul olması ve 1821-23 yılları arasında İran ile harbe girişmesi; İran'ın ise Rusya karşısındaki mağlup konumu vesilesiyle Ruslar'ın manipülasyonuna maruz kalması ve son olarak Kafkaslar'da Osmanlı ve İran karşısındaki konumunu güçlendirmek adına¹⁰³ iki taraf arasında çoktan beri devam edegelen sorunları basitçe alevlendirmekten başka bir şey yapmayan Rusya'nın, tabiyatıyla buna müsaade etmemesi yüzünden akim kalmıştır. Her şey bir yana

⁹⁷ On sekizinci asırda Osmanlı-İran-Rus ilişkilerine dair şu muhtasar ve müfid esere müracaat ediniz: Hrand Andreasyan, *Osmanlı-İran-Rus İlişkilerine Ait İki Kaynak*, İstanbul, 1974. Bu eserin önemi özellikle o dönemi yakından müşahade eden iki yerel Ermeni kaynağının tercümesi olmasındandır. Bunun yanında, on dokuz ve yirminci asır, yani Kaçar Devri, Rus-İran ilişkilerine dair bir diğer mühim eser Elena Andreeva tarafından kaleme alınmıştır. Bkz.: Elena Andreeva, *Russia and Iran in the Great Game: travelogues and Orientalism*, New York, 2007.

⁹⁸ Kafkasya'daki bu durum ve sınırların oluşumu hakkında bkz.: Stefanos Yerasimos, s.267 vd.

⁹⁹ Akdes Nimet Kurat, s.155.

¹⁰⁰ Akdes Nimet Kurat, s.322-326

¹⁰¹ Sıtkı Uluerler, s.132-156.

¹⁰² Napolyon Bonapart devri Fransası'nın bu girişimi biraz da yayılmacı politikalarının sonucu olarak Kuzey ve Doğu Avrupa'da karşı karşıya geldiği Rusya'nın elini zayıflatmak için olmalıdır. Fakat meşhur ve maruf Tilsit görüşmesinde bu girişim rağmen Ruslarla anlaşılan Fransa'nın ikili oynadığı ayan beyan ortadadır. Bu hususta ayrıntılı bilgi için bkz.: Akdes Nimet Kurat, s.300-301.

¹⁰³ Rusya neticede İran ile Gülistan (1813) ve Türkmençayı (1827); Osmanlı Devleti ile Bükreş (1812) ve Edirne (1829) Antlaşmaları ile bu ikisine karşı konumunu güçlendirmişti. Bkz.: Akdes Nimet Kurat, s.323-325; Yılmaz Karadeniz, s.280-294; İsmail Hami Danişmend, s.139-140,159-160.

özellikle Kafkasya'ya yakın olan Doğu Anadolu ve Kuzeybatı İran bölgeleri ile alakalı her türlü meselede önemli bir aktör olan Ruslar, kendisine karşı oluşturulan bu ittifaka elbette izin veremezdi. Fakat bu durum çıkarları gereği iki devletin daha sonraları yakınlaşmalarında aracı olmasına engel teşkil etmeyecekti. Bu hususa 1847 tarihli II. Erzurum Antlaşması'ndan bahsederken değineceğiz.

Aynı dönemde, Rusya ile beraber İngiltere de bölgede doğal bir aktör olarak ağırlığını hissettirmeye başlamıştı. İngilizlerin bölgedeki varlığı, İngiliz “Doğu Hindistan Şirketi (East Indian Company)”nin kuruluşu (1723) ve bu oluşumun merkezini Bender Abbas'tan İran'nın Basra Körfezi kıyılarına taşımasına (1763) değin gitmektedir.¹⁰⁴ Bu tarihlere kadar bölgenin kontrolü, Kanuni Sultan Süleyman'nın daha yukarıda zikrettiğimiz Irakeyn (1533-1535) ve iki İran Seferi (1548-1549 ve 1554-1555) neticesinde Osmanlı kontrolündeydi.¹⁰⁵ Fakat İngilizlerin Hindistan hakimiyeti ile bölgedeki nüfuzu tedricen arttıkça rekabet ortaya çıkmış ve doğal olarak, özellikle on dokuzuncu asırda ve bu asrın sonlarına doğru giden süreçte dengeler değişmişti.¹⁰⁶

Hindistan ve Uzakdoğu ticareti için ehemmiyete haiz olan Basra Körfezi ve civarı İngilizler için anahtar rolü oynamaktaydı. Bu yüzden İngilizlerin bölgedeki varlığını pekiştirmesi gerekmektedir. Bu vesileyle İngilizler, Basra Körfezi'ne has bir yapılanmaya sahip olan ve bugünkü Körfez Ülkeleri'nin (İran, Suudi Arabistan, Katar, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri ilh.) ya kurucuları yahud vatandaşları olan çeşitli kabileler ve yerel unsurlar ile ticari ilişkiler ağı kurmuş ve böylece bu ilişkiler sayesinde Osmanlı sonrası Körfez Bölgesi'nin ictimâî, siyasî ve iktisadî vechesinin oluşum sürecinde önemli bir aktör oluvermiştir.¹⁰⁷ Bu yüzden İngilizlerin hem kendi çıkarları hem de bölgede kurulan bu

¹⁰⁴ Nelida Fuccaro, *Histories of City and State in the Persian Gulf Manama since 1800*, Cambridge, 2009, s.44.

¹⁰⁵ İdris Bostan, “Basra Körfezinin Güney Kesimi ve Osmanlılar (1876-1908)” *Osmanlı Araştırmaları (The Journal of Ottoman Studies)*, 9, 1989, s.311.

¹⁰⁶ Oktay Kızılkaya, “XIX. Yüzyılın Sonu XX. Yüzyılın Başlarında Basra Körfezi'nde Uluslararası Hâkimiyet Mücadelesi”, *Turkish Studies*, Volume 8/7 Summer 2013, s.295 vd; İdris Bostan, “Basra Körfezinin Güney Kesimi ve Osmanlılar (1876-1908)”, s.311-312.

¹⁰⁷ Bu değişim hakkında tafsilat için bkz.: Nelida Fuccaro, s.46 vd. Bölgedeki değişim öyle noktalara varmıştır ki bazı yerli sekene işi, ticareti adeta bir din hüviyeti olarak benimsemeye kadar götürmüşlerdir. Hindistan ve Bahreyn havalisinde yaşayan Banyanlar bunun en bariz emsalidir. Bkz.: Direktör Âli Beğ, *Seyahat Jurnalı (İstanbul'dan Bağdad'a ve Hindistan'a)*, İstanbul, 1314, s.109-111; James Onley, *The Arabian Frontier of the British Raj Merchants, Rulers and the British in the Nineteenth-Century Gulf*, Oxford, 2007, 137-143. Bu son eser Körfez'deki İngiliz varlığını anlatan mühim bir eserdir. Son olarak Banyanlar hakkında şu makale de şayan-

ilişkilerin devamını sağlaması açısından dikkat ve önemle üzerinde durdukları alan haliyle ticaret olmuştu. Öyleki bu ticaret ilişkileri sayesinde kabilelerden özellikle bir kısmı zamanla diğerlerine nazaran temayüz etmiş ve bugünkü bölge ülkelerinin yöneticileri konumuna yükselmişlerdir.¹⁰⁸ Kısacası İngilizlerin on dokuzuncu asır boyunca siyasî kuvvetlerinin de kaynağı olan ve bu hususta kullanageldikleri iktisadî güçleri kanaatimizce bu ilişkiler ağına dayanmaktaydı. Zira İngilizler bu ilişkiler neticesinde özellikle siyasî alanda da haylice fazla yarar devşirmişlerdir. Sonuç olarak on dokuzuncu asırda kuzeyden Rusların, güneyden ise İngilizlerin dahliyle Osmanlı-İran ilişkilerinde girift bir yapı ortaya çıkmıştır.

Daha evvel bahsettiğimiz gibi Osmanlı-İran ilişkilerindeki gerginlik I. Erzurum Antlaşması'yla sona erdirilememiştir. Özellikle sınırdaki aşiretler ve bunların (dolayısıyla yaşadıkları kent, kasaba ve sairenin) tâbiyeti meselesi bir yana, zaman zaman yeni gelişmeler de zuhur etmişti. Bunun dışında, iki devlet arasında bu defa bir diğer mesele 1834 yılında vefat eden Fethali Şah'ın şehzadeleri meselesiydi. Vefat eden şahın ardından geride kalan çok sayıda şehzadeden bir kısmı Erdebil Kalesi'ne hapsedilmişti.¹⁰⁹ İşte bu şehzadelerden bazıları ise can güvenlikleri tehlikeye girdiğinden Osmanlı tarafına iltica etmişler ve diğer şehzadelerin de kurtarılmasını rica etmişlerdi.¹¹⁰ Osmanlılar ise bu istek mucebince Şah nezdinde bir görevli vasıtasıyla girişimlerde bulunmuş ve muvaffak olmuşlardır.¹¹¹ Fakat İranlılar, uluslararası ve ikili antlaşmalar gereği Osmanlıların bu mültecileri kabul etmemesi gerekliliğini ve ilaveten bu isteğin kabul edilse bile tasvip edilmediğini bildirmişlerdir. Bu durum iki devlet arasındaki gerginliğin bir yüzü olmuştur.¹¹² İlaveten Basra bölgesindeki sınır üzerinde bulunan Muhammara şehri de iki devlet arasındaki ilişkilerde sorun teşkil ediyordu.¹¹³ Zira Muhammara karmaşık bir yapıya sahipti. Ticari canlılık ve hareketlilik bölgedeki diğer birçok şehir gibi buranın da Osmanlı tebaası dışında çeşitli milletten unurlarla dolup taşmasına vesile olmuştu. Fakat daha da önemlisi burada İranlı tüccarın da bulunuyor olmasıydı.¹¹⁴ Buna bir de sınır dolayısıyla toprakları bölünen bölge sakinlerinin sürekli yer

1 dikkat bilgileri ihtiva etmektedir; Calvin Allen, "The Indian Merchant Community of Masqat", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, University of London, Volume 44, Issue 1 (1981), s.39-53.

¹⁰⁸ Nelida Fuccaro, s.45.

¹⁰⁹ İbrahim Aykun, *Erzurum Konferansı (1843-1847) ve Osmanlı-İran Hudut Antlaşması*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum, 1995, s.19.

¹¹⁰ İbrahim Aykun, s.19.

¹¹¹ İbrahim Aykun, s.19.

¹¹² İbrahim Aykun, s.19 vd.

¹¹³ İbrahim Aykun, s.19; Melike Sarıkcıoğlu, s.17.

¹¹⁴ İbrahim Aykun, s.19.

değiştirmeleri eklenince tabiyet sorunu kaçınılmaz hale gelmişti. Aslında zamanın tabiyet anlayışına göre buradaki Ka'b aşiretinin, dolayısıyla Muhammara'nın tabiyetinin, vergisini ödediği Osmanlı'ya ait olması gerekiyordu. Fakat bahsettimiz gibi aşiretin her iki tarafta da toprağı bulunması ve aşiretin yöneticilerinin zaman zaman iki tarafa da teveccühü daha doğrusu iki tarafa da meyl, sorunu alevlendirmekteydi. İşte bu yüzden Bağdat Valisi Ali Rıza Paşa mezkûr aşiretin bir süredir İran'a meylinden ötürü vergisini vermemesi sebebiyle bunların üzerine tedip ve tard hareketinde bulunmuř¹¹⁵ ve bu durum İran'ın bölgeye, Osmanlı sınırına, asker yığmasıyla neticelenmiştir.¹¹⁶ Sonuçta I. Erzurum Antlaşması'ndan sonra "Muhammara Meselesi"¹¹⁷ ve "şehzadeler Sorunu" iki devleti tekrar karşı karşıya getirmiştir.

Dahilde bunlar olurken hariçte İngilizlerin ve Rusların araya girmesiyle durumun nezaketi kat be kat artmıştı. Ruslar Kafkasya'ya yakın bölgelerdeki hudut boylarıyla alakalı meselelerde yayılma politikasına uygun olarak iki devleti karşı karşıya getirirken İngilizler ise çıkarları gereği kimi zaman iki tarafı yakınlaşmaya itmiş kimi zamansa işgale varacak kadar sert tedbirler almıştır.¹¹⁸ Fakat bu defaki gerginlikte İngilizler de Ruslar da mutavassıt devletler konumunda sorunun barışıl yollarla çözümü yoluna gidilmesini teşvik etmişlerdir.¹¹⁹ Neticede Erzurum'da bir konferans toplanmasına ve sorunların halledilmesine ve "mutavassıt devletler" de dahil olmak üzere seçilen murahhaslar nezdinde meselelerin tartışılmasına karar verildi.¹²⁰ 1843 tarihinde toplanan konferans, uzun süren tartışmalar ve tarafların geri adım atmadıkları birçok mesele dolayısıyla dört yıl srm ve ara ara görüşmeler kesilse de sonunda 1847 tarihinde II. Erzurum Antlaşması imzalanmıştır.¹²¹

¹¹⁵ İbrahim Aykun, s.21-22; Melike Sarıkçioğlu, s.17; Mehmed Hurşid [Paşa], *Seyāhatnāme-i Hudûd*, ev. Alāattin Eser, İstanbul, 1997, s.23; Yılmaz Karadeniz, s.346.

¹¹⁶ İbrahim Aykun, s.21-22; Melike Sarıkçioğlu, s.17.

¹¹⁷ Bu husus Osmanlı literatüründe karşılık bulmuş ve tam da belirttiğimiz gibi "Muhammara Meselesi" başlığı altında neşriyat dahi yapılmıştır. Misal bkz.: Rumbeyoğlu Fahreddin ve Mehmed Nabi, *Muhammara Meselesi*, Matbaa-ı Amire, İstanbul, 1334 Biz bu eseri hazırlarken sekiz sayfalık bu risale şu kitap içerisinde yayınlanmıştır. Bkz.: Ali Akyıldız ve Zekeriya Kurşun, *Osmanlı Arap Coğrafyası ve Avrupa Emperyalizmi*, İstanbul, 2015. Ayrıca bkz.: es-Seyyid Muhammed Āmir, *Muhammara ve Vahdet-i Osmaniyye yahud Meşrutiyet'e Bir Hidmet*, Mısır, 1329. Bu eserin yeni harflere aktarılması hususunda bir alıma içerisinde olduğumuzu belirtelim.

¹¹⁸ rneğin İngilizler II. Erzurum Antlaşması imzalandıktan sonra 1857 yılında Muhammara kentine asker çıkarmışlardır. Bu durumun sebepleri ve tafsilat için bkz.: Yılmaz Karadeniz, s.395-399.

¹¹⁹ İbrahim Aykun, s.62-66; Melike Sarıkçioğlu, s.17.

¹²⁰ İbrahim Aykun, s.70.

¹²¹ İbrahim Aykun, s.242; Melike Sarıkçioğlu, s.17.

Osmanlı-İran ilişkilerine dair bahsettiğimiz bu son antlaşmanın üçüncü maddesi¹²² gereğince iki devlet arasındaki sınırın tespiti (tahdîd-i hudûd) için bir komisyon oluşturulmuş ve bu komisyona başkanlık eden Derviş Paşa, sınır boylarındaki görevinin ardından çeşitli isimlerle tab' ve neşredilen, fakat bizim kısaca "Tahdîd-i Hudûd-ı İrânîyye" dediğimiz eserini kaleme almıştır. Biz de Derviş Paşa'nın, aşağıda da anlatacağımız üzere, bu türden antlaşmaların gereği olarak hududu tespit eden benzer diğer belgelerle hem içerik hem de gerekçe yönünden uyumlu olan bu eserini tahlil etmek niyetindeyiz. Bunun için de eldeki kaynaklar ışığında, bu alandaki kavramları ve bu kavramların İslam Hukuku ile ilintili bir şekilde Osmanlı'nın anlam dünyası için ne ifade ettiğini tartışıp buradan istihraç ettiğimiz bilgilerle eserin gerçekten bir *hudûdnâme* olduğunu ıspat etmeye ve özellikle eseri muhteva açısından değerlendirmeye çalışacağız.

Buraya kadarki değerlendirmelerimizi, aşağıda anlatmak istediklerimizin daha sağlam bir zemine kavuşması adına yapmış bulunuyoruz. Bundan sonra konumuzun ana temasını teşkil eden eserin genel değerlendirmesine geçebiliriz.

1.2. TAHDÎD-İ HUDÛD-I İRÂNÎYYE'NİN DEĞERLENDİRMESİ

Derviş Paşa'nın, 1843-47 tarihinde toplanan Erzurum Konferansı¹²³ ve aynı isimle anılan antlaşmanın üçüncü maddesi gereğince oluşturulan hudut belirleme komisyonuna¹²⁴ başkanlık yaptığı süre zarfında hudut boylarındaki gezilerinden edindiği malumatı hâvi 1853 (h.1269) tarihli *hudûdnâme*, muhteviyatı aynı olmakla beraber iki ayrı matbaadan, üç ayrı zamanda tab' edilmiştir. Derviş Paşa'nın, aşağıda, bu üç tab'ı hakkında şekil özelliklerinden bahsedip ardından 1287 tab'ı esas alınarak yaptığımız çeviriyazım metninin içerik değerlendirmesiyle beraber bilgi vereceğimiz bu eseri, kaynak değeri açısından haylice önemi haizdir. Zira eser, bölge hakkında bizzat Derviş Paşa'nın, birinci elden topladığı bilgiyi içermesi yanında resmî belgelerle de desteklenmiştir.

163 bendden oluşan eser, Osmanlı ve İran arasındaki sınırın başlangıcından (Basra Eyaleti-Muhammara'dan) sonuna (Bayezid Sancağı'na) kadar olan mahallerin ve bu mahallerde yaşamakta olan "medenî" veya konar-göçer sekenenin ahvaline dair şifâhî (erbabından, bölge halkından) ve yazılı kaynaklara veya resmî belgelere dayanılarak

¹²² Antlaşmanın bu ve diğer maddeleri için bkz.: *Muahadat Mecmuası*, c.3, s.5-8; İbrahim Aykun, s.242-244.

¹²³ Tafsilat için bkz.: İbrahim Aykun, s.39-242.

¹²⁴ İbrahim Aykun, s.245-246.

oluşturulmuştur. İlk bendler sınırın Basra Körfezi ağzındaki başlangıç noktası sayılan Muhammara ve burada yaşayan Beni Ka'b aşireti hakkında bilgiyi muhtevi iken, sonlara doğru birkaç bendi içine alacak şekilde Bayezid'te "kâin" Celalî aşiretine dair malumat verilmektedir. Neticede bu eser, bütün bu yönleriyle Derviş Paşa ile aynı komisyonda görev almış olan Hurşid Paşa'nın¹²⁵, hacimce kendisinden büyük olan ve daha evvel latin harflerine aktarılan *Seyahatnâme-i Hudud*¹²⁶ adlı eseriyle beraber son dönem Osmanlı Tarihi literatürüne ve araştırmacıların istifadesine sunulması gereken önemli bir eserdir. Zira bu iki eser deyim yerinde ise bir diğerrinin mütemmim cüz'ü mesabesindedir. Bu vesileyle aşağıda hem müellif Derviş Paşa hakkında hem eserin türü hem de şekil ve muhteva açısından değerlendirilmesi hususunda bilgi vermeyi uygun bulduk.

1.2.1. Tahdîd-i Hudûd-ı İrânîyye'nin Müellifi: Derviş Paşa

Derviş Paşa, 1817 tarihinde Eyüp'te doğmuştur.¹²⁷ Eyüp ahalisinden, mahalle imamı ve mektep hocası¹²⁸ olan, bir zatın oğludur.¹²⁹ Asıl adı Mehmed Emin olmasına karşın sekiz yaşında iken bir kış gecesi Eyüp'te, Mühendishane talebelerinden birinin evinde, mühendislerden müteşekkil bir edebiyat meclisinde, kahve pişirip su getirmekteyken saçlarının çok ve uzun olması münasebetiyle meclistekiler tarafından kendisine "derviş" diyerek latife edilmiş ve ismi o zamandan beri Derviş kalmıştır.¹³⁰ Derviş Paşa, 1829 (h.1245) tarihinde¹³¹ Hasköy'deki Mühendishane-i Berr-i Hümâyûn'a kayd edilmiş; burada zekâsı sebebiyle de Mühendishane baş hocalarından İshak Efendi'nin Arapça ve Matematik dersinde "müzakereci" tayin edilmiştir.¹³²

1836 (h.1251) tarihinde tahsilini ikmal için diğer birkaç öğrenciyle beraber Londra'ya

¹²⁵ İbrahim Aykun, s.245.

¹²⁶ Mehmed Hurşid Paşa, *Seyâhatnâme-i Hudûd*, Takvimhane-i Amire, t.y., İstanbul. Çeviriyazımı için bkz.: Mehmed Hurşid [Paşa], *Seyâhatnâme-i Hudûd*, çev. Alâattin Eser, İstanbul, 1997. Burada aksi belirtilmedikçe atıflar bu çeviriyazım metne yapılacaktır.

¹²⁷ *Tanzimat*, c.1, Ankara, 1940, s.500-501.

¹²⁸ *Tanzimat*, c.1, s.500-501.

¹²⁹ Mehmed Es'ad (Kolağası), *Mirât-ı Mekteb-i Harbiyye*, İstanbul, 1310, s.142.

¹³⁰ Mehmed Es'ad (Kolağası), s.142.

¹³¹ Kaynaklarda Mühendishane'ye giriş yaşı farklı şekillerde verilmektedir. Mehmed Es'ad (Kolağası), s.142. İbrahim Aykun, s.245.

¹³² Mehmed Es'ad (Kolağası), s.142.

gönderilen Derviş Paşa, orada çok durmayıp gidişinden beş altı ay sonra Paris'e geçmiştir.¹³³ Bu münasebetle İngilizceden ziyade Fransızcaya âşina olduğu belirtilmektedir.¹³⁴ İstanbul'a dönüşünde (tahminen 1839-41/1255-56 arası bir dönemde) Galatasaray'daki Mekteb-i Tıbbiye'ye öğretmen olarak atanmıştır.¹³⁵ Buradaki ilk senesinde, ders yılının ilk altı ayı Fizik ve diğer altı ayı Kimya dersleri vermiştir.¹³⁶ Bir sene sonra vuku bulan huzur imtihanındaki üstün başarısı vesilesiyle Sultan'ın iltifatına mazhar olmakla rütbesi Erkân-ı Harbiye Mirlivalığı'na terfi ettirilmiştir.¹³⁷ 1847 veya 1848 (h.1264) tarihinde Ferik rütbesini alan Derviş Paşa, 1847 Erzurum Antlaşması gereğince, Anadolu'da İran hududunun keşf ve tahdidi amacıyla oluşturulan komisyonun başkanlığına getirilmiştir.¹³⁸ 1853 (h.1269) tarihinde, bu zamana kadar uhdesinde olan mezkûr görev sonunda edindiği malumatı hâvi ve bizim de burada ele aldığımız eserini tamamlamıştır. 1858 (h.1275) tarihinde Meclis-i Vâlâ azalığına getirilen Derviş Paşa,¹³⁹ bunun akabinde, 1859 (h.1276) tarihinde sefirlik göreviyle Petersburg'a¹⁴⁰ gönderilmiştir. Derviş Paşa bundan sonra sırasıyla 1860 (h.1277) tarihinde Maarif Reisi, 1861'de (h.1278) Maarif Müsteşarı olmuştur.¹⁴¹ Bu arada 1862 tarihinde veya biraz daha sonra, Maadin-i Hümayun Reisi olduğu da kaynaklarda zikredilmektedir.¹⁴² Daha sonra 1867 (h.1284) tarihinde Mekâtib-i Askeriye Nazırı, 1868'de (h.1285) Şura-yı Devlet Azası, 1870'te (h.1286) vezaretle Halep Valisi, 1872'de (h.1288) Maarif Nazırı ve yine aynı yıl Islahat Meclisi Azası, 1873 (h.1290) yılında ise Ankara Valisi olmuştur.¹⁴³

Bunun yanında Mekteb-i askeriye'de Fizik ve Kimya ders kitaplarını İshak Efendi'den

¹³³ Mehmed Es'ad (Kolağası), s.142. Ayrıca Fransa'da *Ecoles de Mines*'ye devam ettiği kaydı vardır. Bkz.: *Tanzimat*, c.1, s.500

¹³⁴ Mehmed Es'ad (Kolağası), s.143.

¹³⁵ Mehmed Es'ad (Kolağası), s.143.

¹³⁶ Mehmed Es'ad (Kolağası), s.143.

¹³⁷ Mehmed Es'ad (Kolağası), s.143.

¹³⁸ Mehmed Es'ad (Kolağası), s.143; İbrahim Aykun, s.245; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, c.3, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1342, s.269-270; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî yahud Tezkire-i Meşâhîr-i Osmâniyye*, c.2, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1311, s.337.

¹³⁹ Mehmed Süreyya, c.2, s.337.

¹⁴⁰ Ahmed Lütfî Efendi, *Vak'a-nüvis Ahmed Lütfî Efendi Tarihi*, c.9, yay. Münir Aktepe, İstanbul, 1984, s.157; İbrahim Aykun, s.245, d.nt.1. İbrahim Aykun, Derviş Paşa'nın görev yeri olarak Petersburg yerine sehven bu şehrin kendi dönemine yakın adı olan Leningrad ismini zikretmektedir.

¹⁴¹ Mehmed Süreyya, c.2, s.337.

¹⁴² *Tanzimat*, c.1, s.500

¹⁴³ Mehmed Süreyya, c.2, s.337.

sonra Derviş Paşa'nın telif ve neşr ettiği belirtilmektedir.¹⁴⁴ Bunlar, *Usûl-i hikmet-i tabîiye*¹⁴⁵ ile *Usûl-i kimyâ*¹⁴⁶ adlı kitaplardır. Ayrıca, Mekatib-i Askeriye Nazırlığı esnasında, buranın kütüphanesi için Avrupa'dan Fizik ve Kimya'ya dair pek çok kitap dahi getirilmiştir.¹⁴⁷ Kaynaklarda, Derviş Paşa'nın, 1879 (h.1296) tarihinde Fatih civarındaki konağında vefat ettiği kayıtlıdır.¹⁴⁸ Müellif hakkında bizim ulaşabildiğimiz bilgiler bundan ibarettir. Bundan sonra eserin hem içerik hem de tür yönünden anahtar kelimelerine ve bilahare türüne değinmekte fayda görmekteyiz.

1.2.2. Hudut Kavramı ve Tahdîd-i Hudûd-ı İrânîyye'nin Türü (Hudûdnâme)

Ele aldığımız eserin türüne geçmeden, evvela bu türün anahtar kelimesi olan hudut kavramına değinmek gerekir. Malcolm Anderson'ın da dediği gibi “bütün siyasi otoritelerin ve yönetim alanlarının fiziksel bir limiti [sınırı] vardır”¹⁴⁹ Buradan hareketle “sınır” ve “yönetim” kavramlarının birbiriyle alakadar olduğunu düşünürsek sınırın her meşru yönetimi diğerlerine nazaran tanımlayan ve sınırlayan bir mefhum olduğu anlaşılır. Bu iki yönlü anlamına binaen sınır, yönetimin kimi zaman genişletilmek istenilen siyasî hedeflerinin; kimi zamansa özenle korunması gereken varlık alanının bir unsurudur diyebiliriz.¹⁵⁰ Bu yüzden, tabii olarak, hizmet ettikleri bu amaçlar vesilesiyle sınırlar, yer aldıkları bölgede yaşayan insanların hayatlarını da etkiler.¹⁵¹ Öyleyse sınırlar siyasî hayatın bir parçası olmanın yanında sosyal, ekonomik ve kültürel hayatı da etkileyen ve hatta kimi zaman bunları düzenleme iddiası taşıyan karmaşık yapının bir yüzüdür.¹⁵² Biz farkında olmasak da siyasî hayatın yanında sosyal, kültürel ve ekonomik hayata bu kadar nüfuz edebilmiş olan “sınır” kavramı, bu gücünü aslında modern anlamdaki tanımından almaktadır. Mesut Özcan'ın da dediği gibi “coğrafi alanların egemenlik nesnesi olarak devletler arasında paylaşılması ve bu paylaşımın

¹⁴⁴ Mehmed Es'ad (Kolağası), s.143.

¹⁴⁵ Derviş Mehmed Emin Paşa, *Usûl-i hikmet-i tabîiye*, Mekteb-i Sanayi Matbaası, İstanbul, , 1281.

¹⁴⁶ Derviş Mehmed Emin Paşa, *Usûl-i kimyâ*, Darü't-Tıbaati'l-Âmire, İstanbul, 1264.

¹⁴⁷ Mehmed Es'ad (Kolağası), s.143.

¹⁴⁸ Mehmed Süreyya, c.2, s.337. Kaynaklar ölüm tarihini farklı farklı vermektedir. Bkz.: Mehmed Es'ad (Kolağası), s.143; Bursalı Mehmed Tahir, c.3, s.270; *Tanzimat*, c.1, s.500.

¹⁴⁹ Malcolm Anderson, *Frontiers Territory and State Formation in The Modern World*, Cambridge, 1996, s.1; Mesut Özcan, *Sorunlu Miras Irak*, İstanbul, 2003 (2. Baskı), s. 29.

¹⁵⁰ Nick Vaughan-Williams, *Border Politics The Limits of Sovereign Power*, Edinburgh, 2009 s.2-4.

¹⁵¹ Malcolm Anderson, s.1; Mesut Özcan, s.29.

¹⁵² Malcolm Anderson, s.1; Mesut Özcan, s.29.

uluslararası hukukun bir parçası olarak kabul edilmesi modern sınır anlayışının temelini oluşturur”¹⁵³. O halde modern anlamda vatandaşlık ve milliyet kavramları “sınırlarla çevrelenmiş coğrafyada hüküm süren otoritenin parçası olmak” şeklinde tanımlanabilir.

Böylece yönetim üzerinden (dolaylı yoldan da olsa) vatandaşlık ve sınır kavramlarının da birbiriye merbut olduğu söylenebilir. Bunu, Max Weber’in “Devlet, [sınırları] belirli bir toprak parçası üzerinde meşru fiziksel güç [cebiri] kullanma tekeline sahip olan [bunda hak iddia eden, bunu üzerine alan, taşıyan] insan topluluğudur...”¹⁵⁴ şeklinde devleti, vatandaşlığı ve yetki alanını (dolayısıyla sınırı) tanımlayan sözleriyle özetlemek de mümkündür.

Bu aidiyet anlayışı, siyasî olmanın yanında kültürel de demiştik. Buna göre, “bir sınırla çevrelenmiş insanların, ortak bağlılıklar, değerler ve özelliklere sahip olduğu varsayılır”.¹⁵⁵ Fakat ayrıştırıcı özelliğine atfen sınır, aynı zamanda anlam olarak olumsuzlanabilmektedir.¹⁵⁶ Şöyle ki aynı coğrafya üzerinde ideolojik anlamda farklılaşmış yönetimlerin hakimiyet alanına ait olup da ortak bir kültürü paylaşanların bu denli ayrımının temelinde de bu siyasî farklılaşmanın sonucu olan sınırın yattığını ve hatta menfî anlamda “öteki” kavramını da besleyen olgunun sınır olduğunu söylemek mümkündür.¹⁵⁷

Bu durumun Osmanlı’daki yansımalarına baktığımızda, on altıncı asrın başlarında ortaya çıkan ve etkileri günümüze kadar devam eden siyasî ve dinî-ideolojik alandaki Osmanlı-Safevî çekişmesinin, daha önceki dönemlerde mevcut olan ortak bir kültüre mensubiyete, kültürel ortaklığa halel getirdiğini ve bunun sonucunda Anadolu ve İran coğrafyaları arasındaki sınırın belirginleştiğini görüyoruz. Özetle bahsedilen gelişmelerin bu iki dünyayı ve dolaylı yoldan İslam toplumunu adeta birbirinden ayırdığını söylemek mümkündür.

Benzer bir durum Avrupa’da da görülmektedir. Roma İmparatorluğu sonrası Avrupa’da sınırlar, Roma mirası olan “üniversalizm” mefkuresine, Hristiyanlığın katolik (evrensel) kilise anlayışının da eklenmesiyle yukarıdakine benzer bir anlayışla nitelendirilmiştir.¹⁵⁸ Gerçekten de Roma Kilisesi “Katolik Dünya ve diğerleri” anlayışına sahipti.¹⁵⁹ Mesela Avrupa nokta-i

¹⁵³ Mesut Özcan, s.29.

¹⁵⁴ Max Weber, *Weber: Political Writings*, ed. Peter Lassman, Cambridge Texts in the History of Political Thought, Cambridge University Press, 1994, s.310-311.

¹⁵⁵ Mesut Özcan, s.30.

¹⁵⁶ Mesut Özcan, s.30.

¹⁵⁷ Mesut Özcan, s.30.

¹⁵⁸ Malcolm Anderson, s.18-19.

¹⁵⁹ Malcolm Anderson, s.18.

nazarından bakıldığında, evvela Katolik-Ortodoks¹⁶⁰ ve saniyen Katolik-Protestan çatışma ve ayrışması sebebiyle sınırların, “genellikle” din-mezhep temelli tanımlandığını öne sürebiliriz.¹⁶¹ Yine benzer bir anlayışa göre, Yeni Dünya, yani Amerika’da da sınırın tespit ve tayini özellikle on sekizinci asırdan (A.B.D’nin kuruluşundan) itibaren yerlilerle “beyaz adam” arasındaki bu nevi ilişkilere dayanmaktadır.¹⁶² Örneğin Frederick Turner adlı Amerikalı tarihçinin, tüm tartışmalarla beraber sınırın uluslararası ilişkiler ve modern anlamdaki ilk tanımını yaparken de hareket noktası bu anlayış olmuştur.¹⁶³ Neticede bu ve benzeri tanımların ardında/altında, yukarıda açıkladığımız bu anlayış temelli bir kavramsallaştırmanın var olduğunu söylersek yanılmış olmayız.

İşte bu anlayış, sınır kavramının birçok dildeki sözlük anlamıyla da uygunluk arz etmektedir. Örneğin Batı Dilleri’nde sınır anlamında *limit*, *margin*, *border*, *boundary*, *frontier* gibi kelimeler kullanılmaktadır. Bunlardan son üçü, uluslararası ilişkiler alanında, daha yaygın kelimeler olarak, “öteki”ne nazaran, bir otoritenin altında siyasî, kültürel, sosyal ve sair birlikteliğin yaşandığı belirli bir coğrafya ya da toprak parçasının sınırlarını tanımlayan bir anlam yüklenmiştir.¹⁶⁴ Bunlar, her ne kadar kapsamaları değişse de¹⁶⁵ kullananların miras aldıkları “kadim dünya”nın¹⁶⁶ temel anlamıyla-anlayışıyla uyum arz etmektedirler. Zira “kadim dünya”nın sınır için kullandığı *marge* (*margin*, *mark*) kelimesinin esas anlamı, odak ve çıkış noktası olarak düşünülürse bu kelimelerin bahsettiğimiz anlamları neden içerdiği de anlaşılır düşüncesindeyiz.

Anlatmak istediğimiz şu ki siyasî ve saydığımız diğer bağlamlarda daha eski bir kullanıma sahip olan *marge* kelimesi, merkezden uzak ve “öteki”ne yakın olan “kenar” anlamıyla *border*¹⁶⁷, *boundary*¹⁶⁸ ve *frontier*¹⁶⁹ gibi kelimelerin çıkış noktasıdır.¹⁷⁰ Burada

¹⁶⁰ Malcolm Anderson, s.18.

¹⁶¹ Malcolm Anderson, s.18.

¹⁶² Mesut Özcan, s.32-33.

¹⁶³ Frederick Jackson Turner, *The Frontier in American History*, New York, 1928, s.3.

¹⁶⁴ Mesut Özcan, s.31.

¹⁶⁵ Mesut Özcan, s.31.

¹⁶⁶ Açıkça söylemek gerekirse “kadim dünya”dan kastımız, Roma Dünyası’dır.

¹⁶⁷ Bu sözcük için bkz.:

http://www.etymonline.com/index.php?allowed_in_frame=0&search=border&searchmode=term (12 Ağustos 2015)

¹⁶⁸ Bu sözcük için bkz.:

http://www.etymonline.com/index.php?term=bound&allowed_in_frame=0 (31 Temmuz 2015).

¹⁶⁹ http://www.etymonline.com/index.php?allowed_in_frame=0&search=frontier&searchmode=none (03

hemen belirtelim ki uluslararası ilişkiler bağlamında, bu tabirlerin birbirilerinin yerine kullanımından ötürü, kavram karmaşası mevcuttur.¹⁷¹ Fakat bu karmaşa anlamdan ziyade bunların kapsamı ve kullanımı ile ilgilidir. Daha açık söylemek gerekirse diğerlerinden farklı olarak Fransızca kökenli *frontier* kelimesi daha çok Kuzey Amerika’da, yukarıda zikrettiğimiz gibi, yerliler ile beyazların buluştukları ve kesin çizgilerle ayrılmamış daha geniş bir bölgeye (bizdeki *hudûda*; *sınır boylarına*); diğer ikisi ise özellikle Avrupa’da yaygın bir şekilde, kesin sınırlara (bizdeki *hatt-ı hudûda*; *sınır çizgisine*) işaret etmektedir.¹⁷² Fakat temelde anlam olarak hepsi de yukarıda bahsedildiği gibi merkezden uzak ve ”öteki”ne yakın, siyasî olarak belirli, mahdut bir coğrafyanın, bölgenin kenarı anlamında kullanılmaktadır.

Ele aldığımız eserin icap eden sebebi, iki taraf devletin arasındaki sınır meselesi olduğuna göre, diğer tarafta, İran tarafında da bu kavramın karşılığına bakmak durumundayız. Farsça’da sınır kavramı, *merz* (مرز) kelimesiyle karşılanmakta ve “iki ülkeyi ayıran hat, çizgi” anlamında kullanılmaktadır.¹⁷³ İlginçtir, bu sözcük de *border*, *boundary*, *frontier* gibi *marge* (*margin*, *mark*) kelimesi ile irtibatlıdır. Yalnız bu irtibat anlamla beraber aynı zamanda yapısal (etimolojik) bir akrabalık içermektedir.¹⁷⁴

Bütün bunların yanında Türkçe’de de geçmişten günümüze “sınır” anlamında çeşitli kelimeler kullanılagelmiştir. Bugün sıkça kullanılan ve Türkçe’ye ne zaman geçtiği kesin olarak bilinmeyen ama çok eski kaynaklarda¹⁷⁵ dahi “sınur” şeklinde kullanımına rastlanılan

Ağustos 2015)

¹⁷⁰ Burada hemen belirtelim ki bükünlü dil olmalarına binaen Hint-Avrupa Dilleri’nde “marge” “margin”, “march” gibi kelimeler birbiriyle irtibatlıdır. Fakat tüm bunlar “mark” kökünden gelir. Bu yüzden Hint-Avrupa dillerinde “mark” kelimesinin anlamları için bkz.:

http://www.etymonline.com/index.php?term=mark&allowed_in_frame=0 (31 Temmuz 2015).

¹⁷¹ Mesut Özcan, s.31.

¹⁷² Mesut Özcan, s.32-33.

¹⁷³ Aliakber Dehhuda, *Lugatnâme*, c.13, ed. Muhammed Mu’in-Cafer Şehidi, Tahran, 1998, s.20652. Bu esere internet üzerinden de erişim mümkündür. Bkz.: <http://parsa.wiki/dehkhodaworddetail-2fac04bfbaf84d5599a4a9bfeae84dbb-fa.html> (31 Temmuz 2015)

¹⁷⁴ http://www.etymonline.com/index.php?term=mark&allowed_in_frame=0 (31 Temmuz 2015).

¹⁷⁵ Sabri Ateş, *The Ottoman-Iranian Borderlands: Making a Boundary 1843-1914*, Cambridge University Press, New York, 2013, s.19; Sabri Ateş’e göre müverrih Naima’nın eserinde geçen bu sözcüğe, biz, 1580 dolaylarında III. Murad’a sunulan bir eserde rastladık. Bkz.: Yaşar Yücel, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar-Kitâb-i Müstetâb-Kitabu Mesâlihi’l-Müslimîn ve Menâfi’i’l-Mü’minîn-Hırzı’l-Mülûk*, Ankara, 1998, s.177. İlaveten 1369 (h. 770) tarihli bir kitabede de sınır (sınur) sözcüğüne tesadüf ettik. Bkz.:

https://www.academia.edu/12623053/T%C3%9CRK%C4%B0YE_DE_EN_ESK%C4%B0_T%C3%9CRK%C3%87E_K%C4%B0TABA_The_Oldest_Turkish_Inscription_In_Turkey (31 Temmuz 2015). Bu kitabe,

“sınır” kelimesi, Yunanca’dır ve aslı *sinoro* (σύνωρο) olan bu sözcük Yunanca’da da sınır, hudut anlamındadır.¹⁷⁶ Bunun yanında Eski Türkçe’de başka kelimeler de tedavülde idi. Bunlardan *ser-hadd* (سرحد), sınır boyları anlamında, Osmanlı toprağının diğer devletlerle birleştiği yere denilmekteydi.¹⁷⁷ Diğer, Eski Türkçe bir sözcük olup sınır anlamı yanında bir şeyin muntehası; kesici, delici nesnelerin keskin tarafı ve bugünkü anlamıyla hemen hemen her şeyin ucu anlamına gelen *uc* kelimesidir.¹⁷⁸ Tüm bunların yanında ayrıca *hudûd* (حدود) kelimesi de Eski Türkçe’de ve günümüz Türkçesi’nde müstameldir. Bu kelime konumuz itibarıyla önemlidir. Çünkü kelime, Osmanlı literatüründe hem lugat hem de ıstilahî anlamları yanında, yukarıda zikrettiğimiz üzere, ele alacağımız eserin türünün isminin terkiibinde de kullanılmıştır.

Arapça *hadd* (حد) kökünden gelen *hudûd* kelimesinin sözlük anlamları şu şekildedir:

1) İki şey arasında hâciz (iki şeyi ayıran, bölen) ve hâ’il (engel, mania) olan şeylere denir¹⁷⁹. Bu şey, iki şey arasına girmekle onları yek diğerinden ayırır ve onların muhtelit ve müteaddi; karma, karışık ve birbirine geçmelerine, geçirgen olmalarına, birleşmelerine ve birleşip çoğalmalarına engel teşkil eder.¹⁸⁰ 2) Bir şeyin son noktasına, neticesine, intiha bulunduğu yere denir ki temâdisine (uzayıp, sürüp gitmesine) engel mânâsındadır¹⁸¹. 3) Bıçak,

konumuzla bir başka açıdan da alakalıdır. İçerik olarak, ele aldığımız ve benzer diğer başka hudûdnamelerle uyum arzeden bu kitabe de bir *hudûdnâme* olmalıdır. Zira metinde vakfedilen bir araznin tarifi, daha doğrusu hudut tahdidi yapılmaktadır.

¹⁷⁶ Azmi Aksoy, *Yunanca-Türkçe Türkçe Yunanca Sözlük*, İstanbul, 2003, s.291.

¹⁷⁷ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c.3, İstanbul, 1983, s.185.

¹⁷⁸ Uc sözcüğü daha yukarıda “Türk-İran İlişkilerinin Tarihî Seyri” başlığında da belirttiğimiz gibi Anadolu’da on ikinci asırdan beri Bizans sınırına yakın beyliklerin tanımlanmasında kullanılan, siyasî, ictimai mânâda anahtar kelimelerdendir. Uc sözcüğü için bkz.: *Tarama Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2009, s.3888; Kâşgarlı Mahmud, *Divanü Lûgat-it-Türk*, çev. Besim Atalay, c.1, Ankara, 2006, s.44; Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford, 1972, s.17-18; Sergei Starostin, Anna Dybo ve Oleg Mudrak, *An Etymological Dictionary of Altaic Languages*, Part Two (L-Z), Leiden, 2003, s.1482; Tuncer Gülensoy, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, c.2 (O-Z), Ankara, 2007, s.953-954.

¹⁷⁹ Mütercim Âsım Efendi, *el-Okyânusu’l-Basît fî Tercemeti’l-Kâmûsu’l-Muhît*, c.2, İstanbul, 2013, s.1398; Ayrıca bkz.: Ebü'l-Feyz Murtaza Muhammed b. Muhammed b. Muhammed Zebidi, *Tâcü'l-arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, thk. İbrâhim Terzi, c.8, Dâru İhyai’t-Tûrasi’l-Arabi, Beyrut, 1975, s.6; Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî İbn Manzur, *Lisanü’l-Arab*, c.3, Dâru Sadır, Beyrut, [t.y.], s.140.

¹⁸⁰ Mütercim Âsım Efendi, s.1398; Muhammed Zebidi, s.6; İbn Manzur, s. 140.

¹⁸¹ Mütercim Âsım Efendi, s.1398; Muhammed Zebidi, s.6; İbn Manzur, s. 140. Görüldüğü gibi Türkçe’de de sınır anlamında kullanılan kelimelerin anlamları, yukarıda değindiğimiz Batı Dilleri’ndeki kelimeler ile anlam

kılıç, ok ve mızrak gibi nesnelerin keskin tarafına denir ki keskin taraf o nesnelerin müntehasıdır; yani son bulduğu yerdir.¹⁸² Bu son anlamdan hareketle kelime keskinliği, şiddeti dolayısıyla şaraba, kokuya; zekada, gazapta ve sözde sivriliği, keskinliği vesilesiyle de insana ıtlak olunur.¹⁸³ 4) Son olarak bu sözcük özellikle mantık ilminde ve diğer ilimlerde konunun kavranmasını sağlayan ve ifade ettiği şeyi kesin şekilde bildiren “tanım, tarif ve terim” anlamına gelmektedir.¹⁸⁴

Lugat anlamları bu şekilde olan *hadd* (çoğulu *hudûd*), engel, mania anlamına atfen, İslam Hukuku’nda ıstilahî olarak bir kimsenin haram-helal dairesinde kalmasını, bunun dışına çıkmamasını temin; ayrıca cürm (suç) işlemekten men maksatlı tedip ve suç işlememiş olanlara da yine men maksatlı göz dağı verme mânâsında *kıyas* ve *diyet* dışındaki cezaî müeyyideler için kullanılır.¹⁸⁵ Bunlar Kur’an’da muhtelif yerlerde “Allah’ın koyduğu hükümler, yasaklar, ölçüler, sınırlar”¹⁸⁶ anlamında *hudûdullah*¹⁸⁷ olarak geçmekte¹⁸⁸ ve hadis ıstilahı olarak da Kur’an’daki bu kullanımlara isnat etmektedir.¹⁸⁹ Hulasaten *hudûd* sözcüğünün (Türkçe’deki *uc* kelimesi ile beraber) iki şeyi ayıran, dolayısıyla men, engel, münteha (varılabilecek son nokta) ve özellikle kenar ve sınır gibi lugat anlamları olduğunu söyleyebiliriz. Buradan hareketle İslam Hukuku’nda mükellefiyetleri doğrultusunda insanın, Allah tarafından konulmuş kurallarla hukukunun belirlenmesi, tanımının yapılması ve emir-yasak düzleminde yine bu hukukun tayin, tespit ve tahdit edilmesi, kısacası “helal-haram dairesi” anlayışı, yaklaşımı hatırlanırsa yine iki şeyi birbirinden ayıran, engel ve mania gibi ıstilahî anlamlar kazandığı söylenebilir. Peki bütün bu anlamları bağlamında *hudûd* mefhumunun, bir İslam devleti olması hasebiyle Osmanlı zihin dünyasında, özellikle siyasî ve hukukî zeminde, yansımaları nasıl olmuştu?

İslam, siyasî ve idarî zeminde bir ülkeyi yönetimine atfen İslamî veya gayr-ı İslamî olarak tavsif etmiştir.¹⁹⁰ Literatürde bu ayırım için *dârü’l-İslam* ve *dârü’l-harb* olarak bilinen

yönünden yakınlık arz etmektedir.

¹⁸² Mütercim Âsım Efendi, s.1398; Muhammed Zebidi, s.6; İbn Manzur, s. 141.

¹⁸³ Mütercim Âsım Efendi, s.1398; Muhammed Zebidi, s.6; İbn Manzur, s. 141. Bilindiği gibi Türkçe’de bu kökten gelen “hiddet” sözcüğü yaygın olarak kullanılmaktadır.

¹⁸⁴ <http://kubbealtilugati.com/sonuclar.aspx?km=had&mi=0> (24 Eylül 2015)

¹⁸⁵ Ali Bardakoğlu, “Had”, *TDVİA*, c.14, İstanbul, 1996, s.547.

¹⁸⁶ Ali Bardakoğlu, s.547.

¹⁸⁷ Kur’an-ı Kerim, Bakara, 2/187; Bakara, 2/229-230; Nisâ, 4/13; Mücadele, 58/4; Tevbe, 9/112; Talâk, 56/1 ilh.

¹⁸⁸ Ali Bardakoğlu, s.547.

¹⁸⁹ Ali Bardakoğlu, s.547.

¹⁹⁰ Ahmet Özel, “Dârülharb”, *TDVİA*, c.8, İstanbul, 1993, s.536; Ahmet Özel, “Dârülislam”, *TDVİA*, c.8,

kavramlar kullanılmaktadır. Buna göre Müslümanların hakimiyetindeki veya fetihle ele geçirilen bir bölge yahud Müslüman bir yöneticiye sahip olan ülke, nüfusunun çoğunluğunun Müslüman olmasına bakılmaksızın *dârü'l-İslam* olarak vasıflandırılırken¹⁹¹; bunun aksi durumda ise o bölge (ülke, yer) *dârü'l-harb* olarak adlandırılmaktaydı.¹⁹² Kısacası idarî, siyasî, iktisadî ve hukukî düzenin İslam esaslarına dayandığı ülkeler *dârü'l-İslam*; İslam hakimiyetinin “sınırları” dışında kalan ülkeler *dârü'l-harb* olarak kabul edilmiştir.¹⁹³ İslam literatüründeki bu tanımlar çerçevesinde siyasî anlamda bir İslam Devleti’nin *sınırlarının* İslam hukukunun hakimiyet alanına göre şekillendiğini söyleyebiliriz. Osmanlı özelinde ise bu anlayışın sadece siyasî anlamda geçerli olduğunu görüyoruz.¹⁹⁴ Zira daha yukarıda bahsettiğimiz üzere Osmanlı, kuruluş yıllarında siyasetini *darü'l-harb* aleyhine genişleme ve yayılma üzerine kurmuştur. Bu politikanın ihtiyacı olan insan kaynağını ise yine yukarıda zikr ettiğimiz üzere, Anadolu ve İran arasındaki sınırın belirsizliği (daha cüretkâr söylersek sınırsızlığın verdiği serbesti) vesilesiyle Moğol istilasından kaçıp Anadolu’ya geçebilen/göçebilen topluluklardan temin etmiştir. Osmanlı, bunun için de kendine has bir şekilde şenlenlendirme, sürgün ve iskân adı altında genellikle Anadolu’daki *lâ-mekânî* aşiretlerin, hususen Rumeli’ye, gaza maksatlı, sevk edilmesi politikasını geliştirmiştir.¹⁹⁵ Ayrıca belirtmek gerekir ki bu durumun sebeplerinden bir diğeri ise hiç şüphesiz devletin kuruluşunda kendisi gibi asabiye dayanan vüs’atlı aşiretleri *marjinalleştirme* gayretidir. Neticede sürekli genişleyen bir devlet olarak Osmanlı, sınır teşkilatını bu politikalarını destekleyen, yani genişleme esaslı değişken bir şekilde ihdas etmiş ve klasik çağının sonlarına kadar da bu düzeni korumaya gayret etmişti.¹⁹⁶

Hukukî anlama gelince, yukarıda zikri geçen hakimiyet alanında cârî olan düzende özellikle modern-öncesi dönemin arazi hukuku temelli bir nokta, Osmanlı için baş edilmesi gereken önemli bir mesele idi. Zira Anadolu’da hem eski Türk devletlerinde hem de İslam devletlerinde toprak asaletine ve asabiye dayanan “tavaif-i mülük” kargaşası¹⁹⁷, ilaveten Batı Anadolu ve hassaten Rumeli’de ise Bizans ve Slav feodalleri, merkezî devletin karşısına

İstanbul, 1993, s.541-542; Sabri Ateş, s.10.

¹⁹¹ Ahmet Özel, “Dârülislam”, s.542.

¹⁹² Ahmet Özel, “Dârülharp”, s.536.

¹⁹³ Ahmet Özel, “Dârülharp”, s.536; Sabri Ateş, s.10-11.

¹⁹⁴ Sabri Ateş, s.10-11.

¹⁹⁵ Ömer Barkan, *Osmanlı İmparatorluğunda Kuruluş Devrinin Toprak Meseleleri*, Ankara, 1939, s. 16-19.

¹⁹⁶ Yusuf Halaçoğlu, *XVI-XVII . Yüzyıllarda Osmânlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, Ankara, 1991, s.50-52.

¹⁹⁷ Ömer Barkan, *Kuruluş Devrinin Toprak Meseleleri*, s. 3-4.

yerel ve güçlü hanedanların çıkmasına vesile olmaktadır. Bu yüzden Osmanlı Sistemi içerisinde, İslam hukukuna muğayır bir şekilde mülk ve vakıf arazilerinin devlet arazileri lehine küçüldüğünü, daha açık söylemek gerekirse bu toprakların devlet arazilerine ilhak edildiklerini görüyoruz.¹⁹⁸ Bu sebeple diyebiliriz ki ister Müslim ister gayr-ı Müslim olsun devlet merkezine rakip olan/olabilecek arazi mâliki yerel beylerin toprakları; aşiretlerin ise nüfus kesafeti zararsız hale gelecek kadar küçültülme yoluna gidilmiştir.¹⁹⁹ Haliyle timar sisteminin yerleşip oturduğu erken zamanlarda hükümetin devlet arazilerine katmak istediği bu toprakların ve Osmanlı sistemi içindeki arazi çeşitlerinin (has, zeamet gibi) nispetinin ve sınırlarının; ilave olarak bunlardaki vergi nüfusunun tespitinin önemi temayüz edecekti. İşte bizce aşağıda ele alıp tanımını yaptığımız *hududnâme* türü özellikle bu vesileyle tanzim edilmiş ve tabii ki devletlerarası sınırların tespitinde de kullanılmış olmalıdır. Kısacası tüm bunlar göz önüne alındığında Osmanlı Devleti'nde özellikle ve evvela karye ve nahiyelerde veya mülk ve vakıf gibi topraklarda dahilî sınırların, ikincil olarak da devletler arasındaki haricî sınırların tayinine (*tahdîd-i hudûda*) hasr ve teşmil edilen literatüre *hududnâme* denildiğini düşünüyoruz.

Hudûdnâme, çağdaş literatürde görebildiğimiz kadarıyla ilk defa Mübahat Kütükoğlu tarafından gündeme getirilen²⁰⁰ ve kendisinin de ifade ettiği gibi Osmanlılar'ın dâhilde il, köy, vakıf ve mülk arazilerinin; hâriçte ise komşu ülkelerle olan sınırlarını belirlemek adına düzenlenen ve kaynaklarda bazen *sınırnâme*²⁰¹ olarak da geçen resmî belge türüdür.²⁰² Bu tür belgeler, eğer devletler arası sınırları belirlemek için düzenlenmişse "...birer ahidnâmeye bağlı olarak ve tıpkı ahidnâmelerde olduğu gibi iki taraf murahhaslarının bir araya gelmesi ve çizilecek hat boyunca dolaşarak eski sınırların bahis konusu olduğu yerlerde bölgeyi iyi tanıyanların bilgilerinden de faydalanmak suretiyle hududu tesbit etmeleri esasına dayanır..."²⁰³ Yine Kütükoğlu'na göre "...Hudûdnâmelerin tanzimi için ahidnâme tasdiknamelerinin teatisinden itibaren belli bir süre konur..."²⁰⁴ Bu türden hudûdnâmeler aynı

¹⁹⁸ Ömer Barkan, s.5.

¹⁹⁹ Ömer Barkan, s.3-19.

²⁰⁰ Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, İstanbul, 1998, s. 146; Mübahat Kütükoğlu, "Hududnâme", *TDVİA*, c.18, İstanbul, 1998, s.303-304.

²⁰¹ Yaşar Yücel, s.177.

²⁰² Mübahat Kütükoğlu, "Hududnâme", s.303. Bu vesileyle söylemek gerekir ki Derviş Paşa'nın başkanlık ettiği komisyon ve bunun ürünü olan eseri bu şekilde, yukarıda değindiğimiz gibi 1847 Erzurum Antlaşması'nın üçüncü maddesi gereği oluşturulmuştur.

²⁰³ Mübahat Kütükoğlu, "Hududnâme", s.303.

²⁰⁴ Mübahat Kütükoğlu, "Hududnâme", s.303.

zamanda içerik olarak sınırı çizilecek bölge hakkında mufassal bilgileri muhtevidir. Yani Kütükoğlu'nun belirttiği gibi “Sihhatli bir sınır çizilmesi için hudut hattı üzerindeki belli başlı noktalar belirtilir.”²⁰⁵ Buna göre dağ, tepe, nehir yahud daha evvel sınırı belirlemek için konulan sınır taşlarına atıf yapılır ve genelde buralar nirengi alınarak “şark tarafına doğru...” veya “garben altı saat mesafede” gibi ayrıntılı tariflerle sınır tayin ve tespit edilir.²⁰⁶

İşte Derviş Paşa'nın ele aldığımız Tahdîd-i Hudûd-ı İrânîyye'si de içeriğine bakıldığında saydığımız bu özelliklere uyması yönünden, kanaatimizce, devletlerarası sınırın tespit ve tayini için oluşturulan bir *hudûdnâme*dir.²⁰⁷

1.2.3. Tahdîd-i Hudûd-ı İrânîyye'nin Şekil Özellikleri

Derviş Paşa'nın Tahdîd-i Hudûd-ı İrânîyye adlı bu *hudûdnâmesi*²⁰⁸ evvela hicrî 1286, sâniyen 1287 tarihinde Matbaa-i Âmire'de, daha sonra 1321 tarihinde Matbaa-i Ahmed İhsan'da tab' ve neşr edilmiştir. Aşağıda, ulaşılabilen bu üç tab'ın kısa bilgileri bulunmaktadır:

1- Derviş Paşa, (Kimyager), *Tahdid-i hudûd-i İrânîyye'ye me'mur Ferik saadetlu Derviş Paşa hazretlerinin müddet-i me'muriyetinde istihsâl eylediği ma'lûmata göre devleteyn memâliki beyninde gerek tarefeyn teba'ası meyanında şimdiki müte'âref olan ve gerek muahedât-ı kadimede mezkûr ve münderîc olan ve mahalleri erbâb-ı vukûfundan ve bazı senedât-ı mülkîyyeden hudûd-i kadime oldukları istintac kılınan hudûdun ibtidâsından intihâsına kadar memerr-i hutût ile hudûd-ı mezkûre üzerinde bulunan aşâirin ahvâline ve hudûdca âriz olmuş olan iğtişâşât ve teşvişât keyfiyâtına dâir bend bend kaleme alıp fî C[emaziyelâhir] sene 1269 tarihinde arz ve takdim eylediği müzekkiredir*, Matbaa-i Âmire,

²⁰⁵ Mübahat Kütükoğlu, “Hududnâme”, s.303.

²⁰⁶ Mübahat Kütükoğlu, “Hududnâme”, s.303. Kanaatimizce çalışmamızın sonunda, “Ekler” kısmında fotoğraflarını verdiğimiz 1913 tarihli İstanbul Protokolü de içerik bakımından bir *hudûdnâme*dir. Zira, tıpkı ele aldığımız eserde olduğu gibi, sınır tespitinde ayrıntılı tarifler verilmektedir. Tüm bu kullanım alanları yanında, başlığı *hudûdnâme* olmasına rağmen, ilginçtir, içeriği nizamnâme (görev tespiti, tahdidi, tarifi ve tanımı) görüntüsü veren bir esere de rastladık. Bkz. *Hudûdnâme*, Dârü't-Tabâ'atü'l-Âmiretü'l-Mısriyye, Mısır, 1265. Bu da bize gösteriyor ki *hudûd* tabiri Osmanlı diplomatik dilinde sınır anlamı dışında, yukarıda bu kelimenin lügat anlamlarını verirken değindiğimiz dördüncü anlamına binaen tarif ve tanım mânâlarına da gelmektedir.

²⁰⁷ İlave olarak Kütükoğlu'nun Hududnâme maddesinin bibliyografyasında Derviş Paşa'nın bu eserini zikretmesi de bu hükmümüzü desteklemektedir. Mübahat Kütükoğlu, “Hududnâme”, s.304.

²⁰⁸ Her ne kadar matbu nüshalarında *müzekkire* ibaresi bulunsa da özellikle içerik yönünden, yukarıda bahsettiğimiz üzere, eserin *hudûdnâme* olduğu aşîkârdır.

İstanbul, 1286.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı online kataloguna göre eserin bu tab'ı, 15+171 sayfa ve 24x16 cm ebadında olup Muallim M. Cevdet Koleksiyonu'nda, MC_Osm_O.00373 demirbaş numarasıyla kayıtlıdır. Yer numarası yoktur. İlk on beş sayfası fihristten ibarettir.²⁰⁹

2- Derviş Paşa, (Kimyager), *Devlet-i aliyye ile İran Devleti Beyninde Olan Hudûd Lâyihasıdır*, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1287.

Atatürk Kitaplığı online kataloguna göre 15+171 sayfa ve 23x15 cm ebadında olup Kemal Salih Sel Koleksiyonu'nda, SEL_Osm_00883 demirbaş numarasıyla kayıtlıdır. Yer numarası yoktur. Ayrıca “fihrist” kısmından sonra ilâveten “*Tahdid-i hudûd-i İrânîyye'ye me'mur Ferik saadetlu Derviş Paşa hazretlerinin müddet-i me'muriyetinde istihsâl eylediği ma'lûmata göre devleteyn memâliki beyninde gerek tarefeyn teba'ası meyanında şimdiki müte'âref olan ve gerek muahedât-ı kadimede mezkûr ve münderîc olan ve mahalleri erbâb-ı vukûfundan ve bazı senedât-ı mülkîyyeden hudûd-i kadime oldukları istintac kılınan hudûdun ibtidâsından intihâsına kadar memerr-i hutut ile hudûd-ı mezkûre üzerinde bulunan aşâirin ahvâline ve hudûdca ârız olmuş olan iğtişâşât ve teşvişât keyfiyâtına dâir bend bend kaleme alıp fî C[emaziyelâhir] sene 1269 tarihinde arz ve takdim eylediği müzekkiredir*” başlığı mevcuttur. Eserin bu tab'ı aynı zamanda Erzurum Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi Seyfettin Özege Salonu'nda 0101250 demirbaş ve 2651/SÖ yer numarasıyla kayıtlıdır.²¹⁰

3- Derviş Paşa, (Kimyager), *Hudûd-ı İrânîyye'ye Dâir*, Matbaa-i Ahmed İhsan, İstanbul, 1321.

Eser yine Atatürk Kitaplığı online kataloguna göre 15+171 sayfa ve 25x17 cm ebadında olup Belediye Osmanlıca Kitaplar Koleksiyonu'nda Bel_Osm_O.00875 demirbaş ve 955 DER yer numarasıyla kayıtlıdır.²¹¹ Bu kısa bilgilerden sonra eserin içerik değerlendirmesine geçilebilir düşüncesindeyiz.

1.2.4. Tahdîd-i Hudûd-ı İrânîyye'nin Muhteviyatı

Eser iki devlet arasındaki sınırın tesbitine ve düzenlenmesine dair bir *hudûdnâme*

²⁰⁹ Eserin bu ve diğer iki tab'ının, Atatürk Kitaplığı online katalogunda, müellif adı sehven “Prevezeli Derviş Paşa” şeklinde kaydedilmiştir.

²¹⁰ Bu tab' için Seyfettin Özege'nin matbu kataloguna da bakılabilir. M. Seyfettin Özege, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*, c.4, İstanbul, 1977, s.1687.

²¹¹ Ayrıca bkz.: M. Seyfettin Özege, s.1687.

olduğundan içeriğinde ilk göze çarpan hususlar sınır bölgesinin coğrafi özellikleri ve buna müvazi olarak bölgedeki yerleşim yerleri hakkında adeta mufassal bir tahrir defteriymiş gibi tafsilatlı bilgiler verilmesidir. Coğrafi özellikler sınırın tesbitinde nirengi işlevi gördüğünden bâ-husus bunun üzerinde durulmuş ve bu konuda yer yer oldukça ayrıntı verilmiştir. Yerleşim yerleri hakkındaki tafsilatta ise özellikle hane sayısı, nüfus, bölgenin bağlı olduğu idarî bölge gibi çeşitli bilgiler bulmak mümkündür.

Misâlen, bir vakitler Dicle Nehri'nin sol taraflarındaki bataklıklarda ve bölgedeki dağ silsilelerinden olan Poşt-kûh'a yakın yerlerde, Osmanlı Devleti'ne tâbi olarak yaşayan Beni Lâm aşiretinden bahsedilirken adı geçen dağ silsilesine ve ilaveten Kebir-kûh dağlarına, hem sınıra mehaz ittihaz edildiğinden hem de bölgenin coğrafi özelliğini teşkil ettiğinden, değinilmektedir.²¹² Ayrıca bu bölge buradaki sınırın ihtilafı oluşu; bu ihtilafın hem iki tarafın da bu durumu vuzuha kavuşturacak kayda mâlik olmaması hem de aşiretlerin bağlı bulundukları Bağdat yönetiminin "teaddisi" nedeniyle İran'a meyl ve göç etmesi dolayısıyla tâbiyetlerinin sorunlu olması yüzünden de eserde üzerinde durulan alanlardan olmuştur.²¹³

Eserde nehirlerden bahsedilmesini de Şattü'l-arab ve civarındaki nehirlerle değinilmesinden dolayı örnekleyebiliriz. Basra bölgesindeki Şattü'l-arab, iki devletin buradaki sınırına kaynaklık ettiğinden metinde ilk bendlerde sık sık karşılaşılmaktadır. Ayrıca yine bu bölgenin karşısında bulunan topraklardaki Kerha veya Süveyb adlı nehrin konumu, bahsettiğimiz açıdan kıymete haizdir. Zira bu nehir kadimde ve o dönemde hatt-ı hududa yani sınır çizgisine mehaz ittihaz edildiğinden kaynakları, eski ve yeni mecraları hakkında tafsilatlı bilgiler verilmiştir.²¹⁴ İlaveten, yer yer kollara ayrılmış ve bu kollar da iki taraf arasında paylaşılmış olduğundan, bunların oluşturduğu bataklıklarda (metindeki adıyla *hüver*lerde) yapılan zirâî faaliyetlerin ve bunun yanında bu doğal oluşumlara ek olarak bölge halkı yahud devlet tarafından yaptırılan sulama kanallarının (*harkların*) kaynakları olmaları açısından da oldukça değerlidir.²¹⁵ Bu vesileyle bölge halkının demografik ve ictimai yapıları da gündeme geldiğinden bu hususta özellikle hane sayısı, nüfusları, geçim kaynakları ve arazileri hakkında da bilgiler verilmiştir. Zira bunların bu vesileyle hangi tarafa tâbi oldukları, ilave olarak vergilerini hangi tarafa verdikleri haylice önemli meselelerdendir. Daha da önemlisi bunların zaman zaman karşı tarafın tâbiyetine geçmeleri nüfuslarının belirlenmesini lüzumlu

²¹² Derviş Paşa, (Kimyager), *Devlet-i aliyye ile İran Devleti Beyninde Olan Hudûd Lâyihasıdır*, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1287, s. 19-20.

²¹³ Derviş Paşa, s.19-20.

²¹⁴ Derviş Paşa, s.11-18

²¹⁵ Derviş Paşa, s.11-18.

kılmaktadır.

Örneğin yine Beni Lâm aşireti hakkında bilgi verilirken bu aşiretin bir kısmının İran tarafına geçmesi vesilesiyle gündeme geldiğini görüyoruz. Bu yüzden müellif öte tarafa geçenlerin sayıları hakkında malumat vermiş ve bunların İran tarafından hangi bölgelere iskan edildiğine kadar kaydetmiştir.²¹⁶ Yine benzer bir durum Caf aşireti için de geçerlidir.²¹⁷ Bu aşiret kışın Osmanlı'ya bağlı Süleymaniye'de kışlarken; yazın İran tarafında, Sünne adlı bölgede yaylamakta olduğundan aşiretin Belbas adlı bir kısım taifesinin İran tarafında kaldığı belirtilmektedir.²¹⁸ Bu durum karşısında aşiretin nüfusunun tesbiti gerektiğinden eserde bu tespiti dair kayıtlara da rastlamak mümkündür.²¹⁹ Bunlardan başka daha birçok örnek sıralamak mümkünse de gereksiz tekrar olacağından diğer başka hususlara değinmekte fayda görmekteyiz.

Muhtevada dikkat çeken diğer hususlar sınırdaki yaşamın sosyo-ekonomik boyutlarına da ışık tutacak vasıftadır. Bunları birkaç başlıkta sıralamak mümkündür. Şöyle ki sınırın ayrıcalık özelliğine binaen arazilerin, buradan hareketle aşiretlerin taraf devletler arasında bölünmesi; bu bölünmenin, aşiretler nezdinde, kemiyet ve keyfiyet yönünden olumsuz etkileri dolayısıyla tanınmaması ve sınırın ihlal edilmesi; bu ihlallerin neticesinde zaman zaman mekan/taraf değiştiren aşiretlerin tâbiyetinin kime olduğu hususunda karşılaşılan zorluklar; ayrıca bu ihlallerin doğurduğu bir takım kanunsuzluklar ve merkezi hükümetin bu hususta zaafiyet göstermesi; bu kanunsuzlukların oluşturduğu uygun zeminde, sınırdaki yerel unsurlardan bazılarının, tıpkı on dokuzuncu asırda devleti diğer bölgelerde uğraştıran âyânlar gibi sivrilişip “mütegallibe”ye dönüşmeleri ve yerli halktan haksız yere vergi almaları; bu vergilerin aslen devlete ait olması dolayısıyla devletin sınırdaki değişimlerden siyasi olduğu kadar ekonomik açıdan da etkilenmesi, gelirlerindeki olumlu-olumsuz değişimler ve saire şeklinde özetlenebilir.

Bu yönde içeriğin geneline bakıldığında konar-göçer aşiretlerin, yaşam kaynakları (mâ bihi'l-hayat) olan yaylak ve kışlaklar, mera ve çayırlar, bu arazilerdeki akarsular ve sair yerlerin sınır tarafından bölünmesi nedeniyle tartışmalı yerler (münâzau'n fih) konumuna düşmelerinden ötürü tabiri caizse sınırı tanımamalarına, yaylamak ve kışlamak ve kaynakları her zamanki gibi kullanmak, daha doğrusu yaşamlarını devam ettirmek için sık sık sınırı ihlal ettiklerine; bu vesileyle mezkûr aşiretlerin tâbiyetlerinin de tıpkı araziler gibi tartışmalı

²¹⁶ Derviş Paşa, s.19 vd.

²¹⁷ Derviş Paşa, s.59-62

²¹⁸ Derviş Paşa, s.68.

²¹⁹ Derviş Paşa, s.69-70.

olmasına şahit olunmaktadır.

Metinde ilk birkaç bendin hasredildiği Ka'b aşiretinin ve bunların Basra bölgesindeki merkezi olan Muhammara ile ona "mülhak" olan çevresindeki arazinin hangi devletin tâbiyetinde olduğu meselesi bu yolda bir emsal teşkil etmektedir. Muhammara ve çevresindeki arazide "ber-hayat" olan ve Derviş Paşa'nın belirttiğine göre aslen Necd taraflarından²²⁰ bu bölgeye gelen Ka'b aşireti, yine Derviş Paşa'nın özellikle Bağdat defterhanesinde yaptığı tahkikata nazaran Osmanlı tâbiyetinde iken İranlıların baskısı ve tahripkâr tazyikleri²²¹ neticesinde, aşiretin özellikle idarecileri, İran tarafına göç etmek durumunda kalmışlardır.²²² Aşiretin, bu bölünmüşlük içerisinde iki taraf arasında kaldığını söyleyebiliriz²²³; zira hem Osmanlı'ya hem de İran tarafına vergi verdiklerinden iki tarafın da bu aşiret ve dolayısıyla bunların arazileri üzerinde hak iddia ettiklerini görüyoruz.²²⁴ Fakat mesele, Derviş Paşa'nın metninden anlaşıldığına göre Osmanlı tarafının tâbiyet hususunda sağlam deliller getirmesine rağmen İran'ın ısrarcı tutumu ve aracı devletlerin tarafgir müdahalesi neticesinde muallakta kalmıştır.²²⁵

Bu konuda bir başka örnek de Beni Lâm ve Feyli aşiretlerinin içinde bulunduğu durumdur. Bunlardan uzun yıllar Osmanlı idaresinde, Bağdat'a tâbi olan Beni Lâm aşiretinin, metnin bildirdiğine göre on iki bin hanelik bir kısmı, aşiretin içinde vuku bulan anlaşmazlıklar, İran Devleti ile bölgedeki bir diğer aşiret, Feyli aşiretinin baskı ve taarruzları ve en önemlisi Osmanlı'nın Bağdat valilerinin zulm ve düşmanlıkları neticesinde İran tarafına, Felahiye bölgesine göç ettiğinden aşiret iki kısma ayrılmış ve anlaşılacağı gibi bir kısım Osmanlı, diğer bir kısım İran tarafında kalmıştır.²²⁶ Feyli aşireti ise daha evvel İran

²²⁰ Derviş Paşa, s.7.

²²¹ Derviş Paşa, s.6; Hurşid Paşa, bu tazyik ve baskıların Kerim Han Zend devrine rastladığını belirtmektedir. Bkz.: Mehmed Hurşid [Paşa], *Seyâhatnâme-i Hudûd*, s.21-22.

²²² Derviş Paşa, s.6-8.

²²³ Örneğin 1847 tarihli Erzurum Antlaşması ile İran'a tâbiyeti kesinleşen Ka'b aşiretinin sonraki devirlerde şeyhi ve Muhammara hâkimi olan Haz'al Han (1860-1936) hem İran hem de Osmanlı topraklarında araziye mâlik bulunmaktaydı. İran tarafındaki arazisini kendisi kontrol ederken Osmanlı tarafındaki arazilerini ise bir vekil-i harc vasıtasıyla yönetmekteydi. Bu durum da aslında söylemek istediklerimizi aslında çok açık bir şekilde özetlemektedir. Bkz. İdris Bostan, "Haz'al Han", *TDVİA*, c.17, İstanbul, 1998, s.107.

²²⁴ Derviş Paşa, s.6-8

²²⁵ Mesele aşağıda da zikredeceğimiz gibi 1913 Protokolü'ne kadar çözümsüz kalmış ve bu protoklden sonra da I. Dünya Savaşı patlak verdiğinden ve neticesinde buraların elden gitmesi yüzünden Osmanlı, taraf devlet olmaktan çıkmıştır. Tafsilen bkz.: Melike Sarıkcıoğlu, s.195.

²²⁶ Derviş Paşa, s.18-19.

taraflarında yaşarken İranlılardan gelen tacizler neticesinde Osmanlı tarafına göç etmişlerdir. Bu göçten sonra Bağdat Eyaleti'nde muhtelif bölgelere yerleşen aşiret Osmanlı tabiyetine geçmiştir.²²⁷ Burada dikkat çeken husus Derviş Paşa'nın iki aşireti karşılaştırarak aslen Osmanlı'nın tâbiyetinde bulunup bir kısmı İran tarafına geçen Beni Lâm aşiretinin Osmanlı tarafında kalan toprakları üzerinde İranlıların hak iddia etmesi ihtimaline karşı; aslen İran tabiyetinde bulunup sonraları Osmanlı'ya iltica eden Feyli aşiretinin İran tarafında bulunan arazileri üzerinde hak iddia ederek bu girişimi bertaraf etmeyi düşünmesi ve bunu belirtmesidir.²²⁸ Yukarıda da değindiğimiz gibi metnin geneline bakıldığında bu türden örneklerle sıkça rastlamak mümkündür.

Öte yandan bu türlü sınır ihlallerinin beraberinde birçok sorunun zuhuru zemin hazırladığı da görülmektedir. Zira sınır ihlallerinin bölgede devlet otoritesinin zayıflığına işaret ettiği âşikârdır.²²⁹ Bu durumun, yerel unsurların kişisel olarak palazlanıp güçlenmesine ve tahakküm kurmasına sebebiyet verdiği müşahade edilebilmektedir. İlaveten bu bölgelerden bazılarının münazalı olması da bu olumsuzlukları besleyen etkenlerden birisi olmuştur. Yani sınır boylarında aşiretlerin bu hareketliliği ve yerel otoritenin zaafiyetinden istifade ile bazı “mütegallibe”, bu aşiretlerden akar, zemin kullanım ücreti ve sair adlar altında adeta haraç alır gibi vergi toplamaya başlamış; aşiretler de bu durum karşısında, haksız olmalarına rağmen bu “mütegallibe”ye aynî veya nakdî vergi vermek durumunda kalmışlardır. Merkezi yönetimin atadığı, bölgedeki yöneticiler ise kendi çıkarlarını düşünmekten ve suistimalden öte bir hareket içerisinde bulunmamışlardır.

Eserde bu hususa dair emsal ise Osmanlı'ya tâbi Mendeli adlı bölgedeki akarsuların ve arazilerin kullanımı hususunda aşiretlerin İran'a tâbi Eyvan adlı bölgedeki “mütegallibe”yle ilişkisidir.²³⁰ Eyvan adlı mahal aslında boş bir arazi iken on sekizinci asır içerisinde İran asıllı Gelhur taifesinin hanı olan Mansur adlı bir zat tarafından şenlendirilmiş, fakat Kerim Han Zend zamanında, muhtemelen Mansur'dan alınarak Ali Han adlı zata tevcih edilmiştir. Derviş Paşa'nın belirttiğine göre bu duruma, İran şahı Kerim Han Zend'ın Ali Han'ın kızıyla evliliği vesilese olmuştur.²³¹ İşte bundan sonra Eyvan yöneticileri Mendeli ahalisinden çeşitli adlar altında haraç alır gibi vergi almaya başlamıştır. Derviş Paşa, bu arada mezkûr yönetimin

²²⁷ Derviş Paşa, s.19-22.

²²⁸ Derviş Paşa, s.244.

²²⁹ Osmanlı tarafındaki zaafiyet ve suistimal dönemin kaynaklarında dahi yankı bulmuş ve örneğin Cevdet Paşa tarafından da dile getirilmiştir. Bkz.: Ahmed Cevdet Paşa, s.7.

²³⁰ Derviş Paşa, s.30-32

²³¹ Derviş Paşa, s.30-32

haksızlığına değinerek Eyvan adlı bölgenin de aslında Osmanlı'ya ait olduğunu iddia etse de bunu belgeleyemediğini zira belgelerin bir İran taarruzunda yok olduğunu belirtmiştir.²³² Netice ne olursa olsun burada asıl önemli olan Eyvan hanlarının Mendeli adlı bölgedeki aşiretlere tahakküm kurmaları ve haksız yere vergi almaları; dahası siyasi amaçlara hizmet eden sınırın bölge halkının yararına olmaktan uzak ve yaşamlarını olumsuz yönde etkilemiş olmasıdır. Ayrıca bu haksızlığın, Osmanlı'nın bölgedeki yöneticilerinin yetersiz oluşu neticesinde önlenemediği de bir gerçektir.

Yeri gelmişken hemen belirtelim, vergi hususu Derviş Paşa'nın hassaten üzerinde durduğu meselelerden biridir. Esere derc edilen hemen her bölgenin ve aşiretin genelde Osmanlı'ya bazen de İranlılara ödediği vergi miktarına; arazilerin mahsulatının (ziraî) değeri ve bunların kaybı veya kazancı durumunda Osmanlı maliyesinin gelirlerindeki muhtemel azalış veya artışa değinildiğini görüyoruz.

Bu konuda Basra gelirlerinin önemli bir kısmını teşkil eden Muhammara ve buranın (bu konudaki kaynaklarda ve ele aldığımız metinde lenger-gâh ve bender şeklinde de geçen) limanı en çok dikkat çeken bahis konusudur. Bu şehrin bulunduğu Basra bölgesi, daha yukarıda da değindiğimiz gibi uzun bir zamandan beri Hindistan ve Uzakdoğu ticaret yolunun kilit noktalarından, hatta belki en önemlilerinden birisi olmuştur. Muhammara ise tahminen on sekizinci asırda kuruluan bir şehir olmakla beraber zikrolunan ticaret yolunun Basra Körfezi'nden Mezopotamya ve Anadolu'ya açılan ilk duraklarından birisi olması nedeniyle ticari canlılığın merkezi konumuna yükselmiştir; bu yüzden Muhammara, gümrük vergileriyle kendisine mâlik olacak olan devletin gelir kaynaklarının önemli bir kalemini oluşturacaktır. Bu vechile iki devletin de burası üzerinde hak iddia etmesi anlaşılır bir şeydir. Hatta kaynağımız Osmanlı'nın ne cihetten buraya mâlik olması gerektiğine “Muhammara Îrânluda kalur ise Basra harâb olur”²³³ ibaresiyle de veciz bir şekilde değinmiş ve konuyu özetlemiştir. Fakat neticede bir mesele halini alan Muhammara ve tâbiyeti, her ne kadar “1847 Erzurum Muahedesi” ile İran'a terk olunmuş görünse de bu durum kesinlik arzetmemiş, hem iki tarafın hem de mutavassıt devletlerin etkisiyle çok uzun bir süre çözümsüz kalmıştır.²³⁴

Burada vergi konusunun bir başka yönü gündeme gelmektedir. Derviş Paşa, vergilere tabiatıyla Osmanlı'nın kendi zaviyesinden bakarak gelirlerinin azalması endişesi bir yana,

²³² Derviş Paşa, s.33.

²³³ Derviş Paşa, s.12

²³⁴ Mesele daha sonra 1913 tarihli İstanbul Protokolü'ne de bahis konusu olmuş fakat yine çözüme kavuşamamıştır. Öyle ki 1980'lerdeki İran-İrak Savaşı'nda da bu havalinin ihtilaf konusu olduğuna şahit olunmuştur. Bkz.: Cevdet Küçük, “İran-İrak Hududunu Belirleyen 1913 Tarihli İstanbul Protokolü”, s.243-244.

tâbiyet konusu vesilesiyle de değinmektedir. Zira bölgedeki aşiretlerin tâbiyetlerinin genellikle vergi üzerinden tanımlandığına şahit oluyoruz. Yukarıda zikri geçen Ka'b, Feyli, Beni Lâm aşiretleri ve bunların sakin oldukları yerler yanında Mendeli ve Hanekin civarında yaşayan Sencabi aşireti bu duruma örnek olarak verilebilir.

Mendeli ve Hanekin civarında yaşayan Sencabi aşireti uzun bir müddet yaylak ve kışlak zamanlarında “ağnam rüsûmu” olarak Bağdat Hazinesi'ne vergi vermekte iken İranlıların taaruzları vesilesiyle artık vergilerini vermez olmuşlardı.²³⁵ Fakat burada dikkat çeken husus aradan geçen zamanda gelişen hadiseler neticesinde tekrara vergi vermeye başlayan bu aşiretin eskiden olduğu gibi tekrar vergi vermeleri dolayısıyla benzer durumdaki diğer aşiretler gibi Osmanlı'ya tâbi olmalarıdır. Zaten bizim de ileri sürdüğümüz fikir bu yönde idi. Yani tâbiyetin vergi üzerinden tanımlandığının altını çizmiştik.

Yine bu yolda bir başka emsal de Mameş taifesidir. Bunlar da iki ülke arasında yaylayıp kışlayan bir aşirettir. Yaz aylarında kullanageldikleri ve Osmanlı toprakları dahilindeki yaylakları için mutad olan vergilerini Kûy Sancağı'na verirlerken bir aralık İran'a meyl etmişlerdir.²³⁶ Bunun üzerine dönemin Revandız Mutasarrıfı Mehmed Paşa, aşiretin üzerine gitmiş ve ileri gelenlerinden bir kısmını öldürmüştür.²³⁷ Bu yüzden mezkûr aşiret bir süre vergilerini ödememiş ve hatta büsbütün İran'da kalmış ve oranın tâbiyetine geçmiştir. Fakat daha sonraları Süleymaniye Mutasarrıfı Süleyman Paşa, adı geçen Mehmed Paşa üzerine, İranlıların da desteğiyle asker sevkedip kendisini tedip etmiş; bu aşireti ve o havalideki bazı toprakları da Süleymaniye'ye bağlamıştır.²³⁸ Bahsettiğimiz aşiret de bu vesileyle vergilerini tekrardan ödemeye başlamış, dolayısıyla tâbiyetleri de Osmanlı'ya olmuştur. Bu örneklerden de anlaşılacağı gibi dönemin anlayışına göre bir aşiretin yahud bölgenin tâbiyeti vergi üzerinden tanımlanmakta olup vergi hususundaki anlaşmazlıklar dolaylı yoldan tâbiyet meselesini de etkilemekteydi.

Bu tâbiyet meselesi aslında üzerinde ısrarla durulması gereken bir konudur. Zira Osmanlı Devleti'nin hem bu bölgeleri kendi topraklarına katmak için özellikle aşiretler nezdindeki faaliyetlerine hem de buraların İran'a terkini red veya kabul ettiği yerleri ne veçhile terk ettiğine değinmek gerekir kanaatindeyiz. Yani bu mesele hem iki devlet arasındaki “ahidname” vesilesiyle sınırın tespiti hem sınır üzerindeki bölgelerin kime ait olacağı ve dolayısıyla Osmanlı'nın hak iddia ettiği yerlerde, özellikle Derviş Paşa'nın,

²³⁵ Derviş Paşa, s.36-39.

²³⁶ Derviş Paşa, s.74-77.

²³⁷ Derviş Paşa, s.75.

²³⁸ Derviş Paşa, s.77.

mesnetlerinin neler olduğu hem de Osmanlı Devleti'nin nereleri İran'a terk ettiği, terk ederken de hangi saikerle terk ettiği hususları gereğince, uzun uzun ele alınması gereken konulardandır. Çünkü bütün bu saydıklarımız birbirine merbut meselelerdir.

Bu minvalde ilkin değinilmesi gereken konu Osmanlı Devleti'nin özellikle sınıra çok yakın olan bölgelerde aşiretleri kazanma yarışıdır. Fakat evvela buralarda cârî ve bu hususla da alakalı olan idari yapı ve toprak hukukuna gözetmakta fayda var.

Osmanlı Devleti, kuruluşuna nazaran, geç bir tarihte ele geçirdiği Doğu Anadolu ve Mezopotamya'daki topraklarda daha yukarıda bahsettiğimiz kendi toprak sisteminden farklı bir yapıyı uygulamıştır. Bu sistem, "hükümet veya yurtluk-ocaklık adıyla iki ayrı uygulamadan oluşmaktaydı".²³⁹ Bunlardan "hükümet sancakları mülkiyet olarak verilirken yurtluk-ocaklık sancaklar ise arpalık ve sancak hassı yoluyla verilirdi".²⁴⁰ Fakat Orhan Kılıç'ın belirttiğine göre "hükümet ve yurtluk-ocaklık sancakların ortak özelliği, bunların idaresinin itaat ettikleri ve yükümlölüklerini yerine getirdikleri sürece belli bir ailenin tekeline bırakılmasıdır."²⁴¹ Burada öne çıkan husus ise bu sancakların daha çok yerel beylere (İdris-i Bitlisî örneğinde olduğu gibi) verilmesidir.²⁴² Ayrıca Erzurum, Van, Bağdat, Basra gibi sınırdaki veya sınıra yakın eyaletlerde görülen bu türden yurtluk-ocaklık sancakların sayısı, on yedinci asra değin yirmi küsür iken bu tarihten sonra, Safevî Savaşları'nın da etkisiyle iki-üç katı artmıştır.²⁴³ Zira devlet bu uygulama ile yerel beyleri, İran'a karşı, elde tutmayı ve bunların devlete sadakatle hizmet etmesini amaçlamıştır.²⁴⁴ Bu noktada ilave olarak bir başka hususu da dile getirmemiz gerekmektedir. Yurtluk-ocaklık sancakların artış gösterdiği dönemde, yani on yedinci asırda, taşrada özellikle bizi ilgilendiren hudut boylarında, devletin, merkezden gönderdiği yöneticilerin yanında bu yerel beyleri de Osmanlı idari yapısındaki değışimin sonucu olan yeni bir uygulamaya dayanarak mutasarrıf olarak atadığını görüyoruz.²⁴⁵ Konuya bu nokta-i nazardan yaklaşılnca ortaya, bizim için haylice önemli ve ilginç bir sonuç çıkmaktadır. On yedinci asırdan sonra bölgedeki yurtluk-ocaklık sancakların sayısının artması; bu artışla aynı döneme denk düşen bir zaman diliminde, yeni yeni ortaya çıkan *mutasarrıfların*, *mütesellimlerin* merkezden atananlar yanında (hatta belki daha çok) yerel

²³⁹ Orhan Kılıç, "Yurtluk", *TDVİA*, c.43, İstanbul, 2013, s.614.

²⁴⁰ Orhan Kılıç, "Yurtluk", s.614.

²⁴¹ Orhan Kılıç, "Yurtluk", s.614.

²⁴² Metin Atmaca, s.35-36.

²⁴³ Orhan Kılıç, "Ocaklık", *TDVİA*, c.33, İstanbul, 2007, s.317.

²⁴⁴ Orhan Kılıç, "Ocaklık", s.317

²⁴⁵ Ali Fuat Örenç, "Mutasarrıf", *TDVİA*, c.31, İstanbul, 2007, s.377.

beylerden de teşkil edilmesi, Safevî Savaşları'nın daha doğrusu İranla girilen siyasi mücadelede, ortaya çıkan şiddetli çekişmenin sonucudur. Bu dahi kanaatimizce, yukarıdan beri altını çizmeye çalıştığımız, sınırın keskin ve kesinleşmesi ile Anadolu ve İran coğrafyalarının siyasi ve daha birçok yönden ayrışmasına bağlanabilir kanaatindeyiz.

Kısacası bizim de iddiamızı ıspatlarcasına on yedinci asırda sınırların keskinleşmesiyle hayat şartları zorlaşan aşiretlerin sık sık yer değiştirmesini ve hatta bunun taraf değiştirmeye evrilmesini önelemek amacıyla Osmanlı Devleti aşiret kazanma yolunda bunların reislerini mutasarrıf ve benzeri mansıplarla elde tutmaya yönelik bu türden uygulamalara baş vurmuştur.²⁴⁶ Fakat bu uygulama uzun vadede başarısız olmuştur. Zira yukarıda da bahsettiğimiz gibi bu uygulama Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren takip ettiği, rakip hanedan tehlikesine karşı geniş aşiretleri küçük birimler halinde iskân ve devlet lehine mülk arazileri küçültme uygulamasıyla ile tenakuz oluşturmaktaydı. İlerleyen yıllarda, özellikle on dokuzuncu asra gelindiğinde bunun yansımaları olarak mukataaların ve mülk arazilerin yeniden düzenlenmesi adına özellikle Irak'taki Arap ve Kürt aşiretlerinin “ber-hayat” olduğu yerlerde, bu aşiretlerin, çoğunluk, İran etkisiyle boşalttığı arazilerde ve hassaten II. Mahmut devri merkezileşme çabalarının sonucu olarak ülkenin birçok bölgesinde aşiretlerin “temeddünü” (şehirleşmesi) ve iskânı için çeşitli girişimlere rastlıyoruz.²⁴⁷ Çünkü daha yukarıda örnekleriyle dile getirdiğimiz gibi sınırın olumsuz etkileri dolayısıyla sınır ihlalleri ve merkezden atanan yöneticilerin de olumsuz tavırları ve faaliyetleri dolayısıyla bu bölgelerde otorite zaafiyetinin zuhur ettiğini ve merkezî hükümetin buralarda çaresiz kaldığını görüyoruz. İşte ele aldığımız eserde de bu yüzden, on yedinci asırdan itibaren artan ve on dokuzuncu asır boyunca da yukarıda saydığımız sebeplere binaen merkezi devlete tâbi kılınmaya çalışılan yurtluk-ocaklık sancaklara rastlıyoruz.

Burada belki de ilk zikretmemiz gereken örnek Soğukbulak'a bağlı olan Lahican'dır. Metinden anlaşıldığına göre Lahican, evvelce Soğukbulak Hükümeti²⁴⁸ dahilindeki Mekri aşiretinin bir kolu olan Mirbasakan taifesine yurtluk-ocaklık olarak verilmişken daha sonraları Şehrizar Eyaleti'ne bağlı Kûy Sancağı sekenesinden Belbas aşireti tarafından zabt edilmiş ve bu sonuncusu buraları taht-ı tasarrufunda bulundurmuştur.²⁴⁹ Fakat Belbas aşireti ilerleyen

²⁴⁶ Metin Atmaca, s. 37.

²⁴⁷ Sinan Marufoğlu, “19. Yüzyılda Irak Vilayetlerinde Toprak Düzeni, Tapu ve Mülkiyet Sorunları” *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.9, 2013, s. 237.

²⁴⁸ Derviş Paşa, s.67-68. Burada *Soğukbulak Hükümeti* tabiri yurtluk-ocaklık sisteminin *hükümet* tabir olunan kısmına atf olmalıdır. Bkz. Orhan Kılıç, “Yurtluk”, s.614.

²⁴⁹ Derviş Paşa, s.67-68.

zamanlarda İran'a meyl ve rağbet ettiğinden, neticede, metinden karineyle çıkan tespitimize göre, bu bölgenin de İran'a tâbi olmasına sebep olmuştur.²⁵⁰ Lakin şunu da belirtmek gerekir ki Derviş Paşa bu konuda resmi bir belgeye rastgelmeyip bu iddiayı tamamen yerli halktan edindiği duyumlara bağlamıştır.

Ayrıca bir diğer misal de Maku adlı bölgedir. Bu bölge Yunus adlı yerel bir beyi babası Resül Ağa tarafından İran ile- muhtemelen Nadir Şah Afşar devrinde- yapılan savaşlarda alınmış ve merkezi hükümet bu sebeple burayı, vergisini verdiği Bayezid Sancağı'na bağlayarak çevresindeki karyeler ile birlikte kendisine yurtluk-ocaklık olarak tevcih etmiş ve Resül Ağa'yı da burya mütesellim tayin edilmiştir.²⁵¹ Resül Ağa'nın yeğeni (veya oğlu) Yunus Bey de daha sonraları mütesellim nasb edilmiştir.²⁵² Burası bir ara Kürtler tarafından zabt edilince bu kez bunlara yurtluk-ocaklık olarak verilse de sonraları, Derviş Paşa'nın tetkikatına göre, tekrardan Yunus beye iade edilmiştir.²⁵³ Fakat Derviş Paşa, metinde dediği ayrıntılı bilgilerden sonra buranın İran'dan zabt edildiğini, Osmanlı Devleti'nin kadim toprağı olmadığını ve dolayısıyla İran'a verilmesi gerektiğini belirtmiştir.²⁵⁴ Buna ek olarak, yine metinde aynı yerde, hemen hemen aynı bölgedeki Ovacık, Sekbanabâd ve Çaldıran bölgelerinin de benzer bir durumda ve bu yüzden İran'a ait olduğu kayıtlıdır.²⁵⁵

Yine devletin yurtluk-ocaklık olarak tevcih ettiği topraklara bir başka örnek de Selmas, Enzel ve Somay adlı yerlerdir. Derviş Paşa'nın naklettiğine göre Selmas, Kürd Karan, Karabağ ve Enzel bölgesi halkı, II. Mustafa döneminde, 1695 (h.1106) tarihinde Osmanlı Devleti'ne itaat arzemiş²⁵⁶; devlet de buraları yurtluk-ocaklık olarak Somay Sancağı Mutasarrıfı Hatem (Han) Bey'e liyakati vechile "hükümet" olarak vermiştir.²⁵⁷

Neticede şunu söylemek gerekir ki bu ve diğer bütün örneklerde karşımıza çıkan sonuç, eğer eser dikkatle incelenirse, özellikle Doğu Anadolu'daki aşiretlerin topraklarının, yukarıda da ayrımını yaptığımız şekilde, merkezden atananların yanında bu aşiretlerin reislerine, onları kazanmak adına kimi zaman yurtluk-ocaklık kimi zamansa bu sistemin bir diğer türü olan ve mülkiyet hakkını da barındıran "hükümet" olarak verildiğidir.

²⁵⁰ Derviş Paşa, s.67-68.

²⁵¹ Derviş Paşa, s.145-146.

²⁵² Derviş Paşa, s.146.

²⁵³ Derviş Paşa, s.146.

²⁵⁴ Derviş Paşa, s.147.

²⁵⁵ Derviş Paşa, s.147.

²⁵⁶ Derviş Paşa, s.109-111; Küçük Çelebizâde Âsım, *Tarih-i İsmâil Âsım Efendi (Zeyl-i Tarih-i Raşid)*, Matbaa-i Âmire, y.y., 1282, s.118.

²⁵⁷ Derviş Paşa, s.110-111.

Bu durumla alakalı olarak bahsedilmesi elzem olan bir diğer husus da Derviş Paşa'nın bu türden bilgileri ve İranlıların iddiaları muvacehesinde devletin hukukunu nelere isnad ettirdiği, yani iddialarının mesnedinin neler olduğudur. Derviş Paşa'nın, Osmanlı Devleti'nin hukunu korumak veya İran tarafının iddialarını ber-taraf etmek için dayanağı, evvela yerli ahaliden, kendi deyimiyle “erbab-ı vukuf”tan edindiği şifâhî malumat olmuştur. Zilanlı aşiretinin tâbiyeti meselesinde edindiği malumat bu yolda güzel bir örnektir.

Adı geçen aşiretin Diyarbakır'dan Erzurum-Kars havalisine göçtüğü; burada nüfusunun artması üzerine, ağalarının, aşireti buradan Revan'a; Revan, Rusya tarafından zabt edilince de Bayezid'e, en nihayet İran'a meyli dolayısıyla da Hoy taraflarına nakl ettiği ve bu malumata nazaran aşiretin aslında Osmanlı tebaasından olduğu şeklindeki kaydı işte bu “erbab-ı vukuf”tan alınan şifahi bilgilere binaendir.²⁵⁸

Yine bir başka örnek Şattü'l-arab boyunca devam eden sınırın ihtilaflı bölgeleri ve bu bölgeler hakkındaki diğer bilgiler üzerinedir. Derviş Paşa'nın yerlilerden edindiği ve bizim burada özetlemeye çalıştığımız bilgilere göre, eskiden şenlikli ve mamur olan Eski Muhammara ve civarındaki kasaba, köy ve sair yerleşim yerlerinin birçoğu, uzun yıllar devam eden Osmanlı-İran rekabetin sonucu sosyo-ekonomik açıdan gerilemiş ve atıl kalmış; bu yüzden buradaki aşiretin ileri gelenleri Yeni Muhmammara'ya göç etmiş ve tabii ki zamanla buralardan İran'a meyledenlerin de etkisiyle bölge İran'ın addedilmeye başlanmıştır.²⁵⁹

Derviş Paşa'nın bunların dışında dayanakları mahkeme sicilleri, ferman ve berat türünden belgeler, özellikle Erzurum ve Basra Defterhanesi'nden istinsah edilen kayıtlar ve tarih kitapları olmak üzere resmî evrak ve kitaplardır. Mesela Ka'b aşiretinin evvelce Osmanlı tebaası olduğu yönündeki bilgiyi Basra Defterhanesi'ndeki kayıtlardan istihraç eden Derviş Paşa, İran'ın tâbiyet iddialarına bu türden bilgilerle itiraz etmiştir. Ayrıca bu aşiretin sakin olduğu Muhammara ve çevresinin de yine Osmanlı'ya ait olduğuna dair nice berat ve ferman gördüğünü belirten Derviş Paşa, bunların bir kısmını eserine derc ederek hem kendi iddiasını hem de devletin hukunu berkitmeye çalışmıştır.²⁶⁰ Örneğin “*Süveyb sancağında kâ'in*

²⁵⁸ Derviş Paşa, s.162-164

²⁵⁹ Derviş Paşa, s.1-14.

²⁶⁰ Osmanlı-İran sınırının uzun bir süre anlaşmazlık içinde kalması bazı Osmanlı devlet adamlarının daha sonraları oluşturulan sınır komisyonlarında kullanılmak üzere tıpkı Derviş Paşa'nın yaptığı gibi bazı kayıtları istinsahına ve bunu tab ettirmesine sebep olmuştur. Mesela, “tahdid-i hudud” amacıyla oluşturulan 1906 Rumiye veya 1908 Komisyonu görevlilerine verilmek üzere, Erkân-ı Harbiyye Kaymakamı Cevdet adlı bir görevli tarafından hazırlanan bir eser de bu vesileyle tab edilmiştir. Bkz.: Erkân-ı Harbiyye Kaymakamı Cevdet, *İran Hududunun Tahdidine Medar Olan Defter-i Hakani Kaydından İstinsah Edilmiştir*, Matbaa-i Askeriye, İstanbul, 1327. Bu eserin çeviriyazımı yayınlanmak üzere tarafımızdan hazırlanmaktadır.

Sadrü'l-gar nâm mahâllin ber-vech-i tımâr Süleymanoğlu nâm kimesneye tevcîh buyrulduğuna dair cennet-mekân Sultan Murad Hân-ı sâlis hazretlerinin sene 984 târîhiyle müverrah berât-ı 'âli-şânî"²⁶¹ gibi resmi kayıtlardan alınan bilgilere rastlamak mümkündür. Öte yandan "*Hafar mukâ'atasının bey' ve şirâsına dair Kabân Kâdîsî'nin mührüyle memhûr ve sene 1047 târîhiyle müverrah hüccet-i şer'îyye*"²⁶² şeklindeki ve buna benzer diğer birçok kayıt da bu çerçevede değerlendirilebilir.

Bunun dışında mahkeme sicilleri de Derviş Paşa'nın kaynakları arasındadır demiştik. Mesela "*Şeyh Bezenli Aşîreti'nden ba'zı kimesnelerin birbirlerini darb ve cerh itdiklerine dâ'ir da'vâ kaydı*"²⁶³ ve "*Merdîsi Kürdkanlu Aşîreti'yle Kocumanlu Kürdkanlu Aşîreti'nin mâl-ı mîrîlerini iltizâm idenlerin nizâ'larına dâ'ir kayd*"²⁶⁴ gibi kayıtlar Derviş Paşa'nın mahkeme kayıtlarına başvurduğunun göstergeleridir.

Bunlara ilaveten Derviş Paşa'nın eserinde kaynak olarak tarih kitaplarını da kullandığını belirtmiştik. Bu konuda da yukarıda bahsettiğimiz Selmas ve civarındaki Kürd Karan, Karabağ ve Enzel gibi yerlerin kime ait olduğu konusunda Derviş Paşa'nın Çelebizade Asım Tarihi'ne başvurması örnek olarak zikredilebilir. Derviş Paşa yaptığı yerli ahali arasında yaptığı tahkikat dışında Çelebizade Tarihi'ne de başvurarak buraların kime ait olduğu hususunu aydınlığa kavuşturmak istemiş ve neticede buraların nihai olarak İran'a ait olduğuna karar vermiştir.²⁶⁵

Yine Derviş Paşa'nın kaynakları arasında *Devhatü'l-vüzera* adlı kitabı görüyoruz. Derviş Paşa adı geçen kitaba atfen Hüveyze ve Serdeşt adlı yerlerin Osmanlı'ya ait olması gerektiğini belirtmiştir.²⁶⁶ Hüveyze, III. Ahmed devrine kadar iki tarafa da ait olmayıp *urban* denilen yerli Arapların elinde yani müstakil iken, III. Ahmed devrind burası, bahsi geçen *urban* taifesinin eşkiyalık ve yağma ile etrafa zarar vermesi sebebiyle zabt edilmiş²⁶⁷ ve yine III. Ahmed devrinde 1727/1728 (h.1140) tarihinde imzalanan Hemedan Antlaşması'nın yedinci maddesi gereği İran bu vaziyeti kabul etmiştir.²⁶⁸ Tam bu noktada Derviş Paşa tarafından, *Devhatü'l-vüzera*'ya atıfla Hüveyze'nin 1728/1729 (h.1141) tarihinde Bağdat

²⁶¹ Derviş Paşa, s.5

²⁶² Derviş Paşa, s.5

²⁶³ Derviş Paşa, s.168.

²⁶⁴ Derviş Paşa, s.168.

²⁶⁵ Derviş Paşa, s.111; Küçük Çelebizâde Âsım, s.118.

²⁶⁶ Derviş Paşa, s.15-16

²⁶⁷ Derviş Paşa, s.15; Resul Havi Efendi, s.25-26.

²⁶⁸ İsmail Hami Danişmend, s. 21-22; Bu antlaşma ve mezkûr maddesi için bkz.: *Muahadat Mecmuası*, c.2, s.313-314.

vâlisî Ahmed Paşa tarafından zaptedilerek Muhammed Han adlı birinin kontrolüne verildiği belirtilmektedir.²⁶⁹ Bilahare, Nadir Şah ile akdedilen 1746 (h.1159) tarihli antlaşmada sınırların IV. Murat dönemindeki şekliyle düzenlenmesinin kabul edilmesi üzerine Hüveyze'nin İran'a geçmesinin ihtimal dahilinde olduğu da kaydedilmektedir.²⁷⁰ İşte bu yüzden Derviş Paşa'ya göre, bu kayıtların da desteklediği üzere, buranın İran'dan değil de yerli Arapların elinden alınmış olmasına istinaden, Osmanlı'ya ait olması lazım gelmektedir.

Bunun dışında bir başka misal de Serdeşt adlı bölgedir. Bu bölge de yine *Devhatü'l-vüzerâ*'dan alınan bilgilere göre aslen Osmanlı toprağı olmasına karşın on dokuzuncu asrın başlarında, Baban Mutasarrıfı Abdurrahman Paşa meselesi vuku bulunca İran tarafından zabt edilmiştir. Derviş Paşa'nın *Devhatü'l-vüzerâ*'dan naklen kaydettiğine göre Soğukbulak müzafaatından olan Serdeşt, bir asra yakın bir müddet Baban Sancağı yöneticilerinin tasarrufunda kalmış; fakat belirtilen dönemde İran'a geçmiştir.²⁷¹ İşte bu vesileyle ve stratejik önemine de binaen, Derviş Paşa, buranın Osmanlı'ya ait olması gerektiğini belirtmiştir.

Bu noktada buraya kadar değinmediğimiz bir husus daha gündeme gelmektedir. Derviş Paşa'nın eserinde yukarıda zikrettiğimiz yerler ve daha başka nerelerin İran'a terk olunması veya olunmaması gerektiğini de dile getirmiştir. Bu mevzuda evvela, yukarıda değindiğimiz gibi Derviş Paşa'nın, Selmas, Enzel ve civarının İran'a terk edilmesi gerektiğini ve bunu tarih kitaplarına dayanarak belirttiğini örnek verebiliriz.²⁷² Bunun dışında, Derviş Paşa, Zohab'ın İran'a terki vuku bulduğunda oluşacak tehlikelere binaen buranın İran'a terk edilemeyeceğinin altını çizmektedir.²⁷³ Buna göre İran'dan gelip Zohab'a bağlanan yolların bir vesileyle askerî amaçlara hizmet etmesi ihtimali ve bu vesileyle Irak bölgesi tehdit altında olacağından, stratejik açıdan önemi haiz olan Zohab'ın Osmanlı'da kalması gerektiği hükmüne varmıştır.²⁷⁴ Bu iki örnekte ve daha birçoğunda Derviş Paşa'nın, İran'a toprak terk edilmemesi veya verilmesi hususunda temel argümanı zikri geçen yerlerin ya stratejik önemi yahud da daha evvel Osmanlı Devleti'nin toprağı olduğu yönündedir. Buraya kadar değindiğimiz bütün bu hususlar Derviş Paşa'nın genel itibarıyla iki devlet arasında mevcut anlaşmazlıkları ne şekilde ele aldığı yönünde kısaca bilgi vermek amaçlıdır. Neticede tüm bu içerik değerlendirmelerimizle Derviş Paşa'nın kaleme aldığı eserde nelere değindiğini

²⁶⁹ Derviş Paşa, s.15; Resul Havi Efendi, s.25-26.

²⁷⁰ Derviş Paşa, s.15-16.

²⁷¹ Derviş Paşa, s.64

²⁷² Derviş Paşa, s.109-111.

²⁷³ Derviş Paşa, s.43-44.

²⁷⁴ Derviş Paşa, s.43-44.

göstermeye ve bizce mühim hususların altını çizmeye çalıştık. Bundan sonra son olarak bu meselelerin nasıl hallolunduğuna (daha doğrusu halledilip edilmediğine) değinerek konuyu bağlamak niyetindeyiz.

Derviş Paşa ele aldığı anlaşmazlıkların bir kısmını olsun çözmek adına hem komisyonun İran temsilcisi hem de kendi ekibindeki kâtip Hurşit Efendi (sonradan Paşa, *Seyahatnâme-i Hudûd* yazarı) nezdinde çeşitli girişimlerde bulunmuş olduğunu; fakat karşılık bulamadığını belirtmiştir.²⁷⁵ Bu noktada özellikle Hurşit Paşa'nın sınır tayin edilmedikçe sair meseleleri gündemine alamayacağını bildirmesi²⁷⁶, meselelerin neden bu kadar uzadığının da işaretidir. Bu da aslında iki devlet arasındaki meselelerin ilerleyen zamanlarda tekrar zuhur edeceğinin ve 1913'teki İstanbul Protokolü'ne kadar çözülemeyeceğinin de habercisi olmuştur. Gerçekten de Muhammara gibi her ne kadar 1847 Erzurum Antlaşması gereği İran'a bırakılsa da tartışmalı olmaya devam eden yerler, buradan hareketle özellikle Irak bölgesini içine alan topraklarda kat'i sınırın tespit edilmesi ve buralardaki aşiretlerin tâbiyeti gibi konular çözülemeden kalmıştır.

Örneğin adı geçen antlaşmanın üçüncü maddesi²⁷⁷ tarafların toprak taleplerinden vazgeçtiğini belirtmektedir. Fakat 1913 Protokolü'nün geneline bakıldığında o zamana kadar sınırın hâlâ tespit edilemediğine; dolayısıyla tâbiyet-aidiyet iddialarının da uzun süre devam ettiğine hüküm verilebilir kanaatndeyiz. Kısacası, eğer iki metin karşılaştırılırsa ortaya çıkan sonuç, iki devlet arasındaki sınır hattının (hatt-ı hudûd) kesin kez tespit edilememesi dolayısıyla birçok meselenin de halledilemediği, şeklinde özetlenebilir.

Yine bu konuda da örnek vermek gerekirse 1847 Erzurum Antlaşması'nın üçüncü maddesi gereğince hududun belirlenmesi için bir komisyon kurulacak ve bu komisyon yerinde incelemelerle sınırı tayin ve tespit edecektir.²⁷⁸ Fakat 1913 Protokolü'nün ikinci maddesine baktığımızda tıpkı Erzurum Antlaşması'nın üçüncü maddesi gibi bir komisyon kurulmasına karar verildiği görülecektir.²⁷⁹ Yine Erzurum Antlaşması'nın ikinci maddesinde genel hatlarıyla Zohab nireng alınarak oluşturulan sınırın güney kesiminde yer alan ve başlangıç noktasını oluşturan Muhammara İran'a terk edilmiş²⁸⁰; fakat ihtilaf devam etmiş olacak ki 1913 Protokolü'nün birinci maddesinin A fırcasının b bendinde bu durum tekrar zikredilerek

²⁷⁵ Derviş Paşa, s.169.

²⁷⁶ Derviş Paşa, s.169.

²⁷⁷ *Muahedat Mecmuası*, c.3, s.6.

²⁷⁸ *Muahedat Mecmuası*, c.3, s.6.

²⁷⁹ *Tahdid-i Hudud Protokolü Tercümesi*, s.12.

²⁸⁰ *Muahedat Mecmuası*, c.3, s.6.

bu madde tasdik edilmiştir.²⁸¹ Bu durumun haricinde, sınırın bu noktasından yukarı çıktıkça hudut boyunca uzanan, bizim de burada Derviş Paşa'ya atfen değindiğimiz (veya değinmediğimiz), karyelerin, sancakların ve sair yerleşim yerlerinin birçoğu ister Erzurum Antlaşması'ndaki şekliyle ister Derviş Paşa'nın değindiği haliyle olsun çözüme kavuşmaktan ziyade münazaalı olmaya devam etmiştir ki bahsi geçen protokolde ele alınmaları da bunun ıspatıdır.²⁸² Bu durumda bahsedilmesi gereken husus, daha doğrusu yöneltmesi gereken belki de en önemli soru “bu topraklarda yaşayan ve iki devlet arasında kalan aşiretlerin (otlak, mera, yaylak ve kışlak gibi) arazilerinin münazaalı durumdan kurtulup kurtulmadığı”dır. Bu soruya verilecek cevap oldukça uzun ve girift olsa da “iki tarafta da arazisi olan bazı aşiretlerin bir tarafta kendileri, diğer tarafta aşiret reislerinin vekil-i harcı olmak üzere topraklarını yönettiği²⁸³; diğer bazılarının ise meselelerinin hallolmadığı” şeklinde özetlenebilir. Zira arazilerinin durumu (daha doğrusu kimin hangi tarafta kalması gerektiği, yani tâbiyeti) belli olmayanlar göçe devam ettiklerinden ve çoğu zaman etrafa zarar verdiklerinden iskâna tâbi tutularak farklı yerlerde araziler verilmesine²⁸⁴ yahud reislerine “paşalık” veya “kaymakamlık” gibi mansıplar verilerek²⁸⁵ iştahları dindirilmeye çalışılması gibi muvakkat ve geçici çözümlere başvurulmuştur. Neticede bu durumun da iki devlet arasındaki diğer meseleler gibi kat'i surette çözüme kavuştuğunu söylemek güçtür.

Derviş Paşa'nın hudûdnâmesi hakkındaki bu genel değerlendirmelerimizin ardından eserin olşumunda rol oynayan tarihî süreç, bu süreçte taraflar arasındaki ayrışma ve yakınlaşmalar; ilaveten eserin müellifi, türü olan *hudûdnâme* ve hudut kavramları hakkında bilgi edinilebilecektir. Bundan sonra okuyucuyu ve araştırmacıları Derviş Paşa'nın eserinin çeviriyazım metni ile başbaşa bırakıyoruz.

²⁸¹ *Tahdid-i Hudud Protokolü Tercümesi*, s.11.

²⁸² Hatta Osmanlı'nın İran'dan toprak taleplerinin Basra Körfezi'nin uc noktasındaki Hürmüz Adası gibi sınırdan uzak diyarlara kadar uzandığını söylersek konunun en azından Osmanlı tarafında hallolmadığını anlatmış oluruz kanaatindeyiz. Bkz.: İdris Bostan, “Basra Körfezinin Güney Kesimi ve Osmanlılar (1876-1908)” s.313-315.

²⁸³ İdris Bostan, “Haz'al Han”, c.17.

²⁸⁴ Sinan Marufoğlu, s. 237; Yakup Karataş ve Eyüp Kul, “XIX. Yüzyılın Sonlarında Bayezid Sancağı'ndaki Aşiretler ve İskân Politikası”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 2012, 48, s. 353-361; Melike Sarıkçıoğlu, s.56.

²⁸⁵ Melike Sarıkçıoğlu, s.56.

2. BİRİNCİ BÖLÜM: TAHDÎD-İ HUDÛD-I İRÂNİYYE’NİN ÇEVİRİYZIM METNİ

Muhammara'nın hey'et-i hâzırasıyla Basra Körfezi'nin bir noktasından bed' ile Süveyb nehri kenârında kâ'in Şeri'a nâm mahâlle kadar hudûd-ı kadîmesi ve ana dâ'ir beyne'l-me'mûrîn cereyân eden müzâkerelerin icmâli	2
Muhammara ve tevâbi'-i kadîmesine dâ'ir dest-res olunan senedât-ı mülkiye hülâsaları	5
Muhammara ve tevâbi'nin oralarda sâkin Ka'b 'aşîretinin Devlet-i 'aliyye'ye muhtass olduklarına dâ'ir Basra Defterhânesi'nde bulunan kuyûdât keyfiyeti	6
Mezkûr Ka'b 'aşîretinin Necd taraflarından gelme olduklarıyla İrânlu tarafına keyfiyet-i mensûbiyetleri	7
Muhammara'nın muhdes bir karye olduğının beyânıyla el-yevm İrânlu tarasarrufundan bulunana tevâbi'nin ta'yîn-i mikdârı	9
Cezîretü'l-Hızır ve üzerinde bulunan Kût-ı Fâris nâm mahâllerin hudûdıyla keyfiyât-ı sâ'iresi	10
Muhammara lenger-hâgının keyfiyeti ve Muhammara'nın benderliği ve mahâll-i mezkûr İrânlu tarafında kalacak olur ise Basra harâb olur denilmesinin sebebi	11
Muhammara tevâbi'inden İrânlu tasarrufunda olan yerlerden başka Basra'ya tâbi' mahâllerin İrânluya terkîçün İrân me'mûrünün iddi'âya ağâz eylediği ser-rişte keyfiyeti	12
Kasr-ı Basra ve Kasr-ı Hüveyze denilen mahâllerin mevki'leriyle hudûd tarafına 'alâmet-i fârîka olabileceklerinin beyânı	13
Kasreyn-i mezkûreynin etrâfı şenlik iken oraların sebeb-i harâbiyetleri	13
Devleteyn memâlikini fâsıl-ı hatt-ı hudûd-ı kadîmenin Şeri'a nâm mahâllden Kebir-kûh silsilesinin nihâyet-i cenûbiyetine ve yahud Doyriç nehri boyunca tağlık mahâllere vardığının rivâyeti	13
'Acâm beyninde Kerha ve 'Arâb beyninde Süveyb nâmıyla ma'rûf olan nehrin mecrâ-yı kadîmesiyle hâlîsi ve Doyriç Nehri'nin bir şu'besi hüverlerin içinde kalmış olduğının zikri ..	14
Hüveyze nâm mahâlle dâ'ir mu'âhedât-ı kadîmede ve ba'zı kütübde olan mevâd-ı mûnderice	15
Hüveyze'ye mü'teallik mevâd-ı mûnderice-i mezbûre üzerine ba'zı mülâhazât	16
Şeri'a nâm mahâllden Zûrbâtiye nâm mahâlle kadar devleteynin hudûd-ı hâlîyesi	16
Zikr olunan hudûd-ı hâlîye dâhilinde bulunan Bayat ve Dehleran ve Baksaya'ya İrân 'aşâ'irinden Feylilerin keyfiyet-i müdâhele ve ta'arruzları	17

Hudûd-ı hâlîye-i mezbûre boyunda olan ve Bağdad'a tâbi' bulunan Beni Lâm 'aşâ'irine ve bunlardan İranlu tarafına gidenlere dâ'ir tahkîkât	18
İranlu tarafına gitdikleri rivâyet olunan Beni Lâm 'aşâ'iri tavâ'ifinin şimdiki me'vâları	19
Hudûd-ı kadîmenin Dem-şâh nâm mahâllden İran tarafında olan Melle-i Pencom nâm mahâlle kadar Kebîr-kûh zirvelerinden mürûr eylediğine dâ'ir vâki' olan mesmû'ât ve karâ'in ve ba'zı istişhâdât.....	19
Hudûd-ı kadîme mahâll-i mezkûreden iken el-yevm Kebîr-kûh nâm tağın berü yüzünde sâkin olan Feyli 'aşâ'irinin oralara ve Bağdad Eyâleti dâhiline keyfîyet-i vürûdları ve bunların Devlet-i 'aliyye'de emlâk ve 'akârları olduğundan kendülerine münâza'un fih nazarıyla bakılmak iktizâ ider ise İranlunun buna mukâbil vuku'bulacak iddi'âsı mülâhazası	21
Bedre ve Zûrbâtiye ve Mendeli taraflarında beyne'l-devleteyn mu'ayyen olan hudûd kimse bilemediği.....	24
Bu bâbda Bedre meclisinden alınan mazbatanın hülâsa-i tercümesi	25
Kezâlik Beni Lâm 'aşîreti tarafından alınan mazbatanın hülâsa-i tercümesi.....	26
Hudûd-ı halîyeye dâ'ir iki mazbatanın me'alleri muvâfık ise de hudûd-ı kadîmeden iki taraftan dahi haberleri olmadığı Bayat ve Dehleran ve Baksaya nâm mahâllere dâ'ir olan ifadâtta Beni Lâm mazbatasının me'ali daha kâvî olduğu	27
Melle-i Pencom nâm mahâllden Seremil nâm mahâlle kadar hudûd-ı kadîme hakkında olan rivâyât ve tahkîkât ve karâ'in ile bu hudûdun dâhilinde olan ba'zı mahâllere ve husûsen Gilân ve Gelîn nâm mahâllere ne vechle itâle-i yed eylediği keyfîyatı	27
Hudûd-ı kadîmenin fi'l-hakîka nerelerden mürûr eylediği ma'lûm olamadığı ve de bâlâ taraflarından imrâr-ı hatt-ı hudûda sâlih âhar yerler olduğu keyfîyeti	27
Hatt-ı hudûd zikr olunan mahâllerden imrar olunduğu halde Eyvân nâm mahâllin taraf-ı Devlet-i 'aliyye'de kalacağı	30
Eyvân nâm mahâll hâlî iken ne vechle şenlendiği ve ne takrîb İranlu tarafında kaldığı husûsuna dâ'ir vâki' olan mesmû'ât ile anın memâlik-i Devlet-i 'aliyye'den olması lâzım geleceğinin beyânı ve Sumar ovasının çegûnegî ahvâli ile İranlunun Mendeli'ye civâr-ı mahâllere keyfîyet-i tecâvüz ve te'addîleri	30
Eyvân nâm mahâllde sâkin Gelhur 'aşâ'irinden Gilan ve Sumar nâm mahâller ile Mendeli civârına geldiklerinde kadîmde ne vechle rûsûmât alındığı ve ne sebebe mebnî alınmaz olduğu beyanına dâ'ir Karaulus 'aşîreti beği 'Azîz Bey'in takrîri	34
Mîr-i merkûmun ifâdesini mü'eyyed bir kıt'a ferman-ı 'âliye dest-res olunduğu.....	34
Fermân-ı mezkûr mantûkınca Lek ve Gelhur 'aşâ'iri Devlet-i 'aliyye'ye tâbi' iken ne vechle öte taraflara gitmiş oldukları	35

Gilan ve Gelîn mahâllerinden başka el-yevm Devlet-i ‘aliyye tasarrufında bulunan mahâllere gelmekte olan ‘aşâ’ırın bir gûne rûsûmat virmemekte oldukları ve kışladıkları mahâllerin beyânı	36
Zohab sancağı tevâ‘binden Dire ve Kal‘a-i Şâhin nâm mahâllerin ne sûretle Îrânlu tarafında kaldıkları.....	37
Zohab sancağı dâhilinde bulunan Seremil’den Süleymaniye sancağı dâhilinde olan Şehrizor civarına kadar olan hudûd-ı kadîme memerrî.....	39
Mu‘âhede-i âhîre iktizâsınca Zohab sancağının arâzî-i şarkîye ya‘ni cibâliyesiyle garbîye ya‘ni basitasının tefrîkiyle livâ-i mezbûrun iktisâmına dâ‘ir beyne’l-me’mûrîn cereyân iden müzâkerâtdan Devlet-i ‘aliyye me’mûrînin teklîf-kerdesi	40
Îrân me’mûrînün bu bâbda vukû‘a gelen teklîfi.....	41
Mutavassıt me’mûrların kezalik vukû‘a gelen teklîf-i müşterekleri	42
Mutavassıt me’mûrların sâlifü’z-zikr Zohab sancağının arâzisinin tefrîki sırasında Şehrizor’a tâbi‘ Şemiran kıt‘asının dahi Îrân’a terk olunması efkârında bulundukları	43
Zohab sancağından tefrîk ve taksîmine dâ‘ir mutavassıt me’mûrların teklîflerinin kabûlünde hatarlu bulunan mehâz yerin beyânı.....	43
Fî’l-asl Zohab tevâ‘ibinden olup Îrânlunun oralara tasallutundan berü hâlî iken bu yakınlarda teba‘a-ı Devlet-i ‘aliyye tarafından şenledirilen Kuratu nâm mahâlle Îrânlunun vukû‘a gelen müdâheleleri	44
Zohab sancağında vâki‘ Tâk-ı Kera ve Kal‘a-i Zencîr câddeleriyle Eyvân câddesinin berü tarafında kalmalarında olan muhasseñât	46
Hudûd-ı kadîmenin Kûtiye tepesinden cennet-mekân Sultan Murad Hân-ı râbi‘ hazretlerinin mu‘âhedelerinde mezkûr Çağan gediğine kadar memerrinde olan teşvîşât ve ba‘zı karîneler münâsebetiyle ol bâbda olan mutâla‘ât	47
Şehrizor sahrâsına mücâvir olup tasarruf-ı Îrânîye’de bulunan ve hasbe’l-‘ahd Şehrizor’a tâbi‘ olmasını iktizâ iden on yedi karyeye dâ‘ir alınan şehâdetnâme keyfîyeti.....	49
Mezkûr Çağan gediğinden bed’ ile Lâhîcân kıta‘asıyla Uşni beyinde vâki‘ Buğra suyu kadar hudûd-ı kadîmenin memerr-i hattıyla bu hat iktizâsınca taraf-ı Devlet-i ‘aliyye’de ve Îrânlu tarafında kalması îcâb iden mahâl ve mevâki’n beyânı	50
Hatt-ı hudûdun nukât-ı mezbûreden mürûrına nazaran Süleymaniye sancağı muzâfâtından Kızılca kazâsına tâbi‘ çend ‘aded karyenin Devlet-i ‘aliyye tarafında kalmaları lâzım gelürken Îrânlu tarasarrufında bulundukları.....	52
Kezalik Teratul kâzası karyelerinden Îrânlu tasarrufında bulunan karyeleler.....	53
Kurâ’-i mezkûrenin keyfîyeti temlikleriyle tefâsîl-i ahvâlî.....	53

Kurâ'-i mezbûreden ba'zılarının ne vechle ne tarafa tasarrufına geçtikleri ve hudûd-ı kadîmenin haricinde bulunan ba'zı karyelere Devlet-i 'aliyye teba'asının keyfiyet-i tasarrufları	56
Hudûd-ı mezkûre dâhilinde bulunan Piran karyesiyle Tunman mezra'sı teşvîşâtı	57
Süleymaniye sancağı dâhilinde bulunan Devlet-i 'aliyye'ye tâbi' olan Caf 'aşîretinin Kelali 'aşîretinin yaylak ve kışlakları ve Îrânluya kadîmde virdikleri kışlak rûsûmunu bir müddetden berü virmedikleri keyfiyeti.....	57
Mezkûr Caf 'aşîretinin üç nefer Mehmed isminde Begler idârelerinde oldukları ve tavâ'ifinin esâmisiyle bunların ve Kelali 'aşîretinin cem'ân mikdâr-ı hâneleri.....	58
Yine Süleymaniye'ye tâbi' diğer tevâ'ifin yaylaklarıyla haddeten mikdâr hâneleri.....	60
Bin kırk dokuz mu'âhede-i iktizâsınca Caf 'aşîretinden ne tarafa kalacakları ma'lûm olan Ziyâeddîn ve Harunî ve Bire ve Zerdûyî tâ'ifelerine dâ'ir tahkîkât.....	60
Îrân'a tâbi' Caf-ı Cevânmerd tevâ'ifinin esâmî ve mikdâr-ı hâne ve yaylak ve kışlakları	61
Mezkûr Caf 'aşîretinin bin kırk dokuz mu'âhede-i esnâlarında mu'âhede ünderic dört tâ'ifeden 'ibâret bulunduğundan mı ve yahud daha ziyâde tevâ'ifi cârî iken münâza'a yalnız tevâ'if-i mezbûreye müte'allik olduğundan mı yalnız bunlara dâ'ir sarâhet vukû' bulmuş olduğundan olan iştibâh ve Caf 'aşîretinin öte tarafa meyilleri olduğu rivâyeti	62
Zikr olunan hudûd-ı kadîmeye nazaran berü tarafa kalması lâzım gelen Bane mahâllinin öte taraf olması iktizâ iderken Devlet-i 'aliyye'nin dinilmesinin sebebi	63
Bane'nin nezâket-i mevki'yesine ve tasarrufında olan teşvîşâta nazaran berü tarafa alıkonulmak üzere iddi'ânın lüzûmu.....	63
Zikr olunan Bane ve tevâ'ifinin mikdâr-ı hâne ve senevî Îrânluya müretteb emvâliyle mezheb-i sekenesi	64
Serdeşt nâm mahâll için kezaîk taraf-ı Devlet-i 'aliyye'den iddi'âya salahiyet olduğu	64
Serdeşt nâm mahâllin ve tevâ'ifin mikdâr-ı hâne ve senevî Îrânluya müretteb olan emvâliyle mezheb-i sekenesi	65
Süleymaniye sancağı ile Bane mahâlli beyninde vâki' Surgiyu nâm tağda Revandiz hudûdu üzerinde olan Kîleşîn nâm mahâlle kadar memerr-i mahdud-ı hâlîye olan noktaların esâmîsi	65
Zikr olunan hudûd-ı kadîme ile hudûd-ı hâlîye arasında bulunan Lâhîcân kıt'asının tasarrufına dâ'ir olan mesmû'ât.....	67
Lâhîcân'da ve Kûy Sancağı'na muzâf mahâllerde sâkin Belbas 'aşîretinin mikdâr-ı hâne ve yaylak ve kışlaklarının zikri	69
Lâhîcân kıt'asının memâlik-i Devlet-i 'aliyye'den olduğuna dâ'ir ba'zı şevâhid ile Îrânluya ne vechle geçtiği tafsîlatı.....	71

Lâhîcân'a tâbî' Birbene mahâlî keyfiyetine ve Belbas 'aşîretini Îrânlu ne vechle celb itmiş ve itmekde bulunmuş olduğına dâ'ir tahkîkât.....	73
Belbas 'aşîretinden olan Menkûr tâ'ifesinin öte tarafa ne vechle meyl ve irtibâtı hâsıl olduğundan beyânı	74
Kezalik Menkûr tâ'ifesine dâ'ir diğer ifâde	76
Belbas 'aşîretinden el-ân Kûy Sancağı'na tâbî' Pîran tâ'ifesi yedinde bulunan Lâhîcân kıt'asının bir mahâlline Îrânlu kal'a binâ itmek murâdında olub tâ'ife-i mezbûre ağasının men' eylediği ve tâ'ife-i mezbûreyi dahi Îrânlu celb itmek için ne vechle teşvîk itmekde olduğu keyfiyeti	78
Lâhîcân kıt'asının memâlik-i Devlet-i 'aliyye'den olduğunu mü'eyyed ba'zı tahkîkât.....	79
Devhatü'l-vüzera nâm Bağdad târîhinde Bağdad vâlisinin Belbas 'aşîretini te'dîb ve terbiye eylediğinin mezkûr olduğu.....	80
Lâhîcân kıt'asının ba'zı mahâllere el-ân Devlet-i 'aliyye'ye tâbî' bulunan Belbas 'aşîreti tâ'ifeleinden ba'zı kimesnelerin mutasarrıf oldukları	81
Lâhîcânla Uşni beyninde vâki' Buğra nâm mahâllden Kotur Nâhiyesi'nde bulunan Dağmacıtaşı'na varınca hudûd-ı kadîmenin memerrî olan noktaların beyânı	81
Zikr olunan memerr-i hatt-ı hudûd-ı kadîmeye nazaran bidâyet-i me'mûriyetde Kotur'a varıldıkda zikr olunan iki fer' 'alâmetlerden Pîrzâde Tağı üzerindeki 'alâmet içerde kaldığı	83
Uşni nâm mahâllden mahâll-i mezkûrun çegûnegî-i ahvâle ve Îrânlu tasarrufına ne vechle ve ne vakit geçdiğine dâ'ir yerlûsi tarafından verilen şehâdetnâme tercümesi.....	84
Şehâdetnâme-i mezkûre ve târîhi el-Ekrad kuluna nazaran Uşni hakkında olan mülâhzât	89
Üşni ve tevâbi'nin mikdâr-ı hâneleriyle müretteb mâl-ı mîrîleri Bağdad Eyâleti sekenesinin millet ve mezhepleri	90
Revandiz sancağıyla Uşni mahâlleri arâzîlerinde bulunub Devlet-i 'aliyye'ye tâbî' Surçî Sevrân 'aşîretinin Üşni tarafına rûsûm-ı yaylakiye virmekde oldukları	91
'Aşîret-i mezbûrenin Üşni'ye virdiği rûsûm-ı yaylakiyenin muhaddes olduğu.....	92
Mezkûr Surçî Sevrân 'aşîretinden Bavmer tâ'ifesinin ne vakitden berü Îrânluya tâbî' olduğu ve Îrânlu yedinde olan mahâllerde emlâkı bulunduğu.....	93
Musul Eyâletin'de vâki' 'Akra'ya tâbî' Surçî Badinan 'aşîretinin yaylak ve kışlaklarıyla anların Urmî tarafına rûsûmât-ı yaylakiye ve hedâya virmekde ve Urmî hükkamının kendikerine mevâcib ve hil'at i'tâ eylemekde olduğu	94
'Aşîret -i merkûme ağalarına virilen mevâcib ve hil'at mikdârı	95

Merkûr Nâhiyesi'nin memâlik-i saltanat-ı seniyyeden olduğına dâ'ir mahâll-i mezkûr sekenesinden birinin nakl iylediği hikâye ile yedlerinden nasıl fermanlar bulunduğuna ve ferâmîn-i mezkûre ne tarafa virildiklerinin zikri.....	96
Merkûr Nâhiyesi'ne dâ'ir Van mahkemesi sicillâtında zafer-yâb olunan bir kayd ile dest-res olunan 'atîk fermân-ı 'alî hülâsası ve bunun hakkında 'âriz olan eşkâl.....	97
Kadîm Merkûr Nâhiyesi'nde Îrânlunun temelli oturur me'mûrı yoğiken mu'ahharan ik'âd olduğu.....	99
Merkûr Nâhiyesi'nin mikdâr-ı hâne ve emvâl mertebesinin keyfiyeti mu'âmelesiyle sekenesinin millet ve mezhepleri ve orada kâ'in üç kıt'a karyenin Îrânlu tarafından teb'a-i Devlet-i 'aliyye'den Şeyh Taha hazretlerine temlikâ virildikleri.....	99
Birdesur kal'asının mahâllin ve buna dâ'ir ahâlîsinden birinin elinde bulunan bir kıt'a fermân-ı 'alînin sâbık Hakkâri vâlîsi devletlû paşa hazretlerine virildiği ve bu nâhiye karyelerinden mûmaileyh Şeyh Taha'nın birâderine iki karye virildiği.....	100
Terkûr Nâhiyesi'nin mikdâr-ı hâne ve Îrânluya virilen vâridât-ı senevîsiyle nâhiye-i mezkûra aslında 'Amâdiye sancağına tâbi' iken mu'ahharan Îrânlunun tasarrufına geçtiği bahsleri ve ol bâbda 'Amâdiye ehl-u vukûfi tarafından virilen şehâdetnâmenin tercümesi.....	101
Merkûr ve Berdesûr ve Terkûr ve Berâdûst ve Sumay nâm mahâllerde ve Îrân memâlikinden Urmi taraflarında sâkin Şekâkî 'aşîretinin Devlet-i 'aliyye teb'âsından olduklarının isbâtına delîl kâfi olarak dest-res olunan iki kıt'a fermân	103
'Aşîret-i mezbûredan akdemce Devlet-i 'aliyye tarafına geçmiş tâ'ifelerinden başka el-yevm Îrân tarafında bulunan mikdârının ba'zı keyfiyetleriyle esâmî-i tavâ'if ve mikdâr-ı hâneleri	104
Berâdûst nâhiyesi Hakkâri'ye tâbi' memâlik-i Devlet-i 'aliyye'den iken mu'ahharan Îrânlunun tasarrufına geçtiğine dâ'ir beyleri taraflarından vukû'a gelen ifâdât	105
Sumay civârında olub el-yevm Urmi tarafından idâre olunmakda olan Enzel-i Zîr ve Enzel-i Bâlâ nâhiyelerinin Sumay tevâbi'inden ve memâlik-i Devlet-i 'aliyye'den olduklarına dâ'ir olan tahkîkât ve mülknâme-i hümayûn keyfiyeti.....	107
Sumay ve Berâdûst mahâllerinin memâlik-i Devlet-i 'aliyye'den olduklarını musaddık Van mahkemesi sicillâtında bulunan kuyûd ve oldukça ihticâce sâlih mahâl-i merkûmeye dâ'ir dest-res olunan senedâtın zikri	110
Senedât-ı mezkûrenin hülâsaları	110
Çehrîk nâm mahâllin ne sûretle ve ne târîhlerde Îrânlu tasarrufına geçtiği	111
Şepîran Nâhiyesi'nin bir mikdârı Sumay ile berâber Îrânlu tasarrufına geçmiş ise de sekiz 'aded karyesi el-yevm berü tarafda olduğının ve Dirik ve Gerdiyan nâhiyelerinin mu'ahharan Îrânlu tasarrufına geçdiklerinin zikri.....	113

Bundan dokuz sene evvel Hakkâri Bey'i sâbık Nevrah Bey tarafından Sumay üzerine 'asâkir sebk olumuşiken mu'ahharan ne vechle 'askerini girü alıdığının zikri.....	114
Çehrîk ve tevâbi' bulunan Şeynetal ve Dirik ve Gerdiyan ve Şepîran nâhiyelerinin mikdâr-ı hâneleriyle mâliyatı	115
Hüder nâhiyesi Hakkâri'ye muzâf mahâllerden iken Îrânluya geçdiğine dâ'ir mesmû'ât.....	116
Hüder'in Îrânlu tarafından urulduğuna dâ'ir Kaçar târîhinde olan 'ibâre ve ana dâ'ir olan mülâhaza.....	117
Hüder civârında kâ'in olub fî'l-asl Hakkâri'ye muzâf oldukları rivâyet olunan Yezdkân karyesiyle diğer karyelere dâ'ir ba'zı husûsât.....	118
Kotur Nâhiyesi'nden Îrânlu tasarrufına geçmiş iken altmış dört târîhinde hasbü'l-me'mûriye istihlâs olunan kurânın esmâmeleri	119
Kotur nâhiyesi Van mülhakâtından iken Îrânluya ne takrîb ile geçdiğinin beyânı	123
Mahmudiye kazâsının mürekkeb olduğu nevâhî ile Mahmudiye beylerine yurtluk ve ocaklık vechle virildiği ve Kotur kurâsının ne sûretle Îrân teba'asına geçtikleri ve Kotur Bey'i Musa Bey'in Hoy'da i'âmı keyfiyetleri	124
İbtidâ-i me'mûriyetinde tebyîn ve ta'yîn olunan Kotur nâhiyesi hudûdına zikr olunan 'alâim zikri.....	127
Kotur'a tâbi' olub yine birer takrîb Îrân teba'ası yedlerine geçmişler iken me'mûriyet-i 'abidânemden evvel istirdâd olunmuş olan karyelerin beyân-ı hâlleri	128
Kotur nâhiyesi tevâbi'inden furûht olunduklarının Van mahkemesi siccillâtında kaydları bulunan karyelerin furûhtına dâ'ir Van kâdisının virmiş olduğu hüccetlerin mahfûz oldukları	130
Revandiz Sancağı'nda vâki' Kileşîn nâm mahâllden Kotur Nâhiyesi'nde kâ'in Dağmacıtaşı'ndan nihâyet hudûd-ı tarafeyn olan Büyük Ağrı suyu kadar hudûd-ı kadîme noktaları.....	131
Elend? Nâhiyesi'nin ne vechle Îrânlu tasarrufına geçdiği.....	134
Ahurin nâhiyesi dahi Îrânlu tasarrufına geçmiş iken istihlâs olunmuş olduğu	135
Sökmenova nâm mahâllin ne tarafın olmak lâzım geleceğine dâ'ir olan şübhenin indifâ'ı niye mütevakıf olduğu	136
Abğây Nâhiyesi'nin ve sekenesinin ahvâl-i sâbika ve lâhikası.....	137
Abğây nâm mahâllin Mahmudî muzâfâtından iken temlîkinde 'arız olan iğtişâşın beyânı ...	139
Abğây taraflarından Haydaranlu 'aşîretinin bir fırkası taraflarından olan müdâhelenin beyânıyla men' olunmasının ehemmiyeti	140
Abğây taraflarına gelmekte olan tavâ'if-i muhtelifi	141

Abğây nâm mahâllde mevcûd ma'mûr ve harâb kal'alarla sekene-i kadîmesi ve mahâll-i mezkûr memâlik-i Devlet-i 'aliyye muzâfatından olduğına delâlet ider ba'zı kuyûd ve âsârın zikri.....	142
Ovacık nâm mahâllin memâlik-i Devlet-i 'aliyye'den olduğına dâ'ir olunan rivâyetle Bayezid'in hudûd-ı kadîmesine dâ'ir vukû' bulan rivâyet.....	143
Han gedüğinden çıkub Aras nehrine munsab olan çay mecrâsı hatt-ı hudûd i'tibâr olunursa Ovacık Nâhiyesi'nin berü tarafda kalacağı	144
Bayezid ehl-i vukûfunun ihbârına göre Makû sancağının memâlik-i Devlet-i 'aliyye'den olduğu.....	144
Makû ve Ovacık ve Çaldıran ve Sökmenova nâm mahâllerin memâlik-i Devlet-i 'aliyye'den olduklarına delâlet ider ba'zı evrâka dest-res olundığı	145
Makû İrânlu tasarrufına geçeliden berü mahâll-i mezkûre ile Bayezid'in şimdiki hudûdı ve hudûd mücebine berü tarafda kalan ba'zı mahâllere İrânlunun keyfiyet-i müdâheleleri ve Tanbat nâm mahâllin bundan akdem keyfiyet-i tahlîsi	149
Malazgird beyleri tarafından mu'âf olunan Hâsun karyesi Makû'de vâki' Hason karyesinden 'ibâret idüğü	152
El-yevm çoğı taraf-ı Devlet-i 'aliyye'de ve cüz'i mikdârı İrânlu tarafında bulunan Milli 'aşîretinin Devlet-i 'aliyye 'aşâ'irinden olduğu	153
Haydaranlu 'aşîretinin oymaklarıyla tahmînen mikdâr-ı hâneleri	154
Sebiklü ve Zılanlu 'aşîretlerinin oymaklarıyla ba'zılarının tahmînen mikdâr-ı hâneleri ve yaylak ve kışlakları.....	156
Celali 'aşîretinin büyücek tâ'ifeleriyle mikdâr-ı hâneleri ve bunların üç devletde bulunan mikdârlarının beyânı	158
Celali tâ'ifelerini mesken ve me'vâları.....	161
İki yüz otuz sekiz mu'âhede muktezâsınca Haydaranlu ve Sebiklü 'aşîretleri öte tarafın olmaları lâzım gelürsede bunların öte tarafa geçmemiş tavâ'if olduğunun ihtârı	161
Zılanlu 'aşîretinin Diyarbekir tarafından gelme teba'a-i Devlet-i 'aliyye'den olduğunun ve birkaç kere öteye berüye gitmiş gelmişbulunduğunun tafsîlâtı.....	162
Celali 'aşîretine dâ'ir ve 'aşâ'ir-i sâ'ireye müteda'ir dest-res olunan senedât ve sicillât-ı mahkeme kuyûdı	164
Hudûd üzerinde kâ'in tarafeyn teba'asının hukûk-ı şahsiyelerine dâ'ir olan me'mûriyetin girü kaldığı beyânıyla ol bâbda ba'zı ihtârât	168
Hudûd üzerinde kair mer'a rüsûmâtı mâddesinin kezalik girü kalındığı beyânıyla ana dâ'ir lâyh-ı efkâr olan mahsûsât	170

TAHDÎD-İ HUDÛD-I İRÂNİYYE'YE ME'MÛR FERÎK SA'ÂDETLÛ DERVİŞ
PAŞA HAZRETLERİNİN MÜDDET-İ ME'MÛRİYETİNDE İSTİHSÂL EYLEDİĞİ
MA'LÛMÂTA GÖRE DEVLETEYN MEMÂLİKİ BEYNİNDE GEREK TARAFEYN
TEBA'ASI MEYÂNINDA ŞİMDİKİ MÛTE'ÂRRİF OLAN VE GEREK
MU'ÂHEDÂT-I KADÎMEDE MEZKÛR VE MÛNDERİC OLAN VE MAHALLERİ
ERBÂB-I VUKUFDAN VE BA'Zİ SENEDÂT-I MÛLKİYEDEN HUDÛD-I KADÎME
OLDUKLARI İSTİNTÂC KILINAN HUDÛDUN İBTİDÂSINDAN İNTİHÂSINA
KADAR MEMERR-İ HUTÛTİLE HUDÛD-I MEZKÛRE ÜZERİNDE BULUNAN
'AŞÂ'İRİN AHVÂLİNE VE HUDÛDCA 'ÂRİZ OLMUŞ OLAN İĞTİŞÂŞÂT VE
TEŞVÎŞÂT KEYFİYÂTINA DÂ'İR BEND BEND KALEME ALUB Fİ
CEMAZİYELAHİR SENE 1269 TÂRÎHİNDE 'ARZ VE TAKDÎM EYLEDİĞİ
MÛZEKKİREDİR

Bend 1

(Muhammara) mahrûse-i Basra'nın sekiz sâ'at mesâfe ötesinde ya'ni taraf-ı cenûbîden ve İrân memâlikinin Hûzistân taraflarından gelüp Şattü'l-arab'a munsab olan Kârûn Nehri'nin cânib-i yemîninde ve mezkûr Kârûn Nehri'nin Şattü'l-arab'a munsab olduğu mahâlle bir çâryek mesâfede [2] vâki' tahmînen altı yüz hatve zıl'ında olmak üzere murabbaü's-şekl topraktan ma'mûl bir sur ile muhât ve yüz elli kadar 'Arab hânelerini şâmil bir karye ise de hatt-ı hudûd-ı kadîme-i Devlet-i 'aliyye zikr olunan (Muhammara) âttü'l-beyân Cezîretü'l-Hızır ve lenger-gâh ve bunların taraf-ı şarkîlerinde vâki' olub (Muhammara) ile beraber İrânlunun tasarrufuna geçmiş olan ve ba'zıları çokdanberi harâb ve mu'attal bulunan livâ-i Kabân-ı şimâlî ve Kabân-ı cenûbî ve livâ-i Hafâr ve Mu'âviye ve diğer mahâller hudûd-ı kadîme-i Devlet-i 'aliyye dâhilinde kalmak üzere Basra Körfezi sâhilinde vâki' bir noktadan bed' ile mahâll-i mezkûrenin öte tarafından geçerek nefis-i (Muhammara)'nın beş altı sâ'at mesâfe-i şarkîsinde ve Kârûn Nehri'nin cânib-i yemîninde kâ'in Kûtü'l-'abd nâm bir harâbeye kadar mümtedd olub oradan dahi Kasreyn yemînden mürûr iderek Basra'ya tâbi' kadîm Süveyb ve Neşve sancaklarıyla Hüveyze memleketi arazilerini tefrîk iderekden Kurna'dan yarım sâ'at aşağı mahâllde Şattü'l-arab'a munsab olan Suveyb Nehri'nin taraf-ı yesârında vâki' Şeri'a nâm mahâlle varub bu hattın cânib-i garbî-i cenûbîsi Devlet-i 'aliyye tarafında ve taraf-ı şarkî-i şimâlîsi İrân Devleti tarafında bulunduğu tahkîk ve istihbâr olunmuş ve mârru'l-

zıkr (Muhammara)'dan içeri bulunan Kabân-ı şimâli ve cenûbî ve Hafâr ve Mu'aviye ve Ebu Cezî' ve mahâll-i sâi'rede murakkam senedat-ı mülkiye ve Basra kaleminde mahfûz defâtir-i 'âtıkada niçe kuyûdât-ı mu'tebere görünmüş olduğundan ve Erzurum'da 'akd olunan mu'âhede-i ahîre üzerine Bâb-ı âlî ile devleteyn-i mutavassıteyn süferâsı beyinde cereyân eden istizâhât ve îzâhât iktizâsınca taraf-ı eşref-ı Devlet-i 'aliyye'den [3] İrân Devleti'ne nefsi (Muhammara) önünde ve Halic-i Hafâr dâhilinde vâki' lenger-gâh ve Cezîretü'l-Hızır'dan başka âhir hiçbir yer ve liman terk olunmaması îcâb-ı irâde-i seniyyeden bulunmuş idüğünden iki def'a (Muhammara)'ya gidilerek beyne'l-me'mûrîn cereyân eden mükâlemât ve müzâkerâtda her ne kadar ol vechle tahdîd ve tesviyesi husûsı savab-ı 'abîdânemden teklîf olunmuş ise de İrân me'mûrî mu'âhede-i mezkûrenin ma'ânâ-yı zâhiresine temessük iderek mahâll-i selâse-i merkûmeden başka bunların içlerinde bulunan sâlifü'z-zıkr Kabân-ı şimâli ve cenûbî ve Mu'aviye ve Hafâr ve mahâll-i sâ'irenin Muhammara'ya tabi'iyetle el-hâletü hazihi İrânlunun tasarrufundan bulunun Ebu Cezî' harkı nâm mahâlle kadar olan arazîden ma'ada âfide tafsîl olunacağı vech üzere Süveyb nehrine kadar sâhil-i yesâr-ı Şattü'l-arab'da vâki' ve kadîmden şimdiye gelince Basra'ya tâbi' olan bütün yerlerin İrânluya terki iddi'âsına kalkışub mutasavvıt me'mûrları dahi ikisi ortası olarak mezkûr Ebu Cezî' harkından aşağısı ya'ni hark-ı mezbûrun taraf-ı şarkî ve cenubîyesi İrân Devleti'ne ve taraf-ı şimâlîsi Devlet-i 'aliyye'ye kalmak üzere sûret-i mahremiyetde re'y itdiklerinden ve bu re'y ise devleteyn-i müte'âhideteyn me'mûrları taraflarından kabûl olunmadığından mahâll-i mezbûre keyfiyeti mes'ele-i mu'allaka hükmünde birağılmıştır.

Bend 2

Mârrü'l-beyân Muhammara'nın canib-i şarkisinde kâ'in arazi ile İrân me'mûrının iddi'â-kerdesi olan mevâki' dâhilinde bulunan mahâllere eser-i zafer-yâb olunan ba'zı senedâtın hûlâsa-i me'alleriyle târîhleri [4] [Der-kenâr: İş bu Suveyb Sancağı İrân me'mûrının Muhammara'da fî 13 Ra. sene 66 ve fî 16 Kanun-ı sâni sene 1850 târihinde 'akd olunan meclis-i müzâkerenin ikinci numrosunda murakkam takrîrinde Şattü'l-arab'a munsab olan Kerha nehri didiği Süveyb nehri civârında bir mahâll olmağla şerh verildi. İş bu mahâllde muharrer olan senedâtdan başka Basra hazînesi tevâbi'inden Seracî ve Aşar ve Mukinran ve belde-i Hemedan ve sâ'ir bir çok yerlerle beraber Maharzi ve Hafâr mukata'âtının tarîk-i Nakşibendiyye'den birkaç kimesneye ber-vech-i ma'îşet tevcih buyrulduğuna dâ'ir dest-res olunan bin yüz altmış târîhiyle müverrah Sultan Mahmud-ı evvel hazretlerinin bir kıta' berât-ı 'alisi me'alinden dahi Maharzi ve Hafâr mukata'alarının Basra muzafaatından oldukları

münfehim olur ve işbu Maharzi Cezîretü'l-Hızır üzerinde vâki' olup Hafâr dahi Muhammara'nın şarkında Kârun Nehri'nin iki yakası üzerinde bulunan araziden 'ibâret olarak el-an İrânlu tasarrufundadırlar ve bunun gibi bu civârda tasarruf-ı İrâniye'de bulunan sâ'ir mahâllerin dahi memâlik-i mahrûse-i şâhânedan ve Basra muzâfatından olduklarını isbâta sâlih müte'addid ferâmîn ve berevât-ı şerîfe ve sâ'ir senedât-ı mülkiye mevcûd ve mahfûzdur.]

(1) Süveyb sancağında kâ'in Sadrü'l-gar nâm mahâllin ber-vech-i tımâr Süleymanoğlu nâm kimesneye tevcih buyrulduğuna dâ'ir cennet-mekân Sultan Murad Hân-ı sâlis hazretlerinin sene 984 târihiyle müverrah berât-ı 'âli-şânı
kıt'a

1

(2) Hafâr mukâ'atasının bey' ve şirâsına dâ'ir Kabân Kâdîsı'nın mührüyle memhûr ve sene 1047 târihiyle müverrah hüccet-i şer'îyye
kıt'a

1

(3) Basra'ya tâbi' şimâl ve cenûb nâhiyelerinde vâki' bir çok mahâller ile Cezîretü'l-Hızır ve Muaviye ve Harise ve Dere ve Hafâr'a dâ'ir sene 1113 târihiyle müverrah cennet-mekân Sultan Mustafa Hân-ı sâni hazretlerinin mu'âfiyet fermânı
kıt'a

1

(4) Kabân ahâlisinin tatyib-i hatarları zımnında fi 11 Şevval sene 1113 târihiyle müverrah ahâlî-i merkûmeye hitâben bâlâsı memhûr vâli buyuruldı
kıt'a [5]

?

(5) Liva-i Hafâr'da vâki' (Ka'?) Serhân Beg²⁸⁶ demekle ma'rûf mahâllin fasl-ı münâza'sına dâ'ir Basra kadısı mührü ile memhûr ve 1159 târihle müverrah hüccet-i şer'îyye
kıt'a

²⁸⁶ Eserin üç ayrı tab'ında da (قاع سر خان بك) ka' Serhân Beg şeklinde geçen ibarenin aslı anlaşılamamıştır.

(6) Yine Hafâr nâm mahâllde vâki‘ Şeyh Yakub hayrâtının tevliyetine dâ’ir Basra kâdîsı mührü ile memhûr 1227 târîhle müverrah hüccet-i şer‘îyye

kıt‘a

Bend 3

Bâlâda derc ve tahrîr olunan senedâtdan başka zikr olunan hudûd dâhilinde kâ’in Kabân-ı şimâlî ve cenûbî ve nehr-i Mua‘viye ve Hafâr ve Cezîretü’l-Hızır ve üzerinde olan mukata‘âların ve nefs-i Muhammara ve tevâbi‘inin Basra Eyâleti muzâfatından olduklarına berâhîn-i kıt‘a olmak üzere niçe ferâmîn-i ‘atîka ve senedât mevcut olduğundan başka mahâll-i mezbûrenin gerek el-yevm harâb bulunan yerlerinde kadîmen sâkin olmuş ve gerek hâlâ ma’mûr olan mahâllerinde sâkin bulunmuş olan Ka‘b ‘aşâ’irinin Basra’ya mülhak teba‘-ı Devlet-i ‘aliyye’den olduklarını isbât eder Basra Defterhânesi’nde kuyûd görünmüş olduğundan senedâtdan işe yarayacakları aynen alındığı misillü kuyûd-ı mevcûdenin dahi ihticâc görinen bendleri istinsah olunmuş ve Kabân Sancağı’nın fi’l-asl makarr-ı hükümeti olup Nehr-i Kârûn’un taraf-ı yesârında ve Muhammara’nın altı sâ‘at mesâfe-i şarkî-i cenûbîsinde olan Benine nâm kasabanın harabeleri dahi müşâhede olunmuşdur. [6]

Bend 4

El-yevm bir mikdârı Muhammara ve Cezîretü’l-Hızır’da ve bu mahâllerin cânib-i şarkîlerinde ve Şattü’l-‘arab sevâhilinde olan Ka‘b ‘aşîreti fi’l-asl Necd tarafından gelme bir kavim olup bunların hîn-i vürûdlarında Bağdad ve Basra vâlîleri ma‘rifetiyle Muhammara’nın cânib-i şarkîsinde tahmînen üç sâ‘at mesâfede Nehr-i Kârûn üzerinde vâki‘ Sâbile nâm mahâll kendülerine me’vî ve mahâlli-i süknâ gösterilerek oraya yerleştirilmiş ve gitdikçe çoğalarak bend-i evvelde murakkam Kabân-ı şimâlî ve Kabân-ı cenûbî nâm mahâlleri şenlendirüb sâkin olmuş oldukları halde ara sıra civârlarında bulunan ‘Acem ‘aşâ’iriyle nizâ‘ları ve yekdiğeri ‘aleyhine uygunsuzlukları zuhûra geldiğinden İrânlular ‘aşâ’ir-i mezbûrenin perişâniyeti kasdıyla medâr-ı mezâri‘leri olan Sâbile seddini iki üç def‘â bozub Kârûn nehrini külliye şimdiki mecrâsına akıtmış ve bunlar da dahi mukâvemetle sedd-i mezbûrî tekrâr inşa ve ‘imâr itmeğe kudret kalmamış olmasıyla İrânlular’ın dil-hâhı üzere mezâri‘leri harâba yüz tutarak

bundan yüz iki ve yüz üç sene mukaddem târîhde mârru'z-zikr Kabân nâm mahâlilde sâkin bulunana Kâ'b 'aşâ'irinin büyük şeyhleri tâbî'i olan tavâ'ifin bir mikdârı ile 'Acem memâlikinden Felâhiye nâm mahâlle gidüb orasını yavaş yavaş şenlendirirerek sâkin olmuş ve 'aşîret-i mezbûrenin diğer tâ'ifelerine el-an bir mikdârları Muhammara ve civarında ve Basra'ya karîb mahâllerde sâkin el-Muhaysın ve Cezîretü'l-Hızır ve Cezîretü'l-Muhalla'da sâkin el-İdris ve en-Nasar tâ'ifeleri Basra muzâfatından berü yerlerde tavattun idenler Basra'ya tâbî' oldukları ecilden Basra hazînesine kalemiyye nâmıyla öteden beri viregeldikleri mâl-ı [7] mirîlerini büyük şeyhleri ma'rifetiyle yine Basra'ya viregeldikleri misüllü ve sâirin kâ'ide-i câriyeleri zikr olunan şeyhlerine dahi senevi bir mikdâr 'avâ'id viregelmiş mezkûr Felahiye'de bulunan şeyh ile tavâ'if-i Îrân memâlikinden olan mahâlilde bulunduklarından ve 'Acemler kendilerini râhat bırakmadıklarından anların tarafına pişkeş kabîlinden olarak bir mikdâr şey vermeğe başlamış olduklarından mârru'l-zikr 'aşâ'irin Îrân'a tâbî'yetleri bilinmiş ve bununla beraber berüde olan tavâ'if hiç 'Acemi tanımamış iseler de bunların Felahiye'de bulunan şeyhlerine ber-minvâl-i meşrûh hizmetleri ve mu'ahharan Basra vülât ve mutasarrıfları tarafından muzâyaka gördükçe şeyhlerine ilticâ ve anın tarafından himâye olunmaları münâsebetleriyle Basra cezîresine senevî verilegelen kalemiyeleri git gide tenâkıs ve Felahiye'de olan şeyhlerine verdikleri 'avâ'id tezâyüd bularak bu takrîbler ile bunların dahi bi'l-kuvve Îrânluyla ta'allukları husûsuyla tâbî'yetlerince ara yere teşevîş düşmüş ve ma'mâfîh Bağdad Valisi esbâk müteveffa Dâvud Paşa merhûmun evâhir-i hükûmetine kadar Muhammara civârında ve Cezîretü'l-Hızır civârında olan Ka'b tevâ'finin fi'l-cümle mâl-i mirîleri Basra hazînesne te'diye olup Bağdad Valisi ve Basra mütesellimleri taraflarından dahi mu'tâd olan hil'atleri iksâ oluna gelmiş ve Dâvud Paşa'dan sonra vukû'a gelan temerrüdleri üzerine eslafda cerayân eden emsâline tatbîken merhûm Ali Paşa üzerlerine varub te'dîb ve terbiyelerinden sonra bir iki sene müddet mâl-i mirîlerini te'diye etmişler iken he ne vechle ise mu'ahharan Îrânlular tarafından iddi'âyâ düşmekle ol vakitden berü 'Acem külliyyen bunların teşâhiblerine kalkışub oraya el atmış olduğu tahkîk [8] olunmuş ve bu takdîrce Muhammara civârında ve Süveyb nehrine kadar beyân olunan hudûd-ı kadîme dâhilinde olan arâzinin hiçbir tarafında Îrânlunun hakkı olmadığı zâhir ve hüveyda bulunmuşdur.

Bend 5

Muhammara karyesinin şimdiki hey'et-i hâzırası bâlâda zikr olunmuş ise de karye-i mezbûre bir kadîm karye olmayarak tahkîk olunduğına göre bundan otuz üç otuz dört sene

evvel Dâvud Paşa merhûmun Bağdad vâilîliği ve Bekir Ağa nam kimesnenin Basra mütesellimliği esnâlarında ya'ni bin iki yüz otuz beş veya otuz altı târîhlerinde müceddeden binâ ve inşâ olunmuş ve otuz sekiz ve otuz dokuz ve kırk târîhlerinde şenlenmiş bir mahâll olup asıl Muhammara ki şimdi Eski Muhammara deyü ma'rûfdur bunun tahmînen on dakika alt yanında Kârûn Nehri'nin Şattü'l-'arab'a munsab olduğu boğazın sâhil-i yemîninde bir karye olarak el-yevm anın dahi bir mikdâr şenliği vardır ve Muhammara denilen mahâll muzâfatından olmak üzere Sâbile'ye mukâbil mahâller civârında Kârûn Nehri'nin sâhil-i yemîninde vâki' Kasabatü'l-Münye'ât nâm mahâllden nefis-i Muhammara'ya ve andan Kârûn Nehri'nin Şattü'l-'arab'a munsab olduğu boğaza kadar tahminen üç sâ'at mesâfe ve mezkûr boğazdan Ebu Cezî' harkına ve hark-ı mezbûrun kenârında olan Filiyye kal'asına varınca bir buçuk sâ'at mesâfede kimi sık kimi seyrek ve ba'zı araları boş olarak hurma bağları ve cüz'i mezra'ları olup işbu bağların 'arzları bir çâryek ve yarım sa'at ve nihâyet çâryek mesâfe olabilir bunlardan gayr-ı bâlâda zikr olunan Kabân-ı şimâlî ve cenûbî ve Mu'aviye ve Ümmü'l-hamr ve Ümmü'l-'izâm ve Kabân'nın bütün etrâfı küllîyen harâb ve mu'attal bulunmuşdur. [9]

Bend 6

Cezîretü'l-Hızır Muhammara'nın karşı yakasında olmak üzere şimâlen Kârûn nehri ve garben Şattü'l-'arab ve cenûben Basra Körfezi ve şarkan mezkûr Kârûn Nehri'nin bir kolı olan Behemşir nehriyle mahdûd ba'zı yerler bir sâ'at ve ba'zen iki sâ'at 'arzında ve sekiz dokuz sâ'at tûlünde bir cezîre olduğu hâlde rivâyete göre kadîmde çok yeri ma'mûr ve âbâdân iken el-yevm Muhammara'nın mukâblinde olan Kût-ı Fâris nâm karyenin etrâfıyla Cezîretü'l-Muhalla tarafında ve Behemeşir'in sağ tarafından iki üç sâ'at boyunda ve yarımşar sâ'at 'arzında olan mahâlleriyle Basra Körfezi civârında Şattü'l-'arab sâhilinde bir iki mahâlnde hurma bağları ve ba'zı mezra'aları ma'mûr olarak mâ'ada mahâlleri harâbdır zikr olunan Kût-ı Faris dahi gayr-ı muntazam bir murabba' şeklinde yine toprakdan bir sûr ile muhât ve ekser mahâlî harâb olduğundan kırk elli hânedan ziyâde şenliği bu kadar ve ber-vech-i meşrûh Cezîretü'l-Hızır'ın ma'mûr ve şenlik olan mahâlleri o kadarca ise de anın garbında ve Şattü'l-'arab üzerinde bulunan Cezîretü'l-Muhalla ve Behemeşir boğazından başyukarı Sâbile'ye karîb mahâllere kadar Kârûn Nehri'nin sâhil-i yesârında iki üç sâ'at boyunda ve yarımşar sâ'at ve birer çâryek 'arzında ma'mûrca bulunan hurma bağlarına Cezîretü'l-Hızır'da sâkin Ka'b tavâ'ifinden el-İdrîs ve en-Nasar ve tevâbi'i tâ'ifeleri mutasarrıfıdır.

Bend 7

Muhammara'nın lenger-gâhı dinilen Kârun Nehri'nin Muhammara'nın karye-i hadisesiyle mezkûr Cezîretü'l-Hızır üzerinde vâki' Kût-ı Fâris [10] beyninde olan kıt'asından 'ibâret ve lenger-gâh-ı mezbûr cezr vakitlerinde on sekiz veya yigirmi kadem 'umkunda suyu hâvî olmağla pek büyük gemilerin barınmalarına sâlih olmadığından oralarda müsta'mel olan ve Bağle tab'ir olunan tahmînen iki üç bin kîlelik gemilerden büyük gemileri kaldıramaz ise de medd vaktinde lenger-gâh-ı mezbûrun suları hasbe'l-tecrûbe on on beş kadem daha irtifâ' bulunduğundan lenger-gâh-ı mezbûrede ve husûsuyla lenger-gâh ile Kârun Nehri'nin Şattü'l-'arab'a munsab olduğu boğazı beyninde otuz beş kadem 'umkunda su bulunduğundan Kârun'un bu halde sefâ'in-i harbiyeden Abrik ve Korvet ve belki fırkateyn büyüklüğünde gemiler yatabiliyor. Hindistân ve Frengistân emti'asından havâlf-i mezbûrede ve Hûzistân ve Lûristân ahâlîsiyle Bahtiyârî ekradı içinde sarf olunan emti'a Basra Körfezi'nden gemi ve kayıklar ile şeref-sâdır olan irâde-i seniyye-i hazret-i hilâfet-pehâhi gelüb memâlik-i mahrûsede sarf ve fûrûht olunacaklarından başka mahâll-i mezbûreye gidecek emti'a oradan Kârun nehriyle Muhammara'ya geldiğinden mahâll-i mezbûr oldukça mu'teber bir iskele ve benderdir ve çünkü Muhammara Basra tevâbi'nden iken Basra Körfezi'nden Şattü'l-'arab Boğazı'na giren her dürlü mâl ve emti'a gerek memâlik-i mahrûsede sarf olunacak olsun ve gerek Îrân memâlikine gidecek bulunsun gerek rûsûmatı Basra gümrüğü tarafında ahz ve istîfâ olunagelmiş ve keزالik Muhammara ve tevâbi'le Cezîretü'l-Hızır ve tevâbi'i mahsûlâtından olan hurma ve Îrân memâlikinden gelan emti'a ve eşyâdan Şattü'l-'arab tarîkiyle Basra Körfezi'ne çıkarılacak her nev'i şey'in gümrük rûsûmâtı kadîmde yine Basra Gümrüğü tarafından ahz ve istîfâ olunageldiğinden Muhammara ve lenger-gâhıyla Cezîretü'l-Hızır öte tarafda kalacak olur ise Basra Körfezi'nden gelüb Muhammara iskelesine [11] ve andan Îrân memâlikine giden ve Îrân memâliki ve Muhammara ve Cezîretü'l-Hızır ve tevâbi'i mahsûlâtından Basra Körfezi'ne çıkarılan emti'a ve eşyâ ve erzak gümrük rûsûmâtı Îrânluya 'âid olacağından ve bundan başka kadîmde Basra'ya tâbi' bulunan mahâll-i merkûmenin emvâl-i mirîyesi dahi öte tarafa kalacağından Basra vâridâtına hayli kesr ve noksân 'arız olmuş olur ve Muhammara Îrânluda kalur ise Basra harâb olur dinilmesi bundan nâşîdir.

Bend 8

Bâlâda zikr olunan bulunan Ebu Cezi' harkıyla Filiye kal'asının taraf-ı şimâlleri ya'ni Şattü'l-'arab boyunca Basra'ya toğru başyukarı olan hurmalık ve mukâta'âların kâffesi öteden

berü ve hâlâ Basra muzâfatından olarak cânib-i saltanat-ı seniyyeden zabt ve irâde olunmakdalar ise de mezkûr Şattü'l-'arab boyunca Basra'ya mukâbil Kirdelan nâm karyeye kadar olan hurmalıkların ağıleb-i fellahları Ka'b tavâ'ifinden Muhammara civârında sâkin ei-Muhaysin tâ'ifesinden olduklarından mu'ahede-i ahîrede sâhil-i yesâr-ı Şattü'l-'arab'da vâki' Îrân'a ta'allukları ma'rûf olan 'aşâ'irin yedinde bulunan arazi mülkiyet üzere Îrân Devleti tasarrufunda kala 'ibâresini Îrân me'mûrî oraların Îrân'a terki 'iddiâsına ser-rişte ittihâz idüb mahâll-i mezbûreyi ve anlardan mâ'adâ beş altı sâ'at mesâfe yukaruda olan Süveyb Nehri'nin sahil-i yesârıyla berâber Şattü'l-'arab sahil-i yesârının kâffesini iddi'â itmiştir.

Bend 9

Bend-i evvelde Muhammara'nın hudûd-ı kadîmesi beyan oldundığı sırada zikrleri mürûr iden Kasreyn-i Basra'nın karşusunda ve Şattü'l-'arabın cânib-i yesârında kâ'in ve el-yevm Basra'ya tâbi' Kirdelan nâm karyenin taraf-ı [12] şimâlinde olub işbu Kasreyn'den Kasr-ı Basra didikleri harâbe mezkûr Kirdelan karyesinden yedi buçuk sekiz sâ'at mesâfede ve hâlî çölde ve Kasr-ı Hüveyze ve Kasr-ı Basra'nın tahmînen bir buçuk sâ'at mesâfe üst tarafında yine hâlî çölde bulunmuşdur. Bunlara dâ'ir her ne kadar kayda bir şeyi görilememiş ise de devleteyn hudûdı üzerinde 'alâmât-ı fârika olmak üzere binâ olunmuş oldukları rivâyet ve istihbâr kılınmış ve işbu kasrların karavulhâne şeklinde kârgîr binâ olmaları rivâyet-i mezbûrenin sıhhatine delil olabileceği âşikâr bulunmuşdur.

Bend 10

Zikr olunan kasrları eğerçi şimdiki hâlde hâlî çölde bulunmuşlar ise de tahkîk olduğuna göre Muhammara'dan tahmînen beş altı sâ'at mesafede vâki' sâlîfü'z-zikr Kûtü'l-'abd nâm mahâll civarından ve Kârûn Nehri'nin cânib-i yemîninden kadîmde mahsûs hafır olunmuş Hümeyle nâmıyla ma'rûf bir cesîm hark var imiş ki hark-ı mezbûr mahâll-i mezkûrdan bed' ile Kasreyn beyninde mürûr iderek anfa beyân olunan Kirdelan karyesinin iki sâ'at mesafe yukarusunda Kût-ı Rayan nâm mahâll kurbünde Şattü'l-'arab'a munsab olur iken ve ol hâlde oraları ma'mûr ve âbâdân iken bundan toksan yüz sene evvel târîhlerde Muhammara'nın üç sâ'at mesâfe üst tarafında bulunan Sabile nâm mahâll civârında olan Kârûn Nehri'nin seddi bâlâda tafsilâtla beyan olundığı vechle Îrânlu tarafından tahrîb olundığı cihetle diğer mahâller harâb ve mu'attal oldukları misüllü zikr olunan harkın suyu dahi çekilüb oraları külliye harâb ve hâlî kalmışdır.

Bend 11

Devleteyn memâliki fâsıl olan hatt-ı hudûd-ı kadîme bâlâda beyân [13] (İş bu bende murakkam Doyeriç Nehri'nin diğer şu'besi Had nehrinden hâsıl olan hüverlere munsab olmağla tahşiye olundu) olunduğı vech üzere Süveyb Nehri'nin sâhil-i yesârında vâki' Şeri'a nâm mahâlle vardıktan sonra bir rivâyette mahâll-i mezbûrdan Süveyb nehri boyunca baş yukarı Kerha Nehri'nin mezkûr Süveyb nehrine kavuşan kadîm mecrâsına varub oradan mecrâ-yı kadîm-i mezbûr ile yine baş yukarı giderek Hüveyze kasabasının içinden geçerek kasaba-i mezkûrenin nehr-i mezbûrun sâhil-i yemîni üzerinde vâki' kıta'ını İrânlu tarafında bırağarakdan yine mecrâ-yı mezbûr ile baş yukarı gidib Kerha Nehri'nin şimdi mecrâsına ve oradan nehr-i mezbûr ile baş yukarı giderek âtide mufassalan zıkr olunacak Kebîr-kûh silsilesinin nihâyet şarkî-i cenûbîsi olan ve Demşah demekle ma'rûf bulunan tepeye varur ve rivâyet-i âharaya göre hatt-ı hudûd Şeri'a nâm mahâlliden Süveyb Nehri'nin karşı yakasına geçüb oradan mârru'l-zıkr Kebîr-kûh Tağı'nın Şehzâde Ahmed (وليته انار) kıta'larının aralarından çıkub diğer sularla birleştikten ve tağlık mahâlliden kurtulub çöle düşdüktan sonra Doyeriç nâmını ahz iden çay Hüveyze'ye tâbî' Bisetîn nâm mahâllin üç sâ'at mesâfe aşağısında ikiye münkasem olub bir şu'besi hüverlerden mürûr iderek Süveyb nehrine munsab olduğından bi'l-mürur Doyeriç Çayı'nın zıkr olunan şu'besine gelüb oradan Doyeriç Çayı'nın ana mecrâsına ve oradan mecrâ-yı mezbûr ile baş yukarı tağlara muntehi olur.

Bend 12

İrân memâlikinde Kerha ismiyle ve Hüveyze'den geçdikden sonra Â'râb beyinde Süveyb demekle ma'rûf olan nehr kadîmü'l-eyyâmdan 'ahd-i kurbîye [14] gelinceye dek Hüveyze kasabası içinden mürûr iderken birkaç seneden berü mecrasını değıştirmiş ve işbu mecrâ-yı hâlîyesinden aşağısı nehr-i Haşem deyü müte'arref olmuş olduğından zıkr olunan nehr-i Haşem mârru'l-zıkr Doyeriç Çayı'nın Süveyb nehrine munsab olan kısmına gelmezden evvel çöllere düşdiğinde bir taraftan nehr-i Haşem suları ve bir taraftan Dicle nehrinden Beni Lâm 'aşâ'irinin ifrâz etmiş oldukları Had nâm hark-ı kebîrin suları oralarda yayılıb kalmış olması cihetle mezkûr Doyeriç Çayı'nın bâlâda beyân olunan Süveyb'a munsab olan kısmı hudûdlar içinde kalarak bayağı fark olunmaz raddelere gelmiştir.

Bend 13

Hüveyze'nin memâlik-i Devlet-i 'aliyye'den olduğına dâ'ir bir güne kayd görülememiş ve kimseden dahi karîn-i sıhhatdir denilecek bir rivâyet işidilmemeiştir olduğundan başka bin yüz kırk senesi mua'hedesinin yedinci maddesinde Hüveyze memâliki Basra'ya karîb ve Bağdad ve Basra arasında vâki' olmağla dâ'imâ anda olan urban eşkiyâsı ile öteden berü nizâ' ve cidâl olunagelmekle bundan sonra memleket-i mezbûre nin taraf-ı Devlet-i 'aliyye'den zabt ve teshîr olunması ehemmi-i mühimmâtıdan olmağın şâh tarafından memlaket-i mezbûreye kat'an dahl ve ta'arruz olunmayub taraf-ı Devlet-i 'aliyye zabt ve teshîrine mümâna'at olunmaya deyü zikr olunmuş olmağla mezkûr memleketin ol târîhe kadar tararruf-ı Devlet-i 'aliyye'de olmadığı anlaşılıyor ve târîh-i mezbûreden sonra zabt ve teshîr olunmuş olmasa bile bin yüz elli dokuz senesi mu'âhedesinde hudûd ve sınır keyfiyetleri cennet-mekân Sultan Murad Hân-ı râbi' hazretlerinin zamanlarında yani bin kırk tokuz mu'âhedesinde fasl ve temyîz olduğu [15] misüllü olması zikr olunmuş olduğundan Hüveyze yine öte tarafına kalmış olması muhtemel olmağın Devlet-i 'aliyye bunu iddi'â pek haklu görünmez ise de bin yüz kırk mu'âhedesinin 'ibâresine im'âl-i nazarla bakılır ise de mahâll-i mezbûrun İrânlu tasarrufunda olduğu halde zabt olunmuş olmayub yerlülere olan 'Arabân elinden alınmış olduğu anlaşılıyor bundan başka fi'l-hakîka ol târîhler de Hüveyze memleketi hiçbir tarafa tâbi' olmayarak müstakil bulunduğu ba'zı târîhi kitâblardan anlaşılmıştır. Devhatü'l-vüzerâ'da bin yüz kırk bir senesi vekâ'inde Bağdad vâlisi Ahmed Paşa merkûmun Hüveyze üzerine gidüb zabt eylediği ve emir-i sâbık Muhammed Hân'ı hâkim nasb eylediği mestûr ve Sör Con Malkolm nâm İngiliz ilçisinin İrân'a gitdiği târîhlerde mu'âvini bulunan Kiz nâm zâtın alafranga bin sekiz yüz on üç târîhinde neşr eylemiş olduğu kitâbın yüz elliinci sahifesinin bundan birkaç sene mukaddem vakte gelinceye değin Hüveyze müstakilen idâre olunmakda iken mu'ahharan İrânlu tasarrufuna geçmiştir deyü mezkûr olması anda zikr olunan mülâhazayı te'yîd ider.

Bend 14

Serd ve beyân olunan tahkîkât ve mutâla'ât üzerine Hüveyze'nin memâlik-i saltanat-ı seniyeden olduğu da'vâ itmekde bir be'is yok gibidir ve böyle iddi'â ile Hüveyze memleketini temâmiyle yedd-i a'câmdan kurtarmak mümkün olmasa bile Şeri'a nâm mahâlliden yukarı Kerha Nehri'nin hudûd ittihâzı teklîfine ser-rîşte olmak gibi fâ'ideden hâlî olmayacağı vârid-i efkârdır.

Bend 15

Devleteyn teba‘ası beynşnde şimdi mûte‘ârif olduğına göre hatt-ı hudûd bâlada rivâyet-ı sâniyede beyân olunana Doyriç Çayı’nın [16] Süveyb çayına dökılan şu‘besiyle mezkûr Doyriç Çayı’nın ana mecrâsına ve mecrâ-yı mezbûr ile baş yukarı ve tağlar eteklerine mûntehî olarak mezkûr Foyriç çayunun taraf-ı yesârı İrânlunun ve taraf-ı yemîni Devlet-i ‘aliyye’nin memâlikinden sayılıyor ve mezkûr tağ eteklerince giderek bu hattın cânib-i cenûbî ve garbî-i cenûbîyesinde olan arâzî-i besita Bağdad’a tâbi‘ Beni Lâm ‘aşâ’iri tasarrufunda ve taraf-ı şimâlî ve şarkî-i şimâlîsinde olan arazî-i cibâliye İrân’a tâbi‘ Feyli ‘aşâ’irinin tasarrufunda bulunmuşdur.

Bend 16

Hudûd-ı hâlîye bu merkezde bulunmasıyla ve bu hudûdun berü taraflarında İrânlunun kat‘ân bir hakları bulınmamasıyla berâber bu hudûdun dâhilinde olarak mezkûr arâzî-i besitanın tağlara yakın olan yerlerinde kâin Beyat ve Dihlûran nâm iki mahâll ‘ahd-i karîbe gelinceye dek ma‘mûr ve âbâdân bulunub Beni Lâm ‘aşâ’irinin zîr-i tasarruflarında ve beher sene hass-ı mevrû‘ât ve rûsûmât-ı mu‘tâde-i sâiresinden başka mezkûr iki mahâllin beherinden senevî sekiz bin gûrûşdan ‘ibâret bin Şâmî nukûd akça alunur ve Bağdad’a ‘â‘id emvâl-i mertebesi Beni Lâm şeyhleri taraflarından Bağdad hazînesine verilir iken el-yevm İrân’a tâbi‘ Feyli ‘aşâ’iri bir müddetten berü atâle-i dest-i te‘addi iyleyerek mahâlleyin-i mezbûreynin külliye harâb ve perişân olmalarına sebep olduklarından başka Beksaya ve yahud Baksaya demekle ma‘rûf olub tağlık yerlerden üç beş sâ‘at mesâfe ba‘id bulunan ve yine ‘ahd-i karîbe gelinceye kadar İrânlunun ve Feyli ‘aşâ’irinin dahl ve ta‘arruzlarından sâlim bulunarak Beni Lâm ‘aşâ’irinin zîr-i irâdelerinde bulunan mahâlle [17] dahi birkaç seneden berü mezbûr Feyli ‘aşâ’iri müdâhele ederek ehl-i zirâ‘at mahsûlâtından Beni Lâm ‘aşâ’irine râci‘ olan humusun nısfı şimdi Feyli ‘aşâ’iri tarafından alınmakda bulunmuşdur.

Bend 17

Mârru’l-zikr Beni Lâm ‘aşâ’irinin vuku‘a gelen rivâyete göre el-yevm Bağdad Vâlîsi dahilinde idâre olunmakda olunanlarının kâffesi on bir bin beş yüz hâne kadar olub bu mikdârın yedi bin hânesi bâlada zikr olunan Doyriç Çayı’nın cânib-i yemîninden bed’ ile bir taraftan mezkûr Doyriç Nehri’nin mezbûr hüverlere dökilen şu‘besinin kezalik taraf-ı yemîni

boyunca Dicle nehrine kadar ve bir taraftan Feyli ‘aşâ’irinin meskenleri olan Poşt-kûh taşlarının arâzî-i besitaya müntehî olan etekleri boyunca Zûrbatîye’ye kadar ve bir taraftan Dicle Nehri’nin cânib-i yesârınca Dicle’nin sâhil-i yesârında kâin Kûtü’l-‘ammâra nâm mahâlle ve Cesan ve Bedre karyelerine kadar vâki’ olan çöllerde ve hüver ta’bir olunur sazlık göller ve bataklıklar aralarında sâkin olub diğér dört bin beş yüz hânesi dahi ol kısmın sâkin oldukları arazîye mukâbil Dicle Nehri’nin taraf-ı yemîninde cezîre üzerinde sâkin olub tahkîkat-ı vaka’ya nazaran işbu Beni Lâm ‘aşâ’irinin tahmînen bundan altmış sene evvel vaktden geçen altmış üç senesine gelinceye kadar ba’zıları şeyhleriyle uyuşamadıklarından ve kimisi esbak Bağdad vâlîlerinden gördükleri zulm ve te’âddîye tahammül idemediklerinden ve esbâb-ı sâireden nâşi bir çok tavâ’ifden mürekkeb olarak on iki bin hânedan ziyâdesi ‘Acem memâlikine geçüb âtiü’l-zikr mahâllere sâkin bulunmuşlardır. [18]

Hâne

2000 Felahiye kıt‘asında

1800 Şaver nâm mahâlde

0100 Ramiz nâm mahâlde

2750 Dezfûl nâm mahâlde

3000 Hüveyze civârında

0200 Behbehüantan nâm mahâlde

0851 Kârûn nehri üzerinde

12200

Bend 18

Devleteyn hudûd-ı hâlîyesi on beşinci bendinde zikr olunan mahâllerden ise de asl hatt-ı hudûd-ı kadimeye bâlâda beyân olunan Demşah nâm tepeden Heftâb taşlarına kadar Kebir-kûh dimekle meşhûr olan büyük taşın hatt-ı taksîm-i miyâhimle Pencom nâm boğaza kadar mütemmed olur ve her ne kadar hatt-ı hudûdun mahâll-i mezbûreden olduğına dâ’ir bir gûna kayd ve sened bulunamamış ise de Zohab sancağının re’s-i hudûdı Sermil olduğu Cihannümâ’da sahife 446 Deh-i bâlâ hudûd üzerinde bir livâdır diye mezkûr bulunduğu ve Cengûle Kal‘ası ki el-ân Feyli ‘aşâ’irinin tasarruflarında bulunan Poşt-kûh taşlarının içinde vâki’dir bunun dahi Bağdad Eyâleti dâhilinde zikr olunduğı karyelerinden başka el-ân mezkûr Kebir-kûh’un cânib-i cenûbî ve şarkî-i cenûbîsinde vâki’ ve Poşt-kûh dimekle ma’rûf taşlarda sâkin Feyli ‘aşâ’irinin ve Derful ahâlîsinden ba’zı erbâb-ı vukûfun ifâdelerine göre dahi hatt-ı

hudûd Demşah nâm mahâller irdikden sonra Kebir-kûh'un mürtefi' silsileleri zirvelerinden mürûr eylediği istimâ' olunmuştur ez cümle Muhammara'da bulunduğu esnâda [19] orada bulunan İrân askerinin kumandanı Kolağası Selim Hân nâm kimesne Ca'fer Hân'ın huzûrunda esnâ-yı sohbette Poşt-kûh Osmanlı'nun ve Pîş-kûh 'Acem'indir deyü söylemiş idi. İşte bu fikra beyne'l-'Acâm dahi hatt-ı hudûd-ı mezkûr Kebir-kûh'un mürtefi' zirvelerinden mürûr iylediğine bir delîldir zirâ Pîş-kûh Kebîr-kûh'un İrân memâlikine nâzır şimâlî ve şarkî -i şimâlî yüzlerine ve Poşt-kûh yine mezkûr Kebir-kûh'un çöl tarafına nâzır cenûbî ve garbî-i cenûbî yüzlerine itlâk olunmağla Kebir-kûh'un yüksek zirveleri Pîş-kûh ile Poşt-kûh'un hadd-i fâsıllarıdır ve eğerçi fî 18 sene 67 târîhiyle müverrahân Bâb-ı 'alî'ye takdîm olunan bir kıt'a müzekkirede Poşt-kûh ve Kebîr-kûh nâm tağların kâffesi Lûristân Feyli meskenlerindendir deyü zikr olunub mahâll-i mezbûrenin İrân Devleti'nin oldukları beyân olunmuş idiyse de çünkü ol vakitlerde mahâll-i mezbûre gezilüb görülmemiş olduğundan mevcûd haritalara göre Kebîr-kûh ve Poşt-kûh kâffesi Kebîr-kûh tağlarından 'ibâret olduğu münfehim olduğundan ve bir de oralarca tahkîkât-ı lâzime lâyıkiyla icrâ olunmamışbulunduğundan neş'et etmişidi mu'ahharan oraları gezilüb görülmüş ve Kebîr-kûh'un iki yüzlerinin nasıl olduklarını ve sâkinleri bulunan Feyli 'aşâ'irinin çegûnegî keyfiyetleri anlaşılmış olmasıyla hakikat-ı hâl işbu mahâlde 'arz olunan minvâl üzere olduğu zâhire çıktığından îzâh-ı keyfiyetine mübâderet olunmuştur ve bir de Bağdad'da mukîm İngiliz Devleti konsolosu Macör Ravlinson nâm zât bundan on beş sene mukaddem ol taraflarda geşt ü güzâr idüb kaleme almış ve Londra Coğrafya Meclisi cerîdelerinin ve yine derc olunarak neşr olunmuş olan seyâhatnâmesinin bir yerinde Samire kıt'ası hudûd üzerinde vâki'dir demiş olmağla ve kıt'a-ı mezbûre Kebîr-kûh'un Pîş-kûh tarafında bulunmağla [20] bu kavî-i mezkûr Kebîr-kûh'un hudûd olduğına ve mûmaileyhin seyâhat eylediği vakitlerde bile hudûdî herkes böyle bildiğine delâlet ider.

Bend 19

Feyli 'aşâ'iri kadîmden berü makrr-ı hükümetleri Hürremâbâd nâm şehr olan Lûr-ı kûcek ekrâdî tâ'ifelerinden bir tâ'ife olub Lûr-ı kûcek nâmının hâvî olduğu tevâ'if-i sâire ile beraber mezkûr Feyli 'aşâ'iri bâlâda zikr olunan Pîş-kûh'un Poşt-kûh'a karîb ve civâr olan mahâllerinde sâkin ve mutavattın iken el-hâletü hazihi Poşt-kûh'da sâkin Feyli 'aşâ'irinin hâkimleri bulunan 'Ali Hân ve Ahmed Hân ve Haydar Hân nâm üç nefer biraderin pederleri olarak işbu târîhden tahmînen on yedi sene evvel fevt olmuş ve fevti vukû'undan kırk sene evvel vaktinden ta fevtine kadar muttasılan Feyli 'aşâ'irinin hâkimi bulunmuş olan Hasan

Hân'ın pederi Hürremabâd nâm şehirde hâkim olduğu vakitlerde zîr-i idâresinde olan Feyli tâ'ifeleri Hürremâbâd civârında bulunarak şu kadar ki ol vakit tağları hâlî bulunduğundan Feyli ve Lek tâ'ifelerinin ba'zıları kış mevsiminde yalnız kışlamak üzere Poşt-kûh'a gelüb ol baharda yine 'avdet iderler imiş bir aralık Îrânlular merkûm Hasan Hân'ın pederine gücendiklerinden merkûma tâbi' olan Feyli 'aşâ'irini refte refte göçirüb Poşt-kûh'a göndermiş ve ol esnâda Îrânlu tarafından merkûmun üzerine 'asker sevk olunmuş olduğundan kendüsü dahi yanında kalmış olan kusûr-ı 'aşâ'iriyle kalkub Bağdad'a tâbi' 'aşâ'ir içine gelmiş ve iki üç sene Bağdad'a tâbi' bulunmuştur merkûmun fevtinden sonra oğlu Hasan Hân dahi Hürremâbâd hâkimi olub iki üç sene hükümet eyledikten sonra Îrânlu buna dahi gücenüb Hürremâbâd'dan çıkardıklarından merkûm dahi kendüsünden evvel pederinin [21] Poşt-kûh'a göndermiş olduğu Feyli 'aşâ'irinin içine gelmiş işte mezkûr Feyli 'aşâ'iri kadîmde Hürremâbâd ve Poşt-kûh taraflarında sâkin olur ve Poşt-kûh tarafına yalnız kışlamak için gelürler iken merkûm Hasan Hân'ın pederinin taht-ı idâresinde olan Feyli 'aşâ'irini pey-der-pey geçirüb Poşt-kûh'a gönderdiği vakitlerden berü Feyli tavâ'ifi her ne kadar göçer tavâ'ifinden iseler de Poşt-kûh taraflarında kâin Deşt-i Kelat ve Deşt-i Kani Kav ve Deşt-i Âbâdanân ve Deşt-i Hoşk Mir ve Deşt-i Encir ve Deşt-i Tehman ve Deşt-i Mele ve Deşt-i Erkebaz (Erkevaz) ve Deşt-i Meletuyla dimekle ma'rûf ovalar ile bu mahâllerin cânib-i cenûbîleinde vâki' ve Beni Lâm 'aşâ'irinin sâkin oldukları arazî-i besitaya müntehî olan eteklerine varınca olan tağlar ve sahrâlarda zirâ'at ve hırâset itmeğe başlamış ve bu sûretlerle bir nev' birleşmiş oldukları 'aşâ'irimiz buraya mücâvir ve Bağdad Eyâleti muzâfatından Mendeli'ye tâbi' Karaulus aşîreti beği ile ihtiyârlarından işidilmiş ve merkûm Hasan Hân'ın bâlâda murakkamü'l-esâmî evladından olub iki üç def'a nezd-i bendegâneme mu'temed âdemini göndererek 'arz-ı tâbi'yet iden Haydar Hân tarafından gelmiş olan kimesneden dahi takrîri buna karîb düşmüştür el-hâsıl tahkîk olundığına göre Hasan Hân'ın pederi yigirmi seneden az müddet Feyli 'aşâ'irine hükûmet etmiş ve Hasan Hân'ın kendüsü kırk sene ve Hasan Hân'ın fevtinden işbu altmış dokuz târîhine gelince on yedi sene müddet mürûr eylemiş olduğına göre merkûm Hasan'ın pederinin hükûmeti yigirmi sene farz olunub hemân evâ'il-i hükûmetinde tâbi' olan Feyli 'aşâ'irini Poşt-kûh'a gönderüb birleştirmiş dinilse târîh-i mezbûre değin Feyli 'aşâ'irinin Poşt-kûh'a müdâheleleri yetmiş yedi nihâyet seksen [22] sene dimek olur merkûm Haydar Hân'ın mukaddemâ gönderdiği mu'temedi vesâtatiyle vukû'a gelen tebliğat şu merkezdedir ki kendüleri hâlâ teba'a-i Devlet-i 'aliyye'den Bağdad Eyâleti dâhilinde olan Rebî'a 'aşâ'irinden bulunub ahd-i karîbe gelince gâh zikr olunan Poşt-kûh nâm mahâllerde ve gâh Bağdad Eyâleti'ne gelüb Bağdad muzâfatından Muhavil nâm mahâlde iskân ve ikâmet itdirilmiş ve kendülerine mevâcib tahsîs olunarak el-yevm Müntefik 'aşâ'iri tevâ'ifinden

bulunan Muface tâ'ifesi'nin umûr-ı idâresi 'uhdelerine ihâle kılınmış ve Küçük Süleyman Paşa zâmanında dahi merkûm İsmail Hân'ın oğlu Muhammed Hân yine pederinin beraberce götürdüğü ekrâdıyla gelüb Bağdad tevâbi'inden Hürremâbâd nâm mahâlde ikâmet etdirilmiş ve Abdullah Paşa zamânında kendü pederleri Hasan Hân'ın dahi ma'îyetinde bulunan 'aşâ'iriyle berâber gelüb on iki sene Bağdad'a muzâfa[tından] 'Ammâra nâm mahâlde ikâmet etdirilerek bu müddetde iki sene Müntefik şeyhlerine tâbi' olmuş ve üç sene Rebi'a 'aşâ'iriyle birlikde bulunmuş ve ba'de 'Ammâra'da bir kal'a binâ iderek yedi sene müddet orada meks ve ikâmet etdirilüb bu müddet her bir husûsâtı Bedre ve Cesan ve Mendeli taraflarına muhavvel bulunmuş ve hâlâ Bedre ve Zûrbâtıye nâm mahâllerde birçok bağ ve bahçeleri ve nefsi-i Bağdad'da yüz bâb kadar hâne ve emlâkları olduğundan kemâ fi's-sâbık kendülerinin silk-i tebe'a-i Devlet-i 'aliyye'ye kabûl ve idhâlleri iltimâs olunmuş idi ve vakı'a 'aşâ'ir-i merkûmun ol sûretle birkaç def'a berü tarafa gelmiş ve mahâll-i [23] [Der-kenâr: Büyük Süleyman Paşa'nın Bağdad Vâlîliği bin yüz doksan üç târîhinden bin iki yüz yedi târîhine kadardır Küçük Süleyman Paşa'nın Bağdad Vâlîliği bin iki yüz yigirmi üç târîhinden yigirmi beş târîhine kadar ve 'Abdullah Paşa'nın vâlîliği dahi bin iki yüz yigirmi beş târîhinden yigirmi yedi târîhine kadardır] mezbûrede bağ ve bahçe ve emlâk idinmiş ve hâlâ tasarruflarında bulunmuş olduğu sâirlerinden dahi tahkîk ve istihbar kılınmış olmağla bunlara 'âdetâ münâza'un fih 'aşâ'ir nazarıyla bakılması câ'iz gibi ise de buna mukâbil İrânlu dahi on yedinci bendde merkûm Beni Lâm 'aşâ'irinden İrân memleketine geçmiş olan tevâ'ifi münâza'alı hükmüne koyacağından şübhe yokdur. Bena ber in Feyli 'aşâ'irini münâza'alı hükmüne komakdan sarf-ı nazar ile yalnız şimdi sâkin oldukları Poşt-kûh arâzisini memâlik-i Devlet-i 'aliyye'dendir deyü iddi'a olunması evla görünüyor. Nihâyetü'l-emr bu iddi'aya cevâben İrânlılar 'aşâ'irimizin sâkin oldukları mahâller bizimdir diyecek olurlar ise saltanat-ı seniyye tarafından dahi Devlet-i 'aliyye'nin kadîmden berü re'âyası olub mu'ahharan İrânlu memâlikine geçmiş olan Beni Lâm tevâ'ifinin el-yevm sâkin oldukları Felahiye ve Ramiz ve Behbahan ve Şaver ve Derful ve sâ'ir mahâller dahi Devlet-i 'aliyye'nin olmak lâzım gelür deyü def' -ı mu'ârizâta salâhiyet olabileceğinden bu sûret Poşt-kûh'ı İrânlıdan tahlîs iddi'âsına bir vesîle olur.

Bend 20

Bedre ve Zûrbâtıye ve Mendeli taraflarında dahi vukû'a gelen tefehhüsât sırasında devletçe ta'yîn olunmuş olan hudûd-ı sahihe-i kadîmenin nerelerden olduğunu kimse bilemeyüb ancak hudûd-ı hâlîye-i mezkûr Poşt-kûh taşlarının arâzî-i besitaya kadar mümtedd olmuş olan

eteklerin nihâyetlerinden olduğu rivâyet olunmakda olmağla bu rivâyete ve husûsât-ı sâ'ireye dâ'ir Bedre nâm mahâll meclisinden ve Beni Lâm 'aşâ'irinden alınan 'Arabiü'l-'ibâre iki kıt'a mazbatanın hülâsa-i me'alleri tercüme olunarak zîrde derc olunmuştur. [24]

Bend 20

Bedre'nin mazbatasının hülâsa-i me'al tercümesi

Bedre nâm mahâllin hudûdı Bedre'nin cânib-i şarkî-i şîmâlîsinde vâki' ve Melebazan dimekle ma'rûf olan Tağı'ndan gelen Gonciyacem Çayı'nın başından ya'ni tağlık yerlerden kurtulduğu mahâllden Mahlat nâm mahâlle kadar taraf-ı yemîni Bedre'nin ve taraf-ı yesârı İrân'a tâbi' Feyli 'aşâ'irindir ve yine Bedre'nin cânib-i şarkîsinde vâki' Vervad nâmıyla ma'rûf olan tağdan çıkub mezkûr Mahlat nâm mahâlde Gonciyacem çayı ile birleşen ve Kavi dimekle ma'rûf olan çayın Tağı'ndan kurtulduğu yerden Mahlat nâm mahâlle varınca iki tarafı kezaik Feyli 'aşâ'irinin olup Mahlat nâm mahâllden aşağı çayın iki tarafı dahi Bedre'ye tâbi'dir ve mahlat nâm mahâlle kadar işbu iki çayın aralarında vâki' arazîde Beni Lâm 'aşâ'irinden el-Ata'ân ve el-Hamis ve Feyli 'aşâ'irinden Melhatavi ve Sayfi ve Hânmi nâm tâ'ifeler sâkin olarak iki taraf tâ'ifeleri de orada zirâ'at ederler işbu iki taraf ta'ifeleri ra'iyelerinin zirâ'atlerinin mîrîye 'âid olan humusunu orada sâkin tavâ'if şeyhleri iktisâm iderler ve Beni Lâm tâ'ifeleri şeyhlerini irade-i imeci tarîkiyle zira' itdikleri mahâllerin mahsûlâtı âhir taraftan kat'â müdâhele olunmaksızın kendülerine mahsûsdur ve Baksaya ve mezâra'ı ki Geder Tağı'nından ya'ni Kebîr-kûh'dan çıkan Çemkule çayından sulanur bu dahi Beni Lâm ve Feyli 'aşâ'irinin sûret-i muharrere üzere tasarruflarındadır ve Baksaya'nın yarım sâ'at aşağı mahâllinden Dicle nehrine varıncaya dek mezkûr Çenkule çayına (Nehrü'l-vadi) tesmîye olunur imdi Baksaya'nın yarım sâ'at aşağı mahâllinden Dicle nehrine varıncaya kadar mezkûr vadi Çayı'nın taraf-ı yemîninden [25] [Der-kenâr: İş bu Bedre mazbatasında Dobriç Nehri'nin hadd-ı Hurine kadar taraf-ı yemîni Devlet-i 'aliyye'nin ve taraf-ı yesârı Hüveyze'nindir deyü zikr olunmuş ve Beni Lâm mazbatasında yine Doyriç Çayı'nın Kerha nehrine kavuşan mahâlle kadar taraf-ı yemîni bizim diyârımız deyü zikr olunmuş ise de bu bâbda ma'lûmâtı daha sahîhdır zira Doyriç Çayı'nın civârında ve Hüverlerin içinde sâkin olup Bedre ahâlîsi ise oralara nâdir giderler ve Berde on ikinci bende beyân olunduğu vechle Doyriç Çayı'nın iki şu'beye münkasem olduğu Beni Lâm 'aşâ'irinden işidilmiş ise de ol mahâllerin ol mahâller civârının haritası alındığı sırada işbu iki şu'be fark ve temîz olunur raddede görülmemeiş zirâ bir taraftan hadd-ı hark-ı kerbîrinin ve bir taraftan Nehr-i Heşem? sularının

oralarda yayılıb kalmaları ve bir yandan dahi Kerha nâm diğêr Süveyb nehri sularının mezkûr yataklarla birleşmiş olması cihetleriyle şu‘beteyn-i mezkûreteyn mezkûr Hüverler ve yataklar içlerinde gâ‘ib olmuş olmalarıyla şerh verilmiştir] Bedre’ye ve taraf-ı yesârından Beyat nâm mahâllin yanından cereyân eden Tayb nehrine kadar Beni Lâm ‘aşâ’iri tasarrufunda olarak Devlet-i ‘aliyye’nin ve Baksâya tağlarına mülâsık olan tarafı Feyli’nin ve Beyat karyesi Feyli’nin tasarrufunda olduğu hâlde Beni Lâm tavâ’ifi Feylilerden baş parası aluverirler ve hudûd tağlık Feyli’nin ve Beni Lâm tasarrufunda olan arâzî-i besita-i Devlet-i ‘aliyye’nindir ve Redihlorân karyesi dahi Filiye’nin ve andan cereyân idüb Doyriç tesmiye olunan çay dahi ol sûretde Derbi‘ ve Doyriç Nehri’nin hadd-ı Hürine kadar taraf-ı yemîninde vâki‘ arazi-i besita Devlet-i ‘aliyye’ye cânib-i yesârı Hüveyze’ye tâbi‘dir

Beni Lâm ‘aşâ’irinden alınan mazbatanın hülâsa-i tercümesi

Biz ki Beni Lâm ‘aşâ’iri Devlet-i ‘aliyye ile İrân Devleti’nin hudûd-ı sahîhesinden haberdâr değiliz ancak beldemiz kadîm zamândan berü Beni Lâm ile ‘Acem beynşnde hadd-ı fâsıl Doyriç çayı olub bu çayın tağdan kırtıldığı yerden Hüveyze’ye tâbi‘ Besyetin? Nâm mahâllin alt yanınada Kerha nehrine kavuşduğu yere kadar Doyriç Çayı’nın taraf-ı yemîni bizim diyârimız olarak ‘Acem’in ta‘allukları yokdur ve mezkûr Doyriç Çayı’nın taraf-ı yesârı ‘Acemce raci‘dir ve nehr-i mezbûrun çıktığı yerden Mendeli’ye ve daha öteye kadar bizimle Feyli ‘aşâ’irinin beyninde hudûd-ı fâsıla tağlardır ve Beyat ve Dihlûran ve Beksaye ve gayrileri tarafımız Râci‘ ve taht-ı tasarrufumuzda olub humus mahsûlâtını kâffe alur iden ve andan gayrı Beyat ve Dihlûran her birinden ... alur idik ve kadîmden mâl-ı mîrîlerini Bağdad Hazînesine te’diye ider idik fakat bizimle Feyli ‘aşâ’iri beyninde sulh-ı müstekar olmak için her sene Feyli ‘aşâ’iri hükkâmına birer pîşkeş at gönderür idük zirâ ‘aşâ’irin hâlleri ma‘lûmdur lakin Hasan Hân Feyli’nin vefâtından [26] sonra oğulları ‘Ali Hân ve Ahmed Hân ve Haydar Hân pederlerinin taht-ı hükûmetinde olan ‘aşâ’iri beyinlerinde iktisâm itdiklerinde bizim yerlerimize te‘addiye cür’edâ ve teslîme idüb Beyat ve Dikleran’ın harâb olmalarına sebep olmuşlardır ve şimdi mu‘attal klâmışlardır yalnız Beksaye kalub ve bunun dahi kadîmde tarafımıza cem‘ olunan humusunu şimdi Feyli hânlarıyla mukâseme ideriz. Amma Zûrbâtiye kurbünde vâki‘ Goncuycem ile Kâvî nehri beyninde kâ’in arazi yine bizim tasarrufumuzda olarak kabilelerin kat‘ân müdâheleleri yoğiken merkûm Hasan Hân’ın vefâtından sonra orada olan Feyli tâ’ifelerinden oğulları baş parası almağa mübâşeret itdiler.

Bend 21

Hudûd-ı hâliyenin beyân ve ta'rîfinde iki mazbatanın me'alî nev'â muvâfık düşmüş ise de hudûd-ı kadîmeden iki tarafın dahi haberleri bu kadar Beyat ve Dihleran ve Beksaya ve Gonciacem ile Kâvî çaylarının aralarında olan arazi bâlâda zikr ve beyân olunduğı vech üzere Beni Lâm 'aşâ'irinin tasarruflarında bulundıklarından mahâll-i mezbûrenin ahvâl-i hâliyelerine dâ'ir mezkûr olan husûsatça Beni Lâm 'aşâ'iri mazbatasının me'alî daha sahîhcedir.

Bend 22

Hatt-ı hudûd-ı kadîme bâlâda on sekizince bende beyân olunduğı vechle Kebir-kûh'un Mele-i Pencom Boğazı taraflarında olan nihâyetden ve bir rivâyette mezkûr Mele-i Pencom yahud Mele-i Pencav nam boğazdan geçerek Siflek suyu ve oradan Deh-i Bâlâ sahrâsını berû tarafında bıratarak Kal'a-i Rak ve Şelem ve Geçan nâm tağların mürtefi' yerlerden mürûr birle Manşet suyu ve oradan dahi Aseman Abad nâm mahâllî kezalik berû tarafda ve Çerdavul nâm mahâllî öte tarafda bıratarak Teng-i Hurreme [27] nâm boğaza ve andan Gelnecümen suyu ve oradan Kalaça nâm büyük tağın yüksek mahâllerinden ve Zehimervele üzerinden bi'l-mürûr olaralar da vâki' bir sahrâda kâ'in Vekhi? Hânı civârından hat taksîm miyâhla giderek ve Kevavur sahrâsına Îrân tarafında ve Kifravur sahrâsına taraf-ı Devlet-i 'aliyye'de bıratarak Gile Emir ve Bîmâr tağlarına ve andan Derbend-i Sikân nâm derenin baş tarafından Nevâ Tağı'nın Sepid-kamer karyesi üzerinde vâki' Kulnek zirvesine ve andan mezkûr Nevâ Tağı'nın en mürtefi' zirvesine varub oradan Zohab Sancağı'nın kadîm serhaddi olarak Semeremhilü? demekle ma'rûf olan mahâlle müntehî olur ve rivâyet-ı ahrâya göre hatt-ı hudûd-ı kadîme-i mezkûre zikr olunan Kebîr-kûh'un nihâyetinden yine bâlâda beyân olunan Mele-i Pencom boğazı ve Siflek Tağı ve Mele-i Keven Kal'a Rak ve Şelem ve Geçan üzerlerinden geçerek Manşet suyu varub andan zikr olunan Tek hurmanın garbî-i cenûbîyesinde vâki' Zencere? Nâm boğazdan Gelnecümen suyu ve andan Kûh-ı Kav nâm tağa andan Teng-i Trazak nâm boğaza ve andan Kal'a Duzul suyu andan Teng-i Jumerd Boğazına anadan Segûzar nâm suyu andan Derepav boğazından mürûr birle yine Gülemir ve Beyar tağlarına oradan yine zikr olunan Derine Sukkan nâm boğazın Seyyid Kamer karyesi tarafında vâki' başından ve Neva Tağı'nın en mürtefi' zirvesinden mürûr iderek Sermil nâm mahâll-ı ma'lûme müntehî olur ve bu takdirce Gevar sahrâsı dahi taraf-ı Devlet-i 'aliyye'de kalur hatt-ı hudûd-ı kadîmenin işbu kıt'asında dahi buralardan mürûr edilidğine dâ'ir yine bir kayd ve

sened bulunamayub fakat bir sermillik re's hudûd olduğu karyesiyle ve birde ba'zı kesânın ifâdeleri ve tabî'at-ı zemîn delaletiyle istintâc olmuşdur. [28] zira ba'zı kimesnelerin ifâdelerine göre kadîmde Asemanabad nâm mahâll taht-ı tarassuf-ı Devlet-i 'aliyye'de bulunub oraların idâresine me'mûr olan kimseler dahi Gülan suyu kenarında vâki' Mîr Hüseyin 'Ali Kal'ası'nda ikâmet iderler imiş hele Gilan ve Güleyn nâm mahâllerin bundan doksan yüz sene evvel vaktinde dâhil-i hudûd olarak Zohab sancağı muzâfatından iken Zohab sancağı mutasarrıflarından 'Abdullah Paşa'nın zamân-ı evahirinde İrân sâhib-i imtiyâzı Kerim Hân Zend Zohab üzerine 'asker sevkiyle oralarını tahrîb itmiş ve masraf bulunan 'Abdullah Paşa ve livâ-i mezbûr sekenesi kâffe firâr idüb bunlardan Kabadi tâ'ifesi 'Abdullah Paşa ile Kûy Sancağına ve Baclan tâ'ifesi Musul toprağına gidüb Kerim Hân'ın Kazâr Ali Hân nâm sergerdenin taht-ı kumandasında ıolan 'askeri beş altı mâh kadar Zohab sahrâsında meks ve ikâmet eylemil ve bu sırada mûmaileyh 'Abdullah Paşa Bağdad Valîsi bulunan Küçük Hasan Paşa tarafından 1192 târihinde sefaretle Kerim Hân yanına gönderüb orada hastalanarak fevt olmuş olmağıla Zohab mutasarrıflığı oğlu Hacı 'Abdülkadir Paşa'ya ihâle olunmuş ve bu helâlde 'Acem gâlib ve Bağdad vâlîleriyle Zohab mutasarrıfları mağlûb bulunduklarından mârrü'l-beyân Gilan ve Gelin nâhiyelerini İrânludan kurtarabilemeyüb ol vakitden berü ol tarafda kalmış oldukları erbâb-ı vukûf elsinesinde mütedâvül ve mezkûr ve nevâhi-i mezbûredan Gilan Nâhiyesi'nin Bağdad'a tâbi' olduğu Cihânnümâ'da mestûrdur

Bend 23

Bâlâda zikr olunan Gilan ve Güleyn? nâm mahâllerin arazî-i besita'ya olan karînlerinleri ve zikr olunan hikâyelerine nazaran seksen, doksan [29] sene evvel vakte gelince kadar memâlik-i mahruseden iken muahharann İrânlunun zabtına geçirdikleri sebût-ı mertebelerinde olub Dihibala dahi Cihannümâ sahibinin ta'yînine göre serhad üzerinde bir livâ olduğu tahakkuk olmuş ve hudûd-ı kadîmenin ta'yînine zikr olunan tahkîkât ve rivâtâtndan ve cennet-mekân Sultan Murad Hân-ı râbi' hazretlerinin mu'âhedesinde Cesan ve Badray nâm mahâller cânib-i hümâyûnumuza mute'allik olub Mendelcin kasabası ve Derinteke? varınca ki Derinteke Serembel? Nâm mahâll sınır ta'yîn olunub mâbeyninde olan sahrâlariyla cânib-i Vederne ve Derinteke mil başı (ser-i mil) sınır ta'yîn olunub cânib-i hümâyûnuza ola 'ibâresinden başka hakikat-ı hâlî bildiri bir şey bulunmadığından bu karye ile eğerçi hatt-ı hudûdun nokat-ı mezbûreden mürûr eylemesi lâzım geleceğı istidlâl olunmuş ise de mahâll-i mezbûre tağılık yerler olduğından zikr olunan noktalardan başka hatt-ı hudûdun imrârına sâlih diğer nukât dahi vardır

Bend 24

Hatt-ı hudûd bâlâda zikr olunan mahâllerden imrâr olunduğı hâlde Dihibala nâm mahâllin taraf-ı şimâlî ve garbî-i şimâlîyesinde vâki‘ Eyvân dimekle ma’rûf olan ve çıkan suları Mendeli’ye gelen mahâl dahi hudûd-ı Devlet-i ‘aliyye dahilinde kalmış olur

Bend 25

İstihbâr olunduğına göre işbu Eyvân mahâllinde bundan yüz sene evvel vakitlerde kimesne olmayub oraları hâli ve mu‘attal iken şimdi mahâll-i mezbûrede olan ve ol vakitlerde Fars taraflarında bulunan Gelhur tavâ’ifi hânlarından Mansûr nâm kimesne Gelhur tâ’ifelerinden bir mikdâr hânelerle Fars [**Der-kenâr**: Istılâhât-ı mülkiyede bizim isti‘mâl eylediğiniz nâhiye ve kazâ makâmında İrânîlular mahâll ve bölük lafzlarını isti‘mâl itdiklerinden ve el-yevm münâza‘un fih olub İrânlu tasarrufunda bulunan yerlerin zikri geldikçe ekserî anların ıstılâhlarınca mahâll ta‘bîr olunmuş olduğundan işbu mezkûrede felan mahâlli deyü muharrer olan bir isimleri felan nâhiyesi ve felan kazâsı demek olduğu ma‘lûm olmak için şerh verildi.] [30] taraflarından gelüb orada sâkin olmuş ve merkûm Mansûr orada tâ’ife-i mezbûre üzerinde hâkim bulunmuş olduğu hâlde İrân sâhib-i ihtiyârı Kerim Hân Zend zuhûr idüb şimdi Eyvân’da hâkim olan Şîr Hân nâm kimesnenin pederi ‘Ali Hân’ın bir kızını tezvîc eylemiş olduğundan işbu sıhriyetleri münâsebetiyle mahâll-i mezbûr ya‘ni Eyvân dimekle ma’rûf mahâllin hânlığı kayınpederi olan ‘Ali Hân’a tevcîh eylemiş ve mahâll-i merkûme ol vakitlerdenberü tasarruf-ı İrânîyânda bulunmuşdur halbuki Bağdad’a tâbî‘ Mendeli şehriyle Mendeli’ye iki sâ‘at mesâfede bulunan Dişeyh ve Kazâniye nâm iki büyücek karyenin mâ bihi’l-hayâtları olan ve Sumar suyu ta‘bîr olunan çay ki yukarısında Kengeber dimekle ma’rûf olan çaydır bunun asıl menba‘ı Eyvân ile Deh-i bâlâ beyinde vâki‘ Şirezol nâm tağ silsilesinin yüksek kıt‘ası bulunan Mânşet Tağı’nda olduğına ve yaz mevsiminde bu çayın Mendeli’ye vüsûlünden evvel sarfı mümkün bulunduğuna ve bu çayın suyu olmadıkça Mendeli ile diğer zikr olunan iki karye-i kadîme ahâlisinin ta‘ayyüşleri ve zirâ‘atleriyle bağ ve bağçeleri vücûd bulmayacağına mebni elbette her ne vakt kat‘-ı hudûd olunmuş ise hiç âhir bir ihtiyâc düşünülmemiş olsa bile mücerred işbu üç mahâllin medâr-ı ma‘mûreleri ve ahâlisinin mâ bihi’l-hayâtları olan suya ağıyarın müdâhele eylememeleri kaziyyesiçün menba‘ı bulunan sarf ve isti‘mâli mümkün olan Eyvân mahâllin hudûd-ı Devlet-i ‘aliyye’ye birağıldığı ağıleb-ı ihtimâl olduğu misüllü mahâll-i mezkûrın dâhil-i hudûd birağıldığına yine Deh-i

bâlâ'nın serhad üzerinde bir livâ olduğu ve ser-i milin re's-i hudûd [31] bulunduğu karye olabilir zıkr olunan Sumar ovasıyla Sumar çayın ve Mendeli hudûdına dâ'ir fî 18 Ş. sene 67 târihiyle takdîm olunan müzekkirede biraz şeyler beyân olunmuş ise de mu'ahharan Eyyvân tarafları gezilerek vukû'bulan tahkîkâta göre mahâll-i mezkûrenin dâhil-i hudûd oldukları istidlâl olunmuşdur hele Sumar ovasında Îrânîlular'ın bir vechle hakları olmayarak ol ovada husûle gelen mevrû'âtın 'âşârı Mendeli'ye 'â'id olduğu ve Eyyvân hânlarının Sumar suyu için akça almağa hakları olmadığı hâlde kırk elli sene müddetden berü her nasıl ise yol bulub bi-gayr-i hak akça almağa bed' ve mübâşeret eyledikleri ve evâ'ilde öyle şeyler vukû'bulmadığı tahakkuk itmiştir ve Sumar ovasında kâin kâffe-i mezra'aların Mendeli ahâlîsinden bulunan ashâbı hâlâ ber-hayât olarak eğerçi ol ovada zirâ'at idenler Îrân'a tâbi' Gelhur 'aşâ'irinden iseler de mezârî'-i merkûme ashâbından Sumar ovasının nihayeti olan Dobrale nâm mahâlle kadar Sumar Çayı'nın cânib-i yesârında olan araziye mutasarrıf bulunanlar altmış altı târîhine gelinceye kadar oralarda zirâ'at iden Gelhur tâ'ifesinden ücret-i zemîn makâmında olmak üzere oralarda 'akar ta'bîr olunan yigirmide bir haklarını alurlarmış ve altmış altı senesinden berü Eyyvân Hânlarının mümâna'atları ve Mendeli'de bulunan me'mûrlar kendü fevâ'id-i zâtiyelerini düşünmekden gayri bir şeye bakmamaları ve memleket idâresini bilür âdem makûlesinden olmamaları cihetleriyle ashâb-ı mezârî' hakk-ı sarîhleri olan 'akar bedellerini alamayub işbu 'akarı Gelhur Hânları almağa mübâşeret etmişlerdir ve yine mezbûr Dobrale nâm mahâllden Mendeli kasabasına [32] tahmînen bir buçuk sâ'at mesafe mahâlle gelince Sumar Çayı'nın taraf-ı yemîninde olan Sumar ovası mezra'alarına yine ebâ 'an ced mutasarrıf olanlar hâlâ gerek Eyyvân'da sâkin Gelhur tâ'ifesinden her kim zirâ'at ider ise itsun 'akarını şimdiye almakda bulunmuşlardır işbu Mendeli ahâlîsinin kimi altmış altı târîhine kadar arazî-i merkûmedan mutasarrıf olduğu yerlerin 'akarını almış ve kimi hâlâ almakda bulunmuş olması Eyyvân'da sâkin Gelhur tavâ'ifinin Sumar ovasında bir gûna hakları olmadığına şâhid kâfi iken nefis-i Mendeli kasabasına bir sâ'at mesâfede vâki' Nâm-i Teng boğazından 'Îlâne değirmanına kadar yine ol ovada mezra'a mutasarrıf olan kesânın mezra'aları diğer zıkr olunan kesânın mezra'alarından nefis-i Mendeli'ye daha karîb iken ve geçen altmış altı târîhine kadar ashâb-ı bi'n-nefs zirâ'at idüb humusunu Mendeli tarafından oralarını iltizâm idenlere teslîm iderken almış altı ve almış yedi senelerinde Gelhur Hânlarından Şîr Hân ve Ülfet Hân nâm kimesneler bunları tazyîk birle Mendeli mültezimlerine verilen rûsûm gibi anlar dahi resm almak iddi'âsına kalkışub ber-minvâl-i meşrûh Mendeli müdirlerinin idâresinde 'adem-i iktidârlarından nâşî ashâb-ı mezârî' çâr ü nâ-çâr merkûm Hânlara senevî iki yüz elli guruş kıymetlü hurma ve sâ'ir şeyler virmeğe başlamışlardır işbu mezârî' ashâbının kadîmde zıkr olunan mezra'aların tasarruflarına dâ'ir yedlerinde senedât var imiş ise

de İrânîlunun merhûm Davud Paşa zamânında Mendeli'ye müstevlî olduklarında ahâlînin her bir şey'ini yağma ve talan itdikleri sırada senedât-ı merkûme dahi telef olmuş ve mutasarrıfların esâmeleri sırasıyla nezd-i 'abîdanemde mukayyed bulunmuşdur. [33]

Bend 26

Bâlâda zikrleri sebkât iden Gelhur 'aşâ'iri evvela Mansûrî ve Şehbâzî nâm iki kısma münkasım olub her bir kısmı dahi birkaç tâ'ifeyi şâmil dir el-haletü hazîhi Mendeli'ye tâbi' Karaulus 'Aşîreti Beği Mîr 'Azîz nâm kimesnenin takrîrine göre kadîmde mezkûr Şehbazi aşîretinden ve diğ er Lek nâm aşîret tâ'ifelerinden Giylan ve mârru'l-zikr Sumar nâm mahâll ile Mendeli civârında kâ'in mahâll-i sâirede ikâmet iyleye gelan tahmînen iki bin hâne kadar nüfûs dan cedd-i 'âlâs ı olan Siyad Bey'in Karaulus Beyliğine kadar harc-ı hâne alına gelmiş ve Siyad Bey'in oğ lı Hâne Bey her ne kadar almamış ise de peder ve ecdâdının aldıklarını görmüş ve Nadir Şâh zemânına gelince mahâll-i mezbûreye gelan İrân tavâ'ifinden ol vechle harc-ı hâne olunurken Nadir Şâh zamânından sonra 'aşâ'ir-i merkûmenin ba'zıları mahâll-i mezbûreden firâr edib Zohab taraflarına g itdiklerinden ve 'aşâ'ir-i merkûmenin Zohab mutasarrıflarından taraflarından idâre olunmalrına irâde sâdır olduğ ından Karaulus beyleri bunlardan kefi yed iderek bu cihetle kendüsü ve peder ve ceddî dâhil ve ta'arruz itmemişler fakat Zohab mutasarrıfları cânib-i Devlet-i 'aliyyeden Zohab'a mutasarrıf oldukları müddetçe 'aşâ'ir-i merkûmeden rûsûmât-ı mu'tâde alınagelmışdir

Bend 27

Merkûm 'Azîz Bey'in ma'lûmâtı bu derece de ise de Zohab mutasarrıflarının Lek ve Gelhür 'aşâ'irindne tolayı senevi cânib-i mîriye dört yüz ve Karaulus beylerine yüz g uruş virmeleir bâbında 1120 târîhinde fermân-ı 'alî sâdır olub esbak Zohab mutasarrıflarından el-ân Bağdad'da mukîm 'Osmân Paşa'nın yedinde görülmüş [34] olmağ ın fermân-ı mezkûr 'aynîyle kayd olunmuş ve 'Azîz Bey'in ifâdelerinin sıhhati fermân-ı mezkûr mantûfunun delâletiyle nev'en isbât olunur gibi ise de Ekrâd makûlesi vukû'ât târîhlerini pekde lâıykıyla bilemediklerindne merkûm Nadir Şâh zamanından sonra 'aşâ'ir-i merkûmenin Zohab mutasarrıflarına ilhâk olunduklarını söylemiş ma' heza ki fermân-ı mezkûrun târîhine nazaran Nadir Şâh'ın zuhûrundan evvel 'aşâ'ir-i merkûmenin Zohab mutasarrıflarına mülhak oldukları mümfehîm olmakda olmağ la keyfiyetin îzâhata ibtidâr olundu.

Bend 28

Bâlâda zikr olunan fermân mantûkunca Lek ve Gelhür ‘aşîretleri Devlet-i ‘aliyye teba‘asından bulunmuşlar idi ve ‘Azîz Bey’in takrîrine göre Lek ‘aşâ’iri iken fırka olub yeri Hürremâbâd’dan Şiraz’a kadar Îrân memâlikinde sâkin olarak bu fırka kadîmden berü Îrân’a tâbi‘dir ve diğeri Hürremâbâd’dan Verkûh yahud Pîş-kûh nâm mahâllerden Saymere? nâm mahâlle kadar yine Îrân memâlikinden olan mahâllerde sâkin olub Karaulusu Beği mûmaileyh ‘Azîz Bey’in ceddî Hâne Bey zamânına gelinceye dek bunlar Karaulus ‘aşâ’irinden olmak üzere Devlet-i ‘aliyye teba‘asından iken ba‘dehu her nasıl ise ‘Acem’e firâr itmeleriyle ‘Acem tarafından mahâll-i mezkûrede ikâmet itdirmişlerdir ‘aşîret-i mezbûrenin bizim taraftan firârı esnâlarında mikdâr-ı nüfûsu beş yüz hâne olub rivâyete göre şimdi iki bin hâneye bâliğ olmuşlardır. Yine Lek ‘aşâ’irinden üç yüz hâneyi hâvî olan ve Zergûş dimekle ma’rûf bulunana tâ’ife ‘Azîz Bey’in pederi Fettah Bey’in zemâmına ve Davud Paşa’nın eyyâm-ı hükûmetine herlinceye Karaulus firkalarından ma’dûd olmak üzere Devlet-i ‘aliyye teba‘asından bulunub Poşt-kûh’dan ma’dûd Meyvek? [35] Tağı’nda sâkinler iken mu’tâd olan harc-ı hânelerini te’dîyede muhâlefet itidklerinden Davud Paşa’nın Kapucular Kethüdası ‘Azîz Bey’in pederiyle beraber yanlarına gidüb harc-i Hânelerini tahsîl idecekleri sırada yine ‘isyân sûretlerinde bulundıklarından beynlerinde harb vukû‘ıla tâ’ife-i merkûmeden yedi kişi telef olmuş olduğundan ol vakit merkûmlar firâr idib yine Peşkûh’dan ma’dûd olun Deşt-i Hecâne nâm mahâlle giderek orada sâkin olmuşlardır ve el-hâletü hazihi Bağdad aklâmına dahil ve Hânekin ve Bingüdre ve Şehraban vesâir mahâllerde müteferrikan sâkin olan Suremîri? ‘aşâ’iri yine Lek ‘aşâ’irinden bir fırka olub Muhammed Hüseyin Mirzâ zemânında yine firâr iderek ‘Acem’e gitmiş ve bir müddet Heresem ve Hüleylan nâm amahâllerde tavattun iderek ba‘zıları tarla idinmiş olan diğeri takımı on on beş sene müddet oralarda meks ve ikâmetden sonra ‘avdet idüb mahâll-i mezbûreye gelmişlerdir.

Bend 29

Şimdi Giylan ve Geleyn tarafları bütün bütün Îrânlu tarassıfında olduklarından başka Feth ‘Ali Şâh’ın oğlu Muhammed Ali Mirzâ’nın Mendeli ve Zohab ve Bağdad taraflarına müstevlî olduğu vakitlerden berü Mendeli ve Hânekin aralarında vâki‘ ve şimdiki hudûda nazaran bile Îrânlunun kat’ân dahl ve ta‘arruzları olmayan bir tâkım arâzî-i besita civârında kâin hâlî sahrâlara me’mûr olan nefs-i Hânekin ve Beledruz ve Yinkudre? taraflarına kıslamak üzere beher sene kış mevsimlerinde gelmekte olan Sincabi ‘aşîretleri mezkûr kışlakları kendü

araza-i mahsûsları gibi bilüb beyinlerinde kışlak rûsûmunu alur verirleri ve Bağdad Eyâleti Hazînesine bir şey vermez olmuşlardır. [36] [Der-kenâr: Bu mahâlde mezkûr Hüseyin Mirzâ Feth ‘Ali Şâh’ın oğullarından bundan akdem Kirmanşâhân hâkimi bulunan Muhammed Ali Mirzâ’nın oğlu olup pederinin vefâtından sonra yerine Kirmanşâhân hâkimî nasb olunan ve otuz sekiz mu‘âhedesi in‘kâdı günlerinde Mendeli’yi talan iden Hüseyin Mirzâ’dır.] Fakat Zelered nâm tağın nihâyet cenûbîyesine karîb bir mahâllimde kâ’in Çığakafire? nâm mahâllden çıkub Sumar ovasının nihâyetlerinde Gendir çayına karışan ve Şorab demekle ma’rûf olan çay ki Sumar ovasının hadd-i şimâlidir mezkûr Şorab Suyı’nın taraf-ı yemîninden Gelalli nâm çayın taraf-ı yesârıyla şimâli ve cenûbî tarafları tağlarla mahdûd olan sahrâta ‘Acem tebe‘asından Gelhur ‘aşâ’irinin Şehbazi fırkalarından hâldi ve Gelepa ve sâirleri gelüb kondukça rûsûm-ı kasalakiye [kışlakıyye] olmak üzere bahar mevsiminde koyunlarının beher sürüsünden bir re’s koyun ve kış mevsiminde her bir süriden elli guruşdan ‘ibâret olarak on kıran akçe alunub Mendeli Mâl Sandağı’na te’ diye olunur bu rûsûmun alınması dahi oralarda Devlet-i ‘aliyye tâbi‘ Karaulusu ‘aşâ’irinin bulunması sebebiyledir ve mezkûr Gelaldam Çayı’nın taraf-ı yemîninden kışlağa kâfi bulunan sahralara yine Şehbazi ‘aşîreti tâ’ ifelerinden şimdi üç hâne kadar nüfus gelüb kışlalar ve Neft Çayı’nın cânib-i yemîninden Giylan Çayı’nın yesârına ve Hânekin Kızıl Rabata kadar nüfus gelüb kışlalar ve Muhammed ‘Ali Mirzâ’nın Zohab sancağı zabt iylediği târîhlerden berü bunların hiçbirisi bizim tarafa bir gûna resm vormeyüb bâlâda beyân olundığı vech üzere işbu arâzî-i Devlet-i ‘aliyye’den olan mahâllerin kışlaklarının beyinlerinde bildikleri gibi icâd ve istîcâr iderler eğerçi ‘aşâ’ir-i mezbûre ber-vech-i meşrûh mahâll-i mezbûreye gelüb kışlamakda ve rûsûm-ı mu‘tâde-i kadîmeyi vormemekde iseler de Mendeli’den Hânekin’e giden câddenin üzerinde ve Neft Çayı’nın [37] [Der-kenâr: İş bu bendde Mendeli Ayâm (Eyyâm?)-ı Hânekin aralarında vâki‘ olan kışlaklara hâlâ gelmekde olan Sencabi ‘aşîretinden kadîm vakitlerden Bağdad Vâlisi Ebu Ğaddâra ‘Ali Paşa merhûmun vâlîliği eyyâmında olan bin iki yüz yigirmi târîhlerine gelinceye dek Bağdad Hazînesiçün ‘aşîret-i mezbûre sâ’ir gelenlerin tavarlarından beher ellisi re’s-i koyundan bir re’s koyun ve yahud anın bedeli olmak üzere şimdiki râyice göre yigirmişer guruş akçe ve beher hâne başına yine mîri için yigirmi guruş akçe alunub bundan başka me’mûr hıdmeti olarak koyunlarının yüz re’sden ‘ibâret olan beher sürisinde bir re’s koyun ve beher hâne başına birer ‘abbasî ki râyic-i vakte nazaran altmış yedi para ider. Kışlak rûsûmât-ı mu‘tâde-i kadîmeyi Bağdad tarafına te’dîye ve ifâ ider oldukları mukaddemâ fi 18 Ş sene 267 târîhiyle mü’verrehan takdîm olunan müzekkirede derc ve iş‘âr kılınmış ve bu makâmda îzâh-ı keyfiyet münâsib görülmüş olduğundan tahşiye olunmuşdur.] Ol câddeye karîb civârında Neft kuyuları olarak mezkûr neft kuyuları ‘aşâ’ir-i mezbûrenin bâd-ı hevâ kışlakları mahâllerin

ortasında iseler de İrânlu tarafından ber-vechle müdâhele olunmayıp hâlâ Mendeli tarafından beher sene tâleblerine iltizâm olunarak bedel-i iltizâmı Mâl Sandığı'na teslim ve te'diye olunmaktadır.

Bend 30

Hatt-ı hudûd bâlâda murakkam mahâllerden geçürüldüğü sûretde Giylan ve Geleyn ve İvan nâm mahâller hudûd-ı Devlet-i 'aliyye dâhilinde kaldıkları misüllü Dire ve Kal'a Şâhin nâm-ı diğer Kavrevan nâm mahâller dahi berü tarafda kalurlar ve işbu Dire ve Kal'a Şâhin nâm mahâller bin iki yüz yigirmi târîhinde kadar Zohab mutasarrıflarının zîr-i irâdelerinde bulunarak bâlâda zikri mürûr iden Muhammed 'Ali Mîrzâ Mendeli üzerinden Bağdad tasallutundan ve Kirman Şâhan tarafına 'avdetinden sonra ol vakitlerde 'Acem 'aşâ'irinden bulunan Gelehür 'aşîreti hânlarından Hacı Muhammed Hân nâm kimesne Zohab mutasarrıfı merhûm Fettâh Paşa nezdine gelüb ve hedîye olarak bir 'aded şal getürüb takdîm itdikden sonra Dire ve Kal'a Şâhin nâm mahâllerde zira' ve felâhat itmek ve 'öşr hâsılâtı yine Fettâh Paşa tarafından ruhsat virilmiş ol vechle zira' ve hırâset itmesiyle mahsûlât idrâkında mukâveleleri mücebince hâsılât-ı 'öşriyesini almak için Fettâh Paşa me'mûrlar gönderdükde merkûm Hacı Muhammed Hân bin Fettâh Paşa'ya bir şal ve bir dem bahâsını virmedi şallık bahâsını veya şalı göndermedikçe hayvanlarınızı virmem diyerek me'mûrların hayvanlarını alıkoyduğu [38] Fettah Paşa'ya ihbâr olundukda Fettâh Paşa şalı göndermiş ise de şalın bir parçasını sökmüş bulunduğundan bu şalın bir parçesi sökülmüşdür parçesi gelmedikçe hayvanlarınızı virmem deyü yine cevâb virmekle Fettâh Paşa şalın parçasını göndermiş lakin şalın bir parçesi bir mikdâr isti'mâl olunmul olduğundan binâ'en hân-ı merkûm 'ârsızlanub bahâsını dahi almışken yalnız me'mûrların hayvanlarını virüb mahâlleyin-i mezbûreyin hâsılât-ı 'aşârını virmediğinden başka oradan kef-i yed itmemiş olduğundan mahâlleyin-i mezbûreyin Hân-ı merkûmun yed-i tagallübünde kalmışdır.

Bend 31

Hadd-ı hudûd bâlâda yigirmi ikinci bendde beyân olunduğu vechle Sermile müntehî oldukdan sonra hudûd-ı kadîme Devlet-i 'aliyye Sermile'den Dalhu nâm büyük taşın üzerinde vâki' ve kadîmden berü Zohab sancağına muzâf olan yaylakları berü tarafda ve Bivenic nâm mahâllî İrân tarafında bıragarak bin kırk dokuz mu'âhede muktezâsınca hedm olumuş olan Kal'a Zincir nâm mahâlle ve oradan dahi Çesme-i Kal'a-i Zincir demekle ma'rûf suyun

mecrâ-yı tabî'îsiyle Zimkan Suyı'na vârdukda Kal'a-i Zincir Suyı'nın Zimkan Suyı'na kavuşdığı noktadan hatt-ı mezbûr bu noktanın şarkî-i şimâlîsinde bulunan Şigile Tağı silsilesi üzerinde vâki' Heft Genç yahud Heft Keser demekle a'rîf gediğe ve andan Mirava sahrâsını ve ol sahrânın başında olan Seraşevi nâm bulağı berü tarafa ve Mirava sahranın şarkî-i cenûbîsinde vâki' diğer sahrâ iyi öte tarafa bırakarak Bendigiz nâm tağın silsilesinin Narad? Dimekle ma'rûf mahâllin üzerinde olan bir tepesine ve oradan Gudibilale? nâm mahâllin şarkîsinde olan irtifâ'âtından tolaşub Saravend demekle meşhûr büyük tağ silsilesinin en mürtefi' zirvelerinden [39] bi'l-mürur Menzel? Suyı ve oradan Serisuraban Tağı zirvesinden mezkûr Sersuraban Tağı'nın şarkîsinde vâki' Küveble suyu ulaşub oradan dahi Sirvan Nehri'nin taraf-ı yemîninde vâki' Kûtiye nâm tepenin hizasında kâ'in Sirvan Nehri'nin br noktasına müntehî omağla bu ta'rîfe göre Zohab sancağının hudûd-ı kadîmesi layıkıyla anlaşılmış olur.

Bend 32

Erzurum'da 'akd olunan mu'âhede-i âhîre muktezâsınca livâ-i mezbûrun arâzi-i cibâliye ya'ni şarkîsi İrân Devleti'ne terk olunup Arâzî-i besita ya'ni garbîyesi taraf-ı Devlet-i 'aliyye'de kalmak üzere karar verilmiş olduğundan düvel-i selase me'mûrlarıyla Zohab'da 'akd olunan mükâlemede çâkerleri tarafından vukû' bulan ifâde-i resmiyeye nazaran hatt-ı hudûd-ı mezkûr Serimli'den bed' ile Dalhu Tağı'nın Serimli'yle nazar olan Belegi nâm kıt'asının zirvesine varup andan bir mikdâr garbî-i şimâliye dönerek yine Dalhu Tağı'ndan garbî-i cenûbî eteği üzerinde vâki' ve mezbûr tağdan ma'dud olan Encire ve Tarike ve Dervenid Cüvegele Siyavukani Gelbiali nâm zirvelerle Rebja? karyesinin taraf-ı garbında vâki' Dertenek gedüğünden Viban zirve Tağı üzerinde vâki' Baran karyesini şarkında kâ'in Binevayaran nâm zirveden mürûr oradan dahi zirvece giderek işbu silsilenin üzerinde bulunan Babayad demekle meşhûr olan boğazdan bir mikdâr şarkî-i şimâliyyeye dönerek ol vechle gidüb Serane nâm zirveye ve oradan Dalhu Tağı'nın şimâle nâzır olan yüksek yarlarının üzerinden geçüp Kal'a-i zencir nâm mahâlle ve andan dahi Dernenek cânib-i garbiyesinde vâki' tağlar silsilesinden [40] ma'dud olan Nedgez suyu gidüb ol tağa ulaşıdukda şimâle dönerek Seyanaver ve Harare nâm mahâllerden ve Hâneşur tağları silsilesi sırtından geçüp Bizel suyu uğrayarak Süleymaniye hudûdına ulaştırılması teklîf olmuş ve bu sûretde Zohab sancağının kadîmde hâvî olduğu Dalhu nâm tağın üzeri Nefs-i Derne ve havalisi ve ol havâlide vâki' ba'zı tağlarla Miraza sahrası İrân devletine terk olunup Serimli'den Maraşpan deresiyle Zohab ovasına inan Taf caddesi ve Banzerde Tağı'nın üzerinde vâki' Yaran ve Zerde nâm iki

karye ile Rijav karyesinin Dertenek gedüğünün cânib-i garbîyesinde kâ'in bağları ve Geleyn ve Dire ve Kal'a Şâhin ve Beşi ve Zohab ve Cegiran ve Poştıkif nâhiyeleriyle Siyanavur ve Harare nâm mahâllerin ve Hâneşur tağlarının cânib-i garbîyelerinde vâki' Deşt-i Leyl Müverd? ve Deşt-i Hüver ve Vanser ve Keysele ve Hule ve Hâneşur sahrâları kâffe taraf-ı Devlet-i 'aliyye'de ve işbu zikr olunan mevâki'nin cânib-i garbîsinde bulunan kâffe-i arâzîsi ve mezârî' ve mer'âlarla Şeyhani ve Hürin ve Herşel ve Meydan ve Kuratu ve Kasr-ı şirin nâm mahâller bi't-tâbi' keزالik cânib-i Devlet-i 'aliyye'de kalur.

Bend 33

Îrân me'mûrı Zohab sancağını şimâl ve garb câniblerinden Zikan Nehri'nin Sirvab nâm-ı diğer Diyale nâm nehre döküldüğü yerden Alvend Nehri'nin Deyale'ye nasb olduğu mahâlle kadar Deyale nehri ve taraf-ı cenûbîyeden Alvend Nehri'nin kendüsü ve cânib-i şarkîden Dalhu Tağı silsilesinin şimâlî tarafında vâki' kullarının taraf-ı garbîleri Mekân nehri ile mahdûd olmak üzere beyân ve el-ân Bağdad'a [**Der-kenâr**: Derne'nin cânib-i gârbîsinde vâki' ve burada Bendegiz ismiyle iyâd olunan tağın Murad Şifle? tağıdır böyle yanlış zikr olunmuş mukaddemâ Zohab sancağının keşf ve mu'âyesesi sıralarından şiddet ve kesret-i berfden oralara varıyla mihrak uzakdan görülmüş ve beraber bulunan kulağuzlar layıkıyla ta'rîf idemeyüb Şifle Tağı'nı Bendegiz Tağı diyü göstermiş olmalarından neş'et ve eylemiş ve mu'ahharân mahâlline varılarak tashîh olunmuş olduğundan Derne'nin cânib-i garbîyesinden vâki' tağlar silsilesinden ma'dûd olan Şifle Tağı [41] olub Bendegiz Tağı Derne'nin taraf-ı şarkî-i cenûbîsinde vâki' olduğına ve zikr olunan hatt-ı hudûd naoktalarına göre deşt-i Müred nâm mahâll dahi Îrânlu tarafında kalmak lâzım geleceğinden binâ'en bu mahâllde tavzîh olunmuşdur.] muzâfa Hânekin kâ'imakâmlığı tarafından idâre olunmakda olan Hacı Karaved ki vukû'lay ve Bitekdere? Nâhiyelerini dahi bu kere vukû'a gelecek taksîmde bulunmak üzere Zohab hudûd-ı kadîmesine zam ve idhâl iderek mu'âhede-i âhire mazmûnunca hatt-ı hudûd-ı mezkûr Hânekin sancağının taraf-ı şarkîsinde vâki' ve el-yevm tarafeynin hudûdî üzerinde bulunan Küçük Ak Tağ'ın Alvend kenârına ve Bazıdıraz Tağı silsilesinden Kicşirin ta'bîr olunur tağ şu'belerine mukâbil olan ve Alvend kenârına muttasıl bulunan ucundan bed' ile oradan Büyük Ak tağ ve Kaşka Tağı silsilelerin mürtefi' mahâlleriyle Kuratu Çayı'nın Diyale nehrine munsab olduğu yere ve oradan Diyale nehri boyunca Zemkan Çayı'nın Diuale'ye munsab olduğu mahâlle muntelhî olması teklîf etmiş olub bu sûretde Zohab sancağının şimdi hey'eti tağyîr olunmamış olarak mu'âhededede araz-i şarkîye ve cibâliye ve arazi-i garbîye ve besitanın zikri küllîyen 'abes olmuş olur. Birde me'mûr-ı müşârün-ileyh Alvend Nehri'nin

câlib-i yesârında vâki‘ Dire ve Kal‘a Şâhin ve Giylan ve Gelesin nâm mahâllerin ya aslında Zohab sancağı tevâbi‘inden olduklarını bilmediğinden veyahud mu‘âhede-i âhirenin ne tarafa çekilirse şumûle salâhiyeti omağla bunların haklarında ahâr mutâla‘ası ve ilerüde vukû‘ bulacak teklîf ve iddi‘âsı olduğundan mahâll-i merkûmeyi bu sırada kal‘a almamış idi.

Bend 34

Mutavassıta me‘mûrları dahi güya ikisi ortası olmak üzere hatt-ı hudûd Zohab sancağının nihâyet şimâlînde Bemu Tağı silsilesinin Sirvan nehrine muttasıl olduğu noktadan bed’ ile cenûbe doğru silsile-i mezbûrenin ibiği üzerinden ya‘ni mürtefi‘ kayalık zirvesinden [42] bi’l-mürûr bu tağın Bemu ıtlâk olunan zirvesine gelüb oradan dahi zirvelerin üzerinden geçerek Bavakûh ya‘ni Bağkûh suyu ulaştıkda garbî-i cenûbîye meyl ile Asengeran silsilesi zirvesi üzerinden ve yine tağların yüksek zirvelerinden giderek nihayet cenûbîyesinin Alvend nehrine muttasıl olasını teklîf idilir işbu beyân iyledikleri hatt-ı hudûdun Alvend nehrine ulaştırılmış olduğına nazaran Îrân me‘mûrînin irâd eylediği sözlerde Dire ve Kal‘a Şâhin dâ’ir hiçbir bahs yoğiken bile o tarafa olan meyl ve rûkûnları iktizâsınca mahâllin mezbûrînin dahi Îrân tarafında kalmasını zam ve ‘ilâve itdiler.

Bend 35

Gerek Îrân ve gerek mutavassıt me‘mûrları mu‘âhede-i âhire muktezasınca direk teklîf eyledikleri hatt-ı hudûd keyfiyende insâf ve i‘tidâli külliye elden bırakmış ve mutavassıt me‘mûrları Zohab sancağının arâzî-i cibâliye ve besitasını bî-hakk temyîz iderek tarafına münâsıb olacak bir sûretle livâ-i mezbûr arâzîsinin taksîmine mübâderet eyleyecekleri bir de Zohab sancağının şimdiki hâvî olduğu mahâllerden başka Derbendhan nâm boğazdan bed’ ile kadîmden berü ve hâlâ Şehrîzor muzâfâtından olan Şemiran kıt‘asının bile Îrân tarafına terk olunmasını hülyâlarından bulunmuşlardır. Halbuki Gergehmil gediğinden çıkub Birel? Tağı pişegâhında Zemhan nehrine munsab olan Erhuvebdul çayı Zohab sancağıyla Şemiran kıt‘asının hadd-ı fâslı olduğundan mezkûr Şemiran kıt‘ası öteden derü Zohab sancağının hâricinde Şehrîzor’a tâbi‘dir.

Bend 36

Zohab sancağının hudûd-ı kadîmesiyle mu‘âhede-i âhire muktezasınca [43] çâkerleri

tarafından İrân'a terk olunabilecek mahâllerin ve İrân ve mutavassıt me'mûrlarının teklîf eyledikleri taksîmin hutût-ı hudûdı beyân olunmuş ve eğerçi mutavassıt me'mûrları bu sırada sûret-i hakdan kupşub? Îrâd eyledikleri takrîrlerini zâhiren libâs-ı hakla tezyîn itmişlerse de hakikat-i hâlde teklîflerinin kabûli Devlet-i 'aliyye gâyet muzur ve bütün bütün İrân Devleti fevâ'idini gözetdikleri bir emr-i gayr-i müstetirdir. Zira Zohab sancağı İrânlunun 'Irak hıttasına gelen büyük bir câddesi üzerinde olarak Zohab sancağındna Tâk-ı Kera ve Kal'a Zinciri câddelerinin ve Mendeli taraflarından Eyvân câddesinin boğazları İrânlu tarafında kalmak lâzım gelür ise her ne vakit mu'tad itseler hatt-ı 'Irakiye'ye istedikleri kadar 'asker ve mühimmât-ı harbiye sevkiyle Bağdad ve tevâbi'ne tasalluta iktidâr kesb ideceklerinden başka İrân 'aşâ'irinin Zohab sancağına gelüb mutavassıt me'mûrlarının öte tarafda kalmasını teklîf eyledikleri yerlerde bilâ-mezâhim konub göçmeleri sevâd-ı 'Irak'ın ol semtlerinin pâ-yimâl eyyâdî-i a'câm olmasını mu'dî olacağı derkâr olduğundan artık mülkçe ve vâridâtça hazînenin hesârıyla İrânlunun menâfî' zikrine hâcet yoktur.

Bend 37

Fî'l-asl Zohab tevâbi'inden olub el-ân tasarruf-ı Devlet-i 'aliyye'de bulunan Bendere nâhiyesi kurbünde kâ'in Kurto Nâhiyesi'nin ahâlisi İrânlunun Zohab sancağına tasallutu târîhlerinde tağılıb mezkûr Bendere ve Kefri Zenkbar ve daha sâ'ir mahâllere gitmiş ve nâhiye-i merkûme geçen altmış beş târîhine kadar harâb Bağdad Eyâleti mu'attal kalmışken salifü'z-zikr tağılımış olan ahâlîsnden Benkdere Nâhiyesi'nde teöekkün eyleyanlardan [44] sene-i mezbûrede bir iki yüz hâne kadar nüfûs kadîm meskenleri olan Kuratu nehri boyuna nakl idiüb orada zirâ'ate başlmaış ve almış yedi ve sekiz senelerinden dahi gerek Bendere Nâhiyesi'nden ve gerek Şehrizer eyâletine tâbi' mârrü'l-beyân Kefri ve Zenkbar'dan refte refte bir tâkım hâneler göçüb mahâl-i mezkûre gitmiş ve eğerçi mahâll-i mezbûr münâza'un fîh mahâllerden ise de müddet-i mezbûre hâli bulunarak İrânlu tarafından tasarruf olunmamış olması ve bu yakınlarda oraya nakl idiüb zirâ'at idenler teba'a-i Devlet-i 'aliyye'den bulunmalrı cihetleriyle mahsûlâtlarının 'avâ'id-i mîrîyeleri ve târîh-i nakillerine kadar tâbi' oldukları mahâllerde viregeldikleri teklîf-i sâ'ireleri yine Devlet-i 'aliyye tarafından Zohab'da mukîm İbrahim Paşa mûmâne'at itdirüb mahsûlâtlarının 'avâ'id-i mîrîyeleri olmak üzere Hânekin tağarıyla almış senesinde ve altmış ve altmış yedi senesinde kırk tağar ki cem'ân yüz tağar hinta ve ve şa'îr mahsûlatları merkûm İbrahim Paşa tarafından ahz olunmuş ve altmış sekiz senesinde Zohab sancağı hâkimi buluana Esed Hân nâm kimesne fevkü'l-âlede kendülerinden on bin guruşdan 'ibâret olarak iki bin kıran akçe tahsîliyle ahâlî-i mezbûrun

hey'edâ ve teslîme-i hâliyesini tağyîr eder husûsâtıdan olduğına ve onı kesdirilmez ise sirâyet-i mahzûriyeti şâmil bir şey bulunduğuna benâ'en keyfiyet-i sâbık Bağdad Eyâleti vâlisi ve 'Irak ve Hicaz Ordu-yı Hümâyûn müşîri olub el-yevm Tobhâne-i 'Amire müşîrî bulunan Devletlû Nâmık paşa hazretlerine iş'âr ve ihtârı yazılmış olan diğer husûsâta 'ilâbe ve tezkâr kılınmış ise de ol aralık husûsat-ı muharrereye teşebbüs olunması tarafeynin hey'edâ ve teslîme-i hâzıralarına [45] toğunacağı ol esnâda bâ-irâde-i seniyye me'mûriyet-i tahdîdiye ta'tîl olunmuş ve keyfiyet çâker-i kemînelerine iş'âr buyrulduğu misüllü müşîr-i müşârün-ileyh hazretlerine dahi izbâr buyrulmuş olduğundan husûs-i mezbûr ta'tîl-i me'mûriyet maddesine menâfi görüldüğü beyânıyla ilerüde başluca mutâla'a Bağdad Eyâleti te'emül olunmak üzere hâlî üzerine terki tasvîb buyurmuş olduklarını müşîr-i müşârün-ileyh hazretleri cevâben bildirmiş ve benâ ber in keyfiyet vakt-ı âhara te'alluk kılınmışdı.

Bend 38

Zohab sancağının mezkûr Tak Kera ve Kal'a Zencir câddeleriyle Mendeli'nin Eyvân câddesinin öte tarafında kalmasında melhût olan mazarratlar zikr olunmuş olduğundan bunların cânib-i Devlet-i 'aliyye'de kalmalarında olan muhâsenat dahi îrâd olunur şöyle ki evvela Tak Kera caddesi Îrân memâlikinin Fars ve 'Irak 'Acem memâlikinden hıttâ-i 'Arab'a ya'ni Bağdad Eyâleti'ne gelen 'asker ve 'aşâ'ir ve zevar tüccârının 'azîm bir câddesi bulunmağla o câddenin bir mahâllinde karântine ihdâs olunubda Îrânlu berüye gelmezden evvel orada karantinaları icâ omunda hafz-ı sıhhatce fevâ'id-i 'azîmesi olacağından başka gerek rüsûmâtının zâyî' olmamasına dahi dahl-i 'azîmesi vardır. Saniyen berü tarafa kışlak için gelmeğe mecbûr olan 'aşâ'irlerinin bir râbıta tahtına idhâliyle hem teba'a-i Devlet-i 'aliyye'ye olan şer ve şurları bertaraf olur ve hem de kendülerinden istihsâl iktizâ iden kışlak rüsûmâtının bir akçesi olan yugunsuzluklara bertaraf olur. Sâlisen Îrânlu ile bir harb olmak lâzım gelübde Bağdad tarafından Îrân memâlikine 'asker sevki iktizâ itse suhûletle imrârı mümkün olur ve böyle olmayubda [46] Erzurum kolundan tehâcûmi ve 'Irak tarafından tedâfi' sûretlerde turanlamak murad olunda bu sûretde dahi oraları cüz'i kuvvetle muhâfaza olunub bir tarafından murad olundığı vechle harbe mübâşeret olunur Mendeli tarafında olan Eyvân caddesiyle ol civârda hatt-ı hudûdun imrâr olundığı noktaları kezalik elinde bulunda ve cüz'i kuvvet ile muhâfaza olunda bunlar dahi bir kilid müsâbesinde olarak oralardan her vechle hem memâlik-i saltanat-ı seniyye müdâhele-i ağıyardan beri ve hem de teba'a-i Devlet-i 'aliyye âsûde-hâl olurlar.

Bend 39

Bâlâda otuz birinci bende beyân olduğu üzere hatt-ı hudûd Sirvan Çayı'nın Kûtiye tepesine mukâbil kenârına geldikten sonra rivâyet olundığına göre oradan Kûtiye tepesine mürûr iderse de cennet-mekân Sultan Murad Hân hazretlerinin mu'âhedeinde muharrereler olan Şehrizor kurbünde vâki' Zalim Kal'asının ötesinde vâki' tağın kal'a-i mezbûreye nâzır olan etrâfı taraf-ı hümâyunumuzdan zabt olunub 'bâresine bakılırsa hatt-ı hudûd-ı mezkûr tepeden Şindir ve Müküz Yender ve Şalvar tağları üzerinde geçüb oradan Avraman Tağı silsilesi üzerinde vâki' Kemacar ve Dalani ve Melehird ve Dalemiz nâm mahâllerinden üzerinden geçmek lâzım gelür. Zira Zalim Kal'ası'nın ötesinde vâki' tağın kal'a-i mezbûreye nâzır olan etrafı bunlardır halbuki asıl hudûd-ı kadîme işbu zikr olunan tağların zaruri olarak hudûd olmağa elverişli olan mahâllerden imrâr olursa el-ân Şehrizor'a tâbi' olarak tasarruf Devlet-i 'aliyye'de bulunan karyelerin ba'zıları öte [Der-kenâr: işbu bende zikr olunan Tak Kera câddesiyle bu civârda kâ'in ba'zı mahâllerin elde bulunmasının ehemmiyetine dâ'ir hutûr ide husûsât 30 sene [1]267 târihiyle takdîm kılınmış olan layiha günâ 'arîzadan bir tafsîl beyân olunmuş ve lede'l-iktizâ ana mürâca'at buyrılacağı derkâr bulunmuş olduğundan tekrâr tafsîlinden sarfi-nazar kılınmıştır] [47] tarafda ve Avraman Kal'asına tâbi' oldukları rivayet olunan ve el-ân İrânlu tasarında bulunan karyelerin ba'zıları berü tarafda kalmak lâzım geleceğinden ve 'ahde öte tarafda kalması lâzım gelen Avraman Kal'a-i mezbûrenin tevâbi' olan göyler dahi mezbûr tağın verâsında olmak umûr-ı tabî'yeden olduğundan tabî'at-ı zemîne nazaran Avraman Tağı'nın berü yüzünde vâki' olan ve el-ân Avraman'a tâbi' bulunan köyler hiçbir vakitte Avraman'a tâbi' olmamaları lâzım gelir bu sûretde mu'âhede-i mezbûre de Zalim Kal'asının ötesinde vâki' tağın kal'a-i mezbûreye nâzır olan etrâfından Murad avraman Tağı silsilesinin Zalim kal'asına ya'ni memâli-i mahrûseye nazır olan berü yüz bin kâffesi demek olması ağıleb-i ihtimâldir ve Çağan gediği işbu Avraman silsilesine muttasıl olan ve Ankele? hem imtidâd bulunan silsilenin üzerinde vâki' olmuş olduğundan 'ahidnâme-i mezkûrde muharrer bulunan Şehrizor'a Çağan gediği sınır ta'yîn olunmuştur 'ibâresi dahi bunu mü'eyyedir ve bu mü'nâca tarafeyn hudûdı beyinde olan karışıklık bir taraftan olub bu sûretde hatt-ı hudûd marû'l-beyân Kûtiye tepesine geldikten sonra oradan Sirvan nehri boyunca baş yukarı nehr-i mezbûrun Şâhu tağıyla Avraman Tağı arasında mürûr eylediği noktaya kadar nehr ile gidüb oradan şimâl ve garbî-i şimâliye dönerek ve Avraman silsilesinin Şehrizor sahrâsına nâzır olan kıta'sının en yüksek mahâllerinden yani taht-ı Vekavi ve Gelice tepelerinden ve Kemacar yolunun mürûr eylediği Gidincek ve Dalani tepesi ve Melehodr gediği ve Delemin tepesi ve Sürin gediği nâm mahâllerin mürûr birle Çağan gediğine

peyveste olmak [48] iktizâ ider ve bu takdîrce bâlâda zikr olunduğı gibi Avarman Tağı'nın verâsında ya'ni taraf-ı şarkî ve şarkî-i şimâlisinde olan Avarman Kal'asıyla tevâbî' olan Kari? Îrân Devleti'ne ve cânib-i cenûbî ve garbî-i cenûbîyesinde olan Şehrizer ve tevâbî' bulunan Kari? ile tağın bu yüzünde ve el-yevm tasarruf-i Îrâniye'de buluna on yedi kıt'a karye dahi Devlet-i 'aliyye'ye kalmış olur.

Bend 40

2 Zî'l-hicce sene [1]268 târîhiyle makâm-ı celîl-i nezâret-i hâriciyyeye takdîm olunan bir kıt'a 'arîzada bast ve beyân olunduğı ve bâlada ki bendde dahi imâ kılındığı vechle Şehrizer sahrâsıyla Avaraman Tağı silsilesinin Şehrizer sahrâsına nâzır olan yüzlerinin aralarında bulunub el-yevm tasarruf Îrâniye'de olan yedi kıt'a karye Şehrizer'un diğer karyeleriyle bir kazâ karyeleri gibi muhtelit bulunmuş ve nasr mu'âhede de karyelerin 'ahda kangı tarafda kaldıkları layıkıyla anlaşılamamış ve hâlbuki mezkûr Avraman Tağı'nın hey'et-i vazî'yesine ve devleteyn beyninde ta'yîn olunacak hudûdca ri'âyeti icâb iden kâ'ide-i tahaffuz tarafeyn lüzûmuna bakılırsa Zalim Kal'asına nâzır olan etrâfıyla Sirvan nehrine kadar iki üç sâ'atlik mesâfe mümtedd olan kıt'âsının garbî yüzlerinin kâffesi taraf-ı saltanat-ı seniyyede kalmak iktizâ iderse de mezbûr on yedi pâre karyenin Îrânlu tasarrufunda bulunmaları 'ahûd ve şurûtunca mıdır yohsa diğer ba'zı mahâller gibi tegalibemi tasarruflarına geçmişdir buraları kimseden öğrenilemeyüb tefehhusât vâkî' arasında herkes ötedenberü kurâ'-ı mezbûreyi Îrânlunun tasarrufunda görmüş ve anlarındır deyü işitdiklerini haber vermiş ve ber-vech-i muharrer zeminin hey'et-i vaz'iyesi ve devleteyn hudûd [49] beyninde gözedilmişbulunan ihtiyâd kâ'idesi hatt-ı hudûdun mezkûr tağın mürtefi' zirveleri üzerinden imrâriyle Zalim Kal'asına ve Şehrizer kıt'asına nâzır olan garbî yüzleri cânib-i Devlet-i 'aliyye'de ve Avarman Kal'asıyla Nâhiyesi'ne ve Merbuvan tarafına nâzır olan yüzleri Îrân Devleti tarafında bırağılmış olması muktezi olduğundan kurâ'-i mezbûre sâkinleri sünniü'l-mezheb ve Îrânlu tarafına 'isyâna olan meyleri itâ'at-ı hâhişlerinden ağleb görüldüğinden hudûdun Dersa'âdet'de karar kıt'ası müzakereleri sırasından kurâ'-i mezbûrenin berü tarafında alıkonulmasıyla oracığın hudûdunda derkâr olan uygunsuzluğunun indifâ'ı-çün tensîb buyrıldığı kâlde iddi'âya bir vesile olbilmek zımmında kurâ'-i mezkûre dâhilinde memâlik-i Devlet-i 'aliyye'den oldukları hâlde Narşahın zuhur ve tegalibinde öte tarafın tasarrufına geçmiş olduklarını mutazammın kurâ'-i mezbûre sâkinlerinden ber-vech-i hafî bir kıt'a şehâdetnâmenin istihsâli Şehrizer müteşahslarından Veba'ibide? karyesi sâkinlerinden olarak Ilıca Kazâsı Müdürü bulunan Şeyh 'Ali kullarına sipâriş olunmuş ve çâkerleri orada

bulduğım esnâda İrân me'mûrundan havflarından nâşî öyle şehadetnâme virmeğe cesâret idememiş iseler de muahhar Süleymaniye kâ'imakâmı sa'adetlü Münib Paşa ma'rifetiyle bi'l-istihsâl suy-ı 'abîdâneme ırsâl kılınmış olmasıyla şehâdetnâme-i mezbûr el-ân nezd-i kemterânemde mahfûz bulunmuştur.

Bend 41

Hatt-ı hudûd-ı kadîme mezkûr Çağân gediğine vardıkdan sonra Kızılca erbâb-ı vukûfundan mazbata-i me'ale (mâliye?) ve gerek Kızılca ve gerek mu'ahharan Süleymaniye ve Serdeşt ve Lâhîcân taraflarında vâki' olan tahkîkata [50] göre Çağân gediğinden Melesûrîn cânibinde olan yanının (pek) yüksek noktasından şarka dönerek Berzek Çayı'nın menba'ı olan Kelsiyatav nâm gediği ve oradan Kelpîran gediğine gidüb oradan esline-i 'avâmda Mîr Âcı dimekle ma'rûf Mir Hacı suyu ve andan Serdeşt nâm zemini berü tarafda birağarak zemîn-i mezbûrun Merivan tarafında olan tepelerin üzerinden ve Mele-i Serdeşt ve Günergeş nâm gediklerinden Kûçelevsî (Kuçelûsî) ve Berdereş nâm tepelerden mürûr birle Girdüsür nâm tepeye ve andan Poşt-i Beylu nâm tepeden geçerek Siyahnesar suyu ve andan Hâne-i Şeyhân ve Talekesek ve Kel İsmail'e Teratul kazâsının şarkî-i cenûbünde bakı Siyahzâğ ve Melegüzan ve Kânî Ervan ve Poşt-i Nermilas ve Karahân nâm tepelerden mürûr ve Tavh'ân gediğinden tolaşarak yine Teratul kazâsının cânib-i şimâliyesinde vâki' Kanikûh ve Kalarşeke ve Viyolsatan ve taht-i abdalan ve Kürereş nâm tepelerden geçüb ve Kûtereşden şimâle dönerek Kâninal ve Germi ve Poşttheftaş ve Karcrahan Poşt Badincan Mah Surukaru olan ve Kelihan ve Poşt Midanan ve Kafi Köservezer'dir Kel gediği ve Köpri Tağı ve gerek gediği ve İbrahim Celal Tağı ve Poşt Nelin Fakih 'İsa ve Ester Tağı ve Sepisenk ve Lend Şeyhan nâm mahâllerden mürûr birle Lâhîcân'da Peşveye tâbi' Zelege ve Avşanan nâm karyelerin şarkî-i cenûblarında vâki' sırt üzerinden tolaşarak hatt-ı taksîm-i miyâhla Meydan gediğine ve andan dahi Hemam ve Ferhengi tağları ve Çağrı? Gediği ve Kelavi Bey ve Poşt Şalvar nâm sırt ve Bayizava? Boğazı Kanilekan ve Vernasa tağları üzerlerinden geçerek Buğra dimekle ma'rûf tağın zirvesine gelür ve bu sûretde mu'âhedede münderic olduğu ve orada ahâlînin ma'lûmu bulunduğu gibi Kızılca [51] kâffe-i tevâbi'yle Devlet-i 'aliyye'de ve Merivan kezâlik tevâbi'yle İrân tarafında kalur ve mu'âhedede zikrleri olmayarak el-yevm Süleymaniye sancağı tevâbi'nden bulunan Teratul nâhiyesi ve İrânlu tasarrufundan olan Bâne mahâlli taraf-ı Devlet-i 'aliyye'de ve Horhora ve Sakız nâm mahâller İrân Devleti tarafında ve Serdeşt ve tevâbi' ve Lâhîcân ve tevâbi' taraf-ı Devlet-i 'aliyye'de ve Soğukbulak İrânlu tarafında kalmak lazım gelür ise de Kızılca'nın şimdiki hudûdı yine mezkûr Sûreyn (Sûrîn)

Gediği'nden bed' ile Kelpîrân ve Kelnâvesâr nâm gediklerden Benâve Sûte karyesinde vâki' Bulakbaşı'na gelüb ve oradan mezbûr Bulaksuyu'nun mecrâsıyla Kızılca çayına ve oradan Kızılca suyu ile Halilâbâd karyesinden gelüb yine Kızılca çayına munsab olan Ufaksu'ya ve andan mezbûr suyun mecrâsıyla baş yukarı (كول سررشه) Tağı'na varub andan Merivanla Teratul beyninde vâki' Hezarmale Tağı zirvesinden ve Navcevan gediğinden ve Vevûlisan? ve Kûtereş taşlarından edüpelüsengan boğazından ve Kanizerdan gediğinden birde Geçel suyu varub andan 'ahd karyeye gelinceye kadar Kızılca'ya tâbi' iken el-yevm Bâneli Hüseyin Bey'in oğlu Ahmed Bey nâm kimsenin tasarrufunda olan Çemçarav karyesiyle mahâlli ile Süleymaniye'ye tâbi' Sivel kazâsı beyninde kâ'in Sur Keyv nâm tağa peyveste olur.

Bend 42

Kızılca ve Tartul kazâları hudûd-ı kadîmesi dâhilinde bulunub el-yevm Îrânlunun zîr-i dahl ve ta'arruzunda olan kurânın isimleri zîrde beyân olunur. [52]

(Kızılca kazâsı karyeleri)

Karye-i Bayeve (Bayava) karye-i Sa'adâbâd'aliya karye-i Sa'adâbâsefli karye-i Çala ve karye-i Serduş karye-i Leyv karye-i Cav ma'a Kal'a-i Cav ki mevrâ'i Hânım Sefli karyesi taarfından ekilür karye-i Mirdaba karye-i Bey Beylü karye-i Neçi karye-i Derevaran karye-i Enciran karye-i Seyf 'Aliya karye-i Süle karye-i Mir ki dıraz karye-i Hânım'aliya karye-i Hânım sefli karye-i Halveze karye-i Keykeçan yahud Kani Miran karye-i Cejniâbâd karye-i Piran karye-i Eşkul karye-i Benave sute karye-i Kevyeze Kübre karye-i Çemparav

(Teratul Kazâsı karyeleri)

Karye-i Savci karye-i Karani Karye-i Karava

Zıkr olunan karyelerden Bayava ve Sa'adâbâd 'aleya ve Sefli ve Çalav ve Kanmiran nâm diğer Keykeçan ve Liv ve Serdeş karyeleri baban paşalarından müteveffa Süleyman Paşazâdelerle mûmaileyh Süleyman Paşa'nın emekdârlarından İlyâs nâm kimesnenin evlâdından yine İlyâs Ağa nâm kimesne pederlerinden Morusa ber-vech-i iştirâk ve Mirâbâd karyesi yalnız İlyâs Ağa'nın mâlikâneleri olarak Liv ve Serdeş karyelerinden mâ'âda diğer karyelerin sâkinleri yani rencberleri Îrân teba'asından olmalarıyla mâlikâne sâhibleri fakat mahsûlât-ı arâzîden yigirmide bir hak temliklerini alub virgü vesâir husûsâtı 'Acem memâlikinden olan Merivan Hükümeti'ne 'âiddir ve Liv ve Serdeş karyelerinin sâkinleri

Şehrizor ahâlîsindne oldıkarından ‘aşarları Merivan tarafından ve virgüleri Şehrizor tarafından alınub malikâne sâhibleri hak temlikleri olarak mahsûlât-ı arâzîlerinin ‘umûmîsinden yine yigirmide bir alurlar ve bu dürlü karyelere ya‘ni toprağı bir tarafın ve re‘ayası diğér tarafın olarak ‘aşari toprak sâhibi [53] ve vergüsi re‘aya sâhibi tarafına te‘diye olunan mahâllere oralarda hâk ve bad itlâk olur ve yine kurâ’ muharrereden Hav karyesiyle kal‘ası fî‘l-asl ma‘mûr olarak Hânımsefli karyesi yoğıken mezkûr Hav karyesi ve kal‘ası harâb oldukdan sonra ol civarda vâki‘ zıkr olunan Hânımsefli karyesi i‘mâr olunmuş ve bu karye ahâlîsi harâb olan mahâll-i merkûme mezâri‘ni zer‘ itmekde bulunmuş olub buna Bağdad Eyâleti Hânın aleya karyesine Kızılca kazâsında vâki‘ nazar Ava karyesi sâkinlerinden Şeyh ‘Ömer nâm kimesne mutasarrıf olarak bu karyelerinden yalnız İrânlu virgü alub ‘öşürleri ve çift ile hasıl olan mevrû‘âtın sülüsü ve çitlüğünün nısf-ı diğeri re‘âyaya ‘âiddir ve yine kurâ’-i muharrereden karye-i Beylü ve Niçe ve Derevaran ve anciran ve Külkel ve Seyf aliya ve Süle ve Mirki Dezar ve Helûze karyeleri eğerçi hudûd-ı hâli ile hudûd-ı kadîme beyninde vâki‘ iseler de bunlar bütün bütün İrânlunun tasarrufında olarak berü taraftan ne virgü ve ne sair husûsâtına dahl ve ta‘arruz olunur.

Ve yine kurâ’-i mezbûreden Kızılca kazâsından bulunana Cejniâbâd karyesiyle Teratul muzâfatından olan Karni ve Karava ve Savcı karyelerinden Cejniâbâd karyesi sâlifü’z-zıkr İlyas ağa evlâdının ve Karni ve Karava ve savcı karyeleri mûmaileyh Süleyman Paşa evlâdının temlikâ ‘uhdelerinde olarak Cejniâbâd karyesi arazîsindne bir mikdârı bunların mevrû‘âtından mâlikâne sâhibi olan İlyâs Ağa’nın sülüs alur ve İrân teba‘asından zirâ‘at idenlerin mahsûlâtından fakat yigirmide bir alur ve diğér üç karyenin [54] zirâ‘atçilei İrân teba‘asında bulunduklarından mâlikâne sâhibleri olan Süleyman Paşaâdeler hak temlik olarak mahsûlâtıdan yalnız yigirmide bir alurlar ve hâk ve bâd usûlünce bu karyelerin virgüleri Süleymaniye kâ‘imakâmlığına ‘âid olub ber-vech-i mâlikâne mutasarrıf olanlar aldıkları hakk-ı temlikden başka ‘öşürleri İrânlu tarafından alunur Karava karyesi el-yevm harâbdır. Rivâyete göre işbu dört karyenin hâvî oldukları arâzî harâb ve mua‘attıl ve Mervina tâbi‘ yerler iken ‘Acem şâhlarından biri ki Şâh ‘Abbâs olmak ihtimâli vardır didiler arâzî-i mezbûreyi Baban Paşalarının makarr-i hükûmetleri olub mu‘ahharan Süleymaniye şehri binâ oldukdan sonra terk olunarak el-ân harâbca bir karyeden ‘ibâret bulunan kal‘a Cevalan nâm mahâll sâkinleirnden Şeyh Mehmed Vesim nâm zâta temlik sûretiyle barkım virmiş ve mu‘ahharan Şehr-izor mutasarrıfı bulunan Baban paşalarından Süleyman Paşa savcı ve Karava ve Akni karyelerini kendü ‘uhdesinde alıkoyub Cüjniâbâd karyesi ber-vech-i temlik emekdârlarında İlyâs Ağa’ya virmiş ve bu vechle bunlar şimdi anlardan müntakilen evladları

tasarruflarından bulunmuşlardır. Eşköl ve Piran karyeleri mezâri'ini dahi Süleymanine re'âyâsı zira' itdiklerinden hâk ve bâd usûlünce virgüleri Süleymaniye kâ'imakâmılığına ve 'öşür merû'âtı İrânlu'ya 'â'iddir şu'be kadar ki gerek bu iki karye mezâri'nde ve gerek bâlada zikr olunan Liv ve Serdeş arâzîlerinde rençberlik iden re'âya ol baharda mahâll-i mezbûreye gelüb zirâ'arlarıyla meŞgûl olarak harman kaldıklarından ve sene-i cedîde için iktizâ iden bezûratını zira' eyledikten sonra ibtidâ'-yı şitada yerlerine 'avdet iderek karyelerinde [55] kışlarlar ve Kuvize Gübre? nâm karye ile Mes'ûd karyesine yabi Halilâbâd mezra'sı mahâllerin mukaddemleri hâli olarak mu'ahharan i'mâl olunmuş olduklarından güya bu karyelerin Merivan toğrağındır diyü İrânlu tarafından iddi'â olunmuş ve şimdi bunlar harâb bulunmuşdur.

Bend 43

Bâlâda hudûd-ı hâlîyenin üzerinden mürûr eylediği zikr olunan Benavesute bulağının yanında fî'l-asl karye olmayub orası yalnız bir bulak ile bir mikdâr hâli arâzîden "ibâret iken güyâ Bu bulak ile tevâbi' olan arâzi Merivan'a tâbi' oldukları halde bundan altmış yetmiş sene ikdâm hâkimi Hüsrev Hân nâm kimesne Bukal ile arâzî-i mezbûreyi Süleymanine mutasarrıflarından 'Abdurrahman Paşa'nın emekdârlarından Berendar Ağa nâm kimesneye bâ-sened ber-vech-i temlik virmiş ve ol sûretle karye-i mezbûre el-ân Süleymaniye muzâfârından bulunmuşdur. Çaparav karyesinin şimdiki hâvî olduğu hâlde Kızılca kazâsına muzâfâ iken bundan tahmînen seksen dokdan sene evvel Süleymaniye mutasarrıflarından Mehmed Paşa zamânında 'Acem'e tâbi' Bane kazâsı ahâlîsinden Ca'fer Bey nâm kimse mûma-ileyh Mehmed Paşa'ya hayli hıdmet eylemiş olduğundan ve merkûm koyun ve sığır ashâbından olarak öyle bir yaylağa muhtâç bulunduğundan istidâ'-yı vâki'asına binâen Çaparav yerlerini Mehmed Paşa Ca'fer Bey'in hayvânâtına mer'a olmak üzere tahsîs itmiş ve ba'dehu Ca'fer Bey orda bir karye 'imâr eylemiş olmağla olduğundan şimdiye kadar mahâll-i mezkûr Süleymanine tarafından ta'arruz olunmayub Ca'fer Bey'in ve neslinin 'uhde-i tasarruflarından bulunmuş ve Ca'fer Bey ile evlâdı Baban paşalarının hâtme-i şirâze-i müfsidler olan 'Abdullah Paşa'nın [56] evâhir-i hükûmetine kadar Babab paşalarının hidmetlerinden bulunagelmüş olmaları bu katre ve arâzisi için Süleymaniye tarafına bir şey virmedikleri misüllü karye-i mezbûre Süleymaniye'dir diyü mutasarrıfları bunun için İrânlu'ya dahi hiçbir rûsûmât virmekte bulunmuşlardır. Encümene Hezar Hânı derziyan da Siran nâm dört karye dahi hudûd-ı kadîmenin bile hâricinde olarak evvelki iki karyeye mûma-ileyh Süleyman Paşazadeler müstakilen ve diğer iki karyeye Süleyman Paşazâdelerle İlyas

Ağazâdeler müştereken ber-vech-i temlîk mutasarrıf olarak mahsûlâtından yigirmi de bir haklarını alub mâ‘ada her bir husûsâtı Îrânluya ‘âiddir.

Bend 44

Gelpiran nâm gedük Avaraman tağıyla bâlâda zikr olunan Mirhacı Tağı beyinde vâki‘ olub mezkûr hudûd-ı kadîme bunun üzerinden mürûr ider ve bu gedüğün hatt-ı taksîm-i miyâhi memmer hatt-ı hudûd olmak üzere mu‘teber olarak garbî yüzleri Kızılca’ya şarkî yüzleri Merivan’a tâbi‘ olub hatta mezkûr gedüğün garbî yüzünde vâki‘ ve el-yevm harâb bulunan Piran karyesi kadîmden berü Kızılca muzâfâtından olarak hâlâ harâb iken bile mezra‘ları Kızılca ahâlîsi taraflarından zira‘ ve felât olunmakdan olduğu hâlde bu karyenin ve Çağân gedüğün tam hizâsında bulunan Tutman mezra‘ları Îrânlu tasarrufunda bulunmuşdur.

Bend 45

Süleymaniye sancağına tâbi‘ ve bir çok tavâ’ifi şâmil olan ve cümlesi tahmînen dört bin hâneye tâbi‘ olan Caf ‘aşîreti öteden berü [57] Devlet-i ‘aliyye’ye tâbi‘ ‘aşâ’irden olarak kış mevsimlerde Süleymaniye ve tevâbi‘ olan kazâlarda ve yaz mevsimlerinde Îrân memâlikinden olan Sünne taraflarına gitmekde olarak harç hânedan ‘ibâret olmak üzere iki taksitle Süleymaniye mutasarrıflarına senevî yetmiş bin kıran akçe viregelüb bundan otuz, otuz beş sene ikdam vakitlere gelinceye kadar mer‘i rûsûmu olarak Îrânlu tarafına dahi rûsûmât viregelmişler ise târîh-i mezbûreden berü Îrânluya rûsûmât-ı mu‘tâdeyi virmediklerinden mâ‘adâ Hânekin ve mendeli taraflarına gelen Îrân ‘aşâ’iri memâlik-i Devlet-i ‘aliyye’de itdikleri habâsetler misüllü bunlar dahi Sünne taraflarında Îrân tebe‘asına envâ‘-i zul ve te‘addî eyledikleri işidilmiş ve beş yüz hâne nüfûsı hâvî olan Süleymaniye’ye tâbi‘ bulunan Kelali tâ’ifesi dahi bunlarla beraber yaylak için Sünne toprağına gidüb her bir yer hususûnda Caf kabîleleriye hemhâl bulunmuşdur ve yine Süleymaniye’ye tâbi‘ atü’z-zikr tevâ’if yaz mevsimlerinde Îrân memâlikinden Soğukbulak taraflarına gitmekde ve kadîmde yine yaylak rûsûmâtını ote tarafa virmekde oldukları hâlde otuz beş seneden beri yine rûsûmât virmediklerinden başka oralar ahâlîsine te‘addî ve hasâr îrâs itmekde bulunmuş oldukları istihbâr olunmuş olduğundan ma‘lûm-ı ‘âlî olmak için bu keyfiyet ve derc ve imlâ ve gerek bâlâda murakkam Caf ve Kelali ‘aşâ’irinin ve gerek diğer Süleymaniye tavâ’ifinin işidildiğine göre mikdâr-ı hâne ve esâmî-i tevâ’ifi dahi beyân ve îmâ kılınmıştır.

Bend 46

Zîrde murakkam Caf ‘aşâ’iri tâ’ifelerinin başka başka mikdâr-ı hâneleri öğrenilememiş ve tevâ’if-i mezbûrenin kâffesi Mehmed Bey zamanında [58] üç nefer beylerin taht-ı idârelerinden olub bunlardan Mehmed Bey-i Keyhüsrev Bey’in tevâbi‘ diğerlerinden çok ve Mehmed Bey-i Kadir Bey’in dahi diğerinden çok olub Mehmed Bey-i Ahmed Bey’in anlardan azca olmak üzere yekûna zamm olunan dört yüz elli Hâne ile berâber idâresinden olan tavâ’if ancak altı yüz hâneye bâliğ olurlar ve bu tâ’ifelerin arasında olan Belbas tâ’ifesi Lâhîcân taraflarında olan Belbasdan olmayub rivâyete göre Lâhîcân’da olan Belbaslar fî’l-asl bu Belbaslardan olub ve Şehrîzor tevâbi‘nden oldukları hâlde mu’ahharan ayrılıb Kûy-ı Sancak ve Lâhîcân taraflarına gitmişlerdir.

Caf ‘Aşîretinin esâmî-i tavâ’ifi

Şatırı Ruhzedi Sedani Mikaili Nevruhi

Haruni Yezdan Bahşı Kemaleyi ‘Amele Nücümüddeyni

Babas Berar Gûlkinî Başkî Mürbbid nasırı

Şeyh İsmâ‘îli Sufivend Çenkini Tilekû

Kadari (Gazenferî) Lürdürâzî Kelür (Gelhür)

Rezduyi

Cem‘ân

Hâne

3650

450 öteden berü gelüb kalmış

4100

Tavâ’if müteferrikadan tevâbi‘ Caf

Caf ‘aşîretiyle hemhâl olan Kelalî ‘aşîreti

Hâne

500 [59]

Süleymaniye’ye tâbi‘ olub yaylamak için yaz mevsiminde Soğukbulak topraklarına giden tavâ’if

Mendumi
Hâne

Şeyh İsmâ‘îl
hâne

Lek ve Ahmedevend
hâne

Vürmezbeler?
hâne

400

400

200

60

Satbari

Gelevi ve Gavani

Kâfurûşi

Hâne

Hâne

Hâne

50

200

50

İsmâ'îl 'Uzeyri

Heyâsi

Mâmelyesi

Hâne

Hâne

Hâne

500

50

40

Gürzey

Cem'ân Yekün

Hâne

Hâne

100

2150

Bend 47

Bin kırk dokuz mu'âhedesi muktezâsınca Caf 'aşîretinin Ziyâ'üddîn ve Harunî tâ'ifeleri taraf-ı Devlet-i 'aliyye ve Pirev Zerduyi tâ'ifeleri öte tarafda kalmaları lazım gelür ise de mesmû'ât-ı vâki'aya göre şimdiki Caf 'aşîreti ol vakitlerde mevcûd olan Caf'dan 'ibâret olmayub hayli çoğalmış ve tâ'ifeleri artmış ve belki isimleri dahideğişmiş olduğından el-ân Devlet-i 'aliyye tâbi' buluan bâlada murakkam esâmî Caflar'dan başka Îrân'a tâbi' olan Caflar dahi zîrde gösterilmiş ve fakat bunlardan Ziyâ'üddîn ve Harunî tâ'ifeleri öteye beriye tağılub perişân oldukları ve Caf tâvâ'ifi beynşnde Pire? Tâ'ifesi olmadığı istihbar kılınmıştır Zerduyi dahi bir mahâll ismi olub ol mahâll sâkinlerine Zerduyi tâ'ifesi dirler ki anlar dahi âtü'z-zikr Civânrud Caflarından bir firkadır [60]

Civanrud nâm mahâlle nisbetle Civanrud cafi ismiyle yâd olunmkada olan el-yevm

Îrân'a tâbi' bulunan Caf 'aşîreti Caf-ı Civanmerd tâ'ifesi

Hâne

600

Bu tâ'ife yaz mevsiminde Civanrûd nâm mahâllde ve kış mevsiminde Zehan sancağında vâki'

Bemu Tağı'nın iki yüzünde ve Hâneşur Nâhiyesi'nde meks ve ikâmet ider üç beyin taht-ı

idârelerinde olmak üzere üç kısma münkasımdır. Civanrûd Caf'ından Nedri tâ'ifesi

Hâne

100

Bu tâ'ife yaz mevsiminde Saravend Tağı'nın şark yüzünde ve kış mevsiminde Hâneşür'da
eğlenürler

Civanrud Caf'ından Zerduyi tâ'ifesi

Hâne

100

Bu tâ'ife yaz mevsiminde Civanrud taraflarında ve kış mevsiminde Hâneşür'de eğlenürler

Civanrud Caf'ına tâbi' Bave tâ'ifesi

Hâne

100

Bu tâ'ife yaz mevsiminde Saravend Tağı'nın şark yüzünde kış mevsiminde Hâneşür'de
eğlenürler

Yine Civanrud Caf'ına tâbi' Tavgözi tâ'ifesi

Hâne

100 [61]

Bu tâ'ife dahi yaz mevsiminde Sazavend suyu ve eyyâm-ı şitâda Bemü Tağı'nın şark tarafında
vâki' Püštikeyf nâm mahâlde eğlenürler

Cem'ân yekün

Hâne

1100

Bend 48

Bâlâda beyân olunduğı vechle Caf ismiyle müsemma el-hâleti hazihi işbu mahâlde murakkamü'l-mikdâr tavâ'if olub bunların bir mikdârı Süleymaniye'ye tâbi' taraf-ı Devlet-i 'aliyye de ve birazı İrân Devleti tarafında oldukları tahkîk ve istihbâr olunmuş ve cennet-mekân Sultan Murad Hân-ı râbi' hazretlerinin bin kırk dokuz mu'âhedesinde Caf 'aşîretinin Ziyâ'üddîn ve Hârûnî ve Pîre ve Zerdûyi tâ'ifeleri mezkûr ve musarrah bulunmuş ise de ol vakit mevcûd olan Caf ve dört tâ'ifeden 'ibâret imişde devleteyn beyinde ikişer tâ'ifesini taksîm olunmuş veyahûd ol vakitlerde dahi sâ'ir tavâ'ifi hâvî olduğu hâlde tarafeyn beyinde

yalnız bu dört tâ'ife münâza'un fih olduğına mebnî fakat bunlar mı zikr ve tasrîh olunmuşlardır. Mürûr-ı vaktiyle kimsenin ma'lûmu olmadığından onun hakîkatte varılamamış ve birde el-ân Devlet-i 'aliyye'ye tâbi' bulunan bâlâda murakkamü'l-esâmî Caf tavâ'ifinin bile Îrân tarafına meylleri olduğu ve hatta çâkerleriyle me'mûrîn-i selasenin ol civârda bulunduğumuz esnâlarda tavâif-i mezbûre beylerinin Îrânlu ile mürâvede-i hafiyeleri bulunduğu ba'zı kimesnelerden isitimâ' olunmuş olmağın ma'lûm-ı 'âlî olmak üzere derc ve beyân kılınmıştır. [62]

Bend 49

Bâlâda beyân olunan hudûd-ı kadîmenin dâhilinde kalan Bane mahâlî kangı devlet memâlikinden olduğu su'âl ve tefehhus olundığı sırada bunun memâlik-i Devlet-i 'aliyye'den iken mu'ahharan Îrânlu zabtına geçtiği çok kimesneden işidilmiş ise de nefsi-i Bane karyesinde ve civarında sâkin ehl-i vukûf ve mu'teberândan lede's-su'âl mahâll-i mezbûr zâtında Îrân memâlikinden olarak fakat ba'zı vakitlerde Baban başları tarafından dahi zabt olunub me'mûr ik'âd olunduğının vukû' vardır deyü haber verilmiş ve hakikat-ı hâl dahi böyle olub el-sene-i nasda Devlet-i 'aliyye memâlikindendir dinilmesi Hoy ve Urmî ve Tebriz ve Hemedan ve Brucerd ve Tarem 'Aliya ve Sefli ve Sultaniye ve Zencan ve bunların 'umûm levâhıkıyla Îrân memâlikinden daha nice yerlerin feth ve teshîr olunarak dâhil-i havza-i tasarruf-ı Devlet-i 'aliyye oldukları vakitlerde mahâll-i mezbûre ya'ni Bane dahi zabt olunmuş olduğundan ve ahâlisi Sünnî'ül-mezheb olarak berü taraf meyl ve rağbetleri ziyâde idüğündne şimdi aranılan hudûd ol vaktin hudûdı olmak zanıyla memâlik-i Devlet-i 'aliyye'dendir dinilmekte olduğu zâhire çıkarılmışdır. Şöyle ki mezkûr Bane memâlik-i Devlet-i 'aliyye'den dinilerden hudûd nereleridir deyü su'âl olundukça Mollâ Mehmed'e ve Kaplantur sınır başıdır deyü cevâb virmişlerdir. Mollâ Mehmed'e ve Kaplantur'un re's-i hudûd olması ise Hemedan ve Urmî ve Tebriz vesâir memâlik-i Îrâniye'nin feth ve teshîrleri ve 'ahdâ berü tarafda ibkâ olundukları sırada olduğu der-kenârdır.

Bend 50

Bane keyfiyeti her ne kadar öyle ise de ber-vech-i muharrer mu'ahharan birkaç def'a tasarruf-ı Devlet-i 'aliyye'ye geçmiş ve hudûd üzerinde nâzik bir mahâll bulunmuş olması cihetle elde bulunmasında pek çok fâ'ide olacağıdan tâbi'at-ı [63] zemînin müsâ'adesine nazaran taraf-ı Devlet-i 'aliyye'den iddi'a olunmak lâzımdır.

Bend 51

Zikr olunan Bane mahâlli nefis-i Bane ve Beleke ve Tajan ve Geyverut ve Deşt-i Tal ve Nemşir nâm altı mahâlle munkasem vechlesi seksen pâre karyeden mütecâvüz şenliği hâvî bir mahâll olarak senevi üç bin altı yüz toman vâridât-ı mu‘ayenesi var ki yüz seksen bin guruş dimekdir ve kâffe-i ahâlisi hâne-nişin Ekrad’dan şafi‘ül-mezheb âdemlerdir.

Bend 52

Yine zikr olunan hudûd-ı kadîme dâhilinde vâki‘ ve el-yevm tasarruf-i Îrânyan’da buluna Serdeşt mahâllin kadîmden berü memâlik-i Devlet-i ‘aliyye’den olarak Baban paşalarından ‘Abdurrahman Paşa zamânında Îrânlu tarafından zabt olunmuş olduğu herkesden işidilmiş ve Bağdad’da basılmış olan (Devhatü’l-vüzerâ) nâm târihin iki yüz almış altıncı sahîfesinde 1226 senesi vekâi‘nde (fi’l-asl Soğukbulak’ın muzâfâtından olup seksen doksan seneden berü Baban hâkimlerinin tasarrufına dâhil olan Serdeşt demekle meşhûr Kelasi nâm mahâllin) ‘ibâresine nazaran mahâll-i mezkûr ‘an asl Îrân memâlikinden Sağıkbulak muzâfâtından olduğu anlaşılır isede târihin ol ‘ibâresine bakılırsa kıssa-i mezbûr bin yüz kırk târihlerinden bin iki yüz yigirmi altı târihine kadar yetmiş seksen sene müddet Süleymaniye muzâfâtından olmak üzere tasarruf-ı saltanat-ı seniyyede bulunmuş olduğundan ve ehemmiyet-i mevki‘yesi dahi serkâr idüğündne mahâll-i mezbûrun tevâ’bi olan Kari? ve muzâfâtından olan Beytuş nâm-ı diğer el-ân ‘Acem ve Nelin Fakih ‘İsa ve Külü? ve sâ’ir nâhiyeleriyle beraber taraf-ı Devlet-i ‘aliyye’den iddi‘â olunmasına salâhiyet olduğu derkâr bulunmuşdur.

[64]

Bend 53

Zikr olunan Serdeşt nâm Külase ve Külü ve Kürik ve Nelin Fakih ‘İsa ve Melekri ve Beracı ve Murad Beyi ve el-ân ‘Acem nâm-ı diğer Yetüş nâm sekiz kıt’a mahâll ya‘ni nâhiye münkasim vechlesi iki bin sekiz yüz kadar ehl-i İslâm ve yigirmi beş hâne mikdârı Yehudi tâ’ifesini hâvî olmak üzere yüz otuz pareden mütecevüz karyesi olarak bunların ehl-i İslam’ı Şâfi‘ül-mezheb ekraddan olup nevâhi-i merkûmenin kaffe-i ‘aşâ’iri oralarda sâkin ağalara mahsus olduğundan öşürden başka virgü ve rüsümât makûlesinden ‘ibâret olarak vâridât-ı senevisi yüz elli bin guruş resîde olur bir mahâllidir.

Bend 54

Hudûd-ı hâlîye bâlâda zikr olunan Sürgiv nâm tağa vardıktan sonra oradan mezkûr tağın cânib-i garbî-i cenûbîsinde vâki‘ Süleymaniye sancağına tâbi‘ Siyül? ve Alan Nâm kazâları berü tarafda ve taraf-ı şarkî-i şimâlisinde olan Bane mahâllini öte tarafda bırarakdan hadd-ı hudûd Sürgiv Tağı’nın hatt-ı taksîm-i miyâhiyle en yüksek zirvelerinden bi’l-mürûr nihâyet şimâlîne vardıkda andan dahi Bane mahâllinden gelen suların tecemmü‘den hâsıl olup işbu Sürgiv Tağı’nın nihâyet şimâlîsi önünden mürûr birle Lâhîcân ve Serdeşt taraflarından gelen Gelü suyuna munsab olan çayın Karine inerek oradan mezbûr çayın boyunca baş aşağı giderken bu mecrânın cânib-i yesârında olan ve Süleymaniye sancağına muzâf bulunan Alan ve Mavet kazâlarını taraf-ı [**Der-kenâr**: Baban paşaları tarafından vekâlet ve niyâbet tarîkiyle işbu Serdeşt nâm mahâlle me’mûr ta’yîn ve ik’âd olunmuş olan kesân taraflarından mahâlli mezkûrun ‘ulemâ vesâir müteşahhıs sekenesine ber-vech ma’îşet karyeler ihâle ve tefvîz olunduğına dâ’ir iki yüz on sekiz senesi târîhinden bin iki yüz yigirmi beş târîhine kadar virilmiş olan birkaç kıt’a sened ele geçirilmiş olmağla tahşiye olundu.] [65] Devlet-i ‘aliyye’de ve taraf-ı yemîninde olan Bane mahâllinin ba’zı karyeleriyle Serdeşt’e muzâfa el-an ‘Acem nâm-ı diğeri Yetüş? mahâllinin Îrân tarafında bırarakdan Süleymaniye’ye tâbi‘ Bûşdar kazâsı karyelerinden Kondol ve el-an ‘Acem mahâlline muzâfa Keşkeşebeve? karyeleri beyinde vaki Zeynevi? Ahmed Hân yahut Sürin tepesi demekle şehir olan tepenin hizâsında kâ’in bir noktaya resîde olup andan aşağı nehr-i mezkûrun iki tarafı Süleymaniye sancağı muzâfâtından olmak üzere hatt-ı hudûd Zeynevi? Ahmed Hân tepesine mehâzi noktadan mezbûr tepeye ve oradan nefsi Yetüş karyesi civârında vâki‘ Kani Güvyer? nâm tepeden Hümel? Tağı silsilesi zirvesinde vâki‘ Devri Mirkase gediğindir ve Güne Mervefuretik? ve Lağv Girüser Ahuran ve Seri Rüstem Aban nâm tepe ve gediklerden dolaşarak Bulefik? tağın zirvesine varub oradan dahi Heşlü ve birde Sepiyan ve Venikine? Ve diğeri Güne Bifer ve Ser Gelü ve Bamin ve Casusen ve Şeniyye nâm mahâllerden Güme nâm tağın zirvesine vâsıl olup oradan Pürkaniyeden nâm mahâllerden ve Rihe Günesi demekle ma’rûf yoldan geçerek Seribaske Almeran nâm tağın zirvesine ulaşıdıktan sonra cihet-i şarka dutarak oralarda vâki‘ Kur‘umar (Kör ‘Ömer) karyesinin taraf-ı cenûbîyesinde vâki‘ dere suyun mecrâ-yı tabî‘yesine peyveste olarak andan mecrâ-yı mezbûrıyla Serdeşt taraflarında Gelü ve Lâhîcân taraflarında Rûbâr-ı Lâhîcân Rûbâr-I Mâşkân demekle ma’rûf nehre vâsıl olup andan nehr-i mezbûrun mecrâsıyla cihet-i şimâliye dönerek ve Kiredilüveyn tepesini berü tarafda bırarak Prkan nâm tepeye vardıkda garbe dönüb Kirdisur nâm karyenin

hizâsında Lavin Çayı'nın mecrâsına ve oradan [66] mezbûr Lavin Çayı'nın taraf-ı yesârında kâ'in Bulkava karyesiyle cânib-i yemîninde vâki' Maşkan karyeleri kurbünde olan köprüye kadar Lavin çayı ile gelüb oradan Maşkan karyesinin civârında ve garbî-i cenûbünde vâki' Kömeperen Tağı'nın zirvesine vâsıl olur oradan dahi Barzin gediğinden ve Başki Milani ve Cunelüçüpi? Tepelerindne ve siyâh Keyv nâm tağın zirvesinden bi'l-mürûr Keyleşin Tağı'nın zirvesine peyveste olur. İş bu hat Lâhîcân kıt'asını şimdi olduğu gibi iki kısma taksîm idüb kısm-ı şarkînin bir kıt'ası ya'ni Pesve mahâlli el-hâleti hazihi Îrân memâlikinde bulunan Soğukbulak muzâfâtından olmak üzre Belbas 'Aşîreti'nden Mameş tâ'ifesinin yedd-i tasarrufında ve tâ'ife-i mezbûra dahi Îrân ta'bîyetinde bulunarak öte tarafa ve yine mezkûr kısm-ı şarkîsinin diğer kıt'ası ya'ni Nelin Menkur? mahâllî yine Belbas 'Aşîreti'nden Süleymaniye'ye tâbî' Menkur tâ'ifesinin tasarrufında olduğu hâlde yine öte tarafdâ ve kısm-ı garbîsi 'aşîret-i mezbûradan Kûy Sancağı'na tâbî' Piran ve Remek tâ'ifelerinin taht-ı tasarrufında olarak berü tarafdâ kalur.

Bend 55

Bâlâda beyân olunan hudûd-ı kadîme ile hudûd-ı hâlîyenin arasında vâki' ve el-yevm bir mikdârı Îrân memâlikinden Soğukbulak Hükümeti'ne dâhil bulunan Lâhîcân nâm mahâl hakkında eğerçi bir güna kayd ve senede dest-res olunamamış ise de rivâyet-i vâki'aya nazaran Lâhîcân kıt'ası kadîmü'l-eyyâmda saltanat-ı seniyye tarafından yurtluk ve ocaklık vechle Soğukbulak sekenesinden 'ibâret olan Mekri tâ'ifesinden bir fırka olan Mirbasakan tâ'ifesine tevcih ve ihsân olunmuş ve tâ'ife-i mezbûra oralara mutasarrıf bulunmuş [67] olduğu hâlde Şehrîzor Eyâleti'nde kâ'in Kûy Sancak 'aşâ'irinden ve teba'a-i Devlet-i 'aliyye'den bulunan Belbas 'aşâ'iri bundan pek çok eski vakitlerinde kıt'a-i mezbûreyi Mirbasakan tâ'ifesi yedinden niza' ve zabt derek mutasarrıf bulunmuşlar ve 'aşâ'ir-i merkûme âtiü'z-zikr tavâ'ifden mürekkeb olarak 'ahd-i karîbe gelinceye kadar cümlesi teba'a-i Devlet-i 'aliyye'den oldukları hâlde bunlardan ba'zıları birer takrîb berü tarafdâ fekk-i rabake-i inkıyâd ve itâ'ât ve Îrânlu tarafına intimâye meyl ve râğbet iderek el-ân öte tarafın taht-ı irâdesinde bulunmuşlardır. [68] Tahkîk ve istihbâr olunduğına göre Belbas 'aşîretinin tâ'ifeleriyle 'ale't-tahmîn mikdâr-ı hâneleri

Menkur tâ'ifesi Fırka-i Zudî

Fırka-i Kadrevîşi? Hâne 700

Hâne 500

Bunlar yaz mevsiminde el-yevm Soğukbulak’a tâbi‘ Nelin Menkur nâm mahâllere ve kış mevsiminde Süleymaniye’ye tâbi‘ ve Kûy Sancağı’na taraflarında yaylayub kışlamakda oldukları

Mamteş tâ’ifesi

Hâne 400

İş bu tâ’ife Lâhîcân Soğukbulak’a muzâfa kıt‘a-i şsrkîyesinde eğlenüb kışlamak üzere bazı senelerde Süleymaniye muzâfâtından Peşder ve Bitvin ve Kûy Sancak taraflarına gitmekde olub el-ân cümlesi İrân’a tâbi‘ oldukları

Piran tâ’ifesi

hâne 1000

İş bu tâ’ife el-hâletü’l-hazihi Kûy Sancağı’na tâbi‘ olarak yaz mevsiminde mutasarrıf oldukları Lâhîcân kıt‘a-i garbîyesinde ve kış mevsiminde Bitvin ve Kûy Sancak ve Karaçuğ ve Erbil taraflarına gidüb kışlamakda oldukları

cem‘ân hâne

2600 [69]

Sin Tâ’ifesi

Hâne

400

Nunlar el-hâlet-i hazihi Devlet-i ‘aliyye’ye tâbi‘ olarak kış mevsimlerinde Bitvin kazâsında sâkin olub yaz mevsimlerinde Serdeşt ve civârında bulunan Nelin Fakîh ‘İsa ve Desrivesne? nâm mahâllerde yaylakda oldukları

Remek tâ’ifesi

Remek Fakîh Veysi? Remek Fakîh ‘Abdullah Ağa

Hâne 70 Hâne 50

Cem‘ân

Hâne

120

Bunlar yaz ve kış Bitvin kazâsında olub fakat yaz vevsimlerinde hayvanlarını çobanlara
tevdî‘an Lâhîcân’a göndererek yayalamakda oldukları

Cem‘ân

Hâne [70]

Bend 56

Bâlâda murakkam beş tâ‘ifeyi hâvî olan ve her bir tâ‘ifesi birkaç fırkadan mürekkebe bulunan il bu Belbas ‘aşîretinin kâffesi teba‘a-i Devlet-i ‘aliyye’den ve Kûy Sancak ‘aşâ’irinden olarak yaz ve kış mevsimlerinde her birinin bâlâ-yı esâmelerinde gösterilen mahâllerde sâkin ve Kûy Sancağı’na hıdmet ider oldukları hâlde yaylakları bulunan mahâll-i merkûme Îrân memâlikinden Soğukbulak ve Selduz memleketlerine ve el-yevm tasarruf-ı Îrâniye’de bulunan Uşni mahâlline kurb ve civâriyetleri ve kendüleri nâ-rahat âdemler olarak bununla beraber elli altmış sene ye gelince zorlu bulundukları cihetleriyle mütemadiyen râhat turmayarak civârlarında bulunan Îrân memâlikine itâle-i dest te‘addi etmekden ve Soğukbulak ve Selduz ve Uşni memleketlerini yağma ve talan eylemekden ve gâh gâh Urmi ve Hoy’a varınca kadar îsâl-i rahneye mübâderetden hâlî olmayarak hatta Piran tâ‘ifesinin şimdiki ağası bulunan Karani Ağa’nın dedesi yine Karani Ağa nâm kimesne bir vakit Hoy şehrine bile zabt idüb üç gün hükümet itmiş ve Mameş tâ‘ifesinin ağası bulunan Perut? Ağa’nın babasının ‘amûcası İbrâhim Sultan Selduz’i zabt idüb dört beş sene kühümet eylemiş ve mu’ahharan ‘Acem tarafından Selduz’a hâkim nasb olunmuş ise de hükümet idemeyerek lafzı Murad hâkim bulunub mahâll-i mezbûr tâ‘ife-i merkûmenin tasarrufunda bulunmuş ve Uşni mahâlî ise yerlüsünden olan Zerzat tâ‘ifesi beyzâdelerinden Îrânlu tarafından nasb olunmuş hâkimlerin hükmünde bulunmuş ise de pek çok yerini sâlîfû’z-zıkr Piran tâ‘ifesi tasarruflarına geçürüb mîrîye [71] ‘âid hâsılât-ı arazîyesini mahâll-i mezbûr hâkimleriyle münâsefeten ahz ve taksîm idegelmiş ve Menkur tâ‘ifesi dahi Soğukbulak taraflarına tasallut olarak hayli karyeleri tasarrufına geçürmüş olduklarından Îrânlu tarafından dahi ara sıra bunların def‘ -i te‘addîleri zımnında üzerlerine ‘asker sevk olunarak tavâ‘if-i mezbûreyi yağma ve talan eyledikleri istimâ‘ ve istihbâr olduğundan mâ‘adâ Îrân tevârîhinden Nadir Şâh’ın vekâî‘ni mübeyyin Cihanşâh nam târîhin yüz yetmiş ikinci sahifesinde (çün tâ‘ife-i Fezun ez kıyas

Belbas ki müte‘allik be Hân-ı Rum est) ‘ibâresiyle Girbeşüb ‘aşîret-i merkûme üzerlerine ‘asker sevk olunarak nehb ve gâret itmiş oldukarı mestûr ve bu ibâre iktizâsınca ‘aşîret-i merkûmenin Devlet-i ‘aliyye’ye tâbi‘yetini Îrânlu tasdîk ider demek olduğu emri gayri mestûrdur. Kaçar târîhinde dahi bin iki yüz yigirmi altı veka‘inde Belbas ‘aşîretinin Selduz Nâhiyesi’ne irâs eyledikleri rahne ve hasârdan tolayı ahz-ı intikâm içün Azerbaycan rîş sefidlerinden Ahmed Hân nâm kimesne ile Avşar Asker Hân nâm kimesnenin Abbas Mirza tarafından me’mûren gelüp ‘aşîret-i mezbûreyi yağma ve talan eydikleri mukayyet ve Belbas ‘aşîretinin Devlet-i ‘aliyye’ye tâbi‘ olduğu bizce bunca tevâtür ile sabit olduktan başka büsbütün Cihangüşa târîhi kavliyle dahi müeyyed isede Kaçar târîhinde ‘aşîreti merkûmeye dâ’ir olan bahsde Devlet-i ‘aliyye ‘aşâ’irinden olduğu tasrih olunmayıp ibarenin sibak sebkine bakulursa kendü ‘aşâ’irini tedib itmiş gibi tur-ı acemide derc ve beyân olunmuş her ne hal ise Belbas ‘aşîretinin ber-minval-i meşrûh Îrân memâlikine isâl-i te‘addi ve hasârdan hâlî olmadıklarından rivâyet [72] olduğına göre bin iki yüz on beş hilalinde Îrânlu tarafından Meraga hâkimi Ahmed Hân nâm kimesne ‘asâkir-i vâfire ile gelüp bunları yağma ve talan iderek dönmüş ve ol târîhden altı yedi sene mürûrunda Mameş tâ’ifesinin istidaasıyla Soğukbulak tarafından Şeyh Ali Hân nâm kimesne hâkim nas olunarak gönderilmiş ve tâ’ife-i mezbûra tarafından dahi kabul olunmuş olduğundan Mirbasakan vaktinden berü yeri mevcûd ve hâkim-i mezbûrun vürûdunda divarları münhedim bulunan kal‘a tepesine merkûm Şeyh Ali Hân şimdiki mevcûd olan toprak hisarı çürüyüp ol vakitten berü Lâhîcân Nâhiyesi’nin Pesve? mahâlli tâbir olunan bir kırası Îrânulunun bezu‘? tasarrufına geçmiştir ve bu keyfiyet iki yüz on beş târîhinde vâki‘ olduğu rivâyet olunmuş ise de Kaçar târîhinde mestûr olan Ahmed Hân merkûm Meraga hâkimi Ahmed Hân’dan ‘ibâret olduğu bu sûrette vuku‘ât-ı mezbûre bin iki yüz yigirmi altı târîhinde zuhûra geldiği anlaşılmıştır.

Bend 57

Lâhîcân kıta’sından ma‘dud olan ve on beş o pare karyeyi havi bulunan Berune mahâlli merkûme Şeyh Ali Hânın Pesve’ye? vurûdı târîhine gelinceye kadar el-an Revandiz sancağı muzafâtından olan Balek? Kazâsı mülhakâtından iken o târîhde mahâll-i mezbûre dahi Pesve ile beraber Îrânulunun tasarrufuna geçmiş ve Pesve’de hâkim olan kimselerin taht-ı idârelerinde bulunmuş olduğu halde [73] geçen altmış yedi târîhinde Berine mahâllini ayırup yine merkûm Pirut Ağanın akrabasından Azize Sure nâm kimesneye virmişler ve işbu Berine mahâllinde vâki‘ karyelerden Selvi ve Vikir Desur ve Pulkava ve Girt Kavvalan ve Şeyhhanük nâm beş pare karye mahâll-i mezbûr Azize Sure nâm kimesneye virilinceye kadar

Piran tâ'ifesinden Karani Ağa tarafından ta'sîr olup virgüleri Pesve tarafından ahz oluna gelmiştir.

Bend 58

Belbas 'aşîretin keyfiyeti halleri ya'ni öteden berü Devlet-i 'aliyye teba'asından bulundıkları derkâr ise de İrânlunun mazbût olan mizacları iktizâsınca Belbas 'aşîretini kazânmak hülyasıyla toprağından el çektürmeyüp Soğukbulak muzâfâtından ba'zı karyeleri Menkur tâ'ifesine ve ağalarına verüp anları oralarda rençber ittihâz eylemiş ve Seldus mahâlli muzâfâtından dahi ba'zı karyeleri Mameş tâ'ifesi ağalarına zirâ' ve hirâset ittirmekte bulunmuş ve bunların oralarda olan mevrû'atından re'ayânın mevrû'atı 'öşürlerini Soğukbulak hâkimleri alup tavâ'if-i mezbûra ağalarının kendüleri-çün ekdirdikleri mevrû'atın öşürlerini ağalara terk ederek tergip ve îvâlarına sarf-ı efkâr olunmuş ve bununla beraber Menkur tâ'ifesi yaz mevsimlerinde Nelin Menkur nâm mahâllerde Soğukbulak taraflarında mezâri' idindikleri karyelerde eylenüp kış mevsimlerinde esâmîsi zîrinde gösterilen kışlaklarına ve Mameş tâ'ifesi yaz mevsimlerinde [74] Lâhîcân'ın Pesve kıt'asında eğlenüp kış mevsiminde yine zîr-i esâmîsinde muharrer kışlaklara gider iken bu iki tâ'ife virgü-yi mu'tâdelerini Kûy Sancağı'na te'diye iderek âtiü'l-zikr vâki'asına gelince Lâhîcân'ın Pesve mahâllî gâh berü taraftan ve gâh öte taraftan idâre olunur iken esbâk Revandiz Mutasarrıfı Ravanduzlı Mehmed Paşa Mameş tâ'ifesi ağalarının bâlâda beyân olduğu vechle sâkin oldukları mahâlle İrânluya kesb-i te'alluk itdiklerinden kendüsünün taraf-ı Devlet-i 'aliyye'den ahz ve istîsâlinde bir iki üç sene evvel vakitlerde Mameş tâ'ifesinin üzerine varub ağaları bulunan Hamza Ağa nâm kimesne ile iki nefer evlâdını ve iki karındaşını ve hasm ve akrâbasından diğer dört nefer kimesneyi katl ve i'dâm itmesiyle tâ'ife-i merkûme kış mevsimlerinde dahi kadîm kışlaklarına gitmekden çekilüb bin iki yüz elli târîhine kadar yaz ve kış mevsimlerinde Selduz ve Pesve mahâllinde ikâmet iderek bütün bütün İrânluya tâbi' olub berü taraftan kilisa kat'-i 'alâka eylemiş ve ol târîhlerde Revandizli Mehmed Paşa Revandiz'dan kaldırılmış olduğundan Revandiz ve Kûy taraflarına bakacak müdir ve muktedir bir me'mûr gönderilmeesiğinden Mameş tâ'ifesi Lâhîcân'a gelüb temekkûn itmiş ve elli üç elli dört senesi târîhleinde Lâhîcân'ın Pesve mahâlli İrânlı tarafından tâ'ife-i mezbûra ağası bulunan Pirut Ağa'ya senevî elli bin guruşdan 'ibâret olan bin toman mukâbilinde ber-vech-i maktû' ihâlâ olunub mebkâğ-ı mezbûrun iki yüz tomanı merkûme mevâcib olarak i'tâ ve kusûrı sene be sene ahz ve istîfâ olunmakda bulunmuşdur. Menkur tâ'ifesi dahi bâlâda beyân olundığı vech üzere Kûy Sancağı'na [75] tâbi' iken paşa-yı merkûm bir aralık Kûy Sancağı dahi zabt eylediğinden ve bu hareketi ise Bağdad Eyâleti esbak müteveffa Necîb Paşa merkûmun selefi

‘Ali Paşa merkûmun mugâyir-ı rızâi bulunduğundan müşârün-ileyhin emriyle Süleymaniye sancağı mutasarrıfı bulunan Süleyman Paşa’nın Mehmed Paşa üzerine ‘asker sevkiyle muhârebe itmişlerse de bir iş göremediklerinden Süleyman Paşa İrânlu tarafından istimdâd idüb Tebriz’den sertertib Mehmed Hân bir mikdâr ‘asker ile ta’yîn olunmuş ve Revandiz paşasının Bitvin nâm mahâlde binâ ve ihdâs eylemiş olduğu Derbend kal‘asında şedîd bir muhârebeleri olub birçok kâtl ve maktûl vukû’ndan sonra Revandizli Mehmed Paşa sulha tâleb olmağla merkûm Sertib Mehmed Hân vesâtetiyle Revandizli Mehmed Paşa Kûy Sancağı muzâfâtından sekiz nâhiye ile menkur tâ’ifesini Süleymaniye’ye terk iderek sulha baş balmış? olduklarından ol vakitden berü zikr olunan sekiz nâhiye Süleymaniye ‘aşâ’iri ‘adâdına girüb virgü-yi mu‘ayenesini Süleymaniye Mal Sandığı’na te’diye ve ifâ itmekde bulunmuşdur.

Bend 59

Menkur tâ’ifesi ber-vech-i meşrûh kadîmde Kûy Sancağı ve şimdi Süleymaniye’ye tâbi‘ Devlet-i ‘aliyye ‘aşâ’irinden ise de tafsîl olunduğı vechle İrânlu bunları vaktine göre nehb ve gâret itmesiyle berber dâ’imâ tergîb ve teşvîkden hâlî olmadığından bu tâ’ife dahi Soğukbulak taraflarından haylice arâzî ve karî edinmiş ve ez cümle Soğukbulak hâkimleri bir aralık tâ’ife-i mezbûranın ağası olan Bapir? Ağa’nın oğlunu öldürmüş olduklarından ve anın üzerine merkûm tâ’ifesiyle beraber elinden geldiğı mertebe ahz imtikâma tasaddî idüb bi’l-âhare irzâ [**Der-kenâr**: işbu bende muharrer sekiz nâhiye bunlardır ‘Asâkir kazâsı Ağçeler kazâsı Givçermle nâhiyesi Çınarsuz nâhiyesi Serçınar ve Kendağaç nâhiyesi Kasrun ve Kerdhiz nâhiyesi Şevân kazâsı] [76] olunmayınca çok yerleri tahrîb eyleyeceğı Soğukbulak hâkimleri tarafından cezm ve teyekkun olunmuş ve benâ ber in maktûlün diyet bedeli olarak Soğukbulak muzâfâtından rivâyete göre bir iki yüz hâneyi hâvî Lucin dimekle ma’rûf bir kıt‘a karyeyi merkûm Bapir Ağa’ya virmiş olduklarından merkûm gıtdikçe öte tarafa te‘alluk kesb idüb Menkur tâ’ifesinden tâbi‘ olan Kadruviyeti? karyesi ile heman berü taraftan kat‘-ı ‘alâka idüb külliye öte tarafa ‘aşâ’iri ‘adâdına girü birkaç senecik o halde bulunur ise Lâhîcân’dan bir kıt‘a olan Nelin Menkur nâhiyesi dahi bu vesile ile artık bütün bütün İrânlunun pençe-i ‘itisâfına gireceğı ve asaptan bulunmuştur. Zira tâ’ife-i merkûmenin oldukları mahâlde varıldığı vakit ba‘zı hususatın tahkiki zınnında merkûm Bapir Ağa’nın nezd-i bendegâneme gelmesi husûsu ba tezkire-i mahsûsa iş‘âr kılınmışken gelmeyüp İrân me’mûrî Pesve’de iken yanına gitmiş ve bu sıra çâkerleri dahi Pesve’ye vâsıl olduğunda birkaç kere merkûmun yani Menkur tâ’ifesi ağası olan Bapir Ağa’nın gelmesiçün haber gönderilmiş olduğu halde yine gelmeyerek İrân me’mûrının haymegâhından yaylağı olan Nelin nâm mahâlde gitmişti.

Bend 60

Geçen iki yüz altmış dört veya altmış beş târîhlerinde Îrânlu tarafından nehb ve gâret olunan ve Tebriz’ de mukîm Devlet-i ‘aliyye şehbenderi ‘Ali Rasim Efendi tarafından mâl-i menhûbeleri Îrânludan da’va olunan Menkur tâ’ifesi bu tâ’ifedir. vâki‘ül-halde tâ’ife-i merkûma Îrânlu tarafından yağma olunmuş ve işidildiğine göre hayli mâlları [77] gitmiş ise de gerek kendülerinin bu yüzden te’lîf ve taltîflerinin husûli ve gerek bu vasıta ile Îrânlunun Belbas tavâifi haklarında dermeyân ve irâd eyleyeceği safsataların önü kestirilmesine bir alet ittihâz olunmasın zınnında mârru’l-zikr nehb ve talan olunmuş olan mâlları devletçe tahsîl olunmak için defterlerinin tanzîmi ile savb-i abîdâneme virilmiş ve emvâl-i menhûbelerinin istirdâdı istida‘â ve istirhâmını hâvî bir ‘arz-ı hâl gönderilmesi husûsları Bapir Ağa tarafından gelmiş olan âdeme ifâde olunmuş ve bu keyfiyet canlarına minnet olacağı me’mûl gibi görülmüş ise de buna dahi katan meyl ve isgâ itmemişlerdir.

Bend 61

Bundan yedi sekiz sene mukaddem Lâhîcân’ın el-yevm Devlet-i ‘aliyye teba‘asından bulunan Piran tâ’ifesinin yedinde olan kıt‘asında kâ’in Gerdelavin? nâm tepe üzerine Îrânlu bir kal‘a binâ itdirmek üzere mi‘mâr ve me’mûr göndererek kal‘a binâsına mübaşeret ve bayağı hisârını çevürüp içüne bir mikdâr ‘asker vaz’ itmişlersede tâ’ife-i merkûma ağası bulunan Karani Ağa varub vaz’ eyledikleri ‘askeri tard ve ihrâc ve yapılan hisârı hedm eylemiş mu’ahharan dahi tekrar me’mûr ve mi‘mar gönderecek ve mümâna‘ât olunur ise def-i mümâna‘ât zımnında ‘asker dahi gönderilecek olduğu mümâileyh Karani Ağa tarafından lede’l-istihbar tâbî‘ olduğu Kûy Sancağı Müdürü Selim Ağa’ya haber gönderüp isti‘âne eylemiş ise de müdir-i mümâ-ileyh tarafından kat‘a karışılmayup kendü başına bırakılmış olduğu halde kal‘a binâsıçün gelen ‘askerle Karani Ağa mehâriye iderek bir nefer oğlu ile ‘aşîretinden birkaç nefer kimesneyi katle virerek üzerine gelen ‘askeri bozub kal‘a binâsı men‘ itmiş olduğundan ve mahâll-i mezbûrda kal‘a binâsı [Der-kenâr: İş bu Belbas ‘aşîretinin celb ve te’lîfi lâzime-i hâl ve maslahattan olduğundan meskenleri taraflarında bulunduğu esnâda savb-ı çâkeranemden ba‘zı mertebe olarak te’lîfiyelerine bakılmış ve husûs-ı mezbûra dâ’ir ol vakit Bağdad vâlisi ve Hicaz ve ‘Irak Ordu-yı Hümâyûn müşîri bulunan devletlü Namık Paşa hazretlerine bir ‘ariza yazılmış ve keyfiyet Bâbıalî’ye dahi ‘arz ve iş‘âr kılınmış idiye de ana dâ’ir bir şeye tesebbüs olunmadığı ma‘lûm-i çâkeranem olmadığından ihtâr-ı hâl zımnında

tahşiye olunmuşdur.] [78] artık bütün Lâhîcân'da zîlyed bulunmalarını mûcib olacağından ve ağayı mümâ-ileyh dahi kolaylıkla emellerinin revâcına yol virmediğinden mücerret merkûm Karanî Ağa'yı yola yaturup hem kal'a binâsına muvaffakiyetini tahsîl ve Belbas 'aşîretinin bu tâ'ifesine dahi bir el atmak hülyâsıyla bundan iki sene akdem Îrânlu tarafından 'Asker Hân nâmında bir sertib bir mikdâr 'asker ile Karani Ağa'nın olduğu yerlere gelerek bâlâda zikri sebkat iden birine mahâllini merkûm Karani Ağa'ya va'ad idüb bundan başka Uşni mahâlli bundan akdem Karani Ağa'nın tasarrufında bulunduğundan ana bedel dahi senevî üç yüz keyl-i İstanbulî'den 'ibâret olmak üzere sekiz yüz kevir hınta i'tâ olunacağını va'ad iderek zîr-i idâresinde olan Piran tâ'ifesinin öteden berü Îrân 'aşâ'irinden olduğunu mutazammın kendüsünden şehâdetnâme gibi bir sened istihsâline sa'y itmiş ise de ve güya Karânî Ağa'nın meşhûr düçârânem olan etvârına nazaran böyle bir sened virmemiş olsa bile Îrânlu ser-rişte olacak bir şey yapmış olması pek muhtemeldir.

Bend 62

Mezkûr Lâhîcân kıt'asının kaffeten Devlet-i 'aliyye memâlikinden ma'dûd olduğına mahâll-i mezbûr öteden berü Devlet-i 'aliyye'ye tâbi' Belbas 'aşîretinin kadîm vakitlerden şimdiye kadar yaylakları olarak taht-ı tasarruflarında olduğu ve Îrânîlerin oraya ve Belbas 'aşîretine medhalleri olmadığı bir büyük delîl olduğundan başka tahkîkât-ı vâki'ya nazaran Revandiz muzâfatından Balek kazâsı ahâlîsinden Mîr 'Ali nâm kimesne bundan yetmiş, seksen sene ol Lâhîcân'da hükümet itmiş [79] andan sonra Bağdad vâlisi esbak müteveffa Ebu Gadara 'Ali Paşa merhûm tarafından Kûy Sancağı mütesellimi nasb olunan Gürci Mehmed Bey tarafından dahi Kürd Halis Paşa hademesinden İsmâ'îl Bey'in pederi Lâhîcân'a zabt nasb olunmuş müşarülileyh Ali Paşa Bağdad'da bin iki yüz yigirmi iki târîhinde i'dâm olup kethüdâsı Paşa Süleyman yerine geçdikde merkûm Gürci Mehmed Bey Kûy Sancağı'ndan ma'zûlen Lâhîcân ve Urmi tarîkiyle Dersâ'adet'e müteveccih oldıkda Kûy Sancağı 'aşâ'irinden el-ân ağası bulunan Haris Ağa mîr-i merkûm ile beraber Lâhîcân'a kadar gidüb görmüş olmağla ol vakit 'Acem'in Lâhîcân'a katan dahl ve ta'arruzı olmadığı merkûm Haris Ağa'dan ve sâ'ir müsîn âdemlerden işdilmiştir.

Bend 63

Devhatü'l-vüzerâ nâm Bağdad târîhinin bin iki yüz on yedi senesi vekâ'iyinde Ekrad'dan beyne'l-hudûd vâki' Şenu ve Lâhîcân ve o mahâllâtın Gevsar ve Cebal saab'ül-

menalde menzil-saz-ı ârâm olan Belbas tavâ'ifi Îrân'a mensûb Soğukbulak ve Meraga ve Urmiye nevâhisine her bar tasallut ve ızrâr eylediklerinden bi'd-defa'ât sahib-i ihtiyar Îrân yazup su'-i hal ve hareketlerinden teşekki eylediğine ve bu halde bırakılacak olurlarsa beyne'l-devleteyn müesses olan Belbas müsalahasının inhidâmına sebep olacaklarına binâen bunlardan Kûy Sancağı tarafında bulunanların üzerine Süleymaniye mutasarrıfı İbrahim Paşa Bağdad valisi merhûm 'Ali Paşa tarafından me'mûr olup vâlî-i müşarûlileyh dahi bi'n-nefs bunlardan Erbil taraflarında olanların üzerine gidip yağma ve talan eylemiş olduğu münderic ve muharrerdir. [80]

Bend 64

Nefs-i Pesve tevâ'ifinden olup el-ân harâb olan Hurverç karyesi ve yine Pesve muzâfâtından Pelas Avavilkin ve Kirtikşane ve Karahisar karyeleri Remek tâ'ifesini mülki olarak mutasarrıflarından biri Beni Ağa'nın oğlu 'Abdullah Ağa ve biri Pirut Ağa'nın oğlu Ağa nâm kimesneler olup merkûmandan 'Abdullah Ağa hâlâ zkri sebkât iden Karanî Ağa'nın yanında ve Pirut Ağa'nın oğlu dahi Bitvin nâm mahâlde Derukelkin? Karyesi Piran tâ'ifesinin mülki olduğu ve Zevke ve Maşkan karyeleri ahâlîsi umûmen Balek tâ'ifesinden oldukları istihbâr kılınmış ve bu fıkraları Îrân'ın Lâhîcân'da medhalleri olmadığına nev'mâ delîl bulunmuş olmağın derc olunmuştur.

Bend 65

Bâlâda beyân olunduğı vech üzere hatt-ı hudûd-ı kadîme Lâhîcân'la Selduz ve Uşni nâm mahâllerin aralarında vâki' Buğra suyu geldikten sonra oradan Devavan karyesi ile Düzelgeni berû tarafda yani Uşni tarafında birağarak Punbet Çarbur nâm tağa ve anın ve Pir Nasır Tağı'nın zirvelerinden geçerek ve Dince ve Kündivla nâm tağın zirvesine ve andan Poşt derbe ve bedrekeşik ve Kurah ve Kanitaht yahut Aznam tağa ve oradan dahi Mendeleş? suyu vâsıl olup oradan Urmiye tâbi' Berandız mahâllini ikiye taksîm iderek nefsi-i Berandız kasabasıyla cânib-i şarkîsinde bulunan Didan ve Ardaş ve sâ'ir kurâ-i şarkîsinin öte tarafta ve Kasımlı [81] ve Dimdim ve Göktepe ve Beyanan ve Saatli nâm karyeler ile bunların garp tarafında bulunan kurâ-i sâ'iresini berû tarafata bırakarak Berandız deresine uğrayup andan sir tağa ve oradan dahi birde sura tâbi' Helsuri karyesiyle Urmi'ye tâbi' Karaağaç karyesi aralarından tolaşup Gelibendi deresinde kâ'in hâne-i Gelanes nâm mahâllden mürûr birle Enba suyu çıkub andan Zinvi Malevli suyu ve andan dahi Terekves mahâllin kâffe-i kurâsı ve

mezârî‘alarını tamamiyle berü tarafta birağarak Beradus Nâhiyesi’nin cânib-i şarkisinde vâki‘ men Menceleser ve Tabke ve Kurumeydan nâm taşların üzerinden mürûr birle mezbûr Kurumeydan Tağı’ndan bir mikdâr şarkî-i şemaliye dönüp ve Enzel-i zir ve Enzel-i bala nâhiyelerine ve mezârî‘ ve merâlarıyla tamâmen berü tarafda birağarak Urmi göli sâhilinde bir noktaya inüp oradan dahi şimâle dönerek mezbûr Urmi göli sâhiliyle Merkevüs Tağı’nın göle çıkmış olan burnuna vardıkda bir mikdâr garbe dönüb mezkûr Merkuş Tağı’nın ve Avgan ve Yüncelak taşlarının en yüksek zirveleri üzerinden tolaşarak Çehrik ile Selmas mahâlleri arasında vâki‘ Kesektaş manasında Ularbereberi? Yahut Koçi Bey Kalesi nâm mahâlle ve andan ile Çehrik ile Selmas beyninde vâki‘ Üçtepeler ve Aluta harkı ve Senger tabir olunan tepeye mahâlîli üzerlerinden bil mürûr Köreva Tağı’nın zirvesine çıkup Huder kalasının şarkî tarafında kâ’in mevrâlarının sınırı üzerinden Molla ‘İsa nâm gediğe geçüb andan dahi Kartepe ve Kızıldağ ve Miskinlice ve Kalacık nâm tepelerden Pelutulu Tağı’nın üzerine ve andan Kotur Nâhiyesi’nin res hudûdı olduğu ibtida memuriyetinde zahire çıkarulu [82] üzerine ‘alâmet rekz olunan Dağmacıtaşı’na vâsıl olur ve bu sûretde Uşni mahâlîli ile Merkever nâhiyesi ve Balada Revandiz’a mülhak bulundıkları zıkr olunan Bağvümer tâ’ifesinin tasarrufında bulunan Gelaz mahâlîli ve Beranduz mahâllinin bir mikdârıyla Birdesur ve Merkever ve Biradust nâhiyeleri ve Sumay nâhiyesiyle Sumay tevabiinden olan Enzel-i bala ve şimdi ayruca Urmi tarafından idare olunmakda olan Enzel-i zir nâhiyeleri ve Çehrik nâhiyesiyle el-yevm Çehrik’e tâbî‘ bulunan Gerdiban ve Şenbenal ve Şeyran ve Debrik nâhiyelerini ve Hevdur? Kal‘asıyla tevâbi‘-i karyeleri ve fil-asl Hevdur muzafâtından olduğu rivâyet olunan Yezdikan karyesi ve tamâmiyle Kotur nâhiyesi berü tarafta ve Selduz ve Urmi ve Selmas ve Hoy mahâlleri ve el-yevm ve Selmas taraflarından idâre olunmakda olup zıkr olunan hatt-ı hudûda göre taraf-ı Devlet-i ‘aliyye’de kalan mahâll-i mezkûreden başka Selmas ve Hoy mahâllinin kusûru tevâbi‘i İrânlu tarafında kalur.

Bend 66

Bidâyet-i me’mûriyet-i çâkeranemde Kotur Nâhiyesi’nin hudûd-ı kadîmesi zâhire çıkarılarak Dağmacıtaşı’ nâm mahâlilde zıkr olunan başluca ‘alâmetinden başka Pirzade Tağı ve Aladağ zirvelerine dahi fer‘ olarak vaz‘ olunan birer ‘alâmetden Pirzade Tağı üzerindeki ‘alâmet işbu zıkr ve beyân olunan hatt-ı hudûdun üzerinde bulunamayub bir mikdâr içêrüsünde kalmış olur. Zira ber-minval-i muharrer ol vakit me’mûriyet-i kemteranem nefsi-i Kotur Nâhiyesi’nin tayin ve tebeyyin hudûdı maddesi olup ahar mahâllere resen me’mûriyet-i [83] ‘abidânem olmadığından ve Pirzade Tağı’nın cânib-i şarkisinde bulunan Hüder

nâhiyesiyle rivâyet olundığına göre kadîmde Hüder tevâbi'nden bulunan Yezidkan karyesi Hakkâri sancağı muzâfâtından oldukları istihbâr kılındığından yedd-i çârkerâneme virilen talimât-ı seniyye mantûk-ı 'alîsınca rufeka-yı çâkeranem olan düvel-i selase me'mûrlarıyla birlikte oralara gidildikde anların her birine dikkat ve hukûk-ı saltanat-ı seniyye meydana çıkarmağa mübâdaret etmekle nefis-i Kotur Nâhiyesi'nden başka mahâllerin hey'et-i hazırasına tokunulmamış ve bu defa hasbel me'mûriye her birinin tahkikât-ı lâzimesi bi'l-icrâ çekünki-i ahvâli sırasıyla bu müzekkireye kayd ve 'imlâ olundığından mücerred Pirzade Tağı'nda olan 'alâmetin hudûd-ı kadîme-i mestûrenin içerüsünde kaldığı ma'lûm-ı 'ali buyurulmak zımında işbu mahâlle derc-i keyfiyete ihtira olunmuştur.

Bend 67

Uşni nâm mahalli çekünki-i ahvâline dâ'ir mahall-i mezbûr müftisi 'Abdullah Efendi vesâtetiyle ahâlden istihsâl olunan farsîü'l-'ibâre memhûr şehâdetnâmenin tercümesi bin iki yüz altmış sene-i hicriyesi şevvâlû'l-mükerreminin dördüncü pençşembe günü Rum ve İrân serhaddlerinin ve mukaddî mukarreb'ül hazret'ül-sultaniye ferîk-i inâyet-i rakîk Derviş Paşa hazretleri Eşnuye Kasabasına şeref-endâz olub ahvâl-i vilâyet ve usûl-ı sâkinân-ı memâlikinden istihbâr ve iştişâd taleb buyurdular kadîm kübâr ve aksakallularından tahkîk-i keyfiyât tahrîr olduğu surette [**Der-kenâr**: Mahall-i mezbûre Uşni didikleri müsillü Uşnu'ye ve Şünü? Dahi 'itlâk olunmağa şerh virildi mahall-i mezbûredebin iki yüz altmış sekiz sene-i hicriyesi şevvali ibtidâlarında bulunmuş isede şehâdetnâmede [84] sehven sekiz lafzı ve vaz' olunmamış olduğundan tercümesinde dahi lafz-ı mezbûrdan sarf-ı nazar olunmuştur. Şehâdetnâme de münderic eyâletinde lafzı taht-ı hükmünde demek ise de aslına mutâbık olmak için böyle tercüme olumuştur. Bu tercümede Lâcan imlâsıyla münderic olan mahâl-i Lâhicân'dan 'ibâret olub fakat şehâdetnâmenin aslına Lacan imlâsıyla yazıldığından şerh virilmiştir.] İruşüb şöyle ki eşhed billah sigasıyla edâ-yı şehâded eylediler ki biz vilâyetin esen? ve ana biri biz peder ve ecdâd ana bir islâfından tevâtür ve istifâsına tarîkiyle istedik anlar dahi peder ve ecdâd ve ana bir islâflarından bu iki tarîk ile işüdüb istimâ' eylemişler ve bu zamâna kadar ki zikr olunan târîhde kurun-ı salifenin ahiridir müteselsil olmuştur ki bu mahall ki Uşnuye ve mahalli Lacan ola her ikisi Mirbasek tâ'ifesinin taht-ı tasarrufunda idiler Uşniye'de Körçeşm Mir Seyyid Bey hâkim idi ve Lacan'da Ahmed Bey ve Mehmed Bey ki ikisi birâder idiler Ahmed Bey köhne Lacan kal'asında ve Mehmed Bey mahall-i mezkûreden Soğanlu karyesinde Mir Seyyid Bey'in eyâletinde ve yine her üç taraf Harir Hâkimi KalıBeg oğlu Süleyman Bey'in ve Harir Bey'i merhûmun Hânedânın itâ'at ve

inkıyâdıyla oturmuşlar idi. Ve anların evâmîr ve nevâhisine tabiler idi. Su'ûd ve tenzîlden hâlî olmayan gerdeş gerdun iktizâsınca mirûr-ı eyyâmıla asılları "adin Amadi mahâllerinden Keyli 'aşâ'irinden müteferrik olmuş ve Ömer Şabi dimekle şöhet bulmuş olan Uşnuye'nin Zerzay tâ'ifesi ki dört birâder idiler. Dördi dahi Hakkârî vilâyetine firâr eylediler. Dört birâderin biri olan Deri Ağa kendü tâ'ifesiyle Kever mahâllinde istikrâr bulub hâlâ bu zamânda mevcûd Deri 'aşîreti dimekle mevsûmlardır ve diğê birâder ki ismi Zerrin Ağa idi. Şemdin vilâyetine getdi ki ol yerin hâkimi Şemseddin Bey idi. Ol tâ'ifenin bir mikdârıyla orada sâkin olmuş hâlâ anlarında 'aşîreti mevcûddurlar ve Jerjaddirler ve ol dört birâderin biri dahi Şab Ağa olarak ol dahi bir tâ'ife ile Uşniye vilâyetine gelüb Mirbasakan tâ'ifesinden Kôrçeşm Mir [85] Seyyid Bey'e hıdmed iderek sâkin olmuş ve biri dahi Kızıl Köprü'ye (Altun Köprü) gidüb orada mesken ittihâz idüb hâlâ bu zamânda her dört birâderin tâ'ifesi her dört memleketde mevcûd olurlar ve daim'ül-vakit birbirine hasm ve akrâbalık ve 'ammizâdelik mürâsele ve mükâtebeleri yazarlar idi. Niçe vakit bu sûretle güzar itdikten sonra Mirbasek tâ'ifesinin mensûb oldukları şeraret cebeli ve tabiyetleri iktizâsınca bunlar biri birine uzak düşdüklerinden beyinlerine tohm-ışıkak ve nifak saçmağla beyinlerinde niza ve kıtal hâsıl olub birazı kendü kendüye ve birazı Savukbulak Mekri hâkimi yediyle ve birazı dahi Avşar'dan Urmiye'de bulunan hâkime mahzul ve giriftar oldular. Şab Ağa'yı Zerzaki ol vakit cemiyyet ve 'aşîret sâhibi olub kuvvet ve galebe-i temâmi var idi. Harir hâkimi ile ittifak idüb İşnuye eyâleti ana terk ve tefvîz buyurdular. Anın vefâtından sonra Mir 'Ömer'e teslîm itdiler. Mir Ömer 'in vefâtından sonra oğlı Mîr Hacı Şeyh Bey'e ve andan sonra oğlı Ağa Bey'e andan sonra oğlı Zülfikar Bey'e ihâle olunub birkaç seneden sonra Zülfikar Bey'in günlerinde Harir Beyi tâ'ifesi bu serhad 'aşâ'iri yedinde mahzûl ve giriftâr oldılar ve bakîleri sâ'ir mahâllere müteferrik eylediler ve mezkûr iki memleketin ki Uşniye ve Lacan ola emr ve nevâhileri ola Lacan tamamen ve kâmilin Belbas Tâ'ifesinin dest-i tasarrufına gelmiş ve Belbas dört tâ'ife idiler. Piran, Mameş, Menkur, Remek kurâ ve mahâlli mezkûreyi zemin be zemin nehir be nehir birbirine taksîm eylediler ve Uşnuye mahâlli Keyli Şab Ağa'nın evlâdının taht-ı tasarrufında kaldı. Ve başlu başlarına kendi memleketlerini hıfz itdiler ammâ kendileri Rum 'aşâ'iri ve mensûbâtından bildiler idi. Zülfikar Bey'in vefâtından sonra eyâlet [86] oğlı Ebul Kasım Bey'e irüşub Ebul Kasım Bey Nadir Şâh'ın eyâletinde idi. Ebul Kasım Bey'in oğlı olan Ca'fer Bey pederinden gücenüb ve firar idüb 'Acem vilâyetine gidüb kendiyü orada dâhil-i rikâb nadiri kılmış ve kölelik kemerini kuşanmış olduğu hâlde birkaç sene mü'dded orada kalmış bir gayete irişmiş idiğine Hânlık lakabını ana virmiş idiler ve anın isminden beylik ismi ref' itmiş idiler. Nadir Şâh'ın Mehmed Kalıhan Avşar Urmi yediyle katl olunmuş olduğu bin yüz altmış sene-i Hicriyesinde Ca'fer Hân kendü asl vilâyetine 'avde[t] ve

mürâca‘at eyledi ve Ebû’l-Kasım Bey olan pederinin vefâtından sonra Uşniye Eyâleti Ca‘fer Hân’a irişdi ve İrân pâdişâhi merhûm Azad Hân Afgan’a irişdi. İrân Afağna’nın tasarrufunda olduğu müddetce bir kimseye vechen minû’l-vücûh Uşniye mahâlline mu‘teriz olmadı. Azad Hân kendüsi Urmi Vilâyetine nüzûl idüb çünkü Uşniye hiç bir vechle mu‘teriz olmadı ve Ca‘fer Hân kendü Âbâ ve ecdâdının destûrunca oturmuş varken ki İrân pâdişâğının vekâleti Kerim Hân zende itişdi. İki üç def‘a Uşniye vilâyetine ‘asker gönderüb Ca‘fer Hân’dan hıdmet tâleb eylediler Ca‘fer Hân kendüsiyle kendü teba‘asını eyyâm-ı kadîmede Rum hükâmı emriyle binâ kılınmış ve Uşni kasabasının üstünde tağ üzerinde pek muhkem bir kal‘a bulunmuş olan Kanî Sefîf Kal‘asına çıkub gavgâ ve kıtâl binâsını bürünmüş çegûnegî Kızılbaş ‘askeri gavgâdan ‘âciz idiler. Kendü başlarına kendü memâlikine ‘avdet ve mürâca‘at eylediler ve tahmînen sene-i Hicriyenin bin yüz doksan beş ve doksan altı târîhinde idi Ca‘fer Hân’ın vefâtından sonra Uşniye Eyâleti oğlu Efrasyab Bey’e [87] mülhak oldu ol vakit Urmi hâkimî Mehmed Kalı Hân idi ve Hoylı Ahmed Hân Donboli? ile düşmen idiler ve her biri kendü için hurûc iddi‘âsı ider idi. Birkaç def‘a miyânede muhârebe ve kıtâl vâki‘ oldu idi def‘atle Urmiyeli Mehmed Kalı Hân’ın ‘asâkiri münhezim oldu idi. Âharü’l-emr Mehmed Hân Efrasiyab Bey’den biraz imdâd isteyüb Efrasyab Bey dahi kendüsünden ve Karanî Ağa Belbas’ından cemi‘iyyetnâme kaldırub Mehmed Kalı Hân’ın i‘ânesiçün girmiş ve iki taraf mülâkatı anında Hoylı Ahmed Hân Donbolı bozulub anın eşyâ ve hayâmı bi’t-tamâm Efrasyab Bey ile Karanî Ağa’ya in‘âm olunmuş ve Urmi şehrine ‘âvdetinde kendü hemşîresini Efrastab Bey’e virüb ve nakd ve cinsden pîşkeş ve hil‘at olarak Karanî Ağa’ya kerem ve in‘âm olunmuş ve Suhrûd imâdlık münâsebetiyle anların beynlerinde gidüb gelme hâsıl olarak Efrasyab Bey Urmi’ye gitdiçe oranın nâ‘ib-i hâkimi iderler idi ve Efrasyab Bey’den sonra eyâlet birâderi Mehmed Selîm Bey’e gelmiş ve Mehmed Selîm Bey hayâtında olduğu müddetce ‘Acem Vilâyetine gelüb gitmeği kesüb ‘Acem ile düşmenlik ider idi. Mehmed Selîm Bey’den sonra eyâlet Efrasyab Bey’in oğlu Kâsım Bey’e ve Urmi eyâleti Hüseyinli Hân’a irişdi. Hüseyinli Hân tedbîr ve telbîs ile kendü hemşîresini Kasım Bey’e va‘ad itdi. Uşnuye mahâllinden üç yüz toman virer idi. Hemşîresini Kasım Bey’e zifâf ve teslîm itmezden evvel Kâsım Bey’in ‘amucesi olan Mehmed Selîm Bey’in oğlu Ca‘fer Bey ile Kasım Bey’in aralarına nifâk ve şikâk hâsıl idüb ve Ca‘fer Bey’e kuvvet virüb Kâsım Bey’in târac ve mahbûs idüb Ca‘fer Bey’i sultân idün Ca‘fer [88] saltânatından bu zamâna kadar ki oğlu samed Hân hâkimdir şek ve şübhesiz her bir vechle ‘Acem’in tasarrufına düşüb kırk elli yıldır ki ‘Acem re‘ayası olub mâliyat ve harâcî ‘Acem’a verilmiştir. Ve mâ şühidnâ illâ bimâ ‘alimna ve’l-emri’l-ileyküm ve icrâ’ül-hakk ledeyküm ve imdâdû’l-müslimîne ‘ala zimmtiküm

Bend 68

Şehâdetnâme-i mezkûr tercümesi me'alinden münfehim olduğu üzere Uşni Viyâleti Mirbasek tâ'ifesini taht-ı idârelerinden olduğu hâlde Harir Hükümeti muzâfâtından bulubmuş ve Harir sancağı ise matekaddümden berü memâlik-i Devlet-i 'aliyye'den ve el-ân Şehr-iZor Eyâleti dâhilinde Revandiz sancağı muzâfâtından olmak ve şehâdetnâmede münderic Kalı Bey oğlu Süleyman Bey bin beş târîhine kadar Harir Vilâyetinin sâhibleri bulunan Şehrân tâ'ifesinin hâkimi olduğu ve ol helâlde Zerza Vilâyetini ya'ni Uşni mahâllini mîrlivâları ve ağaları yedinden niza'la zabt eylediği Târîhü'l-Ekrad'da mestûr bulunmak hasebiyle cennet-mekân Sultan Murad Hân-ı râbi' hazretlerinin mu'âhede-i in'kâdından kırk dört sene evvel Uşni nâm memâlik-i Devlet-i 'aliyye'den olduğu zâhire çıkmış olur kaldığı zikr olunan kırk dört sene zarfında oraları ne hey'ete girdiği ve mu'âhede-i mezbûra ahkâmınca ne tarafda kaldığı dahi mu'âhededen ma'lûm değil isede şehâdetnâme-i mezbûra me'aline göre ol vakitlerden hâlâ Uşni hâkimi bulunan samed Hân'ın pederi Ca'fer Sultân nâm kimesne vaktine gelince mahâll-i mezbûre İrânınun kat'an müdâhele ve ta'arruzları olmadığı anlaşılmış ve şehâdetnâme-i [89] mezkûr ise yalnız istimâ'ât üzerine mü'esses olmayarak bütüb târîhlerden ve ba'zı mahâllerden vekâyî' zabtına i'tinâ olunduğu meşhûd olduğu misüllü zâhîrv orada dahi i'tinâ olunmuş ve o makûle zabt vekâyî' evrâkından alınub derc olunmuş olması muhtemel olmağla hususat-ı mündericesi şâyân-ı i'tibar ahbarından 'Abdurrahman olunarak Lâhîcân kıt'asında olan iştibâhın indifâ'a yüz tutduğu gibi Uşni kıt'asınca olan şübhe dahi zâ'il olur gibi olmuş ve şehâdetnâmede münderic olduğu vech üzere mahâll-i mezbûr kırk elli seneden beri İrâniya'nın dâhil dâm tezvîrleri bulunmuş olup ancak şehâdetnâme-i mezbûrede çakerlerinin Uşni'ye muvâsalatı yanlış târîhiyle gösterilmiş olduğu misüllü mühürlerde dahi ba'zı mertebe sahtekârlık anlaşılmışbu husûs harîklerin hem 'Acemlerden havfından ve hem de 'Acemlerle olan ihtilâtları münasebetiyle kazânmış oldukları mürurlük âsârından neş'edâ ve teslîme idüb her ne hâl ise de şehâdetnâme-i mezbûrun husûsât-ı muharreresi sahih olmak ağıleb-ı ihtimâldir.

Bend 69

Mezkûr Uşni mahâlli Ya'ni nâhiyesi tahmînen yüz hâne ehl-i İslâm ve yigirmi hâne Yehûd ve altı hâne Ermeni'yi hâvî Uşni nâmında bir kasaba ile harâb olmuşlardan ma'ada kâffesi altı yüz altmış beş hâne ehl-i islâmı muhtevî olmak üzere otuz dokuz pâre karyesi olup maktû'-ı senevîyesi dört bin beş yüz toman ki iki yüz yigirmi beş bin gurus dimekdir. Ehl-i

İslâm ahâlîsinin yüz hânesi mikdarı Hânefi ve kusurı Şâfi'î'l-mezheb Ekrâddandır. [90]

Bend 70

Öteden berü tebea-ı Devlet-i 'aliyye'den olub el-yevm dahi Revandiz 'aşâ'irinden ve tebe'a-ı Devlet-i 'aliyye'den bulunan Surçî Sûran ve mülhakâtından olan Surçî Biyâ ve tâ'ifelerinin bir mikdârlarının hudûd-ı hâlîyenin şarkî taraflarında zikr olunan Uşni yüzünde yaylakları ve bu yaylakların içlerinde mevrâları olarak her sene yaz mevsiminde yaylaklarına gelüb yaylarlar ve mezru'atı olanları mahsûlatını kaldırub yenisiçün iktizâ iden tohumlarını saçdıktan sonra güz mevsimlerinde Revandiz muzâfâtından olan karyelerine 'avdet ve vakt-i şitânın imrârına mübâderet iderler. İş bu 'aşîret-i tâ'ifelerinden Uşni yüzlerinde olan yaylaklara gelenler resm-i mera olarak Uşni hâkimlerine senede bir mikdâr kuzı viriler ise de bu kuzıların olduğu gibi Uşni'nin odunu Revandiz tarafından bu 'aşâ'iri vasıtalarıyla geldiğinden Uşni halkı dahi bunlara muhtaç bulunmuş ve bena ber in sene başlarında tavâif ağaları Uşni hâkimi bulunanların yanına gelüb yazar iderler ve yazarlarına göre her tâ'ifeye herkaç re's kuzı düşerse ağaları düşürüb virerlermiş ve bu sûretde virilen kuzı senede sürü başına bir kuzı bile düşmezmiş fakat işbu kuzılar meraya gelen tavâ'ifin yalnız koyunlarından alınmayub sâir hayvanâtından dahi koyun hesâbınca kuzı alınır ve tâ'ifelerin gösterdikleri odınları kıymetiyle satulub esmânı getürenlere 'aid olur zikr olunan mevrâlar tâ'ifelerin mülk-i müşteraları olarak mezru'atlarından [91] [Der-kenâr: İş bu bende mezkûr tavâ'ifin Uşni'ye mer'a rûsûmatı ve harc-ı hâne vormeleri kadimdir deyü rivayet olunduğı ve bu kadîm dahi kırk elli senelik müddetten ibâret olduğu ihtimali derc olunmuş ise de hasm tarafından işbu kadîm virgü keyfiyeti ser-rişte ittihaz olunarak Uşni vilayeti madem ki Devlet-i 'Osmaniye'nin idi Devlet-i 'Osmaniye 'aşâ'iri niçün oraya harc-ı hâne ve rûsûm-ı mer'a virür imiş deyü 'itirâz olunur ise 'aşâ'iri-i mezbûra rûsûmât-ı mezkûrayı İrân Devleti'ne vormeyüb Uşni beylerine vire gelmişleridir ve Uşni şimdi Devlet-i 'aliyye tasarrufında olmuş olsaydı bile mücerred 'umûr-ı mâliyenin inzibatıçün tavâ'if-i mezkûre rûsûmât-ı mezbûreyi yine Uşni beyine te'dîye itmeleri lâzım gelir idi deyü cevâb virilmek lâzım geleceğinden fikirde kalmak üzere tahşiye olundu.] Uşni hükkamına bir şey virilmez ve 'aşârı tavâ'if-i merkûmenin ağalarına râcidir. Şu kadar ki mezra ashâbından ve sâ'ireden kış mevsimi hulûl ider ve bide Revandiz taraflarında olan kışlaklarına gidmeyerek kışlaklarında kışlayanlar olursa o halde virgü makâmında olan ve oralarda harc-ı hâne 'ıtlâk olunan akçeyi dahi viriler ve el-ân Uşni'ye tâbi' ve on beş hâneyi hâvî olan (Kanisurek) karyesi işbu Surçî tâ'ifesinin mülk-i mutasarrıf fihleri iken tâ'ife-i merkûmadan biri Uşni sâkinlerinden birini katl eylemiş olduğundan kan bedeli olarak

karye-i mezbûreyi Uşni hâkimi zabt etmiştir. Ve rivâyet olındığına göre zikr olunan usûl yani tavâ'if-i mezbûradan resm-i mera olarak koyunlarından ve hayvanlarından kuzı almak yaylaklarda kışlayanlardan harc-ı hâne alınmak kadimden berü mukarrer imiş lakin bunların kadîm dimekleri kendü malumatları üzeri olduğına ve malumatları kedü günleriyle pederlerinin vâkitlerinde 'ibâret bulunduğuna mebnî kadîm didikleri kırk elli sene müddetten berü dimek olur bununla beraber Revandiz'lı Mehmed Paşa'nın Revandiz mutasarrıflığı esnasında 'aşâ'iri-i merkûmenin Uşni'ye virdikleri resm-i mera ve kışlak rûsûmunu men' itdiğinden anın eyyâmında Uşni'ye bir şey virilmemiştir.

Bend 71

Bâlâda beyân olunan rûsûmât keyfiyeti tavâ'if-i mezbûrenin en büyük ağaları buluna Babez Ağa'dan lede's-sual vuku'a gelen ifâdesine göre tavâ'if-i mezbûre Uşni hâkimlerine mukaddeme bir şey [92] virmezler iken Belbaz 'Aşîret'inden Piran tâ'ifesinin şimdiki ağaları Karani Ağa'nın pederi bir aralık Uşni'yi zabt eyledikde Surçi tâ'ifelerinden kuzı mutâlebesiyle ahz itmeye başlayub orada bulunduğu müddetçe almış ve merkûm oradan kefi yed itdikden sonra Uşni hâkimi olan kimesneler ağanın vaktini insal tutarak almakda bulunmuşlar ve Revandiz'lı Mehmed Paşa bunların Uşni'ye viridkleri rûsûmı oraya virmekden men idüb kendüsi almağa başlamış olduğundan Revandiz'lı Mehmed Paşa oradan kaldırıldıktan sonra yerine gelen me'mûrlar rûsûm-ı mezkûreyi Revandiz Mal Sandığı için alamağa başlayub paşa-yı merkûmun galesi kalmadığından bir yandan dahi Uşni hâkimleri almakda bulunmuşlardır. Ağa-yı merkûmun ifadesi bu merkezde isede ihtiyarlardan işidilen rivâyet daha sahih görünüyor fakat iki tarafa resm verilmek husûsı Revandiz paşasından sonra hadis olmuş olsa muhtemeldir.

Bend 72

Zikr olunan Surçisuran tâ'ifelerinden tahminen üç yüz Hâneyi havi Bavümer (Bâb-ı Ömer) tâ'ifesinin şimdiki ağaları bulunan Kerim Hân nâm kimesnenin ecdâdından biri atiü'z-zikr mezkûr ile Uşni mahâlli civarında vâki' ve Urmiye tâbi' Kelaz mahâllini Urmi hâkimlerinden satın almış ve bu takrib tâ'ife-i merkûme yigirmi otuz sene akdem Revandiz'dan bi'l-küllîye çeliküb Kelaz mahâlline ve Urmiye'ye tâbi' Deşbil nâm mahâlle gelüb orada ikamet itmekde ve merkûm Kerim Hân aba ve ecdâdından ırsen 'uhdesine intikal iden Kelaz mahâlline [93] mutasarrıf olarak oradan Urmi gölüne varıncaya kadar oralarda

olan Urmi karyeleri dahi merkûm Kerim Hân'ın 'uhde-i tasarrufında olmalarıyla kendü mülki olan Kelaz'dan gayri diğer karyelerden tolayı Urmi hâkimlerine senevî dört yüz elli toman akçeyle beheri seksen kıyye-i 'Osmanî'den 'ibâret olan yüz yigirmi kevîj hububat virir. Revandîz'lı Mehmed Paşa kendü zamanında bu tâ'ife-i yine Revandîz'a götürmüşiken 'azlinden sonra yine gidüb İrânlu'ya tâbi' olmuşlardır. Altmış dört târîhinde dahi tâ'ife-i merkûma Revandîz tevâbi'nden Harîr'e gitmiş iseler de fakat bir defa öşr-i ağnam rûsûmunu virerek yine dönün 'Acem'e tâbi' bulunmuşlar ve kendüleri ancak üç yüz hâne kadar iselerde Devlet-i 'aliyye 'aşâ'irinden sair tâ'ifelerden dahi altı yedi yüz hâne kadar kesân bunlara iltihak itdiklerinden şimdi bin hâneye bâliğ olurlarmış.

Bend 73

Ve yine Surçi Badinan demekle ma'rûf ve Musul eyâleti mülhakâtından 'Akra'ya tâbi' birkaç tâ'ife vardır ki cümlesinin kışlakları Akra toprağında ve bir mikdarının yaylakları el-hâletü hazihi İrânlu yedinde bulunan Merkûr ve Urmi topraklarında vâki' olmağla bunlardan mezkûr Menkur ve Urmi topraklarında yaylayanları mera rûsûmı olmak üzere koyunlarının sürisi başında birer kuzı ve bir vukıyyeye karîb olarak bir taş yağ rûsûmâtın bulundıkları mahâller hükkâmına te'diye iderler ve bu tâ'ifelerin ağasının ifadesine göre [94] bu rûsûmat kadimden berü virile gelmiş şeydir bu tâ'ifelerin dahi yaylakları aralarında mezraları olarak mezari-i merkûmeden tolayı İrânlu'ya bir şey verilmeyüb mahsulatın aşarı kendü ağalarına 'aid Merkûr Nâhiyesi'nde tavâ'if-i merkûme ağalarının karyeleri ve tâ'ifeden efrad-ı nasım mezraları olmağla bu kura ve mezari'in aşarı Merkûr ahâlîsi misüllü Urmi tarafına te'diye olunur ve ağaların malik oldukları kura ahâlîsi Merkûr sekenesinden olduklarından İrânlu'ya virgü makâmında harc-ı hânelerin virirler tâ'ife-i mezbûreden kura sâhibleri olan ağalar pişkeş olarak Urmi hâkimlerine senevî birer esb ihdâ idüb hükkam-ı merkûme dahi mukâbilinde bunlara hil'at iksâ itdiklerinden başka mevâcib olmak üzere her bir sene atiü'z-zikr mikdârı hinta dahi virdikleri istihbâr olunmuşdur.

Mevâcib olarak virilen hinta

Halvar	beher havlar yüz altmış kıyye-i Sitanbûlî'dir ki beheri sekiz kile ider
5	Mam Gerdan tâ'ifesi ağasına
3	Mam Sakban tâ'ifesi ağasına
5	Mam Seyyid tâ'ifesi ağasına
13	

Bu hinta ağalara iktizâ olunan hil‘atlerden mâ‘ada ağaların her birine dörder beşer hil‘at daha veriliyormuş. [95] bu tâ‘ifeler ağaların birinden sual olundıkda bizler Merkûr tarafına nasıl rüsûm viri isek Uşni tarafında olanlar dahi Uşni hükkâmına öyle verirler deyü ifâde itmiş olduğından dercine ibtidâr olunmuşdur.

Bend 74

Zikri sebkât iden Merkûr nâhiyesi dört yüz seksen hâneyi hâvî otuz altı pare karyeden ‘ibâret bir mahâll olub rivâyet olunduğına göre mahâlli mezkûr Hânedanları Urmi civârında Derinfela nâm şehirde bulunub mezkûr şehrin hâkimi ve kendülerinin akrabası bulunan zât merkûmların ecdâdından Emir Hân kimesnenin babasını katl itmekle merkûm Emir Hân gücenüb ‘Amâdiye hâkimi Mir Sudin (Seyfeddin) nâm kimesnenin yanına gitmiş olduğu halde Mir Sudin fermanlı olub İstanbul’a götürülür iken yolda katl olunmak üzere üzerine hucum olundıkda Emir Hân hucum idenlerle gavra idüb yaralı katl olunmuş ve bu halde İstanbul’a vardukda keyfiyet vaktin pâdişâhına nakl olunub güya pâdişâh Emir Hân’dan su‘al itdikte ol ademin nâm ve nemekinin yedim uğrunda çabalamak fariza-ı zimmetimdir dimesiyle padişah-ı müşarûl-ileyh hazretleri hatt idüb bu sırada merkûmun vâki‘ olan istida‘âsına mebnî Dalanpervadele Geyva tağları gölgelerinin düşüğü yerler bâ-berât-ı ‘ali-şân Emir Hân’a ihsan ve kesilen elinin yerine altundan bir el yaptırılmış olduğundan görüdçe Altun Elli Hân manasına Hân-ı lebzerin lakabıyla mülakab olmuş ve merkûm gelüb el-an Akra’ya tâbi‘ Beradustan? toprağında ve Avdel Geyvi Tağı’nın garb tarafında [96] olan Kanireş nâm karyeyi ‘imâr idüb orada sâkin olmuş ve bir aralık salifü’z-zikr derin kal‘aya gidüb hâkimi katl iderek pederinin intikâmını aldıktan sonra ol havalîde Demdem nâm mahâlli i‘mâr ve bir kal‘a binâ ve inşâsıyla üzerine gelmekle kaçmış ve Sultân Selîm merhûm Îrân’ı zabt idüb yedi sene hükümet itdikden sonra İstanbul’a ‘avdet ve bâ-emr-i hakk vâsıl deryâ-yı rahmet olmağın yine ‘Acem gelüb ol yerleri zabt eylemiş olduğundan Hân-ı merkûmun oğlu İstanbul’a gidüb istida‘â-merhamet eylediğinden Merkûr ve Terkûr mahâllerini arpalık ve Diyarbekir hazînesinden senevî bin altun mecâvib almak üzere kendüsüne ihsân ve bu bâbda başla başka iki kıt‘a fermân-ı ‘alî-şân virilmiş ba‘dehu selâtîn-i âli-i ‘Osmân hazerâtının biri Tebriz’i zabt eylediği vaktinde bulanların sülâlesinden biri hıdmetinde bulunmuş olmağla Bresur ve Bradust ve Samay nâm mahâlleri bâ-berât ol kimesneye virmiş andan sonra Van taraflarında dahi pâdişâhların biri bunların ecdâdının yerine bir fermân virmiş lakin yine dâ‘ir olduğu ma‘lûm değildir. Îrânlu mârru’l-zikr yerleri zabt eyledikde git gide bunlar za‘af bulmalarıyla

yine kendülerinden diğerk bir fırka mahâll-i mezbûrayı ellerinden almış ‘Acem’e kurb ve civâriyetleri münâsebetiyle Urmi hâkimlerine cüz’i peşkeş virmeğe başlamaışlar Feth ‘Ali Şâh zamânına kadar ol sûretle pîşkeş virerek medâr üzere iken Feth ‘Ali Şâh zamânında serbâz îcâd olundukdan sonra viregeldikleri pîşkeş virgü sûretine gidüb böylece kalmışdır. Bu hikâyeyi nakl iden el-ân Merkûr hâkimi olan Ahmed Sultân’ın birâderi Eyüb Sultân [97] nâm kimesne olub bâlâda zikr olunan fermânların ikisi Devlet-i ‘aliyye’ye gönderilmek üzere esbak Hakkâri Bey’i Verallah Bey’e ve üç kıt‘ası sâbık Hakkâri vâlisi devletlü ‘İzzet Ahmed Paşa hazretlerine virilmiş oldukaları ifâde eyledi.

Bend 75

İş bu Merkûr mahâlline dâ’ir fakat Van mahkemesi siccillâtından (7) numara işâretli bin doksan altı senesi sicilinde Bradusti ‘aşîretinden vilâyet-i Merkâver’de karye-i Nari’de sâkin Davud ağa Medîne-i Van’da sâkin iken fevt olduğından bahsle mâlının veresesine intikâline dâ’ir güç okunaklı bir kayd görülmüş ve birde kadîmü’l-eyyâmdan Rumiye mülhâkatından olub Rumiye hâkimleri tafalarından zabt oluna gelen Merkûr nâhiyesi bir aralık Hüseyin Sultân ‘uhdesine ihâle kılınmış kâfiü’l-evvel Rumiye mütesllimi tarafından zabt olunması bâbında bin yüz kırk dört târîhliyle muvarrah cennet-mekân Sultân Mahmud-ı evvel hazretlerinin bir kıt‘a fermân-ı ‘âlî-şânına dest-res olunub hıfz olunmuş ve fermân-ı mezkûr mantûkuna nazaran Merkûr Nâhiyesi’nin kadîmde Rumiye’ye mülhak olduğu münfehim olur ise de fermânda münderic kadîm lafzı ‘acâba Devlet-i ‘aliyye’nin Urmi ve Azerbaycan taraflarını feth ve teshîrinden evvel olan zemâne mumailyh şâmildir yohsa mahâl-i mezbûra ve daha sâ’ir memâlik-i İrâniye’nin fethinden sonra oraları dâhil memâlik-i saltanat-ı seniyye olalıdan Hüseyin Sultânın ‘uhdesine ihâlesi vaktine kadar olan zamândan mı ‘ibâretdir buraları anlaşılamamış ve buracıkda olan müşkül hâl olursa mezkûrun fi’l-asl kangı devlet memâlikinden [98] olduğu zâhire çıkâr ve müşkül çıkar ve müşkül-i mezbûrun hali dahi bin yüz kırk dört târîhinden evvel Merkûr’un Hüseyin Sultân’a ihâlesine dâ’ir olan emr-i ‘âlî yahud berât kaydının bulunmasıyla hâsıl olacağından îzâh hâle ibtidâr olundu.

Bend 76

Bâlâda zikr olunan hikâyeye göre Merkûr mahâlli ya‘ni nâhiyesi Feth ‘Ali Şâh zamânından berü bütün bütün İrânulun taht-ı hükûmetine girmiş ise de altmış sekiz târîhine gelince İrânulun mahâll-i mezbûrada me’mûrları olmayarak yerlüsünden Ahmed Sultan ve

pederlerine idâre itdirür ve yalnız mahsûlât idrâkinde her sene bir âdem gelüb mîrîye ‘âid mâl divânı istîfâ ider gidermiş ve gâh gâh emr nehîye dâ’ir bir maslahat olur ise de me’mûr mahsûs gelür görür ‘avdet idermiş hâl böyle iken altmış sekiz senesi ol baharında Mirza Cur (Ca’fer) nâmında zâbıt olmak üzere bir me’mûr ta’yîn olunmuş hatta çâkerleri orâda iken nezd-i bendegâneme gelmiş idi.

Bend 77

Merkûr isminde mahsûs bir kasaba ve karye olmayub nâhiyenin ismi Merkûrdur bütün nâhiyedir yüz elli hânedan mütecâvüz şenliği hâvî ve otuz altı kıt’a karyeyi şâmil bir mahâllidir mahâll-i mezkûr emvâl mertebesi maktû‘ olmayub hâne başına harc-ı hâne olarak otuz yedi buçuk gurusdan ‘ibâret beş buçuk kırân ve kendülerinden intifâ‘ olunan koyun ve kara sığır ve manda ve emsâli hayvânâtıdan ve kısıraklardan muhtelif olarak hayvân başına birer mikdâr akçe [99] alındığından senevi vâridâtının mikdârı bilinmemiş ve sâkinleri ehl-i İslâm ve Hristiyan’dan mahlût olarak İslâmî Şâfi‘ül-mezheb ekrâd ve Hristiyanî Ermeni milletindendir tarîkat-i ‘aliyye-i Nakşibendiye’den ve Hazret-i Hâlid kolundan ‘Amâdiye muzafâtından Navçıya nâm nâhiyede vâki‘ nehri karyesinden sâkin ve ashâb-ı şöhretten bulunan Şeyh Taha hazretlerine cümlesi tahmînen seksen beş doksan hâneyi hâvî olmak üzere Merkûr’da kâ’in Dize? ve Birast ve Melebasek nâmında üç pâre karye İranlı tarafından temliklen verilmiş ve Şeyh mûmaileyh bu civârda gâyet nüfûzlu bir zât olup çok yerlerde tekîd halifeleri bulunmuşdur.

Bend 78

Birdesur nâhiyesi tahmînen yüz hânedan mütecâvüz nefsi Birdesur karyesiyle bu karyenin üst tarafından ve karye-i mezbûrenin önünden cereyan iden çayın geldiği derenin sol yamacında mürtefi‘ bir mahâllde kârgîr binâ olarak ba‘zı mahâlleri münhedim bir kal’a ve on sekiz ma’mûr ve on iki harâb karyeleri hâvî bir mahâll olup mahâll-i mezbûre sâkinlerind en fi’l-asl ‘Amâdiye ’ye mülhak Şemdinan yahud Şemzinan tâ’ifesinden bir fırka olmak üzere kendülerine Butan tâ’ifesi itlâk olunur. Rivâyet olındığına göre zikr olunan kal’a el-ân oranın yerlüsünden beyi ve İranlı tarafından hâkimi bulunan ‘Ali Eşref Bey nâm kimesnenin ecdâdından Kalender Bey nâm kimsenin binâ-kerdesidir.

(ve güyâ târîhi olarak)

(Ez Kalender çün ‘Sikender in hasîn âmed metîn)
(Şod sedd-i yedd-i ehl-i tâğî geşt hem hold ber-în) [100]

(Hâtif-i gaybem be-târîheş çonîn âvâz dâd)
(Bâd-ı da’im nusret-âmîz in hasîn)

Sene

970

Devibesti Kal’a kapusunun üzerinde yazılı olduğu işildilmiş ise de kal’a kapusunun üzerinde olan taşın yazusuna gerçe çok dikkat etdirilerek okunulmasına cehd olunmuştur okunmaktan müberrâ bir şey olduğundan yazuları çıkarılamamış ve bâlâda zikri mürûr iden Şeyh Taha hazretlerinin nefsi Berdesur karyesinde bir hânkahı olub ve hânkah-ı mezbûrede bir ordu halîfesi olan Seyyid Sâlih nâm kimesne yedinden saltanat-ı seniyye tarafından ecdâdına virilmiş bir fermân var iken merkûm fermân-ı mezkûru Tebriz’de mukîm Devlet-i ‘aliyye Şehbenderi ‘Ali Râsim Efendi’ye virmiş ve efendi-i mûmaileyh dahi sâbık Hakkâri Vâlîsi devletlü ‘İzzet Ahmed Paşa hazretlerine göndermiş deyü ifâde eyledi bu mahâlle dâ’ir âhar bir kayd ve senede destrires olunamamıştır.

Bend 79

Terkûr mahâlî Ya’ni nâhiyesi altı pâre karyede seksen üç hâne ehl-i İslâm Kürdlerini ve yedi kıt’a karyede yüz on yedi hâne Ermeni milletini hâvî bir mahâlleddir ki cem‘ân iki yüz hâneyi şâmil on üç pâre karyesi olub yalnız virgü makâmında olan harc-ı hâne tekâlifî yedi bin guraşa bâliğ olur. Bunun dahi sâkinleri Birdesur [**Der-kenâr**: İş bu Terkûr mahâlline dâ’ir dahi bir gûna kayd ve senede zafr olunamamış olmağka şerh virildi.] [101] sâkinleri gibi Şemzinan tâ’ifesinden imişler ve işbu Terkûr ile bâlâda zikrleri mürûr iden Birdesur [ve] Merkûr nâhiyeleri kadîmde ‘Amâdiye sancağı mülhakâtından iken mu’ahharan birer takrîb İrânlunun taht-ı tasarrufına geçmiş oldukları oralarda bütün sekenesinden işildilmiş ve vâki‘ olan isti‘lâm üzerine Hakkâri kâ’imakâmı sa‘âdetlü İsmâ‘îl Paşa ma‘arifetiyle ‘Amâdiye ehl-i vukûfdan alunub gönderilmiş ve tercümesi zîrde derc olunmuş olan Fârisü’l-‘ibâre mühürlü bir kıt’a mazbata gûna şehâdetnâme me’alinde zikr olunan nevâhî-i selesa öteden berü ‘Amâdiye sancağı mülhakâtından oldukları zikr olunmuştur.

(‘Amâdiye ehl-i vukûfun şehâdetnâmeleri tercümesi)

Nâzırân-ı kirâm ve velâdetü'l-'izâm ve mutasarrıfın zevû'l-ihirâm ve kâşşefân refî'ü'l-mukâdir ve'l-ihitşâme hafî ve puşîde kalmaya bâ'is takrîrhâme ve mûceb-i tastîr şehâdetnâme oldur ki Birdesur ve Terkûr ve Merkûr nâhiyeleri kadîmü'z-zâmandan 'Amâdiye sancağından mahsûb ve anda dâhil idilir hatta bin iki yüz târîhinde İsmâ'îl Paşa'nın sancağı-ı mezbûr mutasarrıflığında kendümüz gördük ve bilürüz ki nevâhi-i mezbûre taht-ı tasarrufında ikilir ve kâffe-i musâlih ve umûrlarında 'Amâdiye'ye mürâca'at iderler idi. Şu'be dereceye kadar ki Birdesur Nâhiyesi'nin zâbitları 'Amâdiye paşalarının nesl ve ocaklarından olurlar idi ve mutasarrıf-ı müşârûn-ileyhin vefâtından sonra bin iki yüz on üç târîhibde evlâd ve ekâribi beyninde münâza'a düşüb sancağın oldu ve İrân tarafından nevâhî-i merkûmeye itâle-i dest teğleb olunmağla andan sonra [102] şimdiye kadar kimse tefehhus itmemişbu karârda bilürüz ve hasbetillah şehâdet ideriz.

Bend 80

Bâlâda zıkr olunan Merkûr ve Birdesur ve Terkûr âtiü'l-zıkr Bradust ve samay nâm mahâllerde ve İrân memâlikinden Urmi vilâyetinin sâ'ir mahâllerinden mütemekkin bulunan ve şimdi şikefti ve şekâkî dimekle ma'rûf olan 'aşîret, kadîmede Biyarbekir tarafından nakl idüb 'Amâdiye ve Hakkâri'ye gelmiş ve kendüleri evâ'ilde Vâlîde Sultân hazretlerinin ilânı bulunmuş oldukları heman cümlesi ifâde idüb bundan başka altı arkaya gelinceye kadar 'aşîret-i merkûme 'Amâdiye muzâfâtından (Navker) yahud (Nafker) dimekle ma'rûf mahâll civârında Hazergömül nâm mahâllde kışlayub Hakkâri toprağından yaylakları dahi işidilmişdir ve bunların fi'l-hakîka kadîmde Devlet-i 'aliyye'ye tâbi 'aşâ'irden iken mu'ahharan İrânlu tarafına geçmiş oldukları anlaşılmış olduğundan hîn-i hâcetde hasmı elzâm idecek bir kayd ve senede dest-res olmak arzusunda düşüldükde 'aşîret-i merkûmennin sâbık büyük ağaları olub bundan iki sene evvel yine taraf-ı Devlet-i 'aliyye'ye meyl olduğu 'asker sevk olunarak mâl ve eşyası kâmilten talan ve tarâc olundukdan sonra kendüsi dahi ahz ve girift olunarak Tahran'a götürülmüş olan 'Ali Ağa'nın hemşîresi beği Hânım nâm hatunun elinde iki kıt'a fermân olduğu tahkîk olduğundan ve her nasıl ise ferâmîn-i mezbûra bir takrîb ele getirüldüğünden lede'l-mutâla'a bir kıt'ası evâsıt-ı receb sebe 1044 târîhiyle muverrah cennet-mekân Sultan [103] Murad Hân-ı râbi' hazretlerinin ve diğeri evâ'il-i Muharremü'l-haram sene 1056 târîhiyle muvarrah cennet-mekân Sultân İbrâhim Hân hazretlerinin 'ahd-i hümayûnlarında şikâkî tâ'ifesinin hıdmât-ı seferiyede istihdâm olunduklarından tekâlîf-i şakkadan mu'af olduklarını mutazammın olarak ferâmîn-i mezbûrenin biri el-hâletü hazihi

mer'î ve hükmî mu'teber olan cennet-mekân müşârün-ileyhe Sultân Murad Hân hazretlerinin mu'âhedesinden evvel ve diğêr mu'âhede-i mezkûreden sonra sâdır olmuş ve bu cihetle ferâmîn-i mezkûre 'aşîret-i mezbûrenin evvel ve âhir teba'a-i saltanat-ı seniyyeden olduklarını isbât ider şeyler oldukları anlaşılmış olduğundan bir mikdâr hediye ve 'atiyye virilerek ikisi dahi yedlerinden ahz ve hıfz olunmuş ve işbu fermânlar sâ'ir ba'zı evrâk ve siccîlât kuyûdıyla berâber mutavassıt me'mûrlara irâ'e olunmuşdur.

Bend 81

'Aşîret-i merkûmenin rivâyete göre yedi yüz hâne mikdârı devletlü 'İzzet Ahmed Paşa hazretlerinin Hakkâri Vâlîliği esnâlarında memâlik-i mahrûse tarafına geçürülmüş olduklarından anlardan başka el-yevm İrânlu tarafında kalanlar bin hânedan mütecâvüz olarak senevî bin toman veyahud daha ziyâde harc-ı Hânelerin Urmi hükûmetine te'diye ve i'tâ ve bundan başka Urmi civârında bir mahâller 'asker sevk olunacak olsa bin atlu ile sefere eşmek hıdmetini dahi îfâ iderlermiş İrânlunun teba'aya zulm ve te'addîleri ve bâ-husûs 'aşîret-i merkûme Şâfi' ve Sünniü'l-mezheb bulunmaları cihetleriyle bunların haklarında ra'venet [104] ve huşûnetlerinin ziyâdece bulunmuş hasebiyle 'aşîret-i merkûmenin İrânludan derece-i gâyede mütenfir olukları dahi anlaşılmışdır. Şikâkî yahud Şekâkkı 'aşîretinin İrânlu tarafında olan tavâ'if ve tahmînen mikdâr-ı hâneleri

'Avduyi Tâ'ifesi

Hâne 200

Henareyi Tâ'ifesi

Hâne 200

Kadzaz Tâ'ifesi

Hâne 200

Şera Tâ'ifesi

Hâne 200

Buta Tâ'ifesi

Hâne 200

Görki Tâ'ifesi

Hâne 150

Kavana Tâ'ifesi

Hâne 100

Cem'ân

Hâne 1350

Bend 82

Bradust nâhiyesi ötedenberü sancağı muzâfâtından bulunub el-yevm ber hayât olan beylerden Halil Bey ve birâderi Hatem Bey nâm kimesnelerin cedleri Behrâm nâm kimesnenin beyliği günlerine [105] geliceye kadar İrânlunun nâhiye-i merkûmeye dahl ve ta'arruzları vukûbulmamışiken merkûm Behram Bey sâbık Hakkâri Bey'i bulunan Nevra Bey'in ceddî Mustafa Bey zamânında sene başlarında mu'tâd olan hil'atın hıdmet-i mübâşiriyesinden tolayı gücendirilmekle merkûm Behram Bey kethüdâsını Urmi hâkimine göndürüb kendülerine tâbi' olmasına izhâr hâhiş eylediğinden Urmi hâkimi tarafından derhâl buna hil'arler gönderilüb kabûl ve himâyesine tasaddî olunmuş ve mârru'l-zikr hil'atler kethüdâsı vesâtatıyla Bradust'a getürdükde Bradust'un diğer kethüdâsı bulunan Şeyho ve ihtiyârlarından Zebir Ağa nâm kimesneler merkûm Behrâm Bey'in irtikâb eylediği fezâhate râzı olmayarak Hakkâri Bey'i Mustafa Bey'in yanına gidüb ifâde-i hâl itmeleriyle Hakkâri Bey'i Behrâm Bey'i 'azl idüb yerine merkûm Behrâm Bey'in oğlu Aybastan? Bey nâm kimesneyi mahâll-i mezbûre Bey nasb idüb iktizâ iden hil'atini dahi göndermiş ve ahâlî tarafından merkûm Aybastan? Bey kabûl olunmuş olduğundan pederi tarılub Urmi tarafından 'asker götürdüb beğliğini zabt eylemek iddi'alarına düşmüş ise de o sırada merkûm tâ'ûna tutulub fevt olmuş olmasıyla merkûm Aybastan? Bey Hakkâri tarafından mansuben beğlikde klamî bade'hu İrânlu ile sefer Eçyaveb?muş taraflarına varıncaya kadar memâlik-i mahrûsenin hayli yerleri İrânlunun dest-i teshîrine girdiği sırada nâ'ibü's-saltana 'Abbâs Mirza tarafından Mirzâ Yusûf nâm kimesne me'mûren Aybastan? Bey'in yanına gelüb merkûm Aybastan? Bey'in yanına gelüb merkûm İrân'a tâbi' olmasını teklîf eylemiş olması ve andan sonra muhtelif cür'edâ ve teslîme eyleyememesi cihetleriyle merkûm Eybastan? Bey 'askeriyle [106] berâber nâ'ibü's-saltana 'Abbâs Mirza'nın hıdmetine girmiş ve andan sonra su'âl ve taharri iden olmamış olduğundan ol vakitden berü mahâll-i mezbûr İrânîyânın yed-i tasarrufında kalmış olduğunu merkûm Aybastan? Bey'in oğulları ifâde idüb husûs-ı merkûm kendü vakitlerinde vukû' bulmuş keyfiyâtından olmağın râbıta ol vech bildikleri anlaşılmıştır.

Bend 83

Somay ve Çehrik ve Debrik ve Hüder nâhiyeleri dahi ez kadîm Hakkâri Hükûmetine tâbi‘ memâlik-i saltanat-ı seniyyden ve Hüder Nâhiyesi’nden başka mezkûr üç nâhiye ile Sâlif-üz-zikr Beradust nâhiyesi hakkında vukû‘ gelen tahkîkâta göre nunlar Îrânlunun dahl ve ta‘arruzundan âzâde iken Îrânlu ile vukû‘ bulan sefer-i âhirden tahmînen on beş yigirmi sene evvel Urmiye’de hükûmet iden Afşar hânlarının tahrîk ve ifsâdlarıyla Somay ve Beradust beyleri Hakkâri’den yüz çevirib Afşarlar ile ‘akd-ı rişte-i dusti ve muhâlasat ve Hakkâri tarafından üzerlerine ‘asker gelecek olur ise Afşarlar tarafından bunlara lüzûmı kadar ‘asker ve silâh ile takvîyet vireceklerin va‘ad itdiklerinden Somay ve Beradust beyleri Afşarların desîselerine aldanub anlara istinâd itmişler Afşarlar dahi bunların uysallıklarını fırsat ittihâzıyla yevas yevas Şikâk Kürdlerini birer ikişer Ekrad-ı merkûmeye zabt itdirerek ve bir tarafından mahâllîn-i mezbûrîn beylerine gâh akçe ve gâh başka hîleler ile aldatub köyleri ellerinden alarak beyleri muhtâc [107] ve perîşân bîragub ‘âbbâs Mîrzâ’nın bâlâda zikr olunan vak‘ası esnâlarında bütün bütün zîr-i idârelerine götürüb Devlet-i ‘aliyye’nin ol esnâda derkâr olan gavâ’il cesimesi mülâsebesiyle veyahud vülât ve mutasarrıflarından ihbâr olunmadığı cihetleriyle midir her nasıl ise Îrânlunun dest-i tasarruflarında kalmışlardır ve ber-minvâl-i meşrûh mahâl-i merkûme Îrânlu tarafından zabt olunmiken lafzı Murad Hâkim olarak yerlüsünden İbrâhim Hân nâm kimesneyi Bey olmak üzere Somay’da bırakmış iseler de bundan tahmînen on iki sene mukaddem Bazke deresinde vâki‘ Barke nâm-ı diğeri Somay kal‘asini Şikak ‘aşîretinin ağası sâlifü’z-zikr ‘Ali Ağa nâm kimesneye tahrîb ve merkûm İbrâhim Hân’ı ahz ve girift itdirüb bir müddet Urmiye’de ve bir müddetdahi Tebriz’de ba‘de’l-habs merkûm İbrâhim Hân’ı tayak altında öldürmüşler ve bunun üzerine Somay ve Beradust nâhiyelerini Şikak ‘aşîretinin ağalarına ihâle idüb bir müddet merkûm ‘Ali Ağa’nın taht-ı idâresine ve enfâ zikri sebkât itdiği vechke merkûmı oradan kaldırdıktan sonra birâderi Mîrzâ Ağa nâm kimesne ‘uhdesine ihâle itmişler ve merkûm Îrânlu tarafından ‘aşîret-i merkûmeye ağa nasb olunmuş olması cihetle kendüsü Îrânlu tarafına meyyâl bir kimesne bulunmuşdur. Îrânlu ‘aşîret-i merkûmeye ve ‘aşîretin mahâllîn-i mezbûrîn ve Terkûr ve Berdesur mahâlleri ahâlîsine vukû‘ bulan zulm ve te‘addîlerinden tolayı oraların karyeleri harâb ve perîşâ ve ‘aşîret-i merkûmenin hâlî dahi resîde-i derece-i izmihlâl olduğu âzâde-i îrâd ve itiyândır. Beradust dahi sekiz dokuz seneye gelinceye kadar yerlû beyzadelerden Halil Bey’in ‘uhdesinde iken merkûm Halil Bey Hakkâri beyi bulunan Nurullah Bey’in teşvîkiyle yine Hakkâri’ye tâbi‘ olmak efkârında [108] bulunarak ara yerde söz alınib verilmkele âtiü’z-zikr Çehrik Beyi olub şimdi Tahran’da mahbûs ve ol vakit Urmiye’de İlhâni olan Yahya Hân

anların mukâvele ve mürâvedelerini his iderek İrânluyla haber virmekle ‘asker tertîb olunarak merkûm Halil Bey’in beradust’da vâki‘ mukîm olduğu Gönemiş Kal‘asını bir ay muhâsaradan sonra Halil Bey’i ahz u girift idüb Urmiye’de habs itmiş ve kal‘a-i mezkûreyi dahi tahrib itmişlerdir Halil Bey İranlu tarafından üzerine ‘asker geleceğini tahkîk idüb Nurullah Bey’den istimdâd itmiş ise de çünkü merkûm Yahya Hân ber-vech-i âti zâtî Hakkâri beylerinden ve Nurullah Bey ile akrabâ bulunduğundan Yahya Hân’ın hâtırîçün ilişmemiş ve Halil Bey bir müddet mahbûsâ Urmiye’de tevkîf olunduktan sonra sebîli tahliye olarak el-yvm gönemiş kal‘asında dinilmekde bulunmuşdur.

Bend 84

El-ân Enzel-i Bâlâ ve Enzel-i Zîr demekle ma’rûf olub bâlâsı Somay’a ve zîri Urmiye tâbi‘ bulunan iki nâhiye dahi kadîmde Somay muzâfâtından olub hatta cennet-mekân Sultân Mehmed Hân-ı sâlis hazretlerinin zemân-ı hümâyûnlarında ve memâlik-i İrâniye’den Azerbaycan ve sâ’ir bir çok yerler tasarruf-ı Devlet-i ‘aliyye’de bulunduğu vakitlerde işbu Enzel Nâhiyesi’nden Karyer ve Cemal ve Kuşcı ve Karabağ nâm karyelerin somay beylerinden Kuşcı Bey nâm kimesneye bâ-berât-ı hümâyûn temlîken ihsân buyrulmuş ve bunlardan başka Selmas karyelerinden dah Keleşan ve Delman nâm karyelerine mîr-i mûmaileyh temlîken ihsân buyrulmuş olduğundan zîr ve bâlâ-i Enzel nâhiyelerinin [109] öteden berü Somay’a tâbi‘ oldukları rivâyetini te’diye ider ve mülkname-i hümâyûn-ı mezkûr nezd-i bendegânemde mahfûzdur.

Bend 85

Mahall-i mezbûrenin memâlik-i Devlet-i ‘aliyye’den oldukları hâlde mu’ahharan sûret-i muharrere üzere İrânlunun dest-i tasarrufına geçmiş oldukları erbâb-ı vukû’ndan işildiğinden başka Van kasabasında vâki‘ vâlîlerin ikâmetine mahsûs sarayın bin yüz elli yedi senesinde ta‘mîri iktizâ eylediğinden usûl-i sâbka tatbîken saray-ı mezkûrun masârîf-i ta‘miriyesi Van Eyâleti sancağının mülhakâtı olan sancaklara tarh ve tevzî‘ olundığı sırada Somay sancağına dahi altı yüz gurus hisse isâbet itmiş olduğu siccillâtın birinde mukayyed ve yine sarayın tamiriçün akçe gönderilmesi babında bin yüz otuz dokuz târîhinde Somay beyi bulunan Hatem Bey nâm kimesneye Van tarafından buyurıldı olduğu keزالik Van Mahkemesi sicillâtında mestur ve mezkûr Somay ile maru’l-beyân Beradust’a dâ’ir oldukça ihticâca Salih iken iki kıta’sında dahi dest-res olduğundan hülâsaları zirde mûnderic ve mezkûr ve

kendüleri dahi aynen hıfz olunmuşlardır.

Eyalet-i Van'da Somay Sancağı beyinin 'azliyle yerine Abdi Bey nâm kimesnenin Somay beyi nasb olunduğına dâ'ir Van muhâfızı esbak Osman Paşa'nın eyâlet mühriyle memhûr ve bin yüz elli üç târîhiyle muverrah buyuldu.

Kıt'a 1 [110]

[**Der-kenâr:** Çelebizade Târîhî'nin otuzuncı varakında ve bin yüz altı senesi ve veka'i meyânında ita'ât-ı ahâlî-i Selmas ve Kürd Karan ve Karabağ ve Enzel fukârası tahtında ümerâ-yı Ekraddan ber-vech yurtluk ve ocaklık Somay sancağına mutasarrıf olan Hatem Hân Bey'in me'mûr olduğu sefer nusret- eserde hıdmat-ı celîlesi sebkad ve 'avâtıf-ı celîle-i sultaniyeye kesb-i liyâkat itdiğinden gayri an asıl ecdâdı yurdu olan Selmas sancağı ve sancağı-ı mezbûr civârında vâki' Kürd Karan ve Karabağ ve Enzel nâhiyeleri ahâlîlerini bi'l-tû' ve'r-rızâ Devlet-i 'aliyye'ye itâ'at ve etbâ' itdirmeye bezl-i makdur ve ol havâlîyi hıfz ve hırâse mâl ve cânıyla say'-i mevfûr itmekle zikr olunan mahâller Somay sancağına zam ve cümlesi hükümet 'itibâriyle beher sene cânib-i mîriye dört bin gurus bedel-i cizye virmek üzere tevcîh ve ihsân buyurulmağı Tebriz Seraskeri Vezîr 'Abdullak Paşa hazretleri 'arz itmeyi mezbûr Hatem Hân ünvân-ı hükümet ile mahsud-ı akran kılındı deyu mezkûr olduğundan bu fukâra ol târîhlerden evvelce Somay sancağının memâlik-i mahrûse-i saltanat-ı seniyyede Selmas ve Enzel sancaklarının memâlik-i İrâniye'den olduklarına delil olduğundan ma'lûm olmak için tahşîye kılınmıştır.]

Beradust beyliğinin Hatem Bey nâm kimesneye ihâle olunduğına dâ'ir Van muhâfızı esbak 'Ali Paşa'nın eyâlet mühriyle memhûr ve bin doksan yedi târîhiyle mu'verrah kezalik

buyruldu

Kıt'a 1

Bend 86

Çehrik kal'asının tevâbi'i olan Kariveşine nal nâhiyesi fi'l-asl Omay mülhakâtından iken şimdi Çehrik üzerinde bulunan Şiran mahâlî ve yine kadîmde başkaca Berer? Bey idâresinde iken el-hâleti hazihi Çehrik muzâfâtından olan Gerdiyan ve Direk nâhiyeleri ez kadîm memâlik-i Devlet-i 'aliyye'den ve Hakkâri Beyliği tevâbi'inden olukları ve bunlardan rivâyete göre tevâbi'iyle Çehrik nâhiyesi yurtluk ve ocaklık vechle bâ-berât-ı şerîf 'atide ahvâlî tafsîl oluncak Yahya Bey'in 'uhdesinde bulunduğu halde İrânla vuku' bulan harb-ı ahir

esnalarında Erzurum muzâfâtından Toprak Kal’ada Çapanoğlu’nun ordusu bozulduktan sonra naibüssaltana Abbas Mirza Tebriz’e davet idüb Nazır Ali Hân ve Sehrab Hân mayiyetlerinde olmak üzere Samsun Hân Seraskerlikle serbaz ve aşair atlası olarak on beş bin kadar asker cem’iyle Çehrik Kal’ası üzerine sevk ve irsâl ve beş ay muhasaradan sonra ‘akibet ve birle zabt iderek ol vakit Çehrik beyi bulunub şimdi Yaya Hân denilen ademe pek çok iltifat olunmuş ve çünkü ol esnâda Şâh’ın lalası olan Mirza Gafur nâm kimesne merkûm Yahya Bey’in eniştesi bulunmuş ve Mirza-yı mezbûrun haremi ki [111] merkûm Yahya Bey’in büyük hemşiresi valdesiyle beraber Selmas’da bulunmuş olduklarından merkûm Yahya Bey’i Selmas şehrine anların yanına götürmüş ve bir mâh orada kalub ba’dehu vâldesini ve Mirza Gafur’un zevcesinden başka diğer hemşiresini beraberce alub Tebriz’e götürmüş olmağla Naibü’s-saltana Abbas Mirza merkûm Yayha Bey’in diğer hemşiresini oğlu Muhammed Mirza’ya ki işbu Nasreddin Şâh’ın pederi olub bundan evvel Şâh idi. ana ‘akd ve tezvîc ve bunun üzerine Abbas Mirza merkûma itibar idüb beş sene müddet Tebriz’de ikamet etdikden sonra Çehrik mahâlline hakim nasb idüb göndermiş ve bu esnâda İrânlunun Rusya ile muharebesi vukû’ bulmağla Rusyalı Azerbaycan’ı zabt itdikden sonra Çehrik’e ‘asker gönderüb anı dahi zabt ve Yahya Bey’i tard ve kal’aya iki bölük asker vaz’ıyla bir sene zabtlarında kalub sulhları vukû’unda merkûm Yahya Bey yine İrânlu tarafından Çehrik’e gönderilerek bu suretle üç sene hükümet eyledikden sonra eniştesi olan Muhammed Mirza Şâh oldukda Yahya Bey’e Hânlık ve İlhani rütbesi itâsıyla Urmi hâkimi nasb itmiş ve Muhammed Şâh’ın şâhlığı müddetinde merkûm Yahya Hân Urmi hâakimi bulunub şâhın vefatında şâhın haremi ve Yahya Hân’ın hemşiresi bulunan Hadice Sultan güya şâhın ne kadar zi-kıymet eşyâsı var ise birâderinin yanına gönderüb Çehrik Kal’asında ketm itdirmiş olması töhmetiyle Nasreddin Şâh taht-ı şâhiye cülûs itdikden sonra merkûmı tutmak murad idüb o dahi Tebriz’de müfti makâmında olub beyne’l-‘Acem Şeyhü’l-İslâm tâ’bir olunan kimesneye dehâlet ve ilticâ itmekle anın kefâletiyle Tahran’a götürülüb el-ân Tahran’da mahbûs olduğu işidilmiştir. [112]

Bend 87

Şepiran Nâhiyesi Somay ile berâber zabt olunmuş olup, lâkin nâhiye-i mezbûrenin ba’zı karyeleri el-ân Somay üzerinde ise de kırk iki hâneği hâvî sekiz pâre karye el-yevm Hakkâri sancağı muzâfâtından Elbak Kazâsı ahâlîsinden ve kazâ-i mezbûra tâbi’ Şikak Aşîreti’nden ba’zı kimesneler tasarrufunda bulunmuş olduklarından el hâleti hâzihi Elbak Kazâsı tarafından idâre olunmaktadırlar. Şöyle ki kurâ-yı mezbûreden kadîmden berü Şikak Aşîreti’nin ağılları bulunan Kalik karyesiyle Heşterak karyesi bundan üç sene mukaddem

Kasrik karyesi iki sene mukaddem ve Keleraş-ı Bâlâ karyesi bir sene mukaddem bâlâda mezkûr Şikak Aşîreti'nden ba'zı kimesneler taraflarından i'mâr olunmuşlar ve yine kadîmden berü Elbak Kazâsı ahâlîsinin ağılları olan Kehikan karyesi bundan dokuz sene mukaddem ve Keleraş-ı Zîr karyesi beş sene mukaddem ve Orutanis karyesi üç sene mukaddem ve Kelihacı karyesi bir sene mukaddem Elbak ahâlîsi tarafından i'mâr olunmuşlardır. Deyrik Nâhiyesi Hakkâri beyinin akrabasından Mehmed Bey pederinden müntakilen yurtluk ve ocaklık vechle uhdesinde iken yine ol esnâda ya'ni harb esnâsında üzerine asker sevkiyle zabt olup, Mehmed Bey çoluk çocuğuyla esîr olarak götürölüp, bir müddet Acem içinde tevkîf olunduktan sonra ber-beyân-ı bâlâ Yahya Bey Çehrik hâkimi nasb olunduktan senevî merkûma yüz tuman vermek şartıyla yerine i'âde olup, merkûm yerine geldikte bir müddetcik mürûrında İrânludan yüz çevirmekle İrânlu yine üzerine gelerek yukarı [113] Deyrik nâm karyenin yanında vâki' Deyrik Kal'ası'nı zabt ve tahrîb idüb ve yine merkûmı tutmasıyla mu'ahhiran kabâhati afv olup Deyrik Kal'ası muzâfâtından Aşnik nâm karyede ik'âd itmişler bu hâl üzere Mehmed Bey vefât itmekle hâlâ öylece birâderi Hüseyin Bey oraya mutasarrıf olup Acem'e tâbi' bulunmuşdur. Kürdyan Nâhiyesi dahi Bâhûşân tâ'ifesi neslinden Timur Ağa ve Cihangir Ağa ve Mirza Ağa ve Ali Ağa ve İbrahim Ağa nâm kimesnelerin uhdelerinde bulunup, bu mahâlle dahi İrânlu tarafından asker gelerek tıbkı Deyrik gibi zabt olunduktan sonra yine senevî Çehrik hâkimine yüz tuman vermek şartıyla merkûmlar yerlerine i'âde ve ik'âd itdirilmiştir.

Bend 88

Mahâl-i merkûme ber-minvâl-i muharrer İrânlunun yed-i tasarrufunda bulunduğı hâlde bundan sonra dokuz sene evvel Nevrah Bey'in Hakkâri beyliği esnâlarında Ermeni milletinden alınıp ol vakit Nevrah Bey'e mu'temedî ve el-ân Başkal'a'da milletvekili ve meclis a'zâsından olan Mardo nâm zimmînin sergerdeliğıyle Nevrah Bey tarafından bir mikdâr piyâde ve atlu asker ta'yîn olup Somay üzerine gönderilmiş ve orada bulunan Yahya Hân'ın askeri ve İrânluya tâbi' ve onlara ma'lûn bulunan Şikak Aşîreti ağası Mirza Ağa nâm kimesnenin aşîreti ile bi'l-muhâbere Cevni Kal'ası zabt olup on beş gün kadar elde bulunduktan sonra çünkü merkûm Yahya Hân zâten Hakkâri sâkinlerinden ve Hakkâri beylerinin hândânlarından olarak bu takrîb kendisinin Elbak Nâhiyesi'nde Hânîk ve Orkan ve Saçanne ve Bazrud ve Kızılca ve Eni nâm altı pâre karyesi olup, kendüsi İrânlu tarafında bulunması [114] cihetiyle kurâ-yı mezbûre Elbak tarafından mazbût bulunduklarından güyâ Somay'dan keff-i yed itmediğiniz halde benim Elbak'da hakkım vardır gelür Elbak'ı zabt

iderim deyu haber göndermiş olduğundan Nevrah Bey Somay'dan askerini girü çevirmiş olduğu mersûm Mardo zimmîden işidilmiştir.

Bend 89

Zikrolunan mahâllerden Çehrik'in nefsi kal'a ve karyesi tahmînen yüz hâneyi hâvî olup, Şinetal Nâhiyesi'nden başka on yedi karyede diğer yüz on sekiz hâneyi şâmil bir mahâldir. Ve ötedenberü Çehrik muzâfâtından olan Şinetal Nâhiyesi gayr-ı ez-harâb on karyede seksen beş hâneyi hâvîdir ve mukaddemâ bir Beg uhdesinde iken İrânlu zabtına geçdikden sonra ber-vech-i meşrûh Çehrik Kazâsı'na ilhâk olunan Deyrik Nâhiyesi dahi gayr-ı ez-harâb sekiz karyeden yüz otuz sekiz hâneyi hâvîdir. Ve kezâlik mukaddemâ başkaca bir Beg idâresinde bulunan ve İrânlunun zabtından sonra Çehrik Kazâsı'na ilhâk olunan Küryan Nâhiyesi harâbetden başka dokuz pâre karyede yüz beş hâneyi hâvîdir ve yine mukaddemâ Somay'a tâbi' iken İrânlu tasarrufuna geçdikden sonra Elbak dâhilinde kalan karyelerinden gayrı Çehrik Kazâsı'na ilhâk olunmuş olan Şepran Nâhiyesi gayr-ı ez-harâb yedi karyede doksan altı hâneyi hâvî bir mahâldir. İşbu mahâllerin kâffesinden beylerine râci' a'ârdan başka mîrî muhassesâtı senevî bin tumana bâliğ olup bu meblağ dahi merkûm Yahya Hân için vech-i ma'âş olarak terk olunmuş ve mülhakâtıyla berâber Çehrik mahâlli [115] bir müddetden berü mezbûr Yahya Hân uhdesinde olarak bir müddet kendüsi hâkim olup kendüsisinden sonra dahi oğlı hükûmet itmiş ve itmekde bulunmuştur.

Bend 90

Hoder Nâhiyesi dahi Hakkâri mülhakâtından olup bundan on dokuz sene evvel fevt olan Şehbaz Bey ve analarının yurtluk ve ocaklık vechle uhdelinde iken bir rivâyetde bundan yüz sene evvel vakitlerde İrânlunun tasarrufuna geçmiş ve yine merkûmların uhde-i tasarruflarında bulunmuş ve bir rivâyetde dahi İrânlu ile vukû' bulan sefer-i âhirden beş altı sene evvel vakte gelince İrânlunun mahâll-i mezbûra dahl ü ta'arruzları olmadığı hâlde ol esnâda Hoy hâkimi bulunan Ahmed Hân oğlu Ca'fer Hân İrânlu tarafına isyân idüb Nâibü's-saltana Abbas Mirzâ ve asâkir-i vefire ile Ca'fer Hân'ın üzerine yürüdükde merkûm Ca'fer Hân nakli mümkün olan emvâl ve eşyâsını Bayezid'e gönderüp ol vakit Bayezid mutasarrıfı bulunan Behlül Paşa'nın pederinin yanında hıfz itmiş ve Selmas ahâlîsi dahi havfa tâbi' olara Hoder Kal'ası Hakkâri muzâfâtından bulunduğu cihetle İrânlu oraya sarkındılık eyleyemez hülyasıyla mal ve evlâdlarını Hoder'e göndermiş olduklarından Abbas Mirzâ Ca'fer Hân'ı

bozup tağıtdıktan sonra Hoder üzerine yürüyüp evvel emirde itâ'at ve inkıyâd eylemelerini teklîf eylemiş Hoder beyleri dahi bizler Hakkâri'ye tâbi'iz itâ'at itmeyiz deyu cevâb virmeleriyle muhârebeye başlanup, bu harb tamâm bir gün imtidâd bularak İrânlunun bir tabur kadar askeri katl ü telef olduğundan asker-i mezbûr oradan çekilüp biraz açılmış ise de kal'ada olanlar keyfiyyet-i hâli lede't-te'emmül [116] başa çıkamayacaklarını anladıklarından leylen firâr iderek irtesi gün bunların firâr itmeleri İrânlunun ordusuna mün'akis olmağın gelüp kal'ayı zabt iderek ol vakitlerden şimdiye kadar İrânlunun taht-ı tasarrufunda bulunmuş bu nâhiye ma'a kal'a on altı karyeden beş yüz on hâneyi hâvî olup kal'asını İrânlu tahrîb itmiştir ve nâhiye-i mezbûrenin hâvî olduğu karyelerden altmış hâneyi müştemil olan nefsi kal'a karyesiyle elli hâneyi şâmil Kübe ve Bekeçük nâm iki karyeden mâ'adâsı mahâll-i mezbûrun sâbık mutasarrıfı Şehbaz Bey ve ber-hayât olan oğlu Emin Bey taraflarından İrân memâlikinden Hoy ve tevâbi'inden olan Dilman ve Rekav ve Selmas sâkinlerinden mazbût'l-esâmî kimesneler ile Çehrik Hâkimi ma'hûd Yahya Bey'e satılmış ve binâberîn kurâ-yı merkûme mutasarrıflarının yed-i idârelerinde nefsi kal'a karyesiyle diğerk zikrolunan iki kıt'a karyeleri Emin Bey'in uhde-i tasarrufunda bulunmuşlardır.

Bend 91

İrânlunun Hoder'i zabt itdikleri sırada merkûm Ca'fer Hân üzerine yürüyüşleri bin iki yüz on dört târihlerinde olmak gerekdir ki bu fıkradan dolayı Devlet-i Aliyye ile Nadir Şâh beyninde mün'akid olan mu'âhede iktizâsınca tarafeyn firârîleri kabûl itmeyup redd ü teslîm olunmaları lâzım geleceği derciyle İrânlu Ca'ferkulı Hân üzerine asker sevk itdiklerinden firârîlerinin kabûl olunmaması bâbında Van muhafızına hitâben sâdır olan fermân-ı âlişânın Van mahkemesi sicillâtında kaydı ve bu me'âlde esbak Bayezid mutasarrıfına hitâben sâdır olan fermân-ı âlînin dahi aynı görülmüşdür. Bu hâlde İrânlu tarafından [117] Hoder Kal'ası dahi urulup zabt olundığı Kaçar târihinde mestûr ise de Hakkâri muzâfâtından olduğu ve memâlik-i Devlet-i Aliyye'den bulunduğuna dâ'ir kat'â ser-rişte gösterilmeyüp kendü mülklerinin bir mahâllini urmuş gibi derc itmiş ve her ne ise târih-i mezkûr mü'ellifinin işbu vekâyi'i beyân eylediği sırada İrânlu tarafından urulan mahâll ve aşîretlerin kangı tarafa tâbi' oldukları husûsunun îzâhına ilişmediği Belbas tâ'ifesine dâ'ir olan fıkranın sûret-i dercinden anlaşılır. Ve ma'mâfih Belbas Aşîreti'nin Devlet-i Aliyye tevâbi'inden olduğu Nadir Şâh'ın târihinde münderic olmağla anın ve Hoder'in Kaçar târihinde kangı tarafa tâbi' olduklarının zikrinde olan tesâmüh Devlet-i Aliyye tarafından bunlar hakkında olacak iddi'âya salâhiyetin kuvvetine hâlel viremeyeceği derkârdır.

[**Der-kenâr:** Gerek işbu bendde murakkam kurâ ve gerek yukarıdan berü zikrolunan nevâhî ve Somay ve Çehrik ve şimdi mülhakâtı olan mahâll-i mezbûrenin bütün İslâm ahâlîsi Sünnî ve Şâfî'î'l-mezheb adamlardır. Ba'zılarında Ermeni ve cüz'î Yahudi tâ'ifeleri dahi olmağla ma'lûm olmak için tahşiye olundu.]

Bend 92

Hoder civârında vâki' iki yüz hâne şenliği hâvî Yezdigân nâm karye ile bunu etrâfında kâ'in Rikava ve Şekeryazı ve Mağfur ve Çiçek ve Seremeyrek? Ve Zeyuh nâm altı kıt'a karye dahi bir rivâyetde fi'l-asl Hakkâri ve muzâfâtından iken Hoder'den hayli evvel vakitlerde İrânlu tarafından zabt olunmuşlar. Lâkin üzerinde pekçok zamân mürûr eylediğinden ne vakit zabt olundukları kimsenin ma'lûmı değildir deyu işidilmiş ve nefs-i Yezdigan ahâlîsinden ba'zı kimesneler dahi mukaddem ve mu'ahhar nezd-i abîdâneme gelerek sâkin oldukları karye-i mezbûrenin ber-vech-i meşrûh memâlik-i Devlet-i Aliyye'den olduğunu bi'l-ifâde İrânîler'den tahlîs olunmasını recâ ve ol bâbda bir kıt'a arzuhâl dahi takdîm ve i'tâ itmiş iseler de bin yüz altmış [118] târihiyle müverrih Yezdigan tevâbi'inden ba'zı mezârî'in ferâğ ve kasr-ı yed olunduğuna dâ'ir Yezdigan ahâlîsinden birinin yedinde görmüş olduğum bir kıt'a senedde Hoy a'mâlinden Yezdigan karyesine tâbi' falan ve filan mahâller deyu muharrer olmağla sened-i mezbûr sahîh olduğu takdîrde mahâll-i mezkûrun târih-i mezbûrda Hoy'a tâbi' bulunduğî anlaşıyor.

Bend 93

Kotur karyesiyle nâhiyesi muzâfâtından İrânîlular'ın tasarrufuna geçüp iki yüz altmış beş senesi târihinde hasbe'l-me'mûriye istihlâs olunan karyelerin esâmîsiyle mikdâr-ı hâneleri

Nefs-i Kotur Hâne 60	Karye-i Geveran Hâne 20	Karye-i Kesr Lehev? Hane 25
Karye-i Hebeşî-i Ulyâ Hane 15	Karye-i Hebeşî-i Süflâ Hane 15	Karye-i Kelt Hane 12
Karye-i Mehayn	Karye-i Zîrî	Karye-i Kükürt

Hane 17	Hane 40	Hane 50
Karye-i Hindivan	Karye-i Elmalı	Karye-i Karanlık
Hane 10	Hane 12	Hane 00

[119]

Karye-i Gaylelik	Karye-i İstmiran ?	Karye-i Ruvayan
Hane 00	Hane 30	Hane 6
Karye-i Tersava	Karye-i Ketenvar	Karye-i Kaşka Bulak
Hane 00	Hane 00	Hane 20

Cem'an
Karye 18
Hane 333

Fi'l-asl yine Kotur Nâhiyesi karyelerinden olup ba'zıları bir sebeble İrânlunun tasarrufuna girmiş çıkmış ve Kotur'un istihlâsından evvel Van'a tâbi' Mahmudî Kazâsı müzâfâtından Satmanis ve Molla Hasan nâhiyeleri üzerlerinde bulunmuş olan kurâ

Satmanis Nâhiyesi üzerinde olan kurâ

Karye-i Bilecik	Karye-i Heretil	Karye-i Şerefhâne
Hane 20	Hane 30	Hane 40

[120]

Karye-i Razi	Karye-i Saray	Karye-i Kurican
Hane 6	Hane 30	Hane 20
Karye-i Çaruihasra	Karye-i Harabsuduk	Karye-i Engir nâm-ı diğcr
Hane 10	Hane 20	Neykizive?
		Hane 30

[Karye-i] Miza köyü
Hane 10

Karye-i Amanort
Hane 20

Karye-i Kavlik
Hane 20

Karye-i Hurçik
Hane 10

Karye-i Korcyük
Hane 10

Karye-i Çardak
Hane 30

Cem'an
Karye 15
Hâne 320
[121]

Molla Hasan Nâhiyesi üzerinde olan kurâ

Karye-i Estico
Hane 40

Karye-i Mir Keho
Hane 20

Karye-i Yusuf Haydaran
Hane 20

Karye-i Devzer
Hane 30

Karye-i İvdiyan
Hane 20

Karye-i Tiorak
Hane 20

Cem'an
Karye 6
Hâne 150

Kıt'a 39
[122]

Bend 94

Kotur Nâhiyesi sâkinlerinden mukaddemâ alınmış olan mazbatanın hulâsa-i me'âline nazaran fâtiḥ-i Bağdad cennet-mekân Sultân Murad Hân-ı râbi' hazretleri zamânında Devlet-i Aliyye ile İrân Devleti beyninde akd olunan mu'âhede gününden geçen bin iki yüz kırk altı senesine gelinceye kadar Kotur Nâhiyesi bâlâda muharrer otuz kıt'a karyesiyle Van

sancağında vâki‘ Mahmudî Kazâsı muzâfâtından olarak cânib-i Saltanat-ı Seniyye'den mazbûtan idâre olunmakda iken mezkûr kırk altı târihinde âtîde tafsîl olunacağı vech üzere İrân Devleti teb‘alarından Hâtem Hân Bey ol vakit Kotur beyi bulunan Musa Bey'den satın aldım diyerek Kotur'a tarafından adam gönderüp, bâlâda bend-i evvelde murakkam nefsi-i Kotur karyesiyle tevâbi‘i kurâdan diğer on yedi pâre karyeyi bi-gayrı hakkın zabt iderek dört sene müddet yed-i tasarrufunda kalmış ve mu‘ahharan Van sancağı İshak Paşa uhdesine tevcîh buyuruldukda paşa-yı mûmâ-ileyhin keyfiyyete vukûf ve ma‘lûmâtı olmakdan nâşî tarafından me‘mûr ta‘yîniyle merkûm Hâtem Hân Bey'in müdâhalesi men‘ ve kemâ fi's-sâbık Van sancağı muzâfâtından olmak üzere iki sene müddet idâre itmişken paşa-yı mûmâ-ileyh Van muhâfızlığından azl ve yerine Timur Paşa nasb olundukda paşa-yı merkûmun Erzurum vâlîsi esbak müteveffâ Es‘ad Paşa merhumdan havfı bulunduğundan mücerred kendüye mu‘ayyen ittihâz itmek için İrân şehzâdelerinden Hoy hâkimi bulunan Cihangir Mirzâ ile bi'l-muhâbere şehzâde-i merkûmla yine Mahmudî muzâfâtından bulunan Abğây [123] Nâhiyesi'nde görüşüp ahd ü mîsâk eyledikleri sırada külliyetlü hedâyâ takdîm eylediğinden başka nefsi-i Kotur'ı diğer on yedi karyesiyle berâber İrânlu tarafına terk itmiş olmasıyla bu takrîb kurâ-yı mezbûre İrân teb‘alarının yed-i tasarrufuna geççüp altmış beş târihine gelinceye kadar zîr-i zabtlarında bulunmuş idi.

Bend 95

Mahmudî Kazâsı Hoşab ve Satmanis ve Kotur ve Ahurik ve İbgay ve Bargiri ve Zernik ve Ağcakal‘a ve Molla Hasan ve Karasu ve Bahrasor nâm on bir nâhiyeden mürekkeb cesîmce bir kazâ olarak her ne kadar kayden görülmemiş berâtlarına dest-res olunmamış ise de mesmû‘ât-ı vâki‘aya göre müşârun-ileyh cennet-mekân Sultân Murad Hân-ı Râbi‘ hazretleri Bağdad'ın feth ü teshîriçün ol tarafları teşrîfleri esnâsında Mahmudî Kazâsı mutasarrıfı bulunan Mahmud Bey nâm kimesne mevcûd-ı ma‘iyyeti olan asker ile hıdmet-i şâhânelerine gidüb hayli hıdmet ve emeği sebkât eylemiş olduğundan hitâm-ı seferde kazâ-i mezbûrî bâ-berât-ı âlîşân yurtluk ocaklık vechle uhdesine inâyet ve ihsân buyurmuş ve ol vakitlerden ahd-i kurbe gelince mîr-i mûmâ-ileyh ve evlâd ve a‘kâbının zîr-i tasarruflarında bulunmuş ve bâlâda zikrolunan Kotur Nâhiyesi işbu Mahmudi beyzâdelerinden Musa Bey'in uhdesinde olduğu halde İrânulun tasarruflarına geçmişbulunduğundan tafsîl-i ahvâline ibtidâr olunur şöyle ki:

Merkûm Musa Bey nâm kimesne bin iki yüz beş târihinden bin iki yüz kırk târihine kadar otuz beş sene müddet Kotur Nâhiyesi'ne mutasarrıf olup bu müddet zarfında Köténvar

karyesi [124] yirmi beş ve Ravyan karyesi yetmiş tuman mukâbilinde İrân teb'asından Muhammed Razî nâm kimesneye ve Geveran karyesini beş bin beş yüz ve Tersava karyesini bin beş yüz ve Bilecik Deresi'nde vâki' Piranoğlu Ağılı dimekle ma'rûf ağıl ve muzâfâtı olan otlak ve mer'âyı beşyüz guruş mukâbilinde yine teb'a-i merkûmeden ve Selmas tüccârından Yusuf Ruşen Efendi'ye bey' ü ferâğ idüb bunların ferâğları Van kâdîsı huzûrunda takrîr olunmuş olduğu Van mahkemesi sicillâtında mukayyed bulunmuşdur. Ve çünkü Mahmudî beyleri uhdelerinde olan mahâll karyelerinden diledikleri karyeleri adamlarına virmek ve kayd-ı hayât şartıyla veyâhud evlâd-ı evlâdına kalmak üzere temlîk itdirmek âdetleri iktizâsından olmağın Mahmudî beylerinden Ali Bey nâm kimesne teb'asından Rikâbdâr Abdurrahman Ağa dimekle şöhet-şi'âr olan kimesne dahi bâlâda beyân olunan sûretle Begler tarafından uhdesine muhavvel olarak mutasarrıf olduğu Estiran karyesini bundan tahmînen elli altmış sene akdem sâbıkü'z-zikr Hakkârî muzâfâtından oldukları rivâyet olunan Şekeryazı karyesi sâkinlerinden Selim Hân Bey ol sûretle karye-i mezbûreye iki üç sene müddet mutasarrıf olduktan sonra Hoy'da şehzâdenin vezîri bulunan Hâtem Hân Bey'in pederi İbrahim Hân Bey dahi ol vakit oğlu gibi hâkim bulunan şehzâdenin vezîri bulunduğundan karye-i mezbûreyi merkûm Selim Hân Bey'den beş tuman ve bir hil'at mukâbilinde almış ve İbrahim Hân Bey'in vefatından sonra oğlu Hâtem Hân Bey'in uhdesine geçmiştir. Kirlehük? karyesini merkûm Musa Bey'in Hoy [125] sâkinlerinden Ağa Rıza Sultân nâm kimesneye olan yüz tuman düyûnı mukâbilinde ferâğ idüb, ol dahi olduğu gibi merkûm Hâtem Hân Bey'e satmış ve merkûm Musa Bey Hoy sâkinlerinden Muhammed Sultân ve Nuh Bey nâm tüccardan veresiye akmişe ve erzâk gibi şeyler alup cüz'iyât makûlesinden olan asıl düyûnı fâ'iz ve fâ'izin fâ'iziyle yirmi bin guruşa iblâğ olundukda merkûmı sıkışdırmalarıyla âtiyü'z-zikr altı pâre karyenin mahsûlâtı taraflarına â'id olmak ve müddet-i mezkûre hitâmında Musa Bey tarafına reddolunmak üzere Kotur'a müzâfe Hebeş-i Ulyâ ve Habeş-i Süflâ ve Kelt ve Mahayn ve Zîrî ve Kükürt karyelerini rehin tarîkiyle bâ-sened merkûmânâ virmişbulunduklarından işbu müddet tekmi'l olmazdan evvel kurâ-yı mezbûreyi merkûmân Muhammed Sultân ve Nuh Bey idâreden âciz kaldıklarından Hâtem Bey'e satmışlar. İşte bu sûretlerle Kotur ve çend pâre karyesi merkûm Hâtem Bey'in yed-i tasarrufuna geçmiş olduklarından mahâll-i mezbûreyi bütün bütün zabt itmek hülyâlarına düşüp ol esnâda yerlûsünden Van muhâfızları bulunanların yekdiğeri aleyhine düşmelerini merkûm fırsat ittihaz etmekle bir tâkım desîselerle merkûm Musa Bey'i bi'l-ehl ve'l-'ıyâl Hoy'a celb iderek Kotur'ı bâ-hüccet bana bey' ü tefvîz eyle deyu teklîf ve ısrâr ve mîr-i merkûm ibâ eylediğinden mûmâ-ileyh Hâtem Beyin i'dâmına ictisâr eyledikten sonra Kotur'ı Musa Bey'in hâl-i hayâtında ferâğ eylemiş olduğunu mutazammın bir kıt'a sened tahrîr ve Musa Bey'in

mühriyle temhîr idüb ol sened mücebince Kotur'ı benimseyüp tarafından adam göndererek bâlâda murakkam oldığı vechle dört sene müddet zabt eylemiş ve mu'ahharan İshak Paşa Van muhâfızı nasb olundukda me'mûr irsâliyle Hâtem Hân Bey'in [126] müdâhalesini men' idüb iki sene Van'a mülhakan idâre eylemiş ba'dehu Timur Paşa yine ol tarafa terk itmiştir. Sınur başında olan Kaşka Bulak karyesini Musa Bey'in hademesinden ve karye-i mezbûre sâkinlerinden Resul oğlu Avdir nâm kimesne tasarrufunda iken Musa Bey'in in'idâmıyla Kotur Hâtem Hân Bey'in tasarrufuna geçdikden sonra yedinden nez' olunur havfıyla karye-i mezbûreyi merkûm Avdir otuz tuman mukâbilinde Hoy sâkinlerinden Seyyid Musa nâm kimesneye ferâğ ve tefvîz eylemiş Elmalı ve Gaylelik karyeleri dahi Musa Bey'in teb'alarından Yusuf Ağa nâm kimesnenin zîr-i tasarrufunda oldukları hâlde bundan hayli evvel vakitlerde beş kîse akçe mukâbilinde İrânlu askerî zümresinden İmamkulı Beyk Yadır? Nâm kimesneye satmış Hindivan karyesi mîr-i merkûm hıdmetkârlarından Muhammed Hüseyin nâm kimesnenin tasarrufunda bulunup bu dahi karye-i mezbûreyi on on bir sene mukaddem yüz altmış tuman mukâbilinde Hoy sâkinlerinden Seyyid Musa'ya satmış Karanlık karyesini dahi her nasıl ise merkûm Seyyid Musa zîr-i tasarrufuna alup altmış dört târihine kadar mutasarrıf bulunmuşıdi. Târih-i mezbûrdan iki üç sene evvel merkûm Seyyid Musa Karanlık karyesi ebniyesin hedm idüb yine karye-i mezbûre mezra'alarından Beyanlı nâm mahâlî şen eylemiş olmağla şimdi Karanlık karyesi nâmı lağv olup Beyanlı nâmı hâdis olmuşdur.

Bend 96

İşte cem'an on sekiz pâre karyeyi hâvî Kotur Nâhiyesi fi'l-asl memâlik-i Devlet-i Aliyye'den ve Mahmudî Kazâsı mülhakâtından iken bâlâda [127] zikrolunan sûretler ile İrânlu tasarrufuna geçmiş olduğu ibtidâ-yı me'mûriyetde mahâllinde ba'de't-tahkîk ber-muktezâ-yı irâde-i seniyye hudûd-ı kadîmesi meydana çıkarılarak evvelâ nefis-i Kotur karyesine yedi sâ'at mesâfede ve dere içinde Pabekli nâm mahâlîde vâki' olup elsine-i nâsda Dağmacıtaşı' dimekle meşhûr ve devleteynin hudûd-ı kadîmesi üzerinde olduğu ora ahâlîsi lisânında mütevâtir ve mezkûr olan mahâlîle dört arşun kaddinde ve bir buçuk arşun dal'ında olmak üzere kârgir binâ olarak başluca bir alâmet inşâ ve re's-i hudûd Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye'dir. Nâhiye-i Kotur bin iki yüz altmış beş senesi ibâre ve târihi dahi bir kıt'a mermer taşı üzerine hak itdirilerek alâmet-i mezbûrenin dereden geçen caddeye nâzır olan yüzine zamm ve binâ olunmuş ve İrân memâlikinden Hoy şehrinin cânib-i garbîsinde vâki' Aladağ dimekle arîf tağ üzerine ve sâlifü'z-zıkr İstiran karyesiyle Hoder Nâhiyesi

civârında olan Yezdigan nâm karye beyninde kâ'in Pîrzâde Tağı üzerine dahi fer' olarak bir alâmet ki üç mahâlle alâmetler vaz' olunup, nâhiye-i mezkûrenin hudûd-ı kadîmesi ta'yîn birle sâye-i İskender-vâye-i hazret-i gîtî-sitânîde nâhiye-i mezkûre İranludan istihlâs olunmağın ol vakitden berü tasarruf-ı Devlet-i Aliyye'de bulunmuşdur.

Bend 97

El-yevm Mahmudî Kazâsı muzâfâtından Satmanis Nâhiyesi tarafından idâre olunmakda olan Şerefhâne ve Engiz nâm-i diğér (Niksizive?) ve Çar ve (Haser?) Karyelerini dahi Kotur beyi bulunan Musa Bey [128] hâl-ı hayâtında şuna buna olan düyûnundan dolayı sıkışdırılmamak için ol vakit Hoy hâkimi olan ve altmış dört târihinde Meraga hâkimi bulunan Feth 'Ali Hân nâm kimesneye rüşvet tarîkiyle virmiş ve Timur oğullarından Derviş Paşa'nın Van mutasarrıflığı hengâmında paşa-yı mûmâ-ileyh Musa Bey'in birâderi Hâtem Hân Bey'i Mahmudî Kazâsı nâhiyelerinden Molla Hasan Nâhiyesi zâbitliğinde istihdâm eyleyüp ol esnâda merkûm Feth 'Ali Hân Hoy'dan Sohrâb nâm askerî binbaşısını bir mikdâr asâkir ile me'mûr idüb nâhiye-i mezbûreye yağma ve talan iderek ve üç yüz kadar esîrlerini götürdüğü sırada merkûm Musa Bey'in birâderi Hâtem Hân Bey'i dahi evlâd u ıyâliyle esîr eylediğinden bunların tahlîsiçün Musa Bey Hoy'a gidüb Saray karyesini Hoy sâkinlerinden Seyyid Hüseyin nâm kimesneye yüz tuman mukâbilinde satup akçesini merkûm Feth 'Ali Hân'a virerek birâderini tahlîs eylemiş ve bu sûretle Saray karyesi iki sene müddet mezbûr Seyyid Hüseyin'in tasarrufunda kaldıktan sonra Hâtem Hân Bey'in tasarrufuna geçüp ol dahi iki sene müddet ba'de't-tasarruf Musa Bey Hâtem Hân'ın adamlarını tard iderek zabt eylemiş Kurıcan karyesi dahi kezâlik Mahmudî tevâbi'inden olup hayli zamânden berü A'câm tazzarrufunda olan Elend karyesi sâkinlerinden ve Acem teb'asından Hacı Hızır Ağa nâm kimesneye merkûm Musa Bey tarafından yedi kîse akçe mukâbelesinde satılmış ve Hacı Hızır dahi mürd olmağın karye-i mezbûre oğlu İsmail Hân nâm kimesnenin uhdesine intikâl eylemiş ve şimdi karye-i mezbûre Satmanis muzâfâtından olarak merkûm İsmail Hân dahi teb'a-i Devlet-i Aliyye'den bulunmuşdur. [129] Nefs-i Satmanis karyesini merkûm Musa Bey Hoy Kazâsı kurâsından Var nâm karye mütemekkinlerinden Merkele nâm Ermeni'ye olan yirmi kîse akçe düyûnuna mukâbil satmış ise de Musa Bey'in i'dâmından sonra Mahmudî beyleri Sakans'ı? Ermeni'ye bırakmayup zabt itdiklerinden ol vakitden berü Mahmudî Kazâsı dâhilindedir. Bilecik karyesini dahi mîr-i merkûm Kotur sâkinlerinden Maksud nâm kimesneye olan yirmi kîse akçe düyûnına bedel ve Karahisar karyesini Kotur sâkinlerinden Kürd Ali nâm kimesneye dokuz kîse akçe düyûnuna vefâ ve Lik karyesi Şemsiki Aşîreti ağalarından ve

teb‘a-i Devlet-i Aliyye'den Yusuf Ağa'ya on kîse akçe borcuna ve Heretil karyesini aşîret-i merkûmeden Naso nâm kimesneye beş kîse akçe düyûnı mukâbilinde satmış ise de bu karyelerden İrân teb‘alarına satılmış olanları birer takrîb istihlâs olunduklarından el-hâletü hâzihi bu karyelerin cümlesi yine Mahmudî Kazâsı'na tâbi‘ mahâller dâhilinde bulunup fakat Musa Bey'in Kotur karyelerini öteye berüye nasıl satmış olduğu ma‘lûm olmak ve şâyed icâb ider ise keyfiyyetleri bilinmek için işbu mahâllde derc-i ahvâline mübâşeret olunmuştur.

Bend 98

Kotur Nâhiyesi'nde vâki‘ olup Musa Bey'in bey‘ ü fûruht eylediği bâlâda zikrolunan karyelerden mukaddemâ Van mahkemesi sicillâtında kayıtları bulunan Geveran? ve Tersava karyeleriyle Bilecik Deresi'nde kâ'in Pîrân Ağılı nâm mahâlli kuyûd-ı mezbûre mücebince merkûm Musa Bey'in fûruht eylemiş olduğına dâ'ir mahkeme-i mezbûre kâdîsı [130] tarafından Yusuf ve Ruşen Efendi'ye virilmiş olan iki kît'a hüccet ve Musa Bey ve birâderleri taraflarından yine kurâ-yı mezbûre ve mezkûr ağılın fûruhtuna müte‘allık virilen birkaç kît'a memhûr sened ele geçirilerek hıfz olunmuştur.

Bend 99

Uşni şehâdetnâmesinden evvel zikr ü beyân olunan hudûd-ı kadîmeye nazaran Uşni nâm mahâllden Kotur Nâhiyesi'ne kadar zikrolunan mahâll ve mevâki‘in kâffesi taraf-ı Devlet-i Aliyye'de kalmak lâzım gelür ise de el-ân mahâll-i mezbûrenin cümlesi İrânlu tarafında bulunarak hudûd-ı hâliye Revandiz sancağıyla Uşni mahâlli beyninde vâki‘ Kileşin Tağı nâm mahâlle irdikden sonra oradan hatt-ı taksîm miyâhla giderek Şatrah Tağı'ndan mürûr birle Gaderan Deresi'ne inüp mezbûr dereyi arzan kat‘ iderek Gaderan Çayı'nın cânib-i yesârında ve Şatrah Tağı hizâsında kâ'in Randula Zerzan? Nâm tağın bir şu‘besi bulunan Berdekli nâm zirveye ve andan Randula Zerzan Deresi'nden dolaşarak Kalat Best nâm zirveye gelüp oradan garba dönerek Kervi Zerdke? Nâm gedikden ve Valh ve Taht-ı Mampiri? ve Dalanper? Nâm tağların zirvelerinden dolaşarak Navçeya Nâhiyesi'nde vâki‘ Binar karyesini taraf Devlet-i Aliyye'de birağup ve Binarsuyu üzerinden uğrayup Mayi Hallane? Nâm tağın zirvesine ve andan Kird Siyabo? Tağı'ndan ve Gervi Tabotan? nâm gedikden bi'l-mürûr Muri Şehidan ve Serisivah Adde? ve Seri Kelenkânî? tağlarının üzerinden uğrayarak Arzin karyesini öte tarafda [131] birağup karye-i mezbûrenin önünden cerayân iden Berüdereş nâm-i diğer Erzin Çayı üzerinden uğrayarak Seri Şüyûh Haramyan nâm tağın üzerine çıkup andan

dahi K nemiş Kal‘ası civârında vâki‘ K nemiş Tağı zirvesinden dolaşup Hakkâri tevâbi‘inden Gever Kazâsı köylerinden S rkan ve K kit? karyeleri taraf-ı Devlet-i Aliyye‘de ve Bezadost? köylerinden Behik karyesi İrânlu tarafında bırağup Bajerge Suyı üzerinden uğrayarak Siro ve Sairdik n m karyelerin arasından ve Merav n m harâb karyenin şarkından mürûr birle Kutul n m tağa çıkarak oradan dahi hatt-ı taksîm-i miyâhla Gidik Medan ve D rgehi Melanbasan ve Kayfaruk? Ve Berihan ve Berehdebeyn? n m zirvelerinden mürûr birle K tang l n m zirveye vâsıl oldukda seksen yedinci bendde derc ve beyân olunduğı vechle şepiran Nâhiyesi karyelerinden olup dokuz seneden ber  Elbak ahâlîsinden ve şikak Aşîreti‘nin taraf-ı Devlet-i Aliyye‘de bulunan tav ifinden ba‘zı kimesnelerin i‘m r itmiş oldukları Kelereş-i Z r ve Kelereş-i B l  ve Orutanis ve Kehikan ve Heşterak ve Kavlik ve Kasrik ve Kelihacı n m sekiz kıt‘a karyeyi kâffe-i mezâri‘ ve mer‘ lar ile taraf-ı Devlet-i Aliyye‘de bırağarak bu karyelerin sınırları üzerinden dolaşup Sarıççek suyu vâsıl oldukda yine hatt-ı taksîm-i miyâhla Haç Gediği‘nden ve Halavor Tağı‘ndan Birişk Havran n m-i diğer H nik Gediği‘nden mürûr birle Semur Tağı‘nın garbi şimâli nih yeti üzerinden uğrayarak şurava Tağı‘nın zirvesine vâsıl oldukdan sonra oradan şarka dönerek Berhel lk? suyu ki akdemce taksîm olunan Kotur Nâhiyesi‘nin harita-i mahs sunda Ağadağı [132] nâmıyla g sterilmişidi. Onun zirvesinden ve Kiriran? Tağı ve  akal Tağı ki bu dahi harita-i mezbûrede Karakaya deyu terkîm olunmuşdur. bunların ve yine harita-i mezbûrede Ana taş deyu yazılı olan Korkor Tağı üzerinden mukaddemâ üzerine alâmet vaz‘ olunduğı zikrolunan Pirz de Tağı zirvesine ve bundan dahi mezkûr tağın sırtınca Dağmacıtaşı‘na vâsıl olur.

Bend 100

Hatt-ı hudûd-ı kadîme Kotur Nâhiyesi‘nde vâki‘ Dağmacıtaşı‘  zerinde olan al mete vardıkdan sonra oradan Yanlı? Deresi‘yle dolaşarak Aladağ n m tağın üzerine çıkup orada mukaddem vaz‘ olunmuş olan alâmetin bulunduğı zirveden geçerek ve Kaşka Bulak karyesini ber  tarafda bırağarak Akkaya n m taşa ve andan dahi  avundur Tağı‘nın zirvesine ve andan Hisar n m karyenin şimâlinde vâki‘ Karataş n m zirveye ve andan Kırıs karyesini öte tarafda ve Elend Nâhiyesi‘ni tam mıyla ber  tarafda bırağup Kırıs Deresi‘nden geçerek Kırıs Tağı‘nın en yüksek noktasına ve andan dahi Sökmenava (Sekbanâbâd) Nâhiyesi‘ni kezâlik tam mıyla ber  tarafda bırağup Kervansaray Gediği ve Susuzdağ n m mahâllerden dolaşarak Sökmenava Nâhiyesi‘nden  alup re mahâlline ve daha ötelere doğrı akup giden şiveriş Suyı üzerinden mürûr ve Bebecik Nâhiyesi‘ni ve Karakoyun mahâllinin bir mikdârını ve Çaldıran ve Ovacık n m nâhiyeleri kâffe-i tevâbi‘ ve lev hık-ı h liyesiyle ber  tarafda ve  ayp re

mahâlli ile Karakoyun mahâllinin diğeri bir mikdârını öte tarafda bırağup Akmezar Tağı ve Üçtaş Gediğı [133] ve Sofkar Tağı ve bu tağın bir şu‘besi olan Gemikayası ve Sofıdağı ve Karazemin Tağı nâm mahâllerden uğrayup Makû Kazâsı şimdiki hey‘etiyle berü tarafda kalmak üzere hatt-ı hudûd Muradlı karyesi civârında ve Makû nehri üzerinde vâki‘ köprüye vâsıl olup bu köprüden dahi Makû nehriyle nehr-i mezbûrun Aras nehrine munsab olduğı mahâlle varup oradan dahi Aras nehri boyunca baş yukarı İrân Devleti'yle Rusya Devleti'nin nehr-i mezbûr üzerinde vâki‘ şimdiki hudûdları noktasına varup oradan dahi İrânlu ile Rusyalu'nun şimdiki hudûdî ile Büyük Ağı Tağı'nın zirvesine müntehî olur.

Bend 101

Hudûd-ı kadîmemiz buranan dâhilinde olup el-yevm İrânlu tasarrufunda bulunan Elend Nâhiyesi hakkında eğerçi bir gûne kayıd ve senede zafer-yâb olunamamış ise de Kotur'da ve ol civârda olan Ahurik? Nâm nâhiyede sâkin olan kesândan lede'l-isitfsâr ifâdât-ı vâki‘aya ve alınan mazbata gûne şehâdetnâme me‘âline nazaran mezbûr Elend Nâhiyesi an asl Mahmudî Kazâsı muzâfâtından olduğı hâlde hâlî ve mu‘attal tutulurken bundan tahmînen yüz sene evvel vakitlerde Hoy beylerinden Nazar Bey nâm kimesneye gelüp zabt eylemiş ve ol vakit Mahmudî beyi bulunan Mansur Bey Nazar Bey'in bu hareketine kâ'il olmayup zîr-i idâresinde olan Mahmudî Kazâsı'nın karılarına varıncaya dek kâffe-i kuvvetiyle Nazar Bey'in üzerine varup beylerinde şedîd bir harb vukû‘ buldukda merkûm Nazar Bey [134] ve ‘avanesi olan Hoy beylerinden birçok nüfûs i‘dâm olunarak Elend Nâhiyesi'ni zabt idüb evvelki gibi tahrîb iderek hâlî bırakmış ve daha sonra Hoy tarafından bir iki def‘a gelinüp mahâll-i mezkûr şen ve âbâd olunmak murâd olunmuş ise de Mahmudî beyleri men‘ itmişler ve bu hâl ile mahâll-i mezbûr Mahmudî beylerinin taht-ı hükûmetlerinde hâlî iken kadîmde Van mülhakâtından Havrazan nâm mahâll sâkinlerinden olup el-ân Elend Nâhiyesi'nde sâkin olan ve mahâll-i mezbûrun zâbiti bulunan Ali Ağa nâm kimesnenin üçüncü arkada pederi olan Begler nâm kimesne Horâzân (Horâsân?)’dan bir mikdâr hâneler ile göçüp ibtidâ Hoy tevâbi‘inden Sökmenava nâm mahâlle varup bir müddet orada meks ve ikâmetden sonra merkûm Begler nâm kimesneye ol vakit Hoy hâkimi Ca‘fer Hân'ın pederi Ahmed Hân tarafından Elend'i şenletmek üzere ruhsat istedikde orası Mahmudî beyinindir ben karışmam deyu cevâb vermiş ol dahi sizin ruhsatınız olur ise ben Mahmudî beyinin gönlünü iderim dimesiyle Hoy hâkimi ruhsat vermiş binâberîn merkûm Begler gelüp orasını şenletmiş olmağla evvel emirde Mahmudî beyi râzı olmamış ise de merkûm Begler Mahmudî beyine pişkeş at virerek irzâ ve ol vakitden Nâ‘ibü's-saltana Abbas Mirzâ'nın tasallut ve tagallübi

târihlerine gelince Elend ağaları Mahmudî beylerine mu'tâd olan pişkeşlerini i'tâ idüb Hoy hâkimlerine dahi biraz hediye virirler iken mirzâ-yı mezbûrun tasallutundan sonra külliye Acem'in tasarrufunda kalmıştır. [Der-kenâr: Ahurik-i Süflâ karyesi mutasarrıfı bulunan Zübeyir Ağa nâm kimesne mutasarrıf olduğu karye-i mezbûrenin nısfını mukaddemâ Osman Ağa nâm kimesneye satmış ve nısf-ı diğerini dahi Mahmudî beyi bulunan Süleyman Bey-zâde Ali Bey nâm kimesneye satmak üzere huzûruna gelmiş ve Ali Bey dahi iştirâyâ tâlib olmuş olduğundan Ali Bey huzûrunda akd-i meclis-i şer'î kılınarak karye-i mezbûrenin nısf-ı diğerî bâ-ma'rifet-i şer'-i şerîf Ali Bey tarafından iştirâ olundığını mutazammın bin yüz seksen sekiz senesi târihiyle mü'errih bir kıt'a hüccet-i şer'îyyeye dest-res olunmuş ve hüccet-i mezkûre müfâdından ol vakit Ahurik nâm mahâllin memâlik-i Devlet-i Aliyye'den olduğu anlaşılmış olduğundan hüccet-i mezbûre hıfz olunup keyfiyyet ma'lûm olmak için tahşiye olunmuştur.]

Bend 102

El hâletü'l-hâzihi Mahmudî müzâfâtından bulunan Ahurik Nâhiyesi dahi ez-kadîm memâlik-i Devlet-i Aliyye'den ve mezkûr Mahmudî Kazâsı [135] mülhakâtından olarak Yezidî tâ'ifesi meskeni iken şimdi orada sâkin olan Tekürli Aşîreti kadîmde Diyarbekir taraflarından gelerek ol vakit Mahmudî beyi bulunan Ahmed Bey nâm kimesneden beş altı karyesini satın alarak Ahurik-i Süflâ'da olan kal'ayı binâ eylemiş ve kusûr karyeleri dahi Yezidîlerden zabt idüb ve tâ'ife-i mezbûreyi yerlerinden ib'âd ve kendüsi Mahmudî beylerinin taht-ı hükümlerinde olarak yerleşmiş olduğu hâlde İrânlıların Ahurik Nâhiyesi'ne dahl ü ta'arruzları olmaz iken İrânlu ile vukû' bulan harb-i âhir esnâlarında İrânlu diğer pekçok yerleri zabt itdikleri sırada Ahurik Nâhiyesi dahi zîr-i zabtlarına geçmiş ve ba'de'l-musâlaha redd olunmayup bir on sene müddet taht-ı hükûmetlerinde bulunmuş olmağla bu müddet zarfında mahâll-i mezbûrda sâkin Tekürli Aşîreti ağalarından Nadir Ağa ve Hüseyin Ağa nâm kimesneleri dahi katl ü i'dâm eylemişler. Ba'dehu ma'hûd Cizre beylerinden Bedirhan Bey takımından Hân Mahmud'ın birâderi Hân Abdal nâm kimesne nâhiye-i mezbûreyi İrânlunun yedinden nez' iderek yedi sekiz sene dahi merkûmun taht-ı tasarrufunda bulunduktan sonra Anadolu Ordu-yı Hümâyûnı Müşîri esbak merhûm Osman Paşa merkûm Hân Abdal'ı ahz u girift itmiş olmağla ol vakitten berü nâhiye-i mezbûre Van sancağı idâresine nakl ve tahvîl kılınmıştır. Ve hâlâ Van müzâfâtından Mahmudî'ye tâbi' bir mahâllidir.

Bend 103

Zikrolunan Ahurik Nâhiyesi'nden alınan mazbatada eğerçi [136] Sökmenava ya'nî Sekbanâbâd nâm mahâlli ötedün berü Îrânlu bilirüz denilmiş ise de bu sözleri cây-ı i'timâd değildir. Zîrâ Cihânnümâ kavlince mahâll-i mezbûr kâh Devlet-i Aliyye tarafından Mahmudî beylerine ve kâh Îrân Devleti tarafından Hoy hâkimleri bulunan Denbeli(?) hânedânına virilegelmiştir. Bu sûrette cennet-mekân Sultân Murad Hân-ı Râbi' hazretlerinin mu'âheesi iktizâsınca kangı tarafda kalmak lâzım geldiğinin zâhire çıkarılmasıyla def'-i iştîbâh olunmak iktizâ ider.

[**Der-kenâr:** Bin yüz otuz altı târihinde vukû' bulan Îrân seferiçün tehyi'e olunup Van Kal'ası'ndan Ahurik Kal'ası'na gönderilmiş olan üç aded büyük topların Hoy muhâsarasına me'mûr olan asker ile berâber götürüldüğü Çelebizâde târihinin otuz birinci varakında muharrer olup bu keyfiyyet yine Ahurik'in ol târihlerde Memâlik-i Mahrûse'den olduğunu î mâ eylediğinden tahşîye olundu.]

Bend 104

Abâğa yâhûd 'Abağa ya Abğây dimekle meşhûr olan yaylak ve sahra öteden berü Van sancağı mülhakâtından Mahmudî'ye tâbi' bir mahâll olup hatta Abğây didikleri gibi Mahmudî düzi ve Mahmudî sahrası ve Mahmudî Yaylağı dahi dirler. [**Der-kenâr:** Bayezid halkı ve ol civârda bulunan aşâ'ir beyninde işbu Mahmudî düzine Mehmedî düzi ıtlak eylediklerinden şerh virilmiştir.] Bu mahâllde Îrânlunun bir gûne hakk-ı tasarrufları olmayup kadîmden Mahmudî Kazâsı'na tâbi' Yezidî tâ'ifesi meskeni olarak rivâyete göre aslında üç yüz altmış altı pâre karyeyi hâvî gâyet ma'mûr bir mahâll iken mahâll-i mezkûr gâyet a'lâ bir yaylak ve çok münbit ve otlak olduğundan etrâf Kürdleri ve civârda bulunan Acem aşâ'iri bahar ve yaz mevsimlerinde nâhiye-i mezbûrenin tağlık yerlerine gelmeğe başladıklarından ve yalnız yaylamağa kanâ'at itmeyerek göçebe makûlelerinin de'b-i dîrînleri olduğu üzere ahâlîsine itâle-i dest-i ta'addî eylediklerinden ve ber-minvâl-i muharrer yerlûsünü Yezidî tâ'ifesinden bulunmak takrîbiyle kâh Mahmudî beyleri ve kâh Van ve Bayezid paşaları dahi birer bahâne ile bunları yağma ve talan idüb kendülerinden esîr almakdan dahi hâlî olmadıklarından bundan çok evvel vakitlerde mahâll-i mezkûrun gitdikce şenliği azalup yaylağa gelen aşâ'ir [137] çoğalmağa başlamış ve tağılan yerlûlerin kimisi Bitlis ve Muş ve Van taraflarına ve kimisi Hoy câniblerine gidüb girü kalanları dahi Rusyalu'nun Îrân'la vukû' bulan seferi esnâsında ve Azerbaycan'a müstevlî olduğu târihde göçüp Rusyalu'nun yedinde bulunan ve

Van'a gitmeleriyle bundan on beş yirmi sene mukaddem vakitlere gelinceye kadar nâhiye-i mezbûreye ma'mûr olarak ancak kırk elli karye kalmışiken Bedirhan Bey'in tuğyanı esnâlarında anın avanesinden olan ve Van taraflarında bulunan Hân Mahmud'un birâderi Hân Abdal nâm kimesnenin ve etrâf Kürdlerinin tasallutlarından nâşî onlar dahi tağılarak dört yüz hâne kadar olmak üzere bir takımı hâlâ Hoy üzerinde bulunan Ovacık taraflarına gidüb İrân'a beş altı yüz hâne olarak diğer takımı dahi Abdal Ağa nâm kimesne ile Rusya memâlikinden Revan'a gidüb Rusya'ya tâbi' olduktan sonra mezkûr Ovacık tarafına gidenler yine avdet idüb el-ân Van muzâfâtından Karasu nâm mahâlilde birkaç kıt'a karyede sâkin bulunmuşlardır.

Revan'a gidenlerin ağası merkûm Abdal Ağa bundan evvel Revan'da vefât idüb yerine birâderi Ömer Ağa aşîet ağası olmak ve sözde merkûmun tâ'ifesiyle berâber berü tarafa gelmeğe hâhişi varmış deyu rivâyet kılınmıştır. Merkûmun ecdâdından yine Abdal Ağa nâm kimesne cennet-mekân Sultân Murad Hân hazretleri İrân seferine giderken ordu-yı hümayûn Abğây sahrâsına vâsıl oldukda bir gece Acemler üzerine gidüb birçok kelle kesüp getürmüş ve hayli mal-ı ganâyim almış olmağla bu hıdmeti mukâbilinde cennet-mekân-ı müşârun-ileyh hazretleri Abğây köylerinden merkûm Abdal Ağa'ya yirmi otuz pâre karye ihsân idüb temlikini hâvî yedine bir kıt'a berât-ı şerîf virmiş ve ol berât el-ân ber-hayât [138] olan merkûm Ömer Ağa intikâl eylemiş olmak gerek ise de bunlara defa'âtle yağma-dîde olduklarından berât-ı mezkûrun mevcûd veyâ zâyi' olduğu ma'lûm değildir deyu isitihbâr kılınmıştır.

Bend 105

İşbu Abğây demekle ma'rûf olan sahra tevâbi'i olan yaylak tağlarıyla berâber öteden berü Mahmudî'ye muzâf mahâllerden ve Mahmudî dahi Van sancağına tâbi' olarak bu cihetle memâlik-i Devlet-i Aliyye'den ise de Yezidî tâ'ifelerinin perîşâniyete yüz tuttukları vakitlerinden berü Devlet-i Aliyye'ya tâbi' aşâ'ir oralara gidüb yayladıkları misillü İrân'a tâbi' aşâ'ir dahi gelüp yaylarlar ve güyâ mahâll-i mezbûr el-hâletü hazihi bir mikdârı berü tarafda ve birazı İrânlu tarafında olan Haydaranlu ve Milatlu aşîretlerinin yaylakları imiş,. Ve Acem'in mahâll-i mezkûra hiçbir vakitte bi-hasbi's-şürût mutasarrıf olduğu yoktur. Şu kadar var ki harb-i âhir sıralarında diğer hayli yerlere müstevlî olduğu vakitlerde oraya dahi müstevlî olmuş ve bu takrîb Ahurik Nâhiyesi'nin taht-ı tasarruflarında bulunduğu müddetce Abğây dahi yedlerinde bulunmuş ve otuz sekiz mu'âhede iktizâsınca Haydaranlu ve Sebki aşîretleri nev'an İrânlu aşâ'iri olmak ve burası dahi onların yaylakları bulunmak zu'm-ı fâsidiyle sulhdan sonra güya Çubuklu nâm karyeden sınır kat' olunmuş ve bu sinura nâ'ib-i saltanat

sınırı dirler ki bâlâda zikri sebkat iden Satmanis ve Kotur ve Şerefhâne ve Saray ve Ahurik dahi ol vakitlerde birkaç sene Acem'in tasarrufunda kalmış idi. Her ne hâl ise merkûm Hân Abdal nâm kimesne Ahurik Nâhiyesi'ni tahlîs [139] eylediği vakitlerde Abğây nâm mahâlli dahi tahlîs eylemiş ve Abbas Mirzâ dilediği gibi kat'-ı hudûda haklı olmadığından başka anın vaktinde beyne'd-devleteyn akd olunan musâlahada harb esnâsında ve daha evvel İrânlunun memâlik-i mahrûse'den zabt eylediği kâffe-i kılâ' ve kazâ ve kurâ ve arâzîyi altmış gün zarfında oldukları hey'etle redd ü teslim eylemesi şart olunmuş olduğundan şart-ı mezkûr muktezâsınca bu mahâllden dahi İrânlu keff-i yed itmek lâzım gelürken ber-minvâl-i meşrûh İrân aşâ'iri oraya gelüp gitmekde bulunmuşlardır.

Bend 106

El hâletü hâzihi Abğây Nâhiyesi Van mülhakâtından olarak orada kâ'in Derkezin kal'a ve karyesinde Devlet-i Aliyye tarafından müdür otururken Haydaranlu tâ'ifelerinden olup altmış beş târihinde yine bir tarafa geçmiş ve mu'ahharan dönüh İrânluya tâbi' olmuş olan Haydar Ağa nâm şahıs Haydaranlu Aşîreti'nden tâbi'i olan tâ'ife ile berâber oraya gelüp meccânen ra'y ve intifâ' itdikden sonra Van'a tâbi' olan karyelerin biçilmiş otlarını almak ve mezzû'âtını dahi pâymâl idüb hayvanlarına yedirmek ve Çubuklu karyesinden aşağı olan yaylak yerlerini bildiği gibi dilediğine îcâr idüb bedelât-ı îcârı almak gibi habâ'islerden hâlî olmadığı tahkîk ve istahbâr olunmuş ve bir müddet daha bu hâlde birağulur ise İrânlu bu keyfiyetleri ser-rişte ittihâz iderek oraca dahi iddi'â-yı hakîkate mübâderet eyleyeceği derkâr bulunmuş olduğundan men'i husûsları Van ve Hakkâri Valisi devletlü Mehmed Paşa hazretlerine ihtâr olunmuş idi. [140]

Bend 107

Mahall-i mezbûra gelen aşâ'ir zikrolunan Haydaranlu ve iki tarafda bulunan Celâlî ve yalnız İrân'a tâbi' Karapayak tâ'ifeleriyle Hoy karyelerinden pekçok hânelerden ibâret olmak üzere senede lâ-ekall dört bin hâne kadar tavâ'if geldikten başka Makû'ye derkâr olan kurb ü civâriyeti münâsebetiyle Makû Hâkimi Alihan dahi yüz binden mütecâviz koyunlarıyla sekiz yüz re'sden ziyâde a'lâ atlarını hargelesini oraya gönderüp yaylatmakda bulunmuşdur.

Mezbûr Abğây nâm mahâlilde bulunan kal'alar

Derkezin ve Kal'a Reş ve Kal'a Sepi (Kal'a Sebi)
ve Âl-i Gele ve Köşkeşeyha

Mahall-i mezbûrun kadîm sâkinleri:

Raşanlı Hâne 60	Botili Hâne 40	Baz Avlı Hane 5h
Mendikli Hane 45	Çoraşlı Hane 30	Kürdkanlı Hane 40
Şâmî Hane 20	Hevirli Hane 50	Selmikanlı Hane 35

[141]

Belekürdli Hane 30	Akonbeli Hane 15	Kurkitli Hane 70
Dasinanlı Hane 50	Belünhura Hane 15	Kendalı Hane 10
	Şemsanlı Hane 50	

Cem'an Yekûn
Hâne 605

Mahall-i mezbûrun memâlik-i Devlet-i Aliyye'den olduğına dâ'ir Van kasabası mahkemesinde mahfûz mahfûz sicillâtdan bin yüz kırk târihi sicillatında Abaga kasabası sükkânından Şeyh Tâcdîn Şeref nâm kimesnenin kasaba-i mezbûrede mutasarrıf olduğu bir bâb değirmeni ile tevâbi'ini Erçek mütemekkinlerinden Kesir nâm zımmîye bey' ü ferâğ eylediğini mutazammın bir kayıd ve mezkûr Abğây sahrâsında kadîmden sâkin olan Yezid tâ'ifeleri ağalarından fevt olmuş ve kabri üzerine kârgir kubbeler binâ ve inşâ olunmuş olanlardan birinin kabri kubbesi üzerinde (nâm ü şanı tutuşmuşidi ser-i hudvânı? tamâm *

hayf idüb civâr eyledi ana bu fani rüzgâr * bin yüz on dörtde ecel peymânesin nûş eyleyüp * menzil-i dünyâyı [142] kodı tutdı ukbâda karâr) ebyâtı diğér bir kubbenin üzerinde muharrer olan târih-i ebyâtı okunamayup fakat târih-i fevti olmak üzere 1124 rakamı görölüp sicilde olan kayd mahâll-i mezkûr ahâlîsinin Van ra'ıyyesinden olduklarını î mâ ider ve aynıyla derc olunmuş olan târih beytlerinden (nâm ve şânı tutuşmuşıdi ser-i hudvânı? tamâm) mısra'ı me'âline nazaran kubbe-i mezbûre tahtında medfûn olan aşîret ağası Van serhaddi ağalarından olduğunu ve ağa-yı merkûm Abğây nâm mahâll sekenesinden olarak târih-i fevti olan bin yüz on dört hilâlinde mahâll-i mezbûr Van müzâfâtından idüğünü ifâde ider bir şey olmağla bunun dahi derc ve tastirine mübâderet olunmuşdur.

Bend 108

El hâletü hâzihi İrânlu yedinde olup Hoy tarafından idâre olunan ve Bayezid'e muhâdid bulunan Ovacık Nâhiyesi dahi ifâdât-ı vâki'aya nazaran kadîmde Bayezid mülhakâtından bir mahâll iken mu'ahharan İrânlu tasarrufuna geçmiş ve ne vakit ve ne takrîb tasarruflarına geçirmiş olduklarını bilen yoğise Bayezid ehl-i vukûfı tarafından işidildiğine ve alınan mazbatalarında derc ve beyân olundığına göre bin yüz seksen dokuz târihine gelinceye kadar nâhiye-i mezbûrenin Bayezid muzâfâtından bulunduğu erbâb-ı vukûfun sem'an ve tevâtüren ma'lûmları bulunmuş ve silsile-i Kaçariyeden ibtidâ Şâh olan Ağa Muhammed Hân'dan kinâye olan Ahta Şâh zamânında İrânlunun tasarrufuna geçtiği danî mesmû'ları olmuşdur. Ve bunların ma'lûmâtlarına göre Bayezid'in hudûd-ı kadîmesi bâlâda zikr olunan Abğây nâm mahâllin cânib-i şarkî-i şimâlîsinde vâki' Hângediği'nden çıkup Makü Deresi'nden mürûr birle el-yevm Makü'ye tâbi' Muradlı nâm [143] karye civârında Aras nehrine mansab olan çayın mecrâ-yı tabî'isi olarak bu çayın sağ tarafı İrânlunun ve sol tarafı nefsi-i Makü'nün şimdiki ve kadîmî kal'alarıyla berâber Bayezid muzâfâtından olmak üzere Devlet-i Aliyye'nindir.

Bend 109

Mezbûr çay ya'ni Hângediği'nden çıkup Aras nehrine mansab olan çay mecrâsı hadd-i hudûd i'tibâr olunur ise fi'l-hakîka Ovacık Nâhiyesi berü taraftan kaldıktan başka Makü'nün heyet-i hâzırasının bir kısmı dahi Devlet-i Aliyye tarafında kalur.

Bend 110

Bayezid erbâb-ı vukûfundan ma'lûmâtlarına nazaran Makû dahi aslında Devlet-i Aliyye memâlikinden Bayezid'e muzâf bir mahâll olup Bayezid mutasarrıfı esbak Büyük Mahmud Paşa vaktinde hâlâ meclis a'zâsından bulunan İbrahim Ağa'nın dedesinin dedesi Abdullah Ağa Bayezid tarafından Makû'ye mütesellim nasb olunmuş andan sonra Resul Ağa ve daha sonra merkûm Resul Ağa'nın karındaşı oğlu Yunus Bey nâm kimesneler dahi oranın mütesellimliğinde bulunup ol vakte değin Revan tarafında mütemekkin iken merkûm Yunus Bey'in mütesellimliği hengâmında Makû'ye gelmiş olan Beyat (Bayat) tâ'ifesinden Ahmed Sultân nâm kimesne merkûm Yunus Bey'e kızını tezvîc itmiş ve Bayezid mutasarrıfı Mahmud Paşa merkûm Yunus Bey'i kendüsüne kethudâ nasb iderek Bayezid'e celb itdikde merkûm Ahmed Sultân dâmâdının yerinde mütesellim olarak Makû'de kalmış ve merkûm Ahmed Sultân orada mütesellim [144] bulunduğu müddetce vâridât-ı mîrîyeyi kâmilten Bayezid tarafına te'diye ve teslîm iderek ulûl-i sâbık üzere her sene Bayezid'e gelüp mütesellimlik hil'atini iktisâ idermiş. Merkûm Ahmed Sultân fevt oldukda oğlu Hüseyin Hân nâm kimesne hod be-hod Makû'ye hâkim olup, Bayezid'e virilmesi mu'tâd olan emvâl-i mîrîyeyi virmedikten başka Bayezid mutasarrıflığı İbrahim Paşa uhdesine geçtiğinin ikinci veya üçüncü senesi ki iki yüz yirmi târihi dimekdir, ol vakte kadar Bayezid muzâfâtından bulunup, Makû'ye tâbi' olan Başköy ve Kesmiştepe ve Kaçut karyeleri Bayezid mutasarrıflarının ve Bazargan ve Melan karyeleri Bayezid vücûhundan Celil Bey'in pederi Timur Bey'in tasarrufunda bulundukları halde merkûm Timur Bey İbrahim Paşa'ya gücenüp, Makû hâkimi olan merkûm Hüseyin Hân'ın yanına gitdikde Hüseyin Hân kurâ-yı mezkûreyi zabt idüb Timur Bey'in karyelerini yine uhdesinde ibkâ ve paşanın olan üç pâre karyeyi kendü zabtında alıkoymuş ol vakitten şimdiye kadar mezkûr beş kıt'a karye Bayezid'den müferrez olarak Makû'ye irtibât peydâ itmiştir.

Bend 111

Makû ve civârında bulunan Ovacık ve Çaldıran ve Sekbanâbâd nâm mahâller memâlik-i Devlet-i Aliyye'den olduklarını isbâta elvirecek kayd u senede zafer-yâb olmak için oralarda ve bâhusûs Bayezid'de pekçok tefâtîş ve tefâhhus olunmuş ise de Makû'ye dâ'ir Rüstem nâm kimesnenin Makû sancağında mutasarrıf olduğu timârının noksanı olup yine livâ-i mezbûrede Adıyaman mezra'asından iki bin akçe hâric-i [145] ez-defter olduğundan bahisle merkûmun istid'âsına mebnî iki bin akçenin uhdesine tevcihi için bin dört târihiyle mü'errih

Tebriz Beylerbeyisi Hüseyn Paşa merhûma sadır olan bir kıt'a fermân ve Revan sancağı tevâbi'inden Makû Nâhiyesi'nin mütesellimliği Yunus Bey nâm kimesnenin uhdesine ihalesine dâ'ir bin yüz kırk üç târihiyle mü'errih bir kıt'a buyuruldu ve bir de bundan akdem babasının yed-i A'câmdan tahlîs eylediğine binâ'en Makû'nün yurtluk ve ocaklık üzere ber-vech-i emâret zabtîçün yedine senedler virilmişiken bin yüz otuz sekiz senesinde ber-vechli yurtluk ocaklık Abdülfettah Bey'e tevcîh ve bin yüz kırk bir senesinde nefis-i kal'a-i Makû seksen altı aded kurâ-yı sâ'iresiyle ber-mûceb-i tahrîr berât olunduktan sonra livâ-i mezbûr Ekrâd elinde bulunduğuna binâ'en Ekrâd beylerine ocaklık virilmiş olduğu hâlde ocaklıkları ref' olunup, Revan eyâletine ilhâk olduğu derciyle livâ-i mezbûrun yine yurtluk ve ocaklık vechle merkûm Yunus Bey'in uhdesine ihâle ve tevcîh buyurulduğuna dâ'ir bin yüz kırk dört târihiyle müverrih bir kıt'a vâlî buyuruldusu ve Makû sancağının yine yurtluk ve ocaklık vechle Yunus Bey'in uhdesinde ibkâ ve mukarrer kılındığına dâ'ir bin yüz kırk yedi târihiyle mü'errah diğer bir kıt'a fermân Ovacık sancağının sâbikâ Çaldıran sancağibeyi Şeyhî nâm kimesneye tevcîh olunduğuna dâ'ir bin on altı târihiyle mü'errah bir kıt'a fermândan başka bir şeye destrer olunamamış ve halbuki devleteyn beyinde ber-muktezâ-yı uhûd ta'yîn-i hudûd olduğu târihinden ya'ni bin kırk dokuz senesinden bin yüz otuz altı târihine gelinceye kadar devleteyn beyinde harb ve cidâl vukû' bulduğu ve iki [146] taraf birbirinin memleketlerine itâle-i yed ve tasallut eyledikleri şimdiye değin mürâca'at olunan târih kitâblarında görülmemiş ve Bayezid vücûhundan Yunus Bey nâm kimesneye Makû sancağının tevcih olunduğuna dâ'ir dest-res olunan mârrü'z-zikr buyuruldu ve fermân me'âllerine nazaran Makû sancağı İrânlu tasarrufunda iken bin yüz kırk dört târihinden evvelce Yunus Bey'in pederi tahlîs eylemiş olduğu anlaşılmış ve kütüb-i târihde muharrer olduğu vechle Afganiyân zuhurunda memâlik-i İrâniye'de vukû'a gelen şûriş ve ihtilâl münâsebetiyle bin yüz otuz altı târihlerinde Devlet-i Aliyye İrânluya i'lân-ı harb idüb memâlik-i İrâniye'den birçok yerleri feth ü teshîr buyurmuş olduğundan merkûm Yunus Bey'in pederinin Maku'yı yed-i A'câmdan kurtarması dahi târih-i mezbûrda veyâ andan bir iki sene sonraca olması ağıleb-i ihtimâl bulunmuştur. Binâberîn Makû'nün bin kırk dokuz târihinden sonra memâlik-i İrâniye dâhilinde bulunduğu münfehim olabilir ise de bin kırk dokuz mu'âhedesinde Van serhaddinde Kotur ve Makû kal'aları tarafeynden hedm olunmak ibâresine bakılır ise Kotur ile Makû kal'aları tevâbi'yle berâber Van eyâleti dâhilinde olmak üzere Memâlik-i Mahrûse-i Şâhâne'den oldukları nev'men istinbât olunur ve mârrü'z-zikr Ovacık Nâhiyesi'nin Azerbaycan vilâyetinden sâ'ir birçok mahâller ile berâber ol târihlerde ya'ni fermânların târihlerinde memâlik-i Saltanat-ı Seniyye'den bulunduğu fermân-ı mezkûr mantûkından anlaşılır ise de Ovacık fermânının târihi olan bin on altı senesinden ve zikrolunan Makû

fermânının târihi olan bin [dö]rt senesinden tâ bin kırk dokuz senesine gelinceye değin gerek zikrolunan Ovacık ve gerek yine Memâlik-i Mahrûse'den [147] oldukları rivâyet ve istimâ' olunan ve şimdiye değin haklarında bir gûne kayıd ve sened bulunamayan Bebecik ve Çaldıran ve Sekbanâbad nâm mahâller çend defa Osmanlu ve İrânlu tasarruflarına girüp çıkmış oldukları târihce olan ma'lûmâtdan istintâc olunmuş olup ancak târih-i mezbûra ya'ni bin kırk dokuz târihine kadar bunlar hakîkaten kangı devletin memâlikinden oldukları hâlde kangı devlet istîlâ itmişdir buraları anlaşılamamış ve her ne hâl ise işbu Makû, Ovacık ve Çaldıran ve Sekbanâbâd nâm mahâller İrânlunun olmak ihtimâli ağleb olarak şu kadar ki ol havâlide memerr-i hudûd olabilecek pekçok yerler var ise de Devlet-i Aliyye'ye vücûhla enfa' bir hudûd ta'yîn olunmak lâzım gelse işbu zikrolunan mahâlleri beri tarafa bırakmak şartıyla hatt-ı hudûdun güzzerân iden yüzüncü bendde hudûd-ı kâdîme deyu zikrolunmuş olan mahâllerden imrârından evvelîsi olmamağla bu bendde derc olunan teşevvüşât ser-riştesiyle hudûdun oralardan imrârını iddi'â itmek elzem hâlâtındandır.

Bend 112

Kotur Nâhiyesi'nin re's-i hudûdı olan Dağmacıtaşı' nam mahâllden Makû'nün İrânlu tasarrufuna geçdiği târihden sonra Bayezid ahâlîsi beyninde oraların re's-i hudûdı ad ve i'tibâr bend Halebî nâm boğaza kadar olan hudûd-ı hâliyenin nerelerden mürûr eylediği eğerçi kimesne tarafından lâıykıyla haber virilememiş ise de mahâlleyin-i mezkûreyn beyninde vâki' arâzînin hâline ve el-ân Satmanis ve Ahurik kazâlarıyla Abğây nâm mahâllin Van eyâleti mülhakâtından olarak tasarruf-ı Devlet-i Aliyye'de ve Elende ve Sökmenava [148] ve Çaldıran ve Ovacık nâm mahâllerin dahi tasarruf-ı İrâniye'de bulunmalarına nazaran hudûd-ı hâliye-i mezkûrenin sâlifü'z-zikr Dağmacıtaşı'ndan bed' ile Beyanlı ve Kaşka Bulak karyelerini berü tarafda Vevar? ve Beşk? karyelerini öte tarafda bırağarak Bilenlidersi'nden dolaşup Akkaya üzerinden bi'l-mürûr Çar ve Nedir nâm tepeye ve andan dahi Kavdel Tağı'nın üzerine çıkup Zekigediği nâm mahâllden ve Yogut? Duha? Tağı üzerinden Keşkelin ve Kuruhtepe ve Kanlıziyaret nâm tepelerden geçerek Koçdağı'na vâsıl oldukdan sonra Kurıcan karyesini berü tarafda bırakmak üzere karye-i mezbûrenin taraf-ı şarkî-i şimâlisinde vâki' tağın üzerinden dolaşarak Şâhangediği'nden bi'l-mürûr Bir Beyzâdegân? nâm tepeye ve andan dahi Cuvnik suyu [d]olanarak Cuvnik Gediği'nden ve Aktoprak nâm tepeden bi'l-mürûr Raşken suyu vâsıl olup oradan Aşağı Mağmur ve Yukarı Mağmur nâm karyeleri İrânlu tarafında ve Ahurik ve Raşken ve Koçkıran ve Paçuhlu karyelerini taraf-ı Devlet-i Aliyye'de bırakmak üzere hatt-ı taksîm-i miyâhla giderek Alekan Tağı ve Kırklar Tağı ve Tumanlı Tağı

(Dumanlı Tağı) ve Hângediği nâm zirvelerden geçerek Karabulak suyu ve andan Eğriçay nâm dereden bi'l-mürûr Karlıgöl ile Ovacık karyelerinden Suvlin? ve Karabulak nâm harâbeler arasında vâki' Bend-i Halebî nâm boğaza vâsıl olması lâzım gelür. Makû İrânlu tasarrufuna geçelüden berü ve hâlâ Bayezid sancağı ahâlîsi erbâb-ı vukufundan tahkîk ve istihbâr olduğuna göre Bayezid havâlîsinin hudûd-ı hâliyesi zikrolunan Bend-i Halebî nâm boğazdan bed' ile Bedevli nâm karyeyi Ovacık [149] Nâhiyesi tarafına ve sınırlı karyesini Bayezid tarafına bırağarak bu iki karyenin arasından bi'l-mürûr Seyrandağı'na ve bu tağın garb tarafında vâki' Nazik karyesini Bayezid'e ve Başköy karyesini Makû'le bırağarak ve ol tağın zirvelerinden mürûr iderek Kilman Gediği'ne gidüb Bazargan karyesi Makû tarafında ve Gürcübulağı karyesiyle mezkûr gedüğün berü yüzünde olan kâffe-i arâzî Bayezid tarafında kalarak hatt-ı hudûd Giriberan suyu varır. Andan Kolişkak karyesi harâbesi Bayezid tarafında kalmak üzere hatt-ı hudûd harâbe-i mezkûrenin arkasında olup Kolişkak Tağı demekle ma'rûf tağın sırtından geçerek Dikme Deresi'ne çıkar ve mezkûr derenin suyu cereyânına nazaran sağ tarafı Bayezid'in ve sol tarafı Makû'nün olmak üzere hatt-ı mezbûr Dikmetaşı'na ve andan bu derenin yine sağ tarafı Bayezid'in ve sol tarafı Makû'nün olmak üzere hatt-ı hudûd derenin baş yukarı boyunca giderek derenin müntehî olduğu yerde vâki' ufak düzlük Akgöl tarafında kalarak Musa Silavı? Dimekle arîf tağın bir noktasına varır. Ba'dehu mezkûr tağın her bir yeri Bayezid tarafında kaldığı hâlde hatt-ı hudûd bu tağın eteklerinden giderek diğer bir mahâllde kâ'in ve Kızılınış yâhûd Kızılberiş dimekle ma'rûf yokış başına varır. Andan Tanbat ve Tanbat mahâllinden ma'dûd olan Simedran Mağaraları Bayezid tarafında kalarak mezkûr mağaralardan Simedran Mağarası'nın alt tarafında olan caddeye iner. Oradan cadde-i mezbûre ile Küçük Ağrı Tağı'nın yamacında bulunan Tüjek? Kulesi'ne varup kule-i mezbûreyi Bayezid tarafında bırağarak hatt-ı mezbûr oradan Küçük Ağrı Tağı'nın arkasında [150] ve şarkî-i şimâlî cihetinde kâ'in Deveboynı nâm mahâlle ve andan Deveboynı sırtınca Büyük Ağrı suyu müntehî olup bu sûretde Tanbat Mağaraları'nın ve Küçük Ağrı Tağı'nın kâffesi Bayezid tarafında ve Pancarlı ve Akgöl mahâlleri Makû tarafında kalur. İşbu ta'rifeye göre Kolişkak harâbesi ve Şikfehtahlı (Şikeftahlı)? Ve Tanbat kışlakları şimdiki hudûdun berü tarafında kalurlar ise de İrânlu ile vukû' bulan harb-i âhir esnâlarında İrânlu Bayezid'e müstevlî olmağla mu'ahharan akd-i sulh olundukda Bayezid'in diğer mahâlleriyle Yarımkaya ve Kolişkak ve Şikeftahlı? Ve Dikmekışlak ve karyelerini terk itmediği misillü Tanbatı? Dahi terk itmesi iktizâ iderken terk itmeyüp andan sonra Rusyalu'nun Bayezid'e istîlâsı vukû'unda İrânlu Yarımkaya karyeleriyle Tanbat ? bizimdir deyu iddi'â iderek Rusyalu'nun keff-i yed idilmesini taleb imişlerse de Rusyalu ol vakit Bayezid Mutasarrıfı bulunan Behlül Paşa'yı esîr idüb Tiflis'e götürmüş olduklarından İrânlunun iddi'â-gerdeleri olan mahâll-i mezbûreyi

Behlül Paşa'dan ve Bayezid ahâlîsinden lede's-su'âl Bayezid muzâfâtından oludkaları haber virilmesiyle İrânîlunun iddi'âsına havâle-i sem'-i i'tibâr itmeyerek mahâll-i mezbûrenin mâl-ı mîrîlerini almışdır. Ve Rusyalu Bayezid'den çekildikde mahâll-i merkûme yine Bayezid'e muzâf kalmışlardır. Ba'dehu birkaç sene mürûrında hâlâ Makü hâkimi bulunan Ali Hân Bayezid'in za'afını görüp aşâ'irini sevk iderek Yarımkağa ve Kolişkâk ve Şikeftahlı ve Tanbat nâm mahâlleri ve Dikme ve Kozlı ve Selb karyelerini zabt iderek elli sekiz târihine kadar tasarrufunda kalmışiken târih-i mezbûrda Ferik Sırrı Mustafa Paşa askeriyile [151] Bayezid'e geldikde ol vakit İrân tarafından bulunan Zilanlu ve Celâlî aşâ'irinin ba'zı fırkaları yine berü tarafa gelüp bir sene mürûrında Celâlî tâ'ifelerinden Belhiki tâ'ifesi Yarımkağa karyelerine gönderilerek mezkûr Yarımkağa ve Şikeftahlı ve Kolişkâk ve Dikme ve Kozlı ve Selb nâm kurâ ve kışlak yerleri zabt olunmuş ise de Tanbat kışlakları Celâlî tâ'ifelerinden İrânlu tarafında kalan Sakanlı tâ'ifesi yedinde bulunmuş ve anların berü tarafa gelmeleri cihetleriyle geçen altmış altı senesine kadar Tanbat Makü tarafında kalmış ve târih-i mezkûrda keyfiyyet Bayezid Kâ'immakâmı izzetlü Feyzullah Efendi'nin ma'lûmı oldukda meclisce ba'de't-tezekkür virilen karâr mücebine meclis tarafından Ahmed Ağa ve İbrahim Ağa ve Ateş Ağa me'mûr ve ta'yîn birle Tanbat'a gönderilüp orada sâkin Sakanlı tâ'ifesi mâl-ı mîrîsini tahsîl itdirerek ol sûretle Tanbat dahi tahlîs olunmuşdur. zikrolunan Simedran Mağarası Tanbat'dan mahdûd bulunmuş olduğu hâlde her nasıl ise hâlâ Makü tarafından mazbût bulunmuşdur.

Bend 113

Makü'ya dâ'ir dest-res olunup bâlâda derc ü beyân olunan evrâk-ı mülkiyeden başka bin yüz seksen iki târihinde Hasun karyesinin cizyeden gayrı rûsûmâtının afvına dâ'ir el-ân Muş sancağı muzâfâtından bulunan ve kadîmde bir livâ olduğu ba'zı kuyûd ve fermânlardan anlaşılan Malazgird Mirlivâları Mehmed ve Ali nâm kimesneler tarafından Yunus Bey'e tahrîr olunmuş bir dîvân tezkeresi dahi derdest idilmiş ve Makü mahâllinde olan Hasun isminde [152] bir karye olduğundan tezkere-i mezbûrede Hasun imlâsıyla yazılmış karye Makü'de olan Hasun karyesinden ibâret ise de bunun mu'âfiyeti hakkında öyle tezkere yazılması ol târihlerde Makü'nün memâlik-i Devlet-i Aliyye'den olduğuna delâlet idebileceğinden Bayezid civârında olan Ekrâd ağalarından lede's-su'âl Malazgird taraflarında Hasun isminde karye yoktur ve kadîmlerde Malazgird beyleri Makü'ye dahi karışurlar idi deyu rivâyet idilir.

Bend 114

Kotur civârında ve Van sancağına tâbi‘ Satmanis ve Ahurik ve Abğây ve Ba[r]giri nâm kazâlarda ekserîsi karyelerde, ve cüz’î mikdârı göçebe olan Milan yâhûd Milli Aşîreti fi’l-asl Diyarbekir tarafından gelme Devlet-i Aliyye’ye tâbi‘ bir aşîret olup bununla berâber bunun dahi ba‘zı tâ’ifeleri kâh öteye gitmiş ve kâh berüye gelmiş olduklarından ve hâlâ cüz’î bir mikdârı Îrânlu tarafında bulunduğundan bu ser-riştelerle esnâ-yı müzâkerede Îrânlu bunları dahi münâza‘alu aşâ’ir hükmüne koymağa çalışması muhtemel ise de bu aşîret için Îrânlunun melhûzü’l-vukû‘ olan iddi‘âsında hakkı olmadığı ma‘lûm-ı âlî bulunmak zımnında bu kadarca keyfiyyetlerinin dercine ibtidâr olunmuştur. [153]

Bend 115

(Haydaranlu Aşîreti)

Asıl Haydaranlu tâ’ifesi oymakları

Oymak

- 1 Halki yâhûd Halkanlu
- 1 Bişmi yâhûd Bişmiyan
- 1 Laçki yâhûd Laçkiyan
- 1 Dartopı (Dertopı) yâhûd Dartopıyan
- 1 Süran
- 1 Akoyî yâhûd Akoyyan
- 1 Âsiyan
- 1 Seçarekyan
- 1 Şeyh Hasenan hâne 300

9

Hâne

700

Haydaranlu Aşîreti'nden Hamdikanlu yâhûd Hamidkanlu tâ’ifesi oymakları

Oymak

- 1 Atmanî yâhûd Atmankan

1 Mele'i Meyre

[154]

1 Ma'ru Hûri yâhûd Ma'aru Hûran

1 Beno Şeteki yâhûd Beno Şetekan

4

Hâne

600

Haydaranlu İdmanlu tâ'ifesi oymakları

Oymak

1 Hüveyudanlı

1 Kalkan yâhûd Kalki

1 Mikâ'ilyan

1 Mero'ıyan

1 Bekran

1 Zağtovi yâhûd Zağtoviyan

1 'İseki yâhûd İsekân

1 Şeyhki yâhûd Şeyhkan

1 Ca'fovî yâhûd Ca'foviyân

1 Şemsiki yâhûd Şemsikan

1 Badovi yâhûd Badoviyan

1 Kâski yâhûd Kâskân

1 Tacdovi yâhûd Tacdoviyan

14²⁸⁷

Hâne

600

Cem'an yekûn Hâne

2000

[155]

Bu esâmînin nihâyetinde olan Şemsiki ve Badovi ve Kemaski²⁸⁸ ve Tacdovi tâ'ifeleri

²⁸⁷ Metinde 14 yazılmıştır fakat tabloda 13 oymak ismi verilmiştir.

Bayezid'e tâbi‘ Zuvrava karyesinde sâkin olduklarından bunlara Zuvravalı dahi ıtlâk olunur. Bâlâda muharrerü'l-esâmî Haydaranlu Aşîreti tâ'ifesinden bir mikdârları ya'nî ziyâdeceleri Bayezid sancağında nefis-i Bayezid ve Hamur ve Karakilise kazâlarında ve birazı Van sancağına tâbi‘ Erciş ve Muş sancağına muzâf Malazgird kazâlarında ve cüz'î mikdârları dahi İrân memâlikinden Hoy'a tâbi‘ Çaldıran mahâllinde bulundukları.

Bend 116

(Sebiklü yâhûd Sebîki Aşîreti)

Mikâ'illi tâ'ifesi
Hâne 120

İsa Dezi yâhûd İsa Dezanlu tâ'ifesi
Hâne 100

Botyanlı tâ'ifesi

Şemsiki tâ'ifesi yâhûd Şemsikanlı tâ'ifesi

Kilyar tâ'ifesi
Hâne 50

Çeplanlı tâ'ifesi

Berîmi tâ'ifesi
Hâne 140

[156]

Manki yâhûd Mankanlı tâ'ifesi
Hâne 260

Mam Zeydî yâhûd Mama Zeydî
tâ'ifesi

Pirehâl tâ'ifesi

Derecki tâ'ifesi

Hüseynî tâ'ifesi
Hâne 200

Hâl Hüseynî tâ'ifesi

²⁸⁸ İşaret edilen taife Kâskân şeklinde yazılmıştır.

Miranki tâ'ifesi

Setürki tâ'ifesi

Buhalu tâ'ifesi

Pirebad tâ'ifesi

Mala'ti tâ'ifesi

Hâne 200

Zikrolunan Sebiklü Aşîreti'nin kâffe-i tavâ'ifinin mikdâr-ı hânelerini bilür kimesnelere rast gelinememiş olduğundan yalnız öğrenilenleri terkîm olunmuş ve hâneleri zîr-i esâmelerinde murakkam tâ'ifelerin bir mikdârı Bayezid sancağında nefis-i Bayezid ve Ayntab kazâlarında ve Kars sancağında ve birazı dahi Rusya ülkesinde Revan'a tâbi' Sürmeli nâm mahâlde bulunmuş oldukları. [157]

Bend 117

(Zilanlu Aşîreti)

Redki yâhûd Redkanlu tâ'ifesi

İlbanlu tâ'ifesi

Alyanlu tâ'ifesi

Delhizanlı tâ'ifesi

Kürdkanlu tâ'ifesi

Hâne 310

Hâne 70

Kelturanlı tâ'ifesi

Şeyh Bernî tâ'ifesi

Cemal Denbeli tâ'ifesi

hâne 100

Hâne 300

Bizkanlu (Biziki) tâ'ifesi

Soydanlu tâ'ifesi

Beruki yâhûd Berukanlı tâ'ifesi

Karaçorlu tâ'ifesi

Milan yâhûd Millüvanlu tâ'ifesi

Azîzî tâ'ifesi

Hâne 150

[158]

Çekmanlı tâ'ifesi

Mutanlı tâ'ifesi

Selanlı tâ'ifesi

Hâne 110

hâne 100

Hâne 300

Karahacılı tâ'ifesi

Hâne 70

Karakanlı tâ'ifesi

Hâne 70

Bâlâda murakkam Zilanlu Aşîreti'nin dahi kâffe-i tavâ'ifinin mikdâr-ı hânelerini biliür kimesne bulunamadığından yalnız öğrenilebilen mikdârları işâret olunmuş ve hâneleri zîr-i esâmîlerinde gösterilen tavâ'ifin dokuz yüz kırk hânesi Kars sancağında nefis-i Kars ve Kağızman kazâlarında olarak tâbi'iyet-i Devlet-i Aliyye'de ve bin altı yüz elli hânesi kış mevsiminde Rusya memâlikinde Revan'a tâbi' Sürmeli ve Serdarâbâd ve Kernibasr ve yaz mevsimlerinde Bayezid ile Revan kıt'ası beynlerinde kâ'in Seng? ve Yalakgölü ve Pirlü nâm mahâllerde bulunup Rusya Devleti tâbi'iyetinde yüz hânesi dahi Îrânlu tasarrufunda bulunan Makû mahâllinde ve Îrân Devleti tâbi'iyetinde bulunmuş oldukları. [159]

Bend 118

Celâlî Aşîreti

Halkanlı tâ'ifesi

Sakanlı tâ'ifesi

Hâne

Hâne

250

230

Devlet-i Aliyye
toprağında

260

200

Îrân toprağında

050

040

Rusya toprağında

480

550

Belhiki yâhûd Belhikanlu tâ'ifesi

Mısırkanlu tâ'ifesi

Hâne

Hâne

250

030

Devlet-i Aliyye
toprağında

150

110

Îrân toprağında

160

020

Rusya toprağında

560

160

Çunganlı yâhûd Cenükanlı ya Cenukî tâ'ifesi

Hâne

200

Devlet-i Aliyye

toprağında

000

Îrân toprağında

000

Rusya toprağında

200

[160]

Hasan Süranlı

Kızılbaşuhlı

Banuki

Hâne

Hâne

Hâne

200

40

000

Devlet-i Aliyye

toprağında

010

150

80

Îrân toprağında

030

000

40

Rusya toprağında

240

190

120

Bâlâda murakkam Celâlî Aşîreti'nin başluca tâ'ifeleri bunlardan ibâret ise de bunların her biri birkaç oymağa münkasım oldukları hâlde bunlardan Devlet-i Aliyye toprağında olanlar Bayezid ve Kars sancakları kurâ ve yaylaklarında olup Îrânlu tarafında olanlar dahi kış mevsiminde Makû ve Hoy tarflarında ve bahar mevsimlerinde Abğây Yaylağı'nda bulunurlar. Rusyalu tarafında olanları dahi kış mevsimlerinde Revan kıt'asında eğlenüp bahar ve yaz mevsimlerinde kimi yine Rusya tasarrufunda bulunan mahâllerden Alakis yaylaklarında kimisi Memâlik-i Mahrûse'den Bayezid sancağıyla Rusyalu memâlikinden Revan kıt'ası beyinde vâki' Mamzidi Sengi? Ol civârda kâ'in Pirlü nâm yaylaklarda bulunagelmiş oldukları.

Bend 119

İki yüz otuz sekiz mu'âhededinde bâlâda başka başka tâ'ifeleri beyân olunan aşâ'irden Haydaranlu ve Sebüklü aşîretleri Îrânlu tarafına geçecek olurlar ise Devlet-i Aliyye tarafından men' olunmaları ve bir kere geçdiklerinden sonra tekrâr dönüp gelecek olur ise [161] kabûl

olunmamaları derc ve tasrîh odumuş ve aşîreteyn-i mezbûreteyn tâ'ifelerinden ba'zılara mu'âhede-i mezbûreden sonra öte tarafa gitmiş olduklarından eğerçi anlar ya'nî Îrânlu tarafına geçmiş olanlar mu'âhede-i mezbûre îcâbınca Îrânlu aşâ'irinden olmaları iktizâ ider ise de andan sonra berü tarafa geldiklerinde kabûl olunduklarından başka ol vakitden şimdiye kadar kerrâren ve merrâren gidüb gelmeleri ve bunu gibi Îrânlu tarafından dahi mu'âhede-i mezbûre ahkâmına mugâyir pekçok şeyler vukû' bulmuş olduğundan aşîreteyn-i mezkûreteynin kangı taraf aşîretlerinden olmaları lâzım geleceğinin hükmi vükelâ-yı fihâm-ı Saltanat-ı Seniyye'nin re'y-i âlîlerine ve irâde-i ilhâm-âde-i hazret-i şehriyârîye mütevakkıf mevâddan ise de bu aşîretlerden ol vakitlerden şimdiye kadar öte tarafa hiç geçmemiş tâ'ifeler dahi olduğına ve anlar ise öte taraf iddi'âsından hâric tutulmak lâzım geleceğine mebnî ihtâr-ı keyfiyyete mucâseret olunmuştur.

Bend 120

Zikrolunan Zilanlu Aşîreti'ne dâ'ir ba'zı erbâb-ı vukûfdan istihbâr olunduğuna nazaran aşîret-i mezbûre dahi zâten Diyarbekir taraflarından gelüp Erzurum ve Kars eyâletlerinde sâkin olmuşlarsa da git gide eyâlât-ı merkûmeye sıkışamayacak râddede tekessür eylediklerinden Revan henüz Îrânlu tasarrufunda iken ekserîsi göçüp Revan'a gitmiş ve bir mikdârları eyâleteyn-i mezbûreteynde kalmış ve bu hâlde Devlet-i Aliyye tarafında kalanlar her ne kadar Devlet-i Aliyye aşâ'irinden idiyseler de aşîretçe düşen maslahatlarında Revan'a geçmiş olan ağalarının emrine mütâba'at [162] idilmiş, Rusyalu Revan'ı zabt eyledikde aşîret-i mezbûrenin büyük ağası bulunan Hüseyin Ağa tevâbi'i olan kâffe-i Zilanlu tavâ'ifiyle Bayezid'e geçüp bir sene kadar orada ikâmet eyledikten sonra Rusyalu'nun Bayezid'i istîlâsında ağa-yı merkûm tevâ'if-i tâbi'asıyla evvelâ Muş tarafına çekilüp bir sene meks ve ikâmetden sonra Îrân memleketinden Hoy tarflarına nakl iderek altı yedi sene el-yevm Hoy a'mâlinden bulunan Çaldıran Nâhiyesi'nde sâkin olmuş, ba'dehu Erzurum Vâlîsi esbak Hacı Kamil Paşa hazerleriyle bi'l-muhâbere Kars sancağına nakl idecek olduğundan keyfiyyet Îrânluya mün'akis olmağla nakl itmesün deyu merkûmun bir ıyâliyle oğlu Kasım Ağa'yı ve Kasım Ağa'nın evlâd u ıyâlini tutup rehn tarîkiyle Hoy Kal'ası'nda göz hapsine ilkâ eylemiş ve bu hâlde Hüseyin Ağa mahbûslara bakmayup oradan hareket ve Kars sancağına tâbi' Kağızman Kazâsı'na nakl ve rihlet itmesiyle bir sene mürûrında oğlu Tahran'a aldırılıp oradan Lûristân'a nefy olunmuş ve beş altı sene böylece mürûr itdikden sonra merkûm Hüseyin Ağa Kağızman'da fevt olmuş olduğundan aşîret-i merûmeyi yine öte taraf celb itmek hülyasıyla Îrânlu merkûm Kasım Ağa'yı câ-yı menfâsından ıtlâk ve Tahran'a getürderek

hakkında birçok iltifât eyledikten başka aşîret-i mezbûreyi öte tarafa ircâ' ider ise daha ziyâde iltifât ve ikrâm idecekleri va'diyle sebilini tahliye itdiklerinde merkûm gelüp pederinin Kağızman'da olan diğer evlâd u ıyâliyle aşîretinden yüz hâne mikdârını geçirüp Hoy tarafına gitmiş ve bir kış mevsimi oralarda meks idüb Makû'de bulunan evlâd u ıyâlini ba'de't-tahlîs yine avdet iderek Bayezid'e gelmiş ve güya devletlü Hamdi Paşa hazretleri [163] tarafından aleyhine vukû' bulan inhâya mebnî bir aralık merkûm Dersa'âdet'e celb olunmuş ise de hakkında rivâyet olunan husûsâtдан berî'ü'z-zimme olduğu tebeyyün itmekle yine aşîret-i mezbûreye ağa olmak üzere mahâlline i'âde buyurularak el-yevm Kağızman'da sâkin bulunmuştur. Zilanlu Aşîreti'nin Devlet-i Aliyye aşâ'irinden olduğunu musaddak aşîret-i merkûmeden ba'zı kimesnelere virilmiş olan tûmârât defterinin bir sûretine dest-res olunarak hıfz olunmuştur.

Bend 121

Celâlî Aşîreti dahi Diyarbekir taraflarından gelme Devlet-i Aliyye aşâ'irinden ise de bunlar dahi dâ'imâ karâr üzere bir tarafda kalmayup kâh öteye gitmiş ve kâh berüye gelmiş ve hâlâ bu hâlde bulunmuş bir kavimdir. Bunların Devlet-i Aliyye aşâ'irinden olduklarına dâ'ir fakat Bayezid mutasarrıflarından Mahmud Abdülfettah Paşa taraflarından aşîret-i merkûme tâ'ifelerinden bir adamın mu'âfiyetine dâ'ir sene 1172 târihiyle mü'erreh bir kıt'a ve yine âhar birinin mu'âfiyetine mütedâ'ir kezâlik Bayezid mutasarrıflarından Behlül-i sâni ki şimdi Erzurum'a tâbi' Hasankal'a'da ikâmete me'mûr Behlül Paşa'dır, anın mühriyle memhûr ve sene bin iki yüz otuz beş târihiyle mü'errih bir kıt'a ki iki kıt'a dîvân tezkeresine dest-res olunarak tezâkir-i mezbûre hıfz olunmuşlar ve bundan başka bunlarla diğer ba'zı aşâ'irin Devlet-i Aliyye'ye tâbi' olduklarını mü'eyyid Erzurum sicillâtında zafer-yâb olunan kuyûdun hulâsaları zîrde derc ve terkîm kılınmıştır. [164]

Kuyûd-ı mezkûrenin hulâsaları

Numara 1

Ekrâddan Badılu ve Hamidkanlu ve Memavi ve Atmanlu ve Estereklü ve Rişvanlu ve sâ'irleri ve tavâ'if-i Türkmen'den birtakım aşâ'irin Rakka eyâletine iskân olunduklarına ve mâl-ı mîrîlerinin ahz u istîfâları için me'mûr gönderildiğine dâ'ir sene bin yüz altmış yedi târihinde Erzurum ve Kars ve Ahışa ve Gümüşhane kâdîlarına hitâben yazılmışbuyuruldu kaydı.

Der sicill-i Erzurum sene 1167

Numara 2

Milli cemâ'ati aşîretlerinden Bazkar ve Bânî ve Gergeri ve Pîrânî Aşîreti'yle Dokorî aşîretleri ve sâ'ir eşkıyâdan birçok adam tecemmü' iderek etrâf u eknâfa zarâr u hasâr eyledikleri ve yollar kesdikleri ve sâ'ir sû-i hallerine dâ'ir şehâdetnâme kılıklı arz mahzar kaydı.

Der sicill-i Erzurum sene 1098

Numara 3

Baziki Aşîreti'yle Kaskanlı Aşîreti'nden ba'zı kimesnelerin koyun ahz u i'tâsı nizâ'larına dâ'ir kayd.

Der sicill-i Erzurum sene 1100

Numara 4

Milli aşîretinden birinin Kiğı alaybeyi ile kısarak da'vâsı kaydı.

Der sicill-i Erzurum sene 1104 [165]

Numara 5

Ekrâd tâ'ifesinden Şikak ve Milli Aşîreti'nin Malazgird ve Hınıs sancaklarının üzereni müstevlî olup ahâlîye hasâret eylediklerinden bunların def'-i mazarratlarına ve üzerlerine asker sevkine dâ'ir Erzurum vâlisine hitâben sâdır olmuş fermân-ı âlî kaydı.

Der sicill-i Erzurum sene 1104

Numara 6

Ulus Aşîreti'nden Milli ve Türkmen tâ'ifelerinden ba'zı kimesnelerin Ma'den re'âyâsına vâki' olan hasâret ve mazarratlarını def' için Erzurum ve Diyarbekir vâlîlerine hitâben sâdır olan emr-i âlî kaydı.

Der sicill-i Erzurum sene 1111

Numara 7

Şadlı Aşîreti'yle Mikâ'illi Aşîreti'nin bir kan deynine bedel bir kız nikâh eyledikleri da'vâ ve nizâ'ına dâ'ir kayd.

Der sicill-i Erzurum sene 1111

Numara 8

Badıllı ‘Aşîreti’yle Şeyhberûnlı Aşîretlerinin darb u cerh da‘vâlarına dâ’ir kayd.

Der sicill-i Erzurum sene 1111 [166]

Numara 9

Ekrâd tâ’ifesinden Baziki Aşîreti’nden ma‘lûmü’l-esâmî dört nefer Kürdler Erzurum yeniçerilerinden Haseki Ahmed Ağa’ya emâneten akçe virdiklerine dâ’ir da‘vâ kaydı.

Der sicill-i Erzurum sene 1129

Numara 10

Erzurum eyâletinde Tekman kazâsında mutavattın Baziki (Beziki) Aşîreti’nden birkaç kimesnenin Badıllı ve Şeyh Bezenli ve Delikanlı aşîretlerinden ba‘zı kimesneler evlerini basup koyun ve öküzlerini gasb itmiş olduklarından bahisle şer‘an tahsîline dâ’ir fermân-ı âlî kaydı.

Der sicill-i Erzurum sene 1133

Numara 11

Mukâta‘ât-ı mîrîyeden Diyarbekir voyvodalığına tâbi‘ Şeyh Bezenli ve ana tâbi‘ Hayvadanlı (Haydaranlı) cemâ‘atinden Erzurum’da ve sâir kazâlarda sâkin yüz otuz hâne ile yine mukâta‘a-i mezbûreye tâbi‘ Kerküranlı perakendesinden Felyanlı oymağından yetmiş hânenin altı seneden berü te’diye itmemiş oldukları emvâl-i mîrîyelerinin tahsîliçün bin iki yüz otuz iki târihiyle Erzurum Vâlisi Celaleddin Paşa’ya hiâben sâdır olan fermân-ı âlî kaydı.

Der sicill-i Erzurum sene 1232 [167]

Numara 12

Şeyh Bezenli Aşîreti’nden ba‘zı kimesnelerin birbirlerini darb ve cerh itdiklerine dâ’ir da‘vâ kaydı.

Der sicill-i Erzurum sene 1133

Numara 13

Ekrâd tâ’ifesinden Şeyh Bezenli Aşîreti’nden bir Kürd Harput karyelerinden birinde zevcesi Behzad’ı katl eylediğine dâ’ir da‘vâ kaydı.

Der sicill-i Erzurum sene 1126

Numara 14

Beziki (Bezkanlu) Aşîreti'nin katl da'vâsı kaydı.

Der sicill-i Erzurum sene 1133

Numara 15

Merdisi Kürdkanlu Aşîreti'yle Kocumanlu Kürdkanlu Aşîreti'nin mâl-ı mîrîlerini iltizâm idenlerin nizâ'larına dâ'ir kayd.

Der sicill-i Erzurum sene 1165

Bend 122

Hudûd üzerinde kâ'in tarafeynin teba'ası efrâdı beyinde mer'î rûsûmâtı ve kıtâ'-ı tarîk ve sâ'irden görmüş oldukları hasâratdan ibâret matlûbâtın tesviye-i îcâbı dahi bidâyet-i me'mûriyetde [168] yed-i abîdâneme virilen ta'limât-ı seniyye ahkâmından ise de me'mûriyet-i mezbûrenin mu'ahharan başka hey'et kesb itmiş olması cihetiyle husûsât-ı mezbûre bi't-tab' girü kalmış ve Mendeli'de bulunduğım esnâlarda ahâlî taraflarından kıtâ'-ı tarîk ve ticâretten dolayı vâki' olan hasâra dâ'ir savb-ı abîdâneme virilen arzuhaller üzerine keyfiyyet mahâll-i mezbûr müdürî bulunan Hacı Ahmed Ağa nâm kimesne vesâtetiyle Îrân me'mûrî Mirzâ Ca'fer Hân'a ifâde itdirilmiş ve me'mûr-ı mûmâ-ileyh başdan savma olarak keyfiyyeti Kirmanşâhân hâkimine atmış iken ora halkını Îrân aşâ'irinden kemâl-i ızdırâbından ve şikâyetlerine havâle-i sem' olunmaması hayli me'yûsiyetlerini mûcib olacağı anlaşıldığından hiç olmaz ise karâr-ı maslahata ve devletce şuna bir sûret virilecek vakte kadar biraz hiffet bulmağa medâr olmak zımnında diğer ba'zı mevâdd ile berâber bu husûs içün Kâtib Hûrşîd Efendi kulları savb-ı çâkerânemden me'mûren mûmâ-ileyhe gönderilmiş ve teblîgât-ı lâzıme ifâde itdirilmiş ise de bu husûsa kendüsünün me'mûriyeti olmadığını ve hudûd-ı tarafeyn ta'yîn olunmadıkca âhar bir şeye bakmayacağını cevâb vermiş olduğundan husûs-ı mezbûr hâli üzere birağılmış ve bütün hudûd üzerinde bu misillü hukûk maddeleri girü kalmış olup ez-cümle Başkal'a'da dahi bu gûne hukûk mutâlebâtına dâ'ir mahzar gûne bir kıt'a mazbata virilmiş ve ol târihlerde takdîm olunan arîzada beyân olunduğı vechle işbu mutâlebât-ı şahsiyye bir kere olmuş da bunlar fasl ve kat' olunduktan sonra bir daha olmaz şeylerden olmayup hasbe'l-civâriye dâ'imâ vukû'a gelür mevâddan olduğundan husûs-ı mezbûrun mahâllî vulât-ı izâm ve mutasarrıfîn-i kirâmî hazerâtına havâlesiyle [169] iktizâsının icrâsı ve fîmâ-ba'd böyle hukûk-ı teba'aya dikkat olunmak üzere lâzım gelenlere te'kidât-ı mukteziyeyi hâvî emirnâmeler ısdâr ve tisyâr buyurulması lâzım gelür gibi hâtır-

güzâr-ı abîdânem olmağın ber-muktezâ-yı ubûdiyyet ifâde-i hâle mücâseret olunmuşdur.

Bend 123

Erzurum'da mün'akid mu'âhede-i âhirenin dördüncü maddesinde iki Devlet-i azîme-i mutavassıtanın bin iki yüz altmış bir senesi cemâziye'l-ülâsında tebliğ ve tahrîr olunan ihtârât-ı dostâneleri kabûl olunmasından berü iki tarafa vâki' olan hasârât ve hem dahi te'hîr olundukları seneden berü mer'î rûsûmâtı mes'elesi adâlet üzere fasl ve ihkâk-ı hakk olunmak için iki cânibden der-akab me'mûrlar ta'yîn olunması tarafeynden karâr-dâde olmuşdur deyu mezkûr ve Bâbîâlî ile devleteyn-i mütevasıteyn sefâretleri beyninde te'âtî olunmuş olan istîzâhât ve îzâhât evrakının bu maddeye dâ'ir olan fıkrasında tarafeyne vâki' olan hasârât efrâd beyninde mer'î rûsûmâtı ve kıtâ'-ı tarîk ve sâ'ireden dolayı vukû'a gelmiş olan hasârâta hasrolunarak mestûr bulunmuş olup halbuki hudûd-ı İrânîye üzerinde Memâlik-i Mahrûse-i Şâhâne'nin hemân kâffe-i arâzîsi arâzî-i mîrîyeden olmak mülâsebesiyle ol mahâllerde efrâd beyninde mer'î rûsûmâtı olamayacağından ve bu sûretde mer'î rûsûmâtı olsa olsa yine mu'âhede mûnderic olarak devleteyne râci' mer'î rûsûmâtı olabilüp bu dâhî işbu müzâkerede mahâlleri bendlerinde otuz otuz beş seneden berü iki taraftan virilmeyerek pesmânde [170] kalmış olduğu zikrolunan rûsûmât-ı mîrîyeden ibâret olacağından mu'âhede-i mezbûrenin birinci maddesi mücebince tarafeynin yekdiğerinden iddi'â itmekde oldukları matlûbât-ı nakdiyeden sarf-ı nazar eyledikleri gibi buna dahi tarafeynden mezâ mâ-mezâ²⁸⁹ denilerek bir şey denilmemiş veyâhud hakkaniyet üzere fasl ve temyîz olunmak zımnında iktizâsına bakılması re'y-i âliye menût ve bir kere misillü rûsûmâta faysal verildikten sonra ilerüde bir gûne kıyl u kâli mûcib olmaması devleteyn aşâ'irinden bi'z-zarûre tarafeynin yaylak ve kışlaklarına gelüp gitmeğe mecbûr olanların rûsûmât-ı yaylakıye ve kışlakıyelerinin bir nizâm tahtına konularak vakt ü zamânıyla ahz u istîfâ olunmasına mütevakkıf ve merbût olmağın derc-i keyfiyyete mübâderet olunmuşdur.

Matba'a-i Âmire'de tab' ve temsîl kılınmıştır.

Rebî'ü'l-evvel 6 sene 1287 [171]

²⁸⁹ Geçen geçti manasında Arapça deyim.

4. SONUÇ

Osmanlı Devleti ile İran arasındaki hudut meseleleri yüzyıllara yayılmış kronik sorunlardır. Bu sorunların temelinde hassaten İran cenahında Safevîlerin teessüsü ile dinî-ideolojik ayrışmanın körüklediği mücadeleler ve rekabet yatmaktadır. Bu durumun zaman içerisinde iki tarafta da düşmanlığa evrilmesi ile bu meselelerin halledilmesi git gide güçleşmiş ve hatta kimi zaman tarafları savaşa dahi sürüklemiştir. Fakat meseleler ne savaşlarla ne de siyaseten çözülemediği gibi iki devleti de hem siyasî hem ekonomik lakin özellikle sosyal anlamda zedeleyen daha büyük sorunların müsebbibi olmuştur. Bu sorunlar on dokuzuncu asra gelindiğinde Rusya'nın ve İngiltere'nin de müdahil olmasıyla uluslararası boyuta taşınmış ve bu vesileyle aracı devletlerle birlikte Osmanlı ve İran Devleti'nin katılımıyla Erzurum'da bir konferans toplanmasına karar verilmiş ve bu konferans neticesinde literatürde II. Erzurum Antlaşması (1847) olarak bilinen antlaşma imzalanmıştır. Adı geçen antlaşmanın üçüncü maddesi gereğince aracı devletlerin ve tarafların müşahedesinde bir sınır komisyonu oluşturulmuştur. Mezkûr komisyonun heyet reisi Kimyager Derviş Paşa tarafından, sınırın tespiti ve tayini amacıyla hazırlanan ve görevi boyunca edindiği, şifahî ve mukayyed bilgiler ile izlenimlerini derc ettiği “Tahdid-i Hudûd-ı İraniyye” adlı matbu eserin latin harflerine aktarıldığı bu çalışmayla özellikle on dokuzuncu asır Osmanlı Tarihi literatürüne katkı sağlanmıştır. Bunun yanında eserin vücuda gelmesinde etkili olan tarihi arka plana kısaca değinilmiş; ayrıca içeriğinden istihraç edilen bilgilerle özellikle on dokuzuncu yüzyıl Osmanlı Tarihi'nin siyasî ve sosyo-ekonomik yönlerine ışık tutulmuştur. İlaveten eserin, müellifine dair bilgiler verilmiş ve türünün tespiti yapılmış ve böylece bir hudûdnâme olduğu belirtilmiştir. Bu vechile hudut kavramına da değinilerek neticede, Osmanlı Tarihi ve Osmanlı-İran ilişkileri farklı bir pencereden okuyucunun istifadesine sunulmuştur.

5. BİBLİYOGRAFYA

I. Mahmud-Nadir Şah Mektuplaşmaları 3 Numaralı Nâme-i Hümayun Defteri, T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., İstanbul, 2014

4/17 Teşrin-i Sâni 1913 Tarihinde Dersaadet'de İmza Olunan Devlet-i Aliyye-İran Tahdid-i Hudud Protokolü Tercümesi - Protocole relatif a la delimitation de la frontiere Turco-Persane signe a Constantinople le 4/17 Novembre 1913, Dersaâdet, Matbaa-i Osmaniye, 1330-1914

Allen, Calvin, “The Indian Merchant Community of Masqat”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, University of London, Volume 44, Issue 1 (1981), 39-53

Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, c.12, Matbaa-i Osmaniye, Dersaadet, 1309

Ahmed Lütfi Efendi, *Vak'a-nüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, c.9, Münir Aktepe (yay.), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1984

Aksoy, Azmi, *Yunanca-Türkçe Türkçe Yunanca Sözlük*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2003

Altungök, Ahmet, *IV. ve VIII. Yüzyıllar Arası Sasaniler Dönemi Türk-Fars İlişkileri*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2007

Anderson, Malcolm, *Frontiers Territory and State Formation in The Modern World*, Polity Press, Cambridge, 1996

Andreasyan, Hrand, *Osmanlı-İran-Rus İlişkilerine Ait İki Kaynak*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1974

Andreeva, Elena, *Russia and Iran in the Great Game: travelogues and Orientalism*, Routledge, New York, 2007

Ateş, Abdurrahman, *Avşarlı Nadir Şah ve Döneminde Osmanlı-İran Mücadeleleri*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Isparta, 2001

Ateş, Sabri, *The Ottoman-İranian Borderlands: Making a Boundary, 1843-1914*, Cambridge University Press, New York, 2013

Atmaca, Metin, *Politics of Alliance and Rivalry on the Ottoman-Iranian Frontier: The Babans (1500-1851)*, Faculty of Philosophy Albert Ludwig University of Freiburg, PhD diss., 2013

Aykun, İbrahim, *Erzurum Konferansı (1843-1847) ve Osmanlı-İran Hudut Antlaşması*,

Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum, 1995

Bardakoğlu, Ali, “Had”, *TDVİA*, c.14, İstanbul, 1996, s.547.

Barkan, Ömer, *Osmanlı İmparatorluğunda Kuruluş Devrinin Toprak Meseleleri*, Türkiye Harsi ve İctimai Araştırmalar Merkezi, Ankara, 1939

Bostan, İdris, “Basra Körfezinin Güney Kesimi ve Osmanlılar (1876-1908)” *Osmanlı Araştırmaları (The Journal of Ottoman Studies)*, 9, 1989, s.311-322

_____, “Haz’al Han”, *TDVİA*, c.17, İstanbul, 1998, s.107-108.

Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, c.3, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1342

Büyükkara, Mehmet Ali, “Vehhâbîlik”, *TDVİA*, c.42, İstanbul, 2012, s.610-611

Clauson, Gerard, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford University Press, Oxford, 1972

Çağatay, Neşet, “Vehhâbîlik”, *İA*, c.13, İstanbul, 1986, s.262-269

Danişmend, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarih Kronolojisi*, c.4, Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2011

Derviş Paşa, *Usûl-i hikmet-i tabîiye*, İstanbul, Mekteb-i Sanayi Matbaası, 1281

_____, *Usûl-i kimyâ*, İstanbul, Darü't-Tıbaati'l-Âmire, 1264.

Dihhuda, Aliekber, *Lugatnâme*, c.13, ed. Muhammed Mu’in-Cafer Şehidi, Tahran, Danişgah-ı Tahran, 1998, s.20652.

Direktör Âli Beg, *Seyahat Jurnalı (İstanbul’dan Bağdad’a ve Hindistan’a)*, Rauf Bey Kütüphanesi, İstanbul, 1314

Düzdağ, M. Ertuğrul, *Şeyhülislâm Ebussu’ûd Efendi’nin Fetvalarına Göre Kanunî Devrinde Osmanlı Hayatı*, Şule Yayınları, İstanbul, 1998

Düzenli, Pehlül, *Şeyhülislâm Ebussu’ûd Efendi ve Fetvâları*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2012

Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî İbn Manzur, *Lisanü'l-Arab*, c.3, Dâru Sadır, Beyrut, t.y.

Ebu Reyhan Muhammed b. Ahmed el-Harizmi Biruni, *Tercüme-i Asarü'l-bakiye Ebu Reyhan Biruni*, terc. Ekber Dana Sereşt, Kitabhane-i Hayyam, Tahran, 1321 h.ş.

Ebü'l-Feyz Murtaza Muhammed b. Muhammed b. Muhammed Zebidi, *Tâcü'l-arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, thk. İbrâhim Terzi, c.8, Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut, 1975

Emecen, Feridun, “Kuruluştan Küçük Kaynarcaya”, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarih*, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, c.1, IRCICA, İstanbul, 2013

Ende, W., “Wahhabiya”, *ET*, vol.11, Leiden, Brill, 2002, s.39-47

Erkân-ı Harbiyye Kaymakamı Cevdet, *İran Hududunun Tahdidine Medar Olan Defter-i Hakani Kaydından İstinsah Edilmiştir*, Matbaa-i Askeriye, İstanbul, 1327

Evkaf-ı Hümayun Nezaretinin Tarihçe-i Teşkilatı ve Nüzzarının Tercüme-i Halleri, Evkaf-ı İslamiye Matbaası, Darü'l-hilafetü'l-aliyye, 1335.

Fazlıoğlu, İhsan, “Osmanlı Düşünce Geleneğinde ‘Siyasî Metin’ Olarak Kelâm Kitapları”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c.1, S.2, 2003

Feridun Bey, *Münşeatü's-Selatin*, c.1, y.y. 1274

_____, *Münşeatü's-Selatin*, c.2, Takvimhane, 1275

Fuccaro, Nelida, *Histories of City and State in the Persian Gulf Manama since 1800*, Cambridge University, Cambridge, 2009

Grelot, Josephus, *İstanbul Seyahatnamesi*, Maide Selen (çev.), Pera Yayınları, İstanbul, 1998

Gülensoy, Tuncer, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, c.2 (O-Z), TDK, Ankara, 2007

Hakyemez, Cemil, *Osmanlı-İran İlişkileri ve Sünni-Şii İttifakı*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2014

Halaçoğlu, Yusuf, *XVI-VIIX. Yüzyıllarda Osmânlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, TTK, Ankara, 1991

Hudûdnâme, Dârü't-Tabâatü'l-Âmiretü'l-Mısriyye, Mısır, 1265

İnalçık, Halil, *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I*, İstanbul, Türkiye İş bankası Kültür Yayınları, Haziran 2009

İnanır, Ahmet, *Şeyhülislâm İbn Kemal'in Fetvaları Işığında Kanûnî Devrinde Osmanlı'da Hukukî Hayat*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2011

Jurdi, Rula Anis, *Migration and social change : the 'ulama of Ottoman Jabal 'Amil in Safavid Iran 1501-1736*, Ph.D. Diss., Yale University, 1998

Karadeniz, Yılmaz, *İran Tarihi (1700-1925)*, İstanbul, Selenge, 2012

_____, *İran'da Sömürgecilik Mücadelesi ve Kaçar Hanedanı 1795-1925*, Selenge, İstanbul, 2006

Karataş, Yakup ve Kul, Eyüp, “XIX. Yüzyılın Sonlarında Bayezid Sancağı'ndaki Aşiretler ve İskân Politikası”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 2012, 48, s. 343-364

Kartal, Ahmet, *Doğu'nun Uzun Hikâyesi Türk Edebiyatında Mesnevî*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2014

Kâşgarlı Mahmud, *Divanü Lûgat-it-Türk*, çev. Besim Atalay, c.1, TDK, Ankara, 2006

- Katip Çelebi, *Mizanü'l-hakk fî İhtiyarü'l-ehakk*, Tasvir-i Efkar Matbaası, İstanbul, 1280
- Kılıç, Orhan, “Ocaklık”, *TDVİA*, c.33 , İstanbul, 2007, s.317-318
- _____, “Yurtluk”, *TDVİA*, c.43, İstanbul, 2013, s.614-615
- Kılıç, Remzi, *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı-İran Siyasî Antlaşmaları*, Tez Yayınları, İstanbul, 2001
- Kızılkaya, Oktay, “XIX. Yüzyılın Sonu XX. Yüzyılın Başlarında Basra Körfezi’nde Uluslararası Hâkimiyet Mücadelesi”, *Turkish Studies*, Volume 8/7, Summer 2013, 293-306.
- Koca Râgıb Mehmed Paşa, *Tahkik ve Teyfik Osmanlı-İran Diplomatik Münasebetlerinde Mezhep Tartışmaları*, Ahmet Zeki İzgöer (haz.), Kitabevi, İstanbul, 2003
- Kolağası Mehmed Es’ad, *Mirât-ı Mekteb-i Harbiyye*, Artin Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul, 1310
- Kurat, Akdes Nimet, *Rusya Tarihi*, Ankara, TTK, 1948
- Kurşun, Zekeriya, *Necid ve Ahsa’da Osmanlı Hâkimiyeti*, TTK, Ankara, 1998
- Küçük Çelebizâde Âsım, *Tarih-i İsmâil Âsım Efendi (Zeyl-i Tarih-i Raşid)*, Matbaa-i Âmire, [İstanbul], 1282
- Kütükoğlu, Bekir, *Osmanlı-İran Siyâsî Münâsebetleri (1578-1612)*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul, 1993
- Kütükoğlu, Mübahat, “Hududnâme”, *TDVİA*, c.18, İstanbul, 1998, s.303-304
- _____, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, Kubbelatı İstanbul, 1998
- Küpeli, Özer, *Osmanlı-Safevi Münasebetleri (1612-1639)*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, İzmir, 2009
- Marufoğlu, Sinan, “19. Yüzyılda Irak Vilayetlerinde Toprak Düzeni, Tapu ve Mülkiyet Sorunları” *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.9, 2013, s. 235-248
- Mehmed Hurşîd [Paşa], *Seyâhatnâme-i Hudud*, Alâattin Eser (haz.), Simurg Yayınları, İstanbul, 1997
- Mehmed Hurşîd Paşa, *Seyahatname-i Hudud*, Takvimhane-i Amire, , İstanbul, t.y.
- Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî yahud Tezkire-i Meşâhîr-i Osmâniyye*, c.2, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1311
- Merçil, Erdoğan, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, TTK, Ankara, 2006
- Muahedat Mecmuası* c.2, Hakikat Matbaası, y.y. 1294
- Muahedat Mecmuası* c.3, Hakikat Matbaası, y.y. 1297

Mütercim Âsım Efendi, *el-Okyânusu'l-Basît fî Tercemeti'l-Kâmûsu'l-Muhît*, c.2, Türkiye Yazna Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul, 2013

Nakash, Yithzak, “Sünnî Irak Kabilelerinin Şiîliğe Dönüşümü”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, C.15, S.3, 2002, s.387-397

Nassiri, Giv, *Turco-Persian civilization and the role of scholar's travel and migration in its elaboration and continuity*, Ph.D. Diss., University of California, Berkeley, 2002

Nazmi-zâde Murtaza, *Gülşen-i Hulefâ Bağdat Tarihi 762-1717*, Tahlil ve Metin Tenkidi: Mehmet Karataş, TTK, Ankara, 2014

Noviçev, A. D., *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yarı-Sömürgeleşmesi*, Nabi Dinçer (çev.), Ankara, 1979

Onley, James, *The Arabian Frontier of the British Raj Merchants, Rulers, and the British in the Nineteenth-Century Gulf*, Oxford Universty Press, Oxford, 2007

Örenç, Ali Fuat, “Mutasarrıf”, *TDVİA*, c.31, İstanbul, 2007, s.377-379

Özege, M. Seyfettin, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*, c.4, Fatih Yayınevi Matbaası, İstanbul, 1977

Özel, Ahmet, “Dârülharp”, *TDVİA*, c.8, İstanbul, 1993, s.536-537

_____, “Dârülislam”, *TDVİA*, c.8, İstanbul, 1993, s.541-543

Özgüdenli, Osman G., *Turco-İranica: Ortaçağ Türk-İran Araştırmaları*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2006

Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c.3, MEB, İstanbul, 1983

Resul Havi Efendi, *Tarih-i Devhatü'l-vüzerâ Zeyl-i Gülşen-i Hulefa*, Darü't-tıbaa, Bağdad, 1246

Rıza, Haşim, *Danışnâme-i İrân Bâstân asr-ı Avestayı tâ pâ-yân-ı devrân-ı Sâsânî (Encyclopaedia of Ancient Iran)*, c.1, Sohen, Tahran, 1381 (2002)

Ricaut, Paul, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Hâlihazırının Tarihi (XVII. Yüzyıl)*, Halil İnalçık ve Nihan Özyıldırım (çev.), TTK, Ankara, 2012

Sahhâflar Şeyhi-zâde Seyyid Mehmed Es'ad Efendi, *Vak'a-nüvîs Es'ad Efendi Tarihi (Bâhir Efendi'nin Zeyl ve İlâveleriyle) 1237-1241/1821-1826*, Ziya Yılmaz (haz.), Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2000

Sarıkcıoğlu, Melike, *Osmanlı-İran Hudut Sorunları (1847-1913)*, TTK, Ankara, 2013

Sinor, Denis (der.), *Erken İç Asya Tarihi*, İstanbul, 2003

Starostin, Sergei, Dybo, Anna ve Mudrak, Oleg, *An Etymological Dictionary of Altaic Languages*, Part Two (L-Z), Brill, Leiden, 2003

Sümer, Faruk, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşlilatı-Destanları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1999

_____, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, TTK, Ankara, 1992

Tafazzoli, Ahmad, "Āraš", *Encyclopaedia Iranica*, c.2, Routledge and Kegan Paul, New York and London, 1987, s.266-267

Tanzimat, c.1, Maarif Vekaleti Yayınları, Ankara, 1940

Tarama Sözlüğü, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2009

Taşgılı, Ahmet, *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları*, TTK, Ankara, 2004

Tekin, Şinasi, *İstikakçının Köşesi Türk Dilinde Kelimelerin ve Eklerin Hayatı Üzerine Denemeler*, Simurg Yayınları, İstanbul, 2001

Turner, Frederick Jackson, *The Frontier in American History*, New York, 1928

Uluerler, Sıtkı, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İran Siyasî İlişkileri (1774-1848)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ 2009

Paul Wittek," Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu", Güzin Yaltar (çev.), *Batı Dillerinde Osmanlı Tarihleri (İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi içinde)*, İsmail Hami Danişmend (der.), c.6, Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2011

Yerasimos, Stefanos, *Milliyetler ve Sınırlar Balkanlar, Kafkasya ve Orta-Doğu*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010

Yücel, Yaşar, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar-Kitâb-i Müstetâb-Kitabu Mesâlihi'l-Müslimîn ve Menâfi'i'l-Mü'minîn-Hırzı'l-Mülûk*, TTK, Ankara, 1998

5.1. İNTERNET KAYNAKLARI

<http://parsı.wiki/dehkhodaworddetail-2fac04bfbaf84d5599a4a9bfeae84dbb-fa.html> (31 Temmuz 2015)

<http://www.naval-history.net/WW1Book-RN1-394.jpg> (31 Temmuz 2015)

<http://www.ihsanfazlioglu.net/yayinlar/makaleler/1.php?id=238> (31 Temmuz 2015)

<http://www.ihsanfazlioglu.net/yayinlar/makaleler/1.php?id=81> (31 Temmuz 2015)

http://www.etymonline.com/index.php?term=mark&allowed_in_frame=0 (31 Temmuz 2015)

http://www.etymonline.com/index.php?term=bound&allowed_in_frame=0 (31 Temmuz 2015)

https://www.academia.edu/12623053/T%C3%9CRK%C4%B0YE_DE_EN_ESK%C4%B0_T

%C3%9CRK%C3%87E_K%C4%B0TABE_The_Oldest_Turkish_Inscription_In_Turkey.

(31 Temmuz 2015)

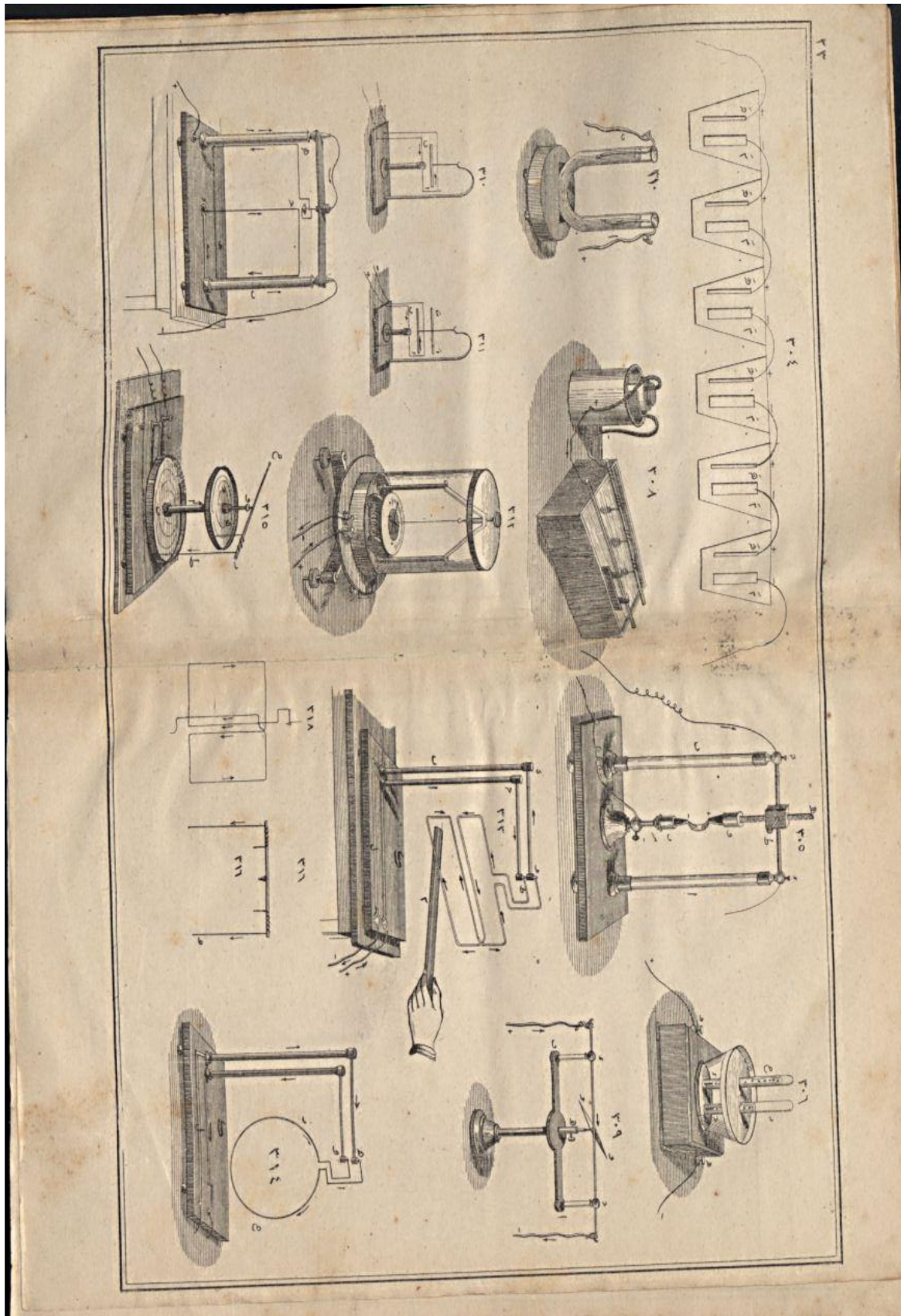
<http://ganjoor.net/asad/veysoramin/sh65/> (10 Ağustos 2015).

6. EKLER

6.1.RESİMLER

Resim 1: Derviş Paşa. Kaynak: Heyet, *Tanzimat*, c.1, Ankara, 1940, s.498.

Resim 3: Mehmed Hurşid Paşa. Kaynak: *Evkaf-ı Hümayun Nezaretinin Tarihçe-i Teşkilatı ve Nüzzarının Tercüme-i Halleri*, Evkaf-ı İslamiye Matbaası, Darü'l-hilafetü'l-aliyye, 1335.

Resim 4: 19. Asrın Ortalarında İngiliz İşgali Esnasında Muhammara. Kaynak: Illustrated London News, May 1857.

Resim 5: 19. Asrın Ortalarında İngiliz İşgali Esnasında Muhammara. Kaynak: Illustrated London News May 1857.

6.2. METİNLER

ŞATTÜ'L-ARAB

- *Basra'dan Fav Boğazı Hâricindeki Fener Dubasına Kadar Rehber*

Basra'dan hareket eden sefain şiddet cereyanıyla diğerinin üzerine düşmekten ihtirazen hendek hüverine kadar ilerleyip oldukça vâsi' ve cereyanı mutedil olan mahâllden dûr ederek Ebu'l-hasib'e kadar sancak sahilini takip eder. Seracî ile Ebu'l-hasib beyrinde nakiplere mensup köşkün mukabilinde ve tam vasat-ı Şatt'da gark olan “Bağle” sefainin mürur u uburuna bir tehlike teşkil etmektedir. Ziyade su çeken gemiler mezkûr hâneye takarrüp ederken (Seniker?) tabir olunan karyeye sokulup bu suretle mağruk sefineyi iskelede bırakarak selamete seyreder. Ebu'l-hasib'ten itibaren vasat-ı Şatt takip olunarak “Muhammara Devresi”ne takarrüp edildikçe iskelede kalan Cezire-i (Muğire'nin?) burnundan gündoğusuna doğru çıkan sığılıktan kaçmak için (وابيال) ceziresine gayetle yakın mürur edilir. Sular cezire-i mezkûrenin batı burnunu yalayarak yeni bir sığılık teşkil etmektedir. Bade Muhammara'ye kadar iskele sahili takip olunur. Karun nehrinden cezrde Şatt'a dökülen sular burada kuvvetli bir anafor teşkil ettiğinden dümene ziyadesiyle dikkat lazımdır. Şattü'l-arab dâhilinde en tehlikeli mahal, Karun nehrinde bed' ile sancak tarafında polis karakoluna kadar imtidat eden kısımdır. Muhammara'den sonra Cezire-i (وابيال) ile takarrüp olunarak bade sahile muvazi bir vaziyet alınmalı ve cezrde sular (راكد) olduğuna nazaran hatta medd [2] zamanında dahi görülebilen ve haritada irae olunduğundan ziyade imtidadı haiz olan mezkûr sığılık bordalanarak sancak sahilindeki Osmanlı karakoluna doğru ilerlenmelidir.

Karakol bordalandıktan sonra ahali beyrinde Cezire-i Selbuk tesmiye olunan “Muhalla” adasına doğru seyr edilir. Sancakta kalan diğer küçük ada şiddet-i cereyan ile iki kısma tefrik olunup şimâle doğru tehlikeli bir döküntü hâsıl etmektedir. Muhalla adasına yakın karakol pruvada olduğu halde ileri ve “Re's-i Seyhan'a” kadar sancak sahiline gayetle yakın seyr edilir. “Seyhan Devresi” tabir olunan bu devrede? sular ale'l-husus kuvvetli şimallerde sefaini şiddetle sancak sahiline sıkdığından dikkat ve basiret üzere hareket olunmalıdır. Selbuk adasının lodos cihetindeki sığılık keza haritada gösterildiğinden ziyadedir. Re's-i Seyhan bordalandıktan sonra tekrar Selbuk adasını (بره م) sahili takip edilip sancakta

kalan (بره م)'a mukabil tehlikeli sığılık mürur edilerek sancağa Badiye tesmiye olunan karye üzerine tebdil-i cihet edilir Cezire-i Devaserek (دوا سرک) şimalindeki Cezire-i sağirenin sığılığı keza haritada irae olunandan pek ziyadedir. Nasiriye adasının keşişleme burnunda sığılık geçilerek haritada gösterildiği gibi vasat-ı Şatt'ı takiben devriye üzerine ilerlenerek (معمار)'a kadar sancağa gayetle yakın seyr olunur.

Devriye ile (معمار) beynindeki kısmın mukabiline tesadüf eden cezirenin döküntüsü batıya doğru ziyade çıkararak Şatt'ı darlaştırmıştır.

(معمار) şimalindeki iki büyük ağaç bordalandıktan sonra Acem sahiline, vasat-ı Şatt'ı sancakta bırakacak surette ilerlenip kibleye tebdil-i istikamet edilir. Son devrede bu suretle mürur edildikten sonra sancak sahiline geçilerek Fav'a muvasalat olunur. [3]

- Fav'dan Denize Açılmak:

Şattü'l-arab'dan denize açılacak olan sefain, Fav liman dairesi önünde kırk kadem irtifai haiz bir sütun üzerine üç kadem fasıla ile keşide olunan ve iki milden mer'i olan feneri bir çeyrek mil açık bordalayarak cihet-i hakiki olarak gündoğuşu keşişlemeye seyr eder. Sancak-ı Osmanî sahili ziyadesiyle tehlikelidir. Mezkûr sahile doğru mecranın umkı birden bire bir kulaca tenzil eder. Cezirde su sathına çıkan balıkçı dalyanları sancak sığılığının tahmin mesafesi için güzel bir işarettir. Medd-i âlide bütün dalyanlar su ile mestur bulunur. Fav'dan birinci şamandıraya kadar kanal üç dört kulaç suyu havidir. Şamandıraya yarım mil kadar takarrüp edilince umk-ı mâ' iki kulaca tenzil eder. Burada ka'r-ı bahr siyah kumlu çamurdur. Deniz sükûnetli ve hava parlak olduğu zamanlarda Abadan ve (عباده) bankları beynindeki mecra-ı umumi sularının renginden güzel bir surette fark ve temyiz edilir.

Birinci Se şamandırası sancakta bordalanarak keşişlemeye tebdil-i tarik edilir. Bu suretle (عباده) bankı üzerine mevzu' Ha, Ye şamandıraları sancakta bırakılarak He şamandırasına muvasalat ve fener dubası pruvada Lam, Mim şamandıraları sancakta, kırmızı (Mim₁) şamandırası iskelede ve re's-i sefine keşişleme $\frac{1}{1}$ kiblede olduğu halde seyr edilerek kanaldan selametle mürur edilir.

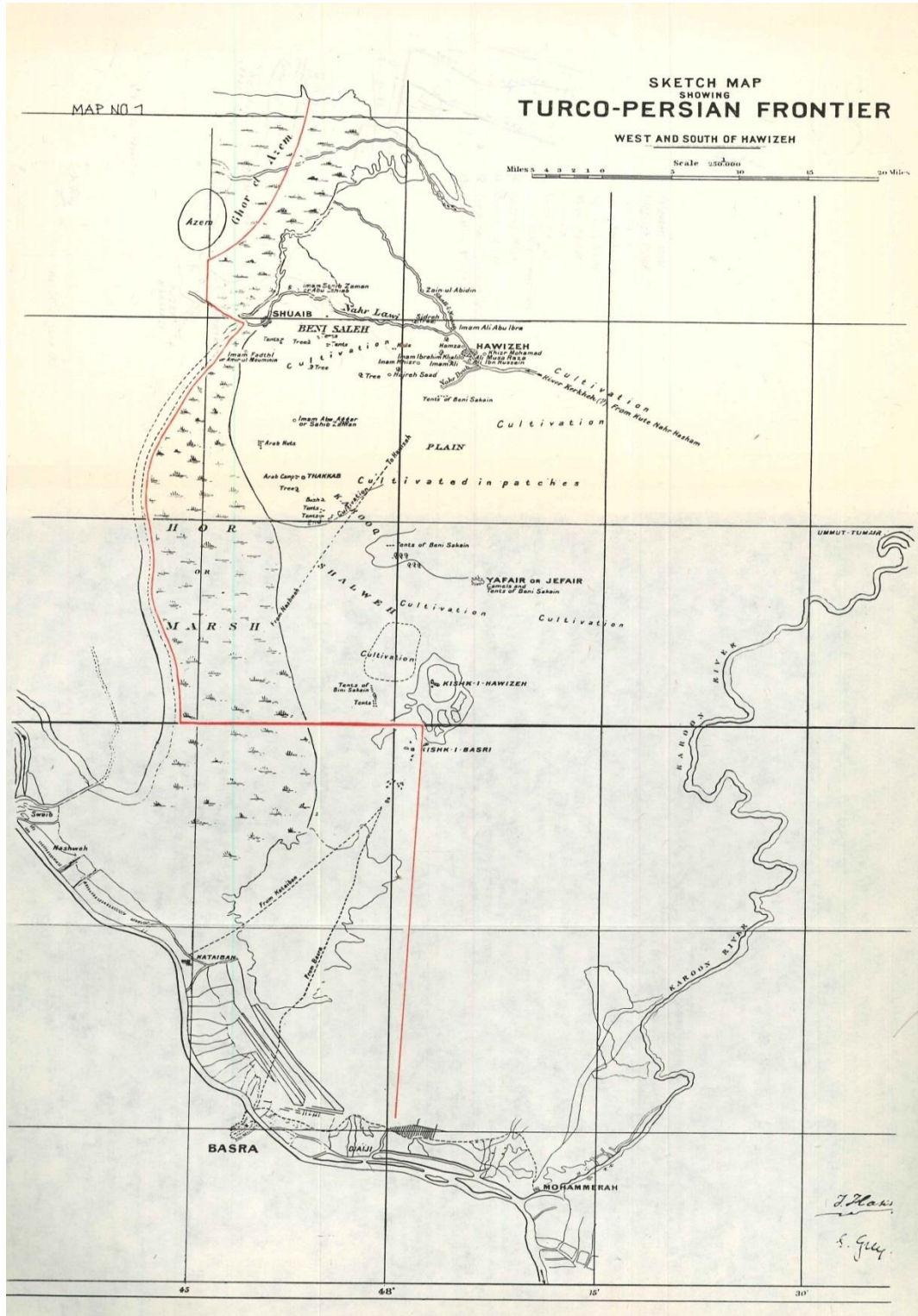
Süddenin en ziyade tehlikeli sahası Lam ve Mim şamandıraları beynindeki kısımdır. Mukaddema sefain Lam şamandırısından eski dış şamandıraya doğrudan doğruya seyr eylediklerinden mürur-ı zamanla mezkûr şamandıralar beyninde ve nam-ı cihet-i seyr [4] üzerinde teşkil eden bir kulaç suyu havi banka girilirdi. İşte bu mahzurun ref'i ve sefainin serbesti-i mürurunun temini maksadıyla fener dubası eski şamandıranın keşişleme kerte gündoğuşunu $\frac{1}{4}$ gündoğuşu cihetine ve üç buçuk mil mesafede vaz' olunmuştur.

Eski dış şamandıra mahâllinden çıkarılıp Abadan bankı cenup nihayetine ve (عباده) bankının yeni bankı üzerine mevzu' (Mim) şamandırasının mukabiline vaz' edilerek kırmızıya boyanmıştır.

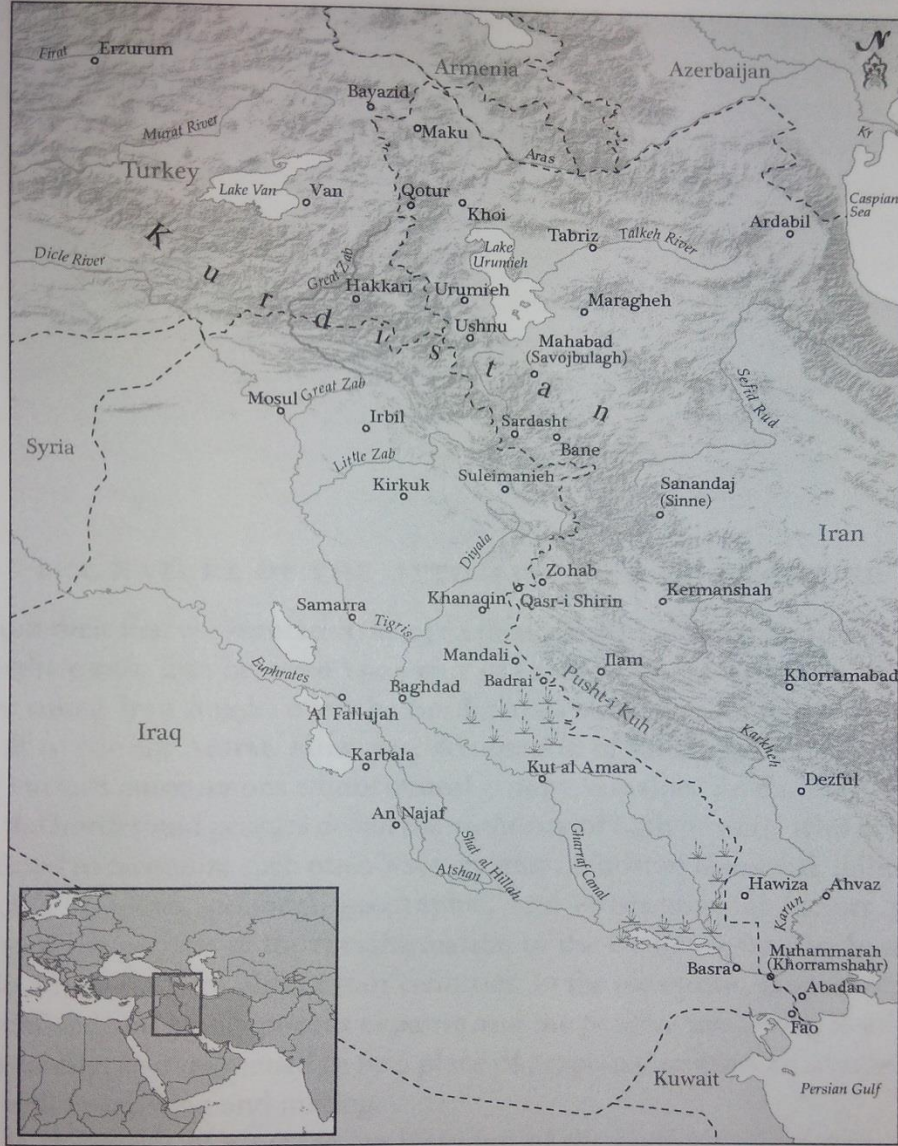
El-yevm mevcut şamandıralar ile mecra-ı umuminin ciheti tayin ve tahdit edilmiş ise de sefain Lam şamandırasından Mim şamandırasına kadar olan mahalde daimi surette iskandil edilmelidir. Çünkü cezrde (عباده) ve Abadan bankları üzerinden sular çekilerek Nisan ve Mayıs ayları zarfında şiddet-i cereyanını bir derece daha teşdit eden Şattü'l-arab mezkûr iki bank dâhilinde mahsur kaldığından L şamandırasına kadar sular derinleşmektedir. Cezrde ganbot-ı hümayun tarafından icra edilen iskandil ameliyatında bazı mahâllerde dört ve dört buçuk kulaç su bulunmuştur. Fakat nehir denize açıldıkça saha-yı cereyanını tezyid ederek evvelki kuvvet ve şiddetini muhafaza edememekte binaen aleyh (عباده) ve Abadan bankları cenup nihayetleri nokta-i telafisini teşkil eden Lam ve Mim şamandıraları beynindeki mahâll gittikçe sıklaşmakta ve kanal darlaşmaktadır. Dört beş sene sonra burası dolarak nehir başka tarafın suyunu derinleştireceği takdirde mürur ve ubur gayetle güçleşecektir. El-yevm Mim ve Mimı şamandıraları beyninde kanal iki sefinenin güçlkle geçebileceği bir mertebeye kadar darlaşmıştır. Boğazda mahâk ve bedr zamanlarında meddin irtifai 9 kadem yazılmış ise de medd ü cezrin [5] zaman ve kavii ve gerekse suların irtifai ve tenzil ve terfii suların feyezanına ve havanın cihet ü zânına (زاننه) tâbidir. Meddin irtifai ve zaman ve kaviini cenup rüzgârları ta'cil ve tezyid ettiği gibi kuvvetli şimallerde aksini icra etmektedir. Tecrübemize nazaran süddede sebat-ı medd-i vasatı dört, dört buçuk saati tecavüz etmemektedir. Mamafih bu keyfiyet salifü'z-zikr ahval-i havaiye ve iklimiyeye tâbidir. [6]

Matbaa-i Bahriye

1327

Harita 2: Basra'daki Osmanlı-İran Sınırı. Kaynak: Cevdet Küçük, "İran-İrak Hududunu Belirleyen 1913 Tarihli İstanbul Protokolü", *Doğumunun 100. Yılında Atatürk'e Armağan*, İstanbul, 1981.

MAP I. Ottoman-Iranian Borderland
Made by Boundary Cartography.

Harita 3: Osmanlı-İran Sınırı. Kaynak: Sabri Ateş, *The Ottoman-Iranian Borderlands: Making a Boundary 1843-1914*, Cambridge University Press, New York, 2013.

Harita 4: Şattü'l-arab, Basra Körfezi ve Civarı. Kaynak:

<http://www.naval-history.net/WW1Book-RN1-394.jpg> (31 Temmuz 2015).

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Alpaslan Fener
Uyruğu : T.C.
Doğum Tarihi ve Yeri : 01 Ocak 1987, Şanlıurfa
Elektronik Posta : feneralpaslan@gmail.com

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Yılı
Lisans	Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü	2012
Lisans	İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü	Devam Ediyor
Lisans	İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Latin Dili ve Edebiyatı Bölümü (Ç.A.P.)	Devam Ediyor

YABANCI DİLLER

Farsça ve İngilizce

YAYINLAR

Fener, Alpaslan, “Kâfiyeci’de Tarih Usûlu ve el-Muhtasar Fi İlmi’t-Tarih’in Kaynak Tesbiti ve Notlarla Çevirisi,” *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.23, S.2 (2016), 223-239.
(Kitap Değerlendirmesi)